O CARTE PASIONANTĂ, DESCHISĂ, PROVOCATOARE
aflată acum, datorită succesului său de public, la a doua ediție.

Cu aproape un milion de simpatizanți la sfîrșitul anilor '30, Garda de Fier a lăsat urme adînci în istoria contemporană a României – și totodată în istoriografie. Totuși, studiile românești ce i-au fost consacrate n-au știut – ori n-au vrut – să depășească barierele ideologiilor, căzînd fie într-o abjectă tipologie, fie într-o înfierare strecurată ilicit printre premise. Din celălalt colț al Europei însă, Francisco Veiga, profesor de istorie contemporană la Universitatea Autonomă din Barcelona, abordează fenomenul legionar dintr-o perspectivă liberă de prejudecăți, pornind de la o solidă documentare și schițînd o paralelă cu extrema dreaptă spaniolă.

„În astfel de epoci tulburi, cînd elanul extremist este folosit de toți împotriva tuturor, numai coroborarea datelor, numai studiul paralel și simultan al forțelor contrarii și complice, numai jocul de oglinzi convergente, făcut fără prejudecăți, fără tezism și simpatii / antipatii tabuizante poate să dea o măsură cît se poate de justă a lucrurilor. **O** măsură și nu Măsura!... de care sîntem încă departe."

DAN C. MIHĂILESCU
LA&I, **Cotidianul**, Supliment cultural, *ianuarie 1994*

LEI 6900
ISBN 973-28-0590-0

FRANCISCO VEIGA **Istoria Gărzii de Fier. 1919–1941**



istorie

FRANCISCO VEIGA

Istoria Gărzii de Fier 1919 – 1941

Mistica ultranaționalismului



SERIA

ISTORIE

FRANCISCO VEIGA s-a născut la Madrid, în 1958; din 1983 este profesor de istorie la Universitatea Autonomă din Barcelona; colaborează la numeroase periodice de specialitate, tratînd cu precădere subiecte referitoare la realitățile Europei de Est. Este interesat în mod special de istoria contemporană a României și lucrează la o carte despre revoluția română din 1989.

În afară de cartea de față, care reprezintă o versiune actualizată a tezei sale de doctorat, susținută în 1987, Francisco Veiga este autorul a numeroase articole despre Mișcarea Legionară, apărute în reviste spaniole; în *Revue Roumaine d'Histoire* a publicat studiul „La guerra de las embajadas", consacrat activității ambasadelor franchistă și republicană din București, în timpul războiului civil din Spania. De asemenea, a întreprins cercetări și a scris despre călătorii europeni în Balcani în perioada romantică („Los limites inciertos: viajeros románticos franceses e ingleses entre España y los Balcanes, 1800–1837").

FRANCISCO VEIGA

ISTORIA GĂRZII DE FIER 1919–1941

Mistica ultranaționalismului

Traducere de
MARIAN ȘTEFĂNESCU

Ediția a 2-a



HUMANITAS

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

FRANCISCO VEIGA
LA MÍSTICA DEL ULTRANACIONALISMO
(*Historia de la Guardia de Hierro*)
Rumania, 1919–1941

ISBN 973-28-0590-0

Nota editurii

Prin publicarea monografiei consacrate în 1989 de Francisco Veiga istoriei Gărzii de Fier, Editura „Humanitas“ urmărește să grăbească demararea unei discuții cu adevărat științifice referitoare la fundamentele și la evoluția Mișcării Legionare.

Calmul și efortul de obiectivitate care au prezidat redactarea acestei lucrări contrastează cu spiritul pătimaș îndeobște caracteristic tipăriturilor de pînă acum pe aceeași temă. Este evidentă preocuparea autorului de a pune accentul nu pe înșiruirea de date faptice și nici pe declarații justificatoare sau incriminatoare, ci pe analiza istorico-sociologică a fenomenului legionar, pe relevarea rădăcinilor lui în realitățile complexe și contradictorii ale României de ieri și, totodată, pe marcarea specificului acestuia în ansamblul fascismului european interbelic.

Neizbutind ca în anii '80 să aibă acces la fondurile arhivelor noastre, profesorul barcelonez s-a văzut obligat să recurgă frecvent la publicațiile istoricilor români oficioși din ultimele decenii. Îi revine însă meritul de a fi îmbogățit în chip decisiv documentarea privitoare la activitățile politice și ideologice ale Gărzii de Fier și la ecourile acestor activități prin cercetarea directă a arhivelor diplomatice spaniole, franceze și italiene, prin consultarea unei cuprinzătoare bibliografii internaționale, din care nu lipsesc sursele evreiești, cît și printr-o anchetă desfășurată în rîndurile diverselor grupuri legionare din emigrație.

Fără îndoială că unele afirmații și chiar concluzii din cartea de față au putut fi influențate într-o măsură sau alta de sugestiile pe care amintitele izvoare informative le oferă pentru aprecierea personalităților și evenimentelor. Dar dezbaterile pe care nădăjduim ca lucrarea profesorului Veiga să le prilejuiască și să le stimuleze vor asigura sistematic primatul adevărului istoric.

Părinților mei.

Lui Pepe și *Ricky*.

Poporului român.

Prefață la ediția românească

Lucrarea pe care cititorul român o are acum la îndemînă a fost scrisă pentru publicul spaniol și occidental, în general. A fost publicată pentru prima dată la Barcelona, în aprilie 1989, cu doar nouă luni înaintea căderii lui Ceaușescu. Dar, cu acea perspectivă atît de ireală de permanență perpetuă pe care o dau dictaturile — și aici interveneau trăirile unui spaniol care trecuse prin această senzație sub dictatura lui Franco, pînă la ultimele ei momente — abia dacă se întrezărea speranța că publicul românesc va citi vreodată, în propria-i țară și limbă, această carte. În esență, ea constituie rezumatul tezei mele de doctorat[1] precum și cîteva adnotări ulterioare și este rezultatul a opt ani de cercetări. Baza ei documentară este implicit limitată, căci în această perioadă arhivele românești nu au fost accesibile cercetătorilor occidentali iar tema Legiunii Gărzii de Fier era absolut tabu. Totuși a fost utilizată o bibliografie voluminoasă, s-a apelat la acele surse documentare accesibile în Occident și s-a recurs la anumite mărturii verbale.

În afară de faptul că acest sprijin a avut sau nu drept rezultat o analiză mai mult sau mai puțin minuțioasă a mișcării studiate, lucrarea în ansamblul ei încearcă să

---

[1] Francisco Veiga, *La Guardia de Hierro. Rumania, 1919–1940*, 4 volume, 1 749 pp. Susținută la Departamentul de Istorie Contemporană (Facultatea de Geografie și Istorie) al Universității din Barcelona, la 27 februarie 1987.

atragă atenția asupra a trei direcții. În primul rînd, asupra temei fascismului, un concept teoretic ce ne poate scăpa din mînă destul de ușor cînd încercăm să-i dăm o definiție. În acest sens și față de viziunile mecaniciste, care descriu Mișcarea legionară ca un calc perfect al mișcărilor conduse de Mussolini sau Hitler, mișcările fasciste apărute în Europa orientală în perioada interbelică au pricinuit, într-un fel sau altul, mai mult discuții decît opinii comune printre constructorii de modele teoretice occidentale ai anilor șaizeci și șaptezeci. Pentru unii dintre ei soluția a constat în a le lăsa deoparte fie ignorîndu-le, fie negînd ideea că au fost „realmente“ fasciste, avînd în vedere că acest fenomen politic nu putea să apară decît în societăți cu un anumit nivel de dezvoltare industrială, ceea ce nu era cazul României. Alt demers a constat în referirea la aceste mișcări ca la niște „fascisme periferice“, „marginale“ sau „avortate“.

În acest sens, prezenta lucrare despre extrema dreaptă din România încearcă să depășească niște planuri rigide, recuperînd acel punct de vedere care prezintă fascismul drept un cameleon politic în stare să adopte culorile terenului pe care se deplasează. Nu pretind să ajung la concluzii teoretice cu bătaie lungă, ci doar să ofer un exemplu foarte dezvoltat al acestei extreme versatilități, pornind de la o mișcare de masă cum a fost Legiunea/Garda de Fier, care pînă în acest moment a fost studiată de către mulți specialiști numai plecînd de la trăsăturile ei cele mai pitorești. Am făcut un efort pentru a defini ce a fost și ce nu a fost Legiunea/Garda de Fier, pînă unde s-a infiltrat în țesătura socială românească a vremii și, mai ales, care a fost gradul ei de „autenticitate“ sau, dacă se preferă, de „românitate“. Mai mult decît orice, am vrut să pun în discuție o imagine foarte rudimentară, exploatată la maximum în România pe vremea regimului ceaușist: Legiunea/Garda de Fier ca a „cincea coloană“, ca un cal troian al nazismului german. Cel puțin asupra acestui punct specialiștii occidentali sînt cu toții de acord: legionarismul a fost un fenomen politic sută la sută românesc și

orice încercare de a-l „înstrăina“ nu face decît să amîne spulberarea unor vechi fantasme. Alexandru Paleologu a știut să definească precis un aspect al acestei probleme într-o recentă și deosebit de importantă carte a sa. Acolo se admite că implicarea elitei intelectualității române în Garda de Fier „e adevărata problemă, care încă nu a fost rezolvată. Mai este o sursă de confuzii și astăzi, după cincizeci de ani.“[1] Însă în spatele numelor celebre ale unor intelectuali se află chipurile anonime ale celor 272 000 de militanți cîți număra Garda de Fier în decembrie 1937.

În al doilea rînd, cartea dorește să fie o reflecție asupra jumătății estice a continentului pe care istoricii occidentali o uită aproape sistematic. Atenția pe care au dat-o mijloacele de informare în masă în timpul ultimilor ani transformărilor politice din estul Europei nu a făcut altceva decît să pună în relief ceea ce era de o actualitate mai mult sau mai puțin imediată; prea puțin se știe însă despre trecutul și „sufletul cultural“ al acestei jumătăți înrudite a continentului. Manualele de istorie modernă și contemporană, ca și profesorii care țin cursuri pe aceste teme dezvoltă structuri și scheme cu pretenții de model care sînt inspirate din studiile asupra istoriei Angliei, Franței, Germaniei și, în mai mică proporție, a altor țări occidentale. Ca și în cazul fascismului se ignoră — uneori *voit* — faptul că țările din Est oferă variante captivante unor concepte de bază cum ar fi: „aristocrație“, „burghezie“, „proletariat“, „modernizare“, „identitate națională“, „stat“ și multe altele. Pe terenul istoriei politice, a fost relativ ușor pentru specialiștii occidentali să decodeze toate aceste elemente aparent exportate în Est fără schimbări prea mari, cum ar fi partidele de cadre sau anumite mecanisme ale puterii statale. Începînd din anul 1945, partidele comuniste instalate la putere au fost și ele analizate din

[1] Vezi: Alexandru Paleologu, *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor*, Ed. HUMANITAS, București, 1991; vezi pp. 85–91 pentru o viziune (mult) mai potrivită asupra relațiilor intelectualității române cu extrema dreaptă — și cea stîngă — în România interbelică.

această perspectivă, adică drept simple replici ale modelului central sovietic — ceea ce nu a fost întotdeauna exact —, drept mari structuri cu o funcționare previzibilă, cu un anumit suport popular.

Prin contrast, mișcările și partidele cu adevărat populare i-au încurcat pe observatorii occidentali prin forme de organizare și acțiune foarte originale. Avînd în vedere că aceste mișcări s-au născut „de jos în sus", este logic să nu fi fost întotdeauna înțelese fără un studiu prealabil al structurilor sociale de bază, al referințelor culturale, diferite de cele ale Europei occidentale. Acest fenomen se poate observa cu multă claritate în zilele noastre, cînd presa occidentală urmărește cu interes evenimentele revoluționare care se dezvoltă în Europa de Est, deși de multe ori se amestecă în ele ignoranța și maniheismul. După atîția ani în care această jumătate a continentului nu a fost băgată în seamă, cînd se ajunsese să se considere marxismul de stat drept un fenomen ideologic în stare să șteargă ca un acid vechile obsesii politice și culturale, mijloacele de informare în masă încă mai comentează cu uimire supraviețuirea naționaliasmului popular sau importanța bisericilor și a religiei.

În acest sens Legiunea/Garda de Fier, ca și alte mișcări ultranaționaliste din anii treizeci în Europa de Est, nu mai sînt fenomene atît de îndepărtate ca acum doar cinci ani. Și nu mă refer la posibilitatea ca legionarii sau cuziștii să reînvie în România așa cum au fost în perioada interbelică sau ca în Ungaria să fie refăcute Crucile cu Săgeți; este probabil ca așa ceva să nu se mai întîmple niciodată. Dar este de asemenea sigur că au fost recuperate în anumite sectoare politice ale Europei de Est unele simboluri și limbaje, au reînviat vechi pasiuni teritoriale și litigii etnice și s-ar putea să revină forme nedorite de naționalism economic. Ca și cum nu ar fi de ajuns, manipularea ocazională a unor vechi fantasme fasciste a mai pus paie pe foc.

Astfel, istoricii și politologii români și cei din întreaga Europă de Est ar trebui să fie acum foarte atenți: s-a lăsat în urmă o perioadă în care trecutul a fost interpretat prin prisma unui materialism istoric mecanicist și dogmatic. Acum, cînd

a venit vremea să se ofere noi puncte de vedere și perspective mai bogate și reale, ei ar trebui să gîndească în propria lor limbă, evitînd erorile pe care colegii lor occidentali le-au comis cînd au încercat să analizeze țările din Est.

Este evident că istoricul care scrie aceste rînduri a făcut și el greșeli în încercarea de a aborda trecutul României. Și în acest sens aștept cu nerăbdare lucrările mai amănunțite pe care, în mod necesar, colegii mei români le vor scrie despre Legiune/Garda de Fier. În orice caz, de-a lungul acestei cărți pulsează strădania unui istoric spaniol de a înțelege trecutul și cultura românească pornind de la asemănarea pe care acestea o prezintă, în multe cazuri, cu propria lui țară. Și nu mă refer atît la aparențele pe care le generează un fond cultural latin comun, cît la o istorie recentă cu fenomene, procese și personaje similare în multe cazuri. Frustrările pe care le-a presupus implantarea laborioasă a liberalismului, constituirea unui stat modern sau funcționarea echilibrată a unui sistem de partide politice duc la ideea că scriitorul român I. L. Caragiale ar fi putut fi și spaniol, că ar fi posibil să-l identificăm pe Averescu cu Primo de Rivera sau explică de ce Ortega y Gasset sau Eugenio d'Ors au prezentat atît de mult interes pentru intelectualii români; sînt doar cîteva exemple printre altele, nu puține, care s-ar putea da.

Și, pe de altă parte, în ochii călătorilor romantici englezi și francezi, România și Spania au împărțit vreme de mulți ani această imagine de „periferie exotică", de țară limită față de acea categorie nedefinită care era Orientul și care începea din Maroc, întinzîndu-se pînă în inima Imperiului otoman. Din păcate, această perspectivă a fost mai mult sau mai puțin întărită de prejudecățile românești și spaniole (mai mult spaniole decît românești, trebuie s-o spunem) din cauza aprecierii reciproce prin prisma stereotipurilor care se conturau, din centrul Europei occidentale, despre cealaltă periferie. Totuși, este vremea să acționăm pentru a pune în legătură lumile noastre culturale, pentru a ne înțelege mai bine între noi și fiecare pe noi înșine.

FRANCISCO VEIGA
Barcelona–București, aprilie 1991

Cîteva precizări preliminare

În cuprinsul lucrării se fac referiri la o serie de întrevederi cu următorii legionari și simpatizanți, consultați în vederea elaborării acestui studiu (prezentăm locul și data întîlnirii):

APOSTOLESCU, Victor; München, 15 VII 1982
BEZA, George (transfug; apoi național-țărănist); Val de Fontenay (Paris), 20 XII 1984
COMAN, Vasile; Freiburg i. Br., 22 IX 1982
COMANICIU, Horațiu; Freiburg i. Br., 17 și 19 VII 1982
CONSTANTINESCU, Nicolae (Nichi sau Niki), 8 VII 1982
CULICĂ, Gheorghe; Paris, 26 VII 1982
EMILIAN, I. V. (cuzist, filonazist); Buchenau (München), 14 VII 1982
ENESCU, Mihail F.; Torremolinos, 15, 16 și 17 III 1982; Freiburg i. Br. 19, 20 și 21 VII 1982; 1, 8, 11, 15, 22, 26, 29 și 30 VIII 1982
HORIA, Vintilă; Madrid, 21 VI 1982 și 25 V 1983
MIHAILESCU, Virgil; Freiburg i. Br., 20 și 23 VIII 1982
NAGACEVSCHI, Constantin; München, 15 VII 1982
PAPANACE, Constantin; Salό, 5 VII 1982
POPA, *preot* Ion; Freiburg i. Br., 20 VII 1982
POPESCU, Traian; Madrid, 20 VI 1982

R. M., Dna (simpatizantă), 22 XI 1981; 17, 19 și 21 VII 1982; 16, 23, 25 și 27 VIII 1982
ROȘCA, Nicolae; Barcelona, 10 VI 1982
ȘEITAN, Nicolae; Aravaca (Madrid); 22 IX 1980; 18 I 1982; 2, 3 și 28 III 1982; 19, 20 și 21 VI 1982; 20 VII 1982; 26 V 1983
SILION, Tiana; Madrid, 11 I 1986
STAMATU, Horia; Freiburg i. Br., 23 și 25 VIII 1988
TASE, Gheorghe; München, 14 VII 1982
VĂLIMOREANU, Petre; Freiburg i. Br., 21 VII 1982

Întrevedere cu mai mulți participanți: N. Șeitan, Aurel Răuță, M. Enescu și Gheorghe Uscătescu, Madrid, 1 III 1982

Dintre toți aceștia, o importanță deosebită a avut-o *Mihail F. Enescu*, grație memoriei sale prodigioase și a capacității de selecție. Jurist și diplomat, provenind din înalta societate, a fost un bun cunoscător al păturilor suspuse din București și al Partidului Liberal. Atașat la Legațiile din Roma, Madrid, Lisabona și Helsinki în anii treizeci și patruzeci.

Nicolae Șeitan, avocat de proveniență socială modestă (fiul unui funcționar la Poștă, cu multe rude la țară) și lider al județului Constanța în anii treizeci, l-a cunoscut personal pe Codreanu; întruchipează legionarul provincial.

Horia Stamatu, filozof, redactor șef la *Buna Vestire* în timpul guvernării legionare, este intelectualul militant din a doua generație (1936–1937).

Niki Constantinescu, *Virgil Mihăilescu*, *Nicolae Roșca*, *Gh. Tase*, *Traian Popescu*, *Gh. Culică* au fost, în esență, tineri militanți de la sfîrșitul anilor treizeci.

Pe lîngă întrevederile citate trebuie amintite scurte discuții și întîlniri cu profesorii Gerard Elias (Universitatea din Roma), Katzarina Szczepánska (Universitatea Autonomă din Barcelona), Max D. Peyfuss (Universitatea

din Viena), J. A. Ferrer Benimeli (Universitatea din Zaragoza), Monseniorul Octavian Bârlea (Misiunea Catolică Română de la München) și scriitorul Eugen Ionescu.

Multe alte persoane m-au ajutat în cele mai diferite forme în acești ani, un ajutor dezinteresat. Trebuie să amintesc aici în mod cu totul special personalul Bibliotecii Române din Freiburg și, mai ales, pe dl Bidian și pe doamnele Georgescu și Nasta, cărora nu le voi putea niciodată mulțumi destul pentru solicitudinea lor; îi mulțumesc și lui Eliseo Toscas pentru observațiile sale constructive și susținute. Dl Mayer aparține grupului restrîns al celor care au arătat înțelegerea necesară temei cercetate, iar în agitata fază finală a elaborării acestei lucrări, amabilitatea Leonorei, alături de cea a personalului Serviciului de Publicații al U.A.B., m-a ajutat în mod hotărîtor la conturarea formei definitive.

CAPITOLUL I

ROMÂNIA MARE SE DESCHIDE SPRE EPOCA MASELOR (1918-1919)

În noaptea de 15 august 1916 în România băteau clopotele tuturor bisericilor. După doi ani de dubitativă neutralitate, guvernul se hotărîse să intre în Marele Război. Trupele sale au trecut frontiera peste Carpați și au început să înainteze în Transilvania, aflată pe atunci în mîinile Imperiului Austro-Ungar.

În aceeași noapte, la Huși, un orășel din estul Moldovei, o mamă își trezea fiul, plîngînd și făcîndu-și semnul crucii. Băiatul, Corneliu Zelea Codreanu, tremura de emoție. Trei zile mai tîrziu, avîntul patriotic l-a împins să-și părăsească familia; traversînd regiunea moldavă, a sosit la regimentul în care lupta tatăl său, ofițer în rezervă. Avea pe atunci șaisprezece ani; a împlinit șaptesprezece pe front[1].

Pentru români scurta plimbare militară s-a terminat curînd; atacul venise prea tîrziu pentru a reînsufleți ofensiva rusă începută în luna iunie și care acum era aproape sfîrșită; trupele țării balcanice au avut de înfruntat singure loviturile combinate ale armatelor austro-germane și bulgare. Așa încît colonelul regimentului nu a mai vrut să poarte de grijă adolescentului care mărșăluia cu trupa fără a fi înrolat; și tatăl său l-a silit să se înapoieze acasă. Corneliu Codreanu a predat pușca și cartușierele și s-a întors, abătut, la familia sa. Așa s-a încheiat prima izbucnire patriotică a celui care, peste cîțiva ani, va crea una din mișcările de extremă dreaptă cele mai neobișnuite din

Europa. A fost o experiență de război scurtă — abia două luni —, care s-a limitat de fapt la neînsemnata ofensivă română la hotarele Transilvaniei.

Cu toate acestea, întîmplarea îl va marca pentru tot restul vieții. Puțin mai tîrziu, la 1 septembrie 1917, a intrat la Școala Militară de Infanterie de la Botoșani, tot cu speranța de a încheia studiile la timp pentru a se întoarce pe front. Iluziile i-au fost din nou spulberate: patru luni mai tîrziu, România s-a văzut obligată să încheie armistițiul cu Puterile Centrale. Codreanu nu a mai avut ocazia de a participa la Marele Război. În iulie 1918 a terminat, împreună cu promoția sa, Școala Militară, primind gradul de subofițer; după cum va comenta chiar el, cu amărăciune, pacea a împrăștiat pe la casele lor pe „copiii cei gata de moarte“[2].

Războiul, care avea să modifice profund structura socială, politică și economică a României, a fost deosebit de greu. Țara a intrat în război tîrziu, dar nu la momentul potrivit, într-o formă similară cu aliata ei, Italia. După numeroase îndoieli și amînări, spre sfîrșitul verii anului 1916, nu era deloc clar pentru guvernul român dacă beligeranții vor mai putea suporta mult timp imensa vărsare de sînge fără speranță; era previzibilă, prin urmare, o pace negociată. Dacă acest lucru avea loc, România trebuia să plătească, prin participarea ei, dreptul de a se putea așeza la masa negocierilor, altfel fiind amenințată de a rămîne prinsă între o „Bulgarie mare“ și o „Ungarie mare“, dușmanii ei tradiționali.[3] Pe de altă parte, presiunile Antantei mergeau, de asemenea, în acest sens: Statul Major rus a comunicat că nu ar fi tolerabil ca armata română să intervină în război, în ultimul moment, printr-un marș triumfal. Ca și în cazul Italiei, nu au lipsit promisiunile astronomice, aprecierile optimiste, dar artificiale, asupra capacității reale a Puterilor Centrale și asupra stadiului luptei.[4]

După începerea ostilităților, românii s-au lansat direct în realizarea obiectivului care-i obseda: eliberarea Transilvaniei, care era atunci încorporată în Imperiul Austro-Ungar. A fost o decizie mai mult romantică decît chibzuită și s-a terminat printr-un dezastru.[5] Curînd, trupele române

s-au văzut prinse între ofensiva bulgară de la sud și trupele austro-ungare care au forțat bariera Carpaților, dovedind neașteptate calități în războiul din munți. În ianuarie 1917, bătălia pentru România s-a terminat. Curtea, guvernul și ce mai rămînea din armata română, deprinsă cu suferințele, plus un sfert de milion de refugiați, se aflau închiși în nordul țării, unde numai o mică parte din teritoriul național rămăsese în mîinile lor, apărată cu ajutorul armatei ruse.

Situația s-a înrăutățit și mai mult după izbucnirea revoluției ruse din februarie 1917. Pe măsură ce trecea timpul, voința de a lupta îi părăsea în mod evident pe ruși. În timpul verii au avut loc lupte grele, dar în momentul acela, după un an de chinuri, forțele slăbeau văzînd cu ochii. Armistițiul de la Brest-Litovsk, între bolșevici și germani, marca pentru români imposibilitatea de a continua lupta, căci rămîneau fără ajutorul rușilor. După o serie de tratative, în primăvara anului 1918 a fost semnat Tratatul de pace de la București, prin care România era obligată să facă importante concesii Puterilor Centrale.[6]

Cu toate acestea, războiul s-a terminat bine pentru români pentru că în noiembrie Germania și Austro-Ungaria au fost învinse. România a fost, între țările care existau deja în 1914, cea care a obținut cele mai mari avantaje teritoriale: provincii ca Transilvania, Banat, Basarabia sau Bucovina, bogate în resurse naturale și chiar industriale, au fost cuprinse în frontierele vechiului regat format din provinciile Moldova și Muntenia. Astfel, de la 7 500 000 de locuitori în 1913, România a ajuns la 16 500 000 în 1922, iar teritoriul, de asemenea, s-a dublat. Dar toate acestea nu s-au obținut fără uriașe vărsări de sînge: în războiul scurt pe care l-au purtat împotriva Puterilor Centrale, trupele române au suferit pierderi foarte grele: după cifrele Departamentului de Război al Statelor Unite ale Americii, acestea au ajuns la 71,4% din totalul celor 750 000 de oameni mobilizați — ceea ce înseamnă mai mult de o jumătate de milion de morți, răniți, prizonieri și dispăruți. Proporția victimelor

în rîndul populației civile a fost, de asemenea, cutremurătoare: cea mai ridicată din toate țările participante la război.[7]

România Mare din 1920 — cum o numeau naționaliștii, amintind *Grossdeutschland* — era un cumul de cifre astronomice, dar acest lucru nu explică totul. Trebuie luat în considerație și chiar subliniat impactul emoțional, semnificația, pentru români, a unirii cu provinciile revendicate de-a lungul istoriei și care pînă atunci fuseseră în mîinile imperiilor ce se destrămaseră: Basarabia, smulsă de la Rusia, și Transilvania, Bucovina și Banatul, moștenite de la Austro-Ungaria.[8] În scurta perioadă de doi ani, mica țară, independentă numai din 1877, a devenit deodată o putere de care trebuia să se țină seama în spațiul Europei central-orientale și balcanice; adică pe un teritoriu unde imperiile dispăruseră, fiind înlocuite cu o mulțime de noi state independente.

Acesta a fost poate momentul cel mai glorios din toată existența noului stat. Speranțele erau imense și pentru cei mai mulți calitatea de român era atunci un privilegiu. Pe lîngă marile emoții istorice se prezentau promisiuni ușor de realizat, schimbări sociale de mare importanță. În fața burgheziei se afla un drum aurit. Negustorii și bancherii din straturile cele mai înalte ale societății aveau înaintea lor o piață națională dublată, mii de noi consumatori, mijloace de producție abandonate de proprietarii maghiari din Transilvania, surse de materii prime ușor de folosit. Burghezia mică și mijlocie, încă în plin proces de consolidare și, în mod special, inteligheția, această pătură socială atît de tipic est-europeană, vedeau în servirea statului posibilitatea cea mai sigură de a se realiza; și, la începutul anilor '20 era evident nevoie de mii de noi slujbași, inclusiv învățători, medici, oameni ai legii și funcționari de tot felul pentru noile regiuni în care politica vechilor imperii stăpînitoare nu contribuise la crearea unei clase mijlocii românești, diferențiate din punct de vedere cultural.

Constituirea națiunii pe „baza agrară sănătoasă"

Bucuria țărănimii avea să fie mai mare decît a celorlalți români. Chiar regele Ferdinand mersese în tranșee, la 22 martie 1917, pentru a promite soldaților, în imensa lor majoritate țărani în uniformă, că aceia care au luptat pînă atunci vor primi pămînt și că se așteaptă de la ei o mai mare participare la treburile publice.[9] Decizia era în bună parte și o măsură preventivă, avînd în vedere că revoluția rusă izbucnise în luna precedentă și soldații din această țară controlau un sector întins al frontului, alături de trupele române. Și astfel, în timp ce dezintegrarea disciplinei a început să-i afecteze pe ruși în lunile următoare, armata română, reînarmată și antrenată de o misiune militară franceză, a rezistat neclintit, în iulie și august, unui puternic asalt german, luptă care, mai tîrziu, va fi considerată „bătălia națională" sau „Verdun-ul român", adică lupta de la Mărășești. În definitiv, chiar dacă lupta împotriva absenteismului marilor proprietari și alte considerente economice au avut legătură cu originile reformei agrare românești, pe care unele partide și grupuri politice o propuseseră încă de la începutul secolului, promiterea ei în grabă era în primul rînd influențată de motive politice specifice.[10]

Reforma agrară nu constituia o excepție în Europa centrală și orientală, dimpotrivă. În realitate, anii douăzeci, care au urmat Marelui Război, au adus în toată această zonă a continentului un val de reforme agrare, care au afectat, în paisprezece țări, 36% din populația europeană și 28% din suprafața totală a continentului, fără a socoti aici Rusia, nici reformele agrare germană și austriacă, foarte limitate.[11] În această „primăvară a reformelor", în decizia guvernelor au predominat considerentele politice față de cele economice, așa cum s-a întîmplat și în România.

În jumătatea orientală a continentului european au apărut sau și-au schimbat în mod serios frontierele un total de zece state; toate cuprindeau practic pe teritoriul lor diferite minorități etnice și au fost confruntate cu

mişcări revoluţionare în lunile care au urmat sfîrşitului Marelui Război. La frontiere sau în apropierea lor existau temeri privind viitoare reacţii imprevizibile ale unei noi puteri, Rusia sovietică. Cum aproape toate acestea erau ţări agrare, nu este de mirare că era atît de prezent obiectivul de a rezolva „problema ţărănească". Obiectivele urgente erau stabilitatea socială şi politică, precum şi dorinţa de a consolida şi „structura" naţiunea. Pe atunci, şi încă din ultima treime a secolului al XIX-lea, era foarte puternică în toată Europa convingerea că mica proprietate agricolă este eficientă din punct de vedere socio-economic; împărtăşeau această părere foarte largi grupuri sociale, de la socialişti la ideologii de orientare catolică, cuprinzînd şi pe liberalii discipoli ai lui Stuart Mill; la rîndul lor, toate acestea proveneau din experienţa istorică franceză, adică din rezultatele sociale şi politice ale distribuirii pămîntului în revoluţia de la 1789. În secolul al XX-lea, criza din anii treizeci a risipit această viziune, înlocuind-o cu încrederea în marile proprietăţi şi în mecanizarea agriculturii.

Dar în timpul anilor douăzeci şi în special în ţările Europei central-orientale, influenţa predominantă îşi avea originea în Rusia; este vorba de experienţa reformatoare pusă în practică de ministrul Stolîpin prin legile promulgate în noiembrie 1906, iunie 1910 şi mai 1911. S-a considerat mult timp că ele ar fi fost suficient de eficace pentru a moderniza una din agriculturile cele mai înapoiate din Europa.[12] Cîţiva ani mai tîrziu, în timpul traumaticei experienţe a Revoluţiei ruse, ideea de a ridica o barieră contra bolşevismului, pornind de la formarea sau consolidarea unei pături de proprietari mici şi mijlocii, a fost prezentă în mai multe dintre ţările care formau „cordonul sanitar" al noilor state apărute prin descompunerea imperiilor de la frontierele Rusiei sovietice. În Cehoslovacia şi Iugoslavia, reformele au fost promulgate în grabă cu scopul de a stăvili ocuparea şi împărţirea pămînturilor pe care le întreprinseseră ţăranii din proprie iniţiativă.[13] În Polonia, decizia de a duce la bun sfîrşit

reforma agrară a fost luată în împrejurări dramatice, în timpul războiului împotriva bolșevicilor ruși, din 1920.[14]

De asemenea, această țară a folosit, în parte, reforma agrară pentru a deposeda proprietarii de altă etnie — în special ruși albi — și a împroprietări pe colonii polonezi, manevră care nu a fost neglijată nici în Cehoslovacia, unde a dat cîștig elementului slav — deși cu moderație, în Letonia — în dezavantajul minorității germane, nici în Iugoslavia — unde a contribuit la accentuarea neînțelegerilor naționale — și nici în România.[15] Aici, în Transilvania unită de curînd, elementul maghiar deținuse timp de mai multe secole rolul de clasă dominantă, în timp ce populația românească intra în rîndurile micii țărănimi sau ale proletariatului agricol; acum moșierii și proprietarii maghiari au fost deposedați de statul român, fără să se acorde prea mare atenție dacă și-au păstrat cetățenia ori și-au schimbat-o după cea a noilor stăpîni, ceea ce a provocat interminabile plîngeri în fața Societății Națiunilor[16].

Cu toate acestea, chiar dacă am considera că reforma agrară română a fost un fenomen caracteristic unei anumite epoci și unui context politic determinat, în nici un caz nu a fost „încă una". De la promisiunea făcută de monarh în aprilie 1917, a trebuit să treacă ceva mai mult de patru ani și s-au dat trei decrete pentru a se concretiza legea reformei agrare care a fost, în cele din urmă, mult mai întinsă și mai profundă decît prevăzuseră la început legiuitorii. Astfel, cu excepția a ceea ce s-a realizat în Rusia în timpul Revoluției, în nici o altă țară europeană nu s-a făcut o operație chirurgicală atît de completă asupra marii proprietăți. La 1 septembrie 1927, proprietățile de peste 100 de hectare se reduseseră de la 40,23% din suprafață la numai 10,43%; cu alte cuvinte, în toată România au fost expropriate ceva mai mult de șase milioane de hectare.[17] Aceste cifre aveau o importanță hotărîtoare într-o țară în care 80% din populația activă trăia la sate. Deocamdată, ele erau promisiunea că, în curînd, relațiile de producție greu de suportat și întregul mod de producție din țară aveau să se schimbe în mod radical.

Etapa ascuțirii acestor contradicții a început de la jumătatea ultimei treimi a secolului al XIX-lea, cînd presiunea marilor proprietari de pămînt asupra țăranilor s-a agravat brusc; concurența giganticelor grînare americane și a vecinilor ruși a dus la prăbușirea prețurilor grîului românesc și unica soluție care s-a pus în practică a fost de a se strînge șurubul neoiobăgiei în care trăia cea mai mare parte a țărănimii. O lege a contractelor, promulgată în 1893, crea serioase probleme țăranului care se întîmpla să caute de lucru în alt sat decît satul natal, iar posibilitatea de a emigra în America a fost în același timp restrînsă sever. În mod paralel, moșierii au cedat exploatarea posesiunilor, inclusiv pe țărani, arendașilor, care și-au luat angajamentul să obțină un maxim de beneficii într-o perioadă scurtă, suportînd pînă și cheltuielile derivate din recoltele proaste.[18] Arendașii, care nu manifestau mare interes în modernizarea moșiilor, avînd în vedere că mîna de lucru era abundentă și ieftină, au devenit repede o bombă socială cu ceas: după o frază foarte expresivă a economistului român Madgearu, acum țărănimea trebuia, „cu o alimentație subumană, să facă o muncă supraomenească".[19] La sate, mii de copii împlineau chiar doisprezece ani fără să fi ajuns să guste vreodată lapte de vacă.[20] Ura față de arendași era întărită de faptul că majoritatea erau greci și bulgari în Muntenia și Oltenia, și evrei, în Moldova.[21]

Călătorii și folcloriștii se extaziau în fața viguroasei culturi țărănești române, cu ale sale costume în culori vesele, și muzica, energică sau melancolică. Dar această fațadă cu greu putea ascunde bolile cronice ca pelagra, sifilisul, tuberculoza și chiar paludismul care afectau regiuni întregi. Alcoolismul generalizat era provocat, în mare măsură, de consumul de țuică ieftină, pentru a potoli foamea. Satele, fără cea mai mică infrastructură igienică sau urbanistică, deveneau mlaștini insalubre în timpul toamnei sau primăverii. În aceste condiții, nemulțumirea socială a crescut repede și profund, iar țăranii au început în curînd să se refere la „brazda dracului" în balade și cîntece: era alegoria revoltei împotriva stăpînului.[22]

Primul semn: în 1888, o răscoală în care puteau fi deja sesizate sisteme elementare de organizare subversivă.[23] Aceasta, împreună cu violenţa socială acumulată, a făcut ca tulburările să se producă în 27 din cele 32 de judeţe ale ţării. Totuşi, marea explozie socială a avut loc 19 ani mai tîrziu. Înrăutăţirea accentuată a situaţiei ţărănimii, o criză economică ce s-a prelungit din 1899 pînă în 1903 şi eşecul de a crea o mişcare cooperatistă care să-i înlăture pe arendaşi, stimulată din guvern de către liberali, au fost ca norii care se strîng înainte de a începe furtuna. În mod cu totul special, intenţia de a stimula cooperaţia a contribuit la faptul că ţărănimea, în ansamblul ei, a încetat să mai perceapă structura proprietăţii ca intangibilă; acum, dimpotrivă, era susceptibilă să fie modificată prin intermediul vînzării-cumpărării de pămînt, iar ordinea socio-economică a încetat să mai pară de nemodificat în ochii ţărănimii.[24]

Un ansamblu de cauze imediate în legătură cu alegerile comunale, creşterea taxelor şi concurenţa între arendaşi a determinat izbucnirea revoltelor în nordul Moldovei, în februarie 1907. De aici, densitatea populaţiei a permis ca tulburările să se extindă cu iuţeală spre sud. Pe măsură ce acestea se produceau, ponderea violenţei creştea mereu şi căpăta aspecte evident revoluţionare, în sensul că mulţi ţărani nu mai doreau doar să reformeze sistemul, ci să-l şi desfiinţeze în întregime.[25] S-au generalizat incendierea conacelor moşierilor, împărţirea cerealelor depozitate în hambare, distrugerea arhivelor care păstrau contractele de arendare şi au existat chiar încercări de a pătrunde în oraşe şi tîrguri în căutarea arendaşilor şi moşierilor care se refugiaseră acolo; imaginea dantescă a cetelor de răsculaţi care intenţionau să pornească spre Bucureşti, cu furci, coase şi topoare, a rămas ani de zile în amintirea claselor de mijloc şi de sus din România ca un cumplit coşmar.[26]

Pe atunci, spaima lor nu avea limite; era clar că fenomenul era şi un reflex al exploziei sociale ruse din 1905 iar alarma că există posibilităţi de contagiune prin ţărănimea română din Transilvania s-a transmis chiar în Imperiul Austro-Ungar. Noul guvern liberal, format de urgenţă, a acţionat fără milă. Armata română a intrat în acţiune,

reprimînd cu brutalitate țăranii practic neînarmați; în Oltenia, artileria a bombardat multe sate. S-au înregistrat numeroase victime. În afară de revoluția rusă din 1905, nici o altă revoltă socială nu a fost atît de brutal reprimată în Europa, după anul 1870.

După catastrofă — similară, în privința efectelor asupra societății românești, crizei spaniole de la '98 — a început o furtunoasă dezbatere națională între economiști, gazetari, scriitori, intelectuali de tot felul și politicieni, care contrasta cu inconștiența dovedită înaintea revoltei. Au apărut tendințe sociale și idei în legătură cu 1907 chiar în artă și literatură.[27] La rîndul lor, partidele se învinovățeau unele pe altele. Au fost acuzați socialiștii că au încurajat și chiar provocat jacqueria;[28] s-a vorbit, de asemenea, de un complot gigantic și de o închipuită propagandă secretă bazată pe broșuri incendiare. S-a ajuns chiar a se vorbi despre posibila implicare a marinarilor ruși de pe crucișătorul Potemkin care acostase la Constanța după fuga din Rusia. Antisemiții au insistat, bineînțeles, în ideea că a fost o conspirație a evreilor. Însă cei mai lucizi, care nu întotdeauna erau cei ce dețineau puterea, au înțeles că amenințarea plutea în aer de multă vreme; putea fi observată, de exemplu, în tabloul *La împărțitul porumbului*, pictat de Ștefan Luchian în 1897, care prezintă un grup de țărani neliniștiți, gata să-și facă auzit glasul.[29]

Deși, după venirea la putere, în 1913, liberalii au început să elaboreze un proiect de lege de reformă agrară, războiului mondial i-a revenit sarcina de a tăia definitiv nodul gordian. Totuși, într-un anume sens, se așteptase prea mult.Uneori, zece ani devin o prăpastie și sînt suficienți pentru a răscoli contradicții vechi de un secol. În 1918, scurtcircuitul social provocat de confruntarea militară a fost de o asemenea amploare, încît ceea ce pe atunci se prevedea a fi o soluție a problemei agrare avea și implicații de neimaginat.

Cu numai cinci ani înainte, nimeni nu putea să-și închipuie că noi provincii vor interveni în configurația legii de împărțire a pămîntului. Și totuși, acum era evident că

Transilvania și Basarabia aveau partea lor, contribuind fiecare cu propria sa reformă agrară, legiferată în grabă în scurtul interval de timp care trecuse între separarea de imperiile destrămate și unirea cu noul stat român. În primul caz, rezultatul a fost o lege a transilvănenilor pentru transilvăneni, echilibrată, dar radicală, cu prevederi bune în ceea ce privește dispensele și excepțiile necesare. Corespundea pronunțatului caracter central-european al Transilvaniei, ai cărei conducători politici rezolvau problemele juridice după modelul administrației maghiare[30].

În Basarabia, reforma a fost o manevră a claselor conducătoare locale pentru a evita ca ocuparea pămînturilor, începută spontan de către țărani puțin după izbucnirea revoluției ruse, să meargă prea departe. În cele din urmă, după unirea cu România și după o succesiune de presiuni și cedări, s-a hotărît ca fiecare mare proprietar să păstreze un minim de 100 de hectare, pentru ca, trei ani mai tîrziu, să se revizuiască 47 din cele 73 de articole ale legii.[31] Chiar și așa, cu toate reducerile, aplicarea rapidă a reformei agrare basarabene a fost rezultatul acțiunii directe a țăranilor; și acest lucru nu a încetat să fie motiv de reflecție pentru cei din Regat, unde exproprierile erau mult mai lente.

Cel însărcinat să tragă învățăminte din aceste exemple, cu scopul de a extinde avantajele la legea agrară generală, a fost Ion Mihalache, învățător la o școală rurală, care conducea o formațiune politică recent creată, Partidul Țărănesc (în continuare PȚ). În confuza situație politică ce caracteriza primele luni de după război, Mihalache a reușit să ajungă la putere ca ministru al agriculturii într-un guvern de uniune al partidelor mici, care a condus țara între decembrie 1919 și martie 1920. Liderul țărănist a elaborat în mare zor un proiect de reformă în care se regăseau exemplele basarabean și transilvănean. Cauza hotărîtoare a căderii guvernului a fost chiar acest proiect, dar, în orice caz, influența lui s-a făcut simțită în legea definitivă din 1921.[32]

Scurta, dar decisiva acțiune a PȚ are o semnificație care merge dincolo de ceea ce a reușit să facă. Îmbrăcat

mereu cu albul costum popular românesc[33] — nu ca formă de oportunism, ci în chip natural —, Mihalache era una dintre personificările cele mai caracteristice ale transformărilor social-politice care se petreceau în România de după război. În realitate, germenii țărănismului existau încă din ultima decadă a secolului al XIX-lea, dar numai marea cotitură din 1918—1919 a permis constituirea unui astfel de partid de clasă, deși pe atunci el nu reprezenta încă o mișcare socială puternică. Pe lîngă Mihalache, fondatorii partidului erau, în bună parte, învățători la țară, părtași ai unei „mistici a țărănismului", foarte caracteristică României; de la 1900 și datorită, în bună măsură, efortului unificator al lui Spiru Haret, ministru de instrucție, care făcea parte din Partidul Liberal, el însuși profesor de matematici, învățătorii dezvoltaseră treptat profunda convingere a misiunii lor social-politice de „luminători ai satului", ceea ce depășea limitele stricte ale profesiei lor și le conferea o înflăcărată dispoziție de a înființa cooperative și bănci populare. Acest tip de mesianism presupunea în același timp o anumită candoare, care-l definea chiar pe Mihalache — pe atunci palid, brunet și cu o mustață mare, închisă la culoare —, care ani de zile le-a interzis țărăniștilor să se amestece cu partidele politice existente.[34]

Totuși, în sensul lui cel mai profund, țărănismul, ca alternativă politică pe deplin operativă, era emanația speranțelor puse în această clasă nouă de proprietari mici și mijlocii apăruți după reforma agrară. Partidul Agrar Finlandez, Uniunea Agrară Letonă sau Uniunea Agrară Bulgară, Partidul Țărănesc Croat și exemplele similare din Polonia și Cehoslovacia au fost produse aproape exclusive ale Europei dintre cele două războaie mondiale[35], cel puțin în ceea ce privește puterea politică dobîndită pornind de la asigurarea votului universal; aceasta dădea maselor de țărani puterea de a apăra noile partide în fața urnelor, în acele țări în care procentul populației urbane nu era încă destul de mare pentru ca problemele politice să se decidă la oraș. Acolo unde

marii proprietari de pămînt au predominat — Ungaria, Prusia — sau contrastul între latifundii și proprietățile mici de pămînt nu lăsa loc unei țărănimi mijlocașe — Spania —, ligile micii țărănimi au eșuat sau nu au reușit nici măcar să se constituie. Și același lucru s-a întîmplat în regiunile sau în țările catolice, unde țăranii erau cuprinși în partidele confesionale.[36]

În orice caz, entuziasmul țărăniștilor nu i-ar fi dus prea departe dacă, în paralel, nu s-ar fi zguduit și prăbușit parțial tot edificiul politic anterior războiului. Epoca bipartidismului, a acordurilor „de culise" a fost definitiv depășită și acest lucru era valabil pentru cea mai mare parte a Europei. În România, chiar înainte de 1916 succesiunea partidelor la putere degenerase într-o înfruntare tot mai dură. În urma rupturii istorice operate de război, conservatorii au dispărut, ca alternativă a puterii, de pe arena politică românească. Nicolae Iorga, marele istoric și erudit român al epocii, comenta că membrii partidului încăpeau „în jurul unei singure mese de joc de cărți"[37].

Elite vechi și noi

În realitate, întreaga evoluție a societății și a politicii românești în perioada contemporană s-a desfășurat într-un ritm excesiv de rapid, în care, treptat, etapele erau parcurse incomplet, fără a li se împlini toate momentele. Este un fenomen caracteristic pentru țările care azi sînt cunoscute sub numele de Lumea a treia, iar în primele trei decade ale secolului a marcat evoluția țărilor din Europa răsăriteană. Dar, în timp ce în primele cultura, structurile sociale și tradițiile politice autohtone au găsit uneori suficiente resurse pentru a impulsiona evoluția, după obținerea independenței, pe căi mai mult sau mai puțin îndepărtate de influența europeană, țările de la est de Viena nu au putut să i se sustragă. Stigmatul de a fi diferite, și totuși europene, a determinat, în cel mai bun caz, o ruptură fatală între societatea civilă și stat și, în

cel mai rău, o acută problemă de autoidentificare, o schizofrenie centrată pe atracția-respingerea modelelor occidentale.

Partidul Conservator a fost un bun exemplu pentru această situație și, împreună cu el, constituirea statului român în ansamblu, rezultat al degajării progresive a Principatelor Dunărene — Moldova și Muntenia — de Imperiul Otoman. Trei sînt marile date care marchează această operă: 1829, cu adoptarea Regulamentului organic care asigura libertatea comerțului Principatelor; 1859, cînd s-a obținut unirea celor două Principate sub un singur principe, și 1877, cînd statul român a dobîndit independența deplină. În toate cele trei cazuri este vorba de date care corespund cu marile confruntări între „Imperiul bolnav" și puterile creștine. Astfel, libertățile asigurate Principatelor se situează în cadrul Păcii de la Adrianopol, care pune capăt războiului ruso-turc din 1827–1829, ce culminează cu independența definitivă a Greciei și autonomia Serbiei; treizeci de ani mai tîrziu, consecințele diplomatice ale războiului Crimeii au fost cele care au dus la obținerea autonomiei statale a Moldovei și Munteniei, în timp ce independența deplină este direct legată de ridicarea generală a popoarelor balcanice împotriva Turciei (1875–1876), de intervenția rusă (1877) și Congresul de la Berlin (1878). Din punct de vedere social, în afară de primele două faze, rezultatul a fost că înaintarea către independență nu a fost condusă în România de către o clasă anume și, cu atît mai puțin de către burghezie, care abia dacă era în germene, fiind mai degrabă patronată de unele dintre marile puteri ale vremii, interesate să mineze tot mai mult Imperiul Otoman.

Așadar, cînd colonelul Alexandru Ioan Cuza — un boier de rangul al doilea — a fost ales pentru a ocupa tronul Principatelor, creînd un fel de proto-stat român, nu a existat o clasă de mijloc care să-l sprijine și, mai puțin, mase populare care să aibă conștiința „românității". În cei șapte ani de guvernare, inspirată de un anume bonapartism, Cuza va insista în a improviza această

conștiință și cîteva structuri statale primitive; această perioadă de tranziție a durat pînă cînd atît boierii, cît și burghezii, grupați în jurul partidelor politice incipiente, au sfîrșit, prin a se plictisi de acest Napoleon al III-lea român și l-au răsturnat și obligat să se exileze, în 1866, printr-o alianță *contra natura* între conservatori și liberali radicali, cu ajutorul armatei.[38]

Acest act va fi, prin urmare, un fel de pact implicit care inaugurează punerea formală în practică a „căii prusace" de tranziție la modul de producție capitalist sub conducerea unui stat organizat după regulile parlamentarismului britanic, cu o rotație mecanică a partidelor la putere și o Constituție (1866) inspirată direct din cea a statului belgian. Dar trebuie să tratăm cu grijă perspectivele reale pe care le poate ascunde terminologia istoriografică. Tot acest proces politic a fost opera unui mic grup de persoane — o mînă de familii care se cunoșteau, ba chiar erau înrudite — și urmarea unor lovituri de palat rudimentare. Monarhul a fost oferit de familia Hohenzollern, una dintre cele mai fertile furnizoare de principi europeni, sub numele de Carol I. El era cel care trebuia să cheme la conducere pe unul sau altul dintre partide, după care se realizau alegeri limitate cu grijă de sistemul cenzitar, alegeri care, în mod invariabil, confirmau la conducere noul chemat. În orice caz, posibilitățile erau reduse la Partidul Conservator — constituit în mod oficial în 1871 — sau cel Liberal, care data, în mod oficial, din 1875 și a cărui compoziție socială nu este ușor sesizabilă, în special în această primă perioadă. Cu oarecare prudență se poate stabili că în jurul primului s-au grupat în mod special marii proprietari de pămînt, în timp ce al doilea era partidul acelora care aveau interese comune cu cele ale marii burghezii aflate în stare incipientă, formată din categorii sociale eterogene: comercianți, oameni de finanțe și chiar numeroși moșieri ocupîndu-se sau nu de exploatarea pămîntului lor.

Într-o țară în esență agrară, în care proprietatea asupra pămîntului era principala formă de bogăție per-

sonală și baza materială a economiei naționale, era de presupus ca marii proprietari de pămînt grupați în Partidul Conservator să reprezinte opinia generală în stat. Totuși, nu așa au stat lucrurile, și viața acestui partid, în calitate de alternativă politică oficială, se întinde numai pe durata a patruzeci și șase de ani. Aceasta se explică, în parte, prin faptul că și din rîndurile oponentului său, Partidul Liberal, făceau parte mulți proprietari de pămînt, dar, în plus și în mod special, prin aceea că tocmai în timpul acestor ani de constituire a sa ca partid, baza economică a puterii marilor proprietari de pămînt a început să scadă cu rapiditate, coincizînd cu prăbușirea prețurilor grîului pe piața internațională.

Între timp, oligarhia liberală punea bazele dominației sale politice și prin aceasta controla resorturile financiare ale statului. Balanța s-a înclinat în partea ei: din 1876 la 1888 — afară de un mic interval între aprilie și iunie 1881 — liberalii au izbutit să se mențină fără întrerupere la guvern; au creat o armată de funcționari și au ajuns să influențeze puternic deciziile monarhului. Liderul lor firesc și prim-ministru în guverne succesive a fost Ion C. Brătianu, piatra unghiulară a ceea ce va fi o întreagă dinastie politică liberală, și care, o dată cu trecerea anilor, a fost poreclit „Vizirul".

Tragedia din 1907 a însemnat începutul sfîrșitului pentru conservatori. Nu încape îndoială, relațiile de producție în agricultura românească erau total necorespunzătoare și reforma agrară era unica soluție. Conservatorii au reușit să amîne, din guvern, o operațiune care aducea, de asemenea, în parte, prejudicii și unui număr destul de mare de membri renumiți ai Partidului Liberal. În mod paradoxal, înainte de a se ajunge la executarea acestei sentințe, altă acuzație, și mai gravă, cea de trădare, plana asupra rîndurilor destrămate ale conservatorilor.

Cînd a izbucnit Marele Război în Europa, faptul că regele Carol aparținea casei de Hohenzollern era o anumită garanție pentru partizanii Puterilor Centrale din România neutră, în ciuda faptului că monarhul era înconjurat de un

guvern liberal partizan al celeilalte alianțe. Totuși, după moartea sa, în septembrie 1914, nu a întîrziat să triumfe gruparea antantofilă, în frunte cu regina Maria, fiica ducelui de Edinburg și soția noului rege Ferdinand.[39] Valul de întîlniri, manifestății și articole incendiare în presă a tîrît și pe conservatori care, la rîndul lor, s-au împărțit în două tabere; acestea au ajuns să rezolve diferendele dintre ele într-o luptă deschisă care a avut drept origine congresul partidului din mai 1915 și care s-a prelungit cu ciomăgeli pe străzile Bucureștiului.[40] Cîteva luni mai tîrziu, cînd moșierii au făcut presiuni pentru ca guvernul să permită creșterea exporturilor de grîu către vecinii aparținînd Puterilor Centrale, Brătianu s-a menținut ferm, iar vînzările nu s-au făcut în mod continuu. Dar acum, după aprecierile antantofililor, moșierii conservatori au pus interesele proprii mai presus decît cele naționale.[41] A vedea lucrurile din acest unghi era destul de exagerat, pentru că mulți conservatori au fost hotărît alături de rege în momentele cele mai amare ale înfrîngerii. Dar, de asemenea, este adevărat că au fost numeroși membri ai partidului care au cedat și au rămas la București, colaborînd cu germanii.[42]

Cu toate acestea, ultimul act al vechii lumi politice a avut loc în primăvara lui 1918, la un an după ce românii au încheiat armistițiul cu Puterile Centrale. La scurt timp după demisia logică a guvernului liberal antantofil, a ajuns la putere generalul Averescu, un militar care începuse să-și îndrepte pașii spre politică și care oferea speranța că va fi un negociator ferm cu austro-germanii. Faptele au dovedit că era mai nehotărît decît părea și, în plus, tratatul de la Brest-Litovsk, prin care bolșevicii au scos definitiv Rusia din război, a dus la o mai mare duritate în atitudinea Puterilor Centrale față de România. A venit apoi rîndul lui Marghiloman, liderul cel mai progerman din tabăra conservatorilor, care și-a luat sarcina de a forma guvernul. Curînd a devenit clar că nu se va limita să acționeze ca „om de paie" al Puterilor Centrale. În epoca aceea, cu frontul de est închis și cu puternica ofensivă a lui Hindenburg în Franța, mulți erau în

România aceia care aveau convingerea că victoria germană era iminentă. Marghiloman a văzut deschizîndu-i-se în față un nou orizont și, avînd acoperirea ocupanților, a urmărit să retragă promisiunile de reformă agrară, punînd în mișcare, prin tot felul de legi și subterfugii juridice, o aprigă ofensivă împotriva pozițiilor deținute de liberali în angrenajul statului.[43]

Dar, toamna, Puterile Centrale au pierdut definitiv războiul și, o dată cu aceasta s-au spulberat și speranțele guvernului conservator. Iar în decembrie Marghiloman a încercat o ultimă acrobație semantică anunțînd înființarea unui nou partid politic numit *Conservator-Progresist*. În momentul acela, chiar fără să ținem seama de morala insensibilă sau simplul cinism arătat de Marghiloman, alternativa conservatoare în ansamblul ei era virtualmente epuizată. Fantasmagoricul partid cu nume imposibil a obținut în alegerile din noiembrie 1919 — primele după război — 3,8% din voturi. O dată cu punerea în practică a reformei agrare, moșierii au pierdut orice speranță. Și cu toate acestea, nu liberalii sînt cei care au cîștigat: mai precis, conservatorii sînt cei care au pierdut bătălia finală. Nu a existat un interes real al celor care au triumfat de a-și lichida oponenții. Dovada acestui fapt a fost lipsa pedepselor sau reglărilor de conturi la sfîrșitul războiului; conservatorii s-au prăbușit singuri. Trebuie insistat asupra faptului că arena în care se desfășura jocul politic era foarte restrînsă: și unii și alții, deși în tabere opuse, mențineau relații strînse în multe cazuri, iar în altele erau chiar rude directe. Este chiar oarecum nepotrivit să se vorbească sistematic de „tabere opuse" cînd, în bună parte, interesele erau complementare sau se confundau. Afirmația lui Eidelberg, în sensul că reforma agrară proclamată de liberali în 1917 a fost inspirată înainte de toate de dorința de a-i înfrînge pe conservatori, se dovedește cam riscată[44] și subapreciază starea de supărare și zbucium în care se afla Partidul Liberal avînd în vedere că existaseră destule posibilități ca țara să piardă războiul împotriva Puterilor Centrale, pe care tocmai el îl sprijinise, în timp

ce frontul era situat din ce în ce mai mult în epicentrul revoluției ruse. În condițiile panoramei pline de nori negri, imprevizibili, nu poate fi logic ca preocuparea lui primordială să fi fost de a submina puterea economică a conservatorilor, pe baza unei manevre atît de riscante.

În plus, victoria liberalilor a fost, pînă la un anumit punct, o victorie „à la Pyrrhos". Perioada de după război a implicat, în România, ca și în toată Europa, mobilizarea socială și politică a maselor și nu reiese destul de clar că liberalii ar fi știut să se descurce, în concurență cu noile partide adaptate la situație, la momentul potrivit, pentru apărarea eficientă a intereselor lor. Hegemonia lor a durat pînă în 1928 și, din acest moment, vechea structură a partidului a început să se năruie. Unica posibilitate de a recupera vechea forță a fost pierdută în 1933; de atunci, vechiul partid de cadre s-a transformat într-o piesă subordonată unui nou joc politic de mare anvergură.

Primele momente ale acestei situații noi au fost mai degrabă deconcertante. Începînd din noiembrie 1918 s-au succedat guverne constituite mai mult sau mai puțin de urgență; primul l-a avut din nou în frunte pe bătrînul Ion I. C. Brătianu, în noiembrie 1918. Apoi i-a urmat generalul Văitoianu, în septembrie, anul următor. În cele din urmă, în noiembrie 1919 s-au organizat primele alegeri generale în care s-a inaugurat sufragiul universal masculin, care fusese, în sfîrșit, acordat în aceeași perioadă a anului precedent, și rezultatul a fost triumful surprinzător al unui partid iredentist transilvănean, Partidul Național Român, urmat de PȚ al lui Mihalache și de un partid de dreapta minoritar, cel Naționalist Democrat, condus de istoricul și eruditul Nicolae Iorga, care au format un bloc de guvernare. Era ca o îmbrățișare a românilor pentru nou-veniți: noul stil politic pe care îl promitea Mihalache și mai ales atît de dorita Transilvanie. Mai mult ca niciodată, 1919 a fost anul transilvănenilor[45], al celor care erau văzuți ca fiii risipitori, purificați prin recenta luptă naționalistă împotriva ungurilor și încă necontaminați de tarele sociale și politice ale vechii Românii. Dimpotrivă, votul la aceste

alegeri a fost o pedeapsă împotriva partidelor tradiționale și expresia sentimentelor dezlănțuite care au însoțit marile promisiuni de la sfîrșitul războiului.

Totuși, forțele tradiționale pîndeau din umbră și erau chiar în stare de suficiente manevre care vizau să readucă, după o vreme, apele în matca lor. Iar pe de altă parte, noua situație a României Mari, cum o numeau acum propriii ei locuitori, și dezordinea generală în care trăia Europa aduceau noi probleme la ordinea zilei.

Sfîrșitul primului război mondial, cel care ar fi trebuit să fie „ultimul dintre războaie“, cum s-a afirmat de-atîtea ori, a produs mari speranțe, dar și descurajare, incertitudine, chiar temeri. Pentru o bună parte din Europa, teoria lui Arno Mayer conform căreia acest cataclism războinic a pus definitiv capăt Vechiului Regim, pare să fie destul de potrivită; dar în cazul României este în mod special exactă.[46] Ca semn al noilor vremuri a fost chiar înlocuit vechiul calendar iulian, introducîndu-se cel gregorian, începînd de la 14 aprilie 1919. La sate, țăranii sărbătoreau împărțirea pămîntului cu boii împodobiți și românii, în general, simțeau că vechea Dacie „rotundă ca o medalie“ s-a unit din nou. Totuși, euforia reușitei, alături de teama de a pierde totul a dat treptat naștere unui naționalism persistent, în stare să se hrănească din el însuși pînă la nesfîrșit. România trăia situația unui om îmbogățit peste noapte, cu aceeași amenințare de nebunie pe care o implică sărăcirea bruscă.

NOTE LA CAPITOLUL I

[1] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Editura „Totul Pentru Țară“, „Bucovina“, I. E. Torouțiu, București, 1937, pp. 11–12.

[2] *Ibidem*, p. 12.

[3] Istoriile clasice asupra Marelui Război obișnuiesc să insiste asupra inutilității acestei intervenții tardive ca o eroare în plus comisă de Aliați în timpul războiului. Vezi în acest sens: Marc Ferro, *La Gran Guerra, 1914—1918*, Madrid, 1970, pp. 152–153. Gal. E. Valuy și Pierre Dufourq, *La Primera Guerra Mundial*, Barce-

lona, 1972; vezi vol. I, pp. 292–293. Argumentația lui Glenn A. Torrey introduce un element original susținînd că situația militară imediată a jucat de fapt un rol secundar în decizia românilor de a intra în război; vezi lucrarea acestui autor: „Rumania and the Beligerants", în Walter Laqueur & G. L. Mosse (ed.) 1914: *The Coming of the First World War*, New York, 1966, pp. 165–185.

[4] Vezi memoriile omului politic, pe atunci tînăr, I. G. Duca: *Amintiri politice*, 3 vol., Jon Dumitru Verlag, München, 1981–1982; vezi vol. I, pp. 242–244 și, în general, capitolele 17-19.

[5] *Ibidem*, pp. 253–254, pentru responsabilitățile Aliaților.

[6] Rectificări teritoriale în favoarea Bulgariei și Ungariei și tratate economice foarte dezavantajoase.

[7] Irving Werstein, *1914–1918: Primera Guerra Mundial*, Barcelona, 1966; vezi p. 132. Pentru pierderile civile se dovedește foarte clar graficul oferit de Martin Gilbert în „El Tratado de Versalles"; vezi *Historia Mundial del siglo XX* (Barcelona, 1972), vol. 2, p. 275. Cu toate acestea, cifrele privind pierderile umane ale României diferă mult în funcție de izvoare. Pentru calculul românesc, vezi Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, București, 1976; la pp. 26–30 se enumeră pierderile umane și materiale: în total, în război s-a pierdut 1/10 din populația României.

[8] Suprafața teritoriului românesc trece de la 140 000 km² la 295 000 în 1920. Vezi: David Turnock, *An Economic Geography of Romania*, Londra, 1974, p. 11.

[9] Vezi: I. G. Duca, *op. cit.*, vol. cit., p. 181 pentru textul complet al discursului.

[10] Vezi Mihaiu Alex. Musatescu, *La doctrine agraire de la Roumanie et ses applications*, Paris, 1932, p. 69. Vezi aceeași opinie și la Lucrețiu Pătrășcanu, *Studii economice și social-politice, 1925—1945*, București, 1978, p. 61.

[11] Arthur Wauters, *La reforma agraria en Europa*, Madrid, 1931, vezi p. 10.

[12] Vezi Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801—1917*, Oxford, 1967, pp. 653–654. Hans Rogger, *Russia in the Age of Modernisation and Revolution, 1881—1917*, London & New York, 1983, pp. 242–244. Edward Crankshaw, *The Shadow of the Winter Palace. Rusia's Drift to Revolution, 1825—1917*, New York, 1976, p. 383.

[13] Juan Díaz del Moral, *Las reformas agrarias europeas de la posguerra, 1919—1929*, Madrid, 1967. Vezi în special p. 149, nota 3.

[14] Vezi A. Wauters, *op. cit.*, p. 52.

[15] *Ibid.*, pp. 162–167. Vezi și J. Díaz del Moral, *op. cit.*, pp. 147–148. De asemenea: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe, 1918—1929; sous-série „Roumanie" vol. 9 (Agriculture, réforme agraire), mai 1918—juin 1929; vezi rapport nº 11, Cluj, 4 august 1921, al consulului Franței la Cluj. Istoriografia românească din perioada

comunistă neagă că se făcea vreun fel de discriminare față de minorități; vezi Nicolae Dascălu, „Le Statut des nationalités cohabitantes depuis le parachèvement de l'unité d'Etat des Roumains (1918) jusqu'au second Diktat de Vienne (1940)", în *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. XVII, nº 4, octobre—décembre 1978; pp. 709–727.

[16] Vezi în fondurile de la Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº 2 648, despacho nº 18 (Política) del 3 de febrero de 1927, unde se adaugă broșura Tribunalului de Arbitraj Mixt Româno-Ungar despre reclamațiile optanților unguri din Transilvania împotriva reformei agrare din România. Pachetul R 826, dosarul nr. 1 conține numeroase documente în acest sens.

[17] David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania: The War and the Agrarian Reform (1917—1921)*, London, Oxford University Press/ New Haven, Yale University Press, 1930. Vezi pp. 220–221.

[18] Philip Gabriel Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, 1974, p. 36. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, 56,8% din suprafața latifundiilor de peste 500 ha și 72% din cele mai mari de 3 000 ha era inclusă în sistemul arendășiei. Arendașii au ajuns să controleze județe întregi. Vezi, de asemenea, Henry L.Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press/London, Oxford University Press, 1951, p. 38. Mircea Iosa și Traian Lungu, *Viața politică în România 1899—1910*, București, 1977, pp. 28 și 159.

[19] Aurelian Z. Strat, *Des posibilités de développement industriel de la Roumanie* (Teză de doctorat), Paris, 1932. Vezi p. 21.

[20] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 37.

[21] De fapt, exportul cerealelor era controlat în bună parte de către băncile avînd capital evreiesc; vezi: V. Liveanu, „Relațiile agrare din vechea Românie" (p. 83), în *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, 1967.

[22] *Doinas y baladas populares rumanas*, Buenos Aires, 1963; vezi pp. 45–46, de exemplu.

[23] Constantin Corbu, *Răscoala țăranilor de la 1888*, București, 1978, p. 149.

[24] Teza îi aparține lui Philip G. Eidelberg în *op. cit.*, p. 104. Referitor la intenția de a organiza o vastă mișcare cooperatistă, aceasta a fost întotdeauna percepută ca o amenințare de către elitele agrare conservatoare. De fapt, în 1906, impulsul spre cooperativizare era deja practic blocat. *Ibid.*, p. 70.

[25] *Ibid.*, p. 233.

[26] Pentru formele de luptă folosite de răsculați, vezi N. Adăniloaie și C. Fotino, „Forme de luptă folosite de țărănime în răscoala de la 1907", în *Studii* (extras nr. 2, anul XI, 1978).

[27] Drama de la 1907 se întinde în întreaga literatură română din secolul al XX-lea, de la povestirile lui Caragiale la cele trei volume ale romanului fluviu al lui Cezar Petrescu, intitulat chiar *1907*, publicat în 1938, la sonetele lui Panait Cerna, la povestirea ironică a lui George Ranetti, *Plugul și tunul* și multe alte exemple. Vezi, în acest sens, articolul lui Șerban Cioculescu, „1907 în literatură", în *70 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1977, pp. 160–167.

[28] De fapt, socialiștii s-au dovedit destul de nesiguri și, în general, au fost împotriva răscoalei; în 1892, programul partidului afirma că în România, țară înapoiată, proletariatul nu era în stare să realizeze o revoluție socială. Era de neconceput ca țărănimea să fie avangardă revoluționară. Vezi Henry Roberts, *op. cit*, p. 7.

[29] Pentru o reproducere a tabloului: V. Drăguț, Dan Grigorescu, V. Florea & M. Mihalache, *La peinture roumaine*, București, 1977, p. 24.

[30] Pentru reforma agrară în Transilvania, vezi D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, pp. 57–58; H. Roberts, *op. cit.*, p. 37; L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 49.

[31] H. Roberts, *op. cit.*, p. 34.

[32] Vezi Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidelor Național, Țărănist și Național Țărănist*, Madrid, 1963; vezi vol. 2, p. 39. De asemenea, Ion G. Duca, *op. cit.*, vol. III, pp. 198–199.

[33] Costumul popular românesc consta într-o cămașă albă largă, ale cărei poale cădeau peste un pantalon de aceeași culoare, și un pieptar din piele. Broderiile lor în culori vii difereau de la o regiune la alta.

[34] Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. cit., pp. 19–30, pentru un portret al lui Mihalache și originile țărănismului.

[35] Asemenea exemple există și în Scandinavia; partide care, în unele cazuri, ființează și acum sau au apărut în prezent; vezi Klaus von Beyme, *Los partidos políticos en las democracias occidentales*, Madrid, 1986, pp. 151–156.

[36] *Ibidem*.

[37] Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 81.

[38] Vezi, pentru această perioadă, studiul amănunțit al lui Gerald J. Bobango, *The Emergence of the Romanian National State*, Columbia University Press, 1979.

[39] Hannah Pakula, *The Last Romantic. A Biography of Queen Marie of Roumania*, London, 1985; vezi pp. 174 și 178.

[40] I. G. Duca, vol. I, pp. 162–165.

[41] Avînd în vedere prețurile ridicate plătite de beligeranți, moșierii nu au încetat presiunile asupra guvernului pentru a obține liberul export. Vezi G. E. Torrey, art. cit., p. 175.

[42] I. G. Duca, *op. cit.*, vol. II, pp. 148–149 și 152; H. Pakula, *op. cit.*, p. 211.

[43] I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, pp. 90–91. Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *op. cit.*, pp. 74–75.

[44] Ph. G. Eidelberg, *op. cit.*, p. 234.

[45] Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *op. cit.*, pp. 158–159.

[46] Se face referire aici la opera lui Arno J. Mayer, *La persistencia del antiguo Régimen*, Madrid, 1984.

CAPITOLUL AL II-LEA

DE LA DUȘMANUL NEMIJLOCIT LA „DUȘMANUL INTERIOR“ (1920–1922)

În primăvara lui 1919 îl aflăm din nou pe Corneliu Codreanu cu arma în mînă. Pe atunci tocmai termina ultima clasă de liceu în orașul său natal, Huși, aproape de frontiera rusă. Avînd în vedere posibilitatea ca bolșevicii să încerce un atac împotriva României, el a adunat douăzeci de prieteni pentru a forma un grup de luptători. Exercițiile de pregătire se desfășurau în secret în pădurile din împrejurimi și grupul se ascundea sub forma unei asociații culturale.[1] Proiectul era cam fantezist și chiar infantil, deși Codreanu avea să împlinească în curînd douăzeci de ani. Amenințarea era însă reală și era simțită nu numai de micul grup de școlari, ci și de marea majoritate a românilor.

În lunile acelea, Europa centrală și orientală era cuprinsă de o dezordine de mari proporții. După Marele Război, armele erau ușor de obținut și de pretutindeni apăreau miliții și contramiliții care abia dacă se deosebeau printr-o banderolă pe braț sau printr-un costum regional. Frontierele nu erau încă stabilite și frecvent aveau loc schimburi de focuri la limitele ipotetice dintre state. Dar, mai presus de toate, puternicul val revoluționar se extindea în Europa și chiar mai departe, iar în zona centrală și orientală a continentului situația era îngrijorătoare. În martie 1919, Ungaria se proclamase republică sovietică, în timp ce armata bolșevică rusă, care acum număra un milion de oameni,

înainta către frontierele Poloniei și României, urmărindu-i pe albi și pe naționaliștii ucrainieni. În februarie, deschiderea primului Congres al Internaționalei a avut loc într-o atmosferă de mare optimism și încredere în victoria mondială a revoluției.[2] La mijlocul lui aprilie, numai 150 de kilometri separau avangarda Armatei Roșii de frontiera ungară;[3] singurul obstacol între acestea era teritoriul românesc al Bucovinei. Cu puține zile mai înainte și Bavaria se proclamase republică sovietică, iar în portul rus Odessa, pînă și marinarii din escadra intervenționistă franceză se revoltaseră, arborînd steaguri roșii.

Aceste simptome s-au manifestat și în România. Socialiștii s-au reorganizat și au acceptat tezele stabilite de Internaționala a III-a în primăvara lui 1919[4]; în august, anul următor, au trimis o delegație la Moscova, care, la întoarcere, în ianuarie 1921, a declarat că partidul se afiliază la Internaționala Comunistă. Pe lîngă reînarmarea teoretică, activitatea mișcării muncitorești românești a luat și ea amploare de la sfîrșitul războiului, ajungîndu-se la o încercare de grevă generală în 1920, cu oprirea lucrului în mine, la căile ferate și la puțurile de petrol. Totuși, tînărul Codreanu și-a văzut și acum înșelate dorințele de a face războiul pe cont propriu. Deși din perspectiva noastră istorică pare surprinzător, România a trecut prin marele val revoluționar fără să-i simtă practic consecințele.

Am menționat mai sus două explicații importante pentru această situație: exaltarea naționalistă și reforma agrară. Pentru marea majoritate a românilor, care erau țărani, nu era nicidecum limpede ce s-ar putea obține de la o revoluție, acum cînd urmau să primească pămînt[5], iar pe plan național, vecinii bolșevici se împărțeau înainte de toate în unguri și ruși, care, în orice caz, amenințau Transilvania și Basarabia recent românizate. În fond, revoluția era considerată un fenomen extern, lipsit de motivații subiective în interiorul țării. Proletariatul român era puțin numeros și stînga autohtonă era foarte slabă.[6]

Stînga politică: rădăcini istorice

Socialismul românesc a fost, la origini, foarte moderat — de fapt s-a dovedit a fi în mod special anti-revoluționar — și foarte pronunțat intelectualist. De la început, socialismul marxist a fost puternic contaminat de diferite alte curente ideologice, în principal anarhiste și populiste.[7] În parte, aceasta a fost consecința amprentei pe care a lăsat-o emigrația rusă de stînga încă din anii șaptezeci ai secolului al XIX-lea, incluzînd numeroase grupuri de narodnici. Nu se poate neglija faptul că teoreticienii cei mai importanți ai socialismului românesc au fost, la origine, străini. Începînd cu însuși părintele lui, Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855—1920), care, în realitate, era un evreu rus emigrat, al cărui nume adevărat era Katz. Scrierile sale de tendință plehanovistă au fost, fără îndoială, remarcabile și influența sa asupra stîngii politice românești s-a extins pînă la mijlocul anilor treizeci.[8] La fel s-a întîmplat în cazul lui Christian Rakovski, un doctor bulgar născut în Dobrogea, care avea să reactiveze mișcarea socialistă la începutul secolului.[9] Aceste detalii aveau importanță într-un stat recent format, ca România, inclus de la începutul secolului într-un context de naționalism feroce, cum era cel balcanic. Dar, mai presus de toate, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România a fost marcat de la început de o mare slăbiciune care îl va duce la criză. Acest partid a fost creat în 1893, iar programul lui a fost cel al social-democrației germane, adică linia inaugurată prin Programul de la Erfurt din 1891, fapt pe care istoriografia oficială românească din perioada comunistă a încercat să-l ascundă[10]. De la bun început, în program apăreau revendicări deosebit de avansate și progresiste pentru societatea românească din acei ani — votul universal, descentralizare administrativă, separarea bisericii de stat, drepturi egale pentru femei —, dar concepția că România era o țară înapoiată în care nu se întruniseră „premisele obiective" pentru triumful socialismului, nu numai că a întărit tendințele revizioniste, ci a și contribuit, alături de alți factori, la

paralizia partidului; în 1899 a fost eliminat epitetul „social" din denumirea sa, iar în anul următor și-a încetat existența, după ce un important grup de militanți a dezertat, trecînd la Partidul Liberal.[11]

Acest fenomen nu a fost specific mișcării socialiste românești, ci un reflex a cea ce s-a întîmplat în alte țări europene, de exemplu Franța: cazurile Al. Millerand, Aristide Briand și René Viviani. Dar a trebuit să vină revoluția rusă din 1905 pentru ca socialismul românesc să încerce să se pună din nou pe picioare. Din acel moment, influența rusă a fost tot mai mare, astfel încît, în august 1914, cînd tunurile începuseră să bubuie în toată Europa, socialiștii români s-au pronunțat împotriva războiului, spre deosebire de cei din națiunile occidentale. În anul următor, fără a ajunge să îmbrățișeze leninismul, Partidul Socialist Român a acceptat teoriile lui Lenin prin Rakovski, care a participat la Conferința de la Zimmerwald.[12] Totuși, în lipsa unei suficiente baze de masă și a unor lideri de talia modelelor sale, socialismul român nu a putut să îndrepte într-o direcție revoluționară atitudinea sa radicală față de război. Prin urmare, violenta ocupație germano-bulgară a catalizat posibila nemulțumire socială în ură împotriva invadatorului și rezistență activă.[13]

Stînga politică românească nici măcar nu a putut trage foloase din Revoluția rusă care a ajuns pe propriul ei teritoriu. În această împrejurare, armata română a jucat un rol fundamental; în momentele cele mai disperate, soldații au răspuns ofițerilor cu precizie și hotărîre. Avînd în vedere pasivitatea germanilor, trupele române au expulzat de pe teritoriul lor resturile armatei ruse, bolșevici sau nu[14]; și, la sfîrșitul războiului, au întors armele, fără șovăire, împotriva mișcării muncitorești. Întîia manifestație serioasă desfășurată după război, în decembrie 1918, la București, a fost reprimată prin folosirea masivă a trupelor de pușcași și chiar a mitralierelor și tunurilor mici.[15] Lovitura a fost chiar zdrobitoare în octombrie 1920, cînd a fost neutralizată o grevă generală care sprijinea unele revendicări ale Partidului Socialist Român — demilitari-

zarea unor întreprinderi, libertatea de organizare și dreptul la grevă; și, în plus, cu această ocazie au fost închiși marea majoritate a liderilor partidului.[16] În continuare, aceasta va deveni o practică obișnuită.

Armatei române i-a rămas chiar energia contrarevoluționară necesară pentru a sfîrși singură și cu Republica Sovietică Ungară vecină. În realitate, tot acest conflict a avut, de la început, mai mult un fond național decît politic, ceea ce evidențiază, o dată mai mult, în ce măsură acest fel de litigii au căpătat în Europa orientală aspecte cu totul neobișnuite. La fel, luarea puterii de către bolșevicii unguri poate fi pusă în legătură cu zguduirea provocată de pierderea Transilvaniei, care s-a realizat cu bunăvoința Aliaților. Ungurii, care niciodată nu s-au împăcat cu ideea dispariției Ungariei Mari, erau dispuși, în 1919, să se alieze cu diavolul: social-democrații și comuniștii au fuzionat cu intenția de a cere ajutor Armatei roșii pentru a recupera Transilvania. Lupta pentru această regiune a dus la război deschis în primăvară și la înfrîngerea armatei maghiare dezorganizate și a milițiilor bolșevice. În august, românii au intrat în Budapesta și au anihilat un puternic focar revoluționar în plină Europă central-orientală.[17]

Garda Conștiinței Naționale împotriva dușmanului nemijlocit

Între timp, în 1920, în teritoriul României, noul raport de forțe politice nu era încă stabilit. După căderea blocului de guvernămînt transilvano-țărănist, urnele au dat din nou un rezultat surprinzător: de această dată cîștigător a fost generalul Averescu, care încă de pe atunci își fondase propria lui formațiune politică, Liga Poporului. Cu barbișonul lui alb și uniformele croite în stilul secolului al XIX-lea, acesta era un tipic „om al spadei“ balcanic, asemănător, în ceea ce privește structura mentală și nesatisfăcătorul *savoir faire* politic, cu Pangalos, Volkov sau Zivkovic care influențau istoria Greciei, a

Bulgariei și a Iugoslaviei în acei ani. Mulți considerau trecutul lui pătat de oarecare brutalitate[18]; ca ministru de război în 1907, Averescu avusese răspunderi directe în masacrarea țăranilor. Dar acum totul părea să fie uitat; militarul fusese șef în tranșee, îi învinsese pe unguri în 1919 și se bucura de o enormă popularitate în rîndul țăranilor demobilizați. Acesta este un simptom concludent pentru a înțelege de ce în România s-a menținut liniștea în mijlocul marilor valuri revoluționare care se agitau pe atunci în jurul ei.

Dar explicația nu este dată de calitățile generalului Averescu, care a fost întotdeauna un politician mai mult decît mediocru, ci de ceea ce reprezenta el pentru cei care îl votaseră. Mulți dintre ei erau foști combatanți, de curînd demobilizați, care în 1919 și 1920 simțeau, la fel ca sute de mii de veterani din toată Europa, că acum era pentru ei momentul să se reintegreze în societatea civilă. Renunțînd la toate nuanțările posibile, am putea considera că era un sentiment de teamă și neîncredere, în parte din cauza nesiguranței personale, cît și a ideii că se părăsea o lume determinată cu strictețe și se intra în alta, ostilă; dar veteranii se temeau și de ceea ce putea să facă societatea cu roadele războiului „lor". Cu alte cuvinte, predomina ideea că civilii nu vor înțelege niciodată în întregime suferințele îndurate sau că ar lăuda ori folosi victoria într-o formă diferită de ceea ce simțiseră soldații; ei se temeau, de asemenea, să nu se uite totul prea repede și să nu se pună în cauză valabilitatea luptei. În Marea Britanie, această emoție s-a transformat în ură și stare de revoltă nedefinite care, în 1919, au dus la acele *Khaki riots* („revolte kaki") printre soldații din campamente care așteptau să fie demobilizați în timp ce veteranii de război provocau dezordine pînă și în orașele nord-americane.[19] În România, ca și în alte țări invadate, în care spatele frontului a avut de suferit ca și în linia frontului, acest sentiment poate că nu a fost atît de pronunțat, dar, în orice caz, Averescu apărea, înainte de toate, ca o garanție: că societatea civilă urma să fie reconstruită

de un militar cu „mînă dură", luîndu-se în considerație sacrificiile războiului[20]; și că promisiunea reformei agrare și a participării maselor la viața politică națională nu va fi escamotată de către politicieni, mai ales de partidele tradiționale fraudatoare — în acest sens, averescanii avînd mare grijă să se arate în mod clar deosebiți de liberali. Și nici nu trebuia mare lucru în plus; așa cum atesta Nicolae Iorga, „programul partidului era Averescu, garanția de realizare era Averescu, prestigiul partidului era Averescu, lupta pentru un ideal era Averescu. Totul se reduce la Averescu"[21].

Ajuns la putere, generalul a jucat toate cărțile posibile, de preferință pe cea a represiunii fără menajamente împotriva oricărei manifestații sau revendicări stîngiste sau, pur și simplu, populare. Arbitrajul obligatoriu al conflictelor de muncă și militarizarea căilor ferate au fost simple aproximări ale marii capodopere, adică dezarticularea grevei generale din octombrie 1920, la care a contribuit și cenzura completă; de asemenea armata defila pe străzi cu fanfară, pentru a impresiona.[22] Drept contrapondere a ciomagului, momeala a fost poza „cromwelliană" a generalului promulgînd legea definitivă de reformă agrară, în iulie 1921. Pirueta finală a constat într-o încercare de înțelegere și colaborare cu grupurile socialiste mai moderate[23]; evoluția evenimentelor în Germania, în aceeași epocă, constituia un bun model de folosire a socialiștilor moderați drept cataplasmă pentru a cauteriza stînga radicală: cîțiva ani mai tîrziu, Primo de Rivera va recurge la o manevră similară.

În septembrie 1919, Corneliu Codreanu, care împlinise de curînd douăzeci de ani, și-a trecut ultimele examene la liceu și a plecat la Iași, vechea capitală a regiunii sale natale, Moldova, pentru a începe studiile universitare la Facultatea de Drept. Acolo, aproape imediat, va da frîu liber energiilor sale atît de mult reprimate, intrînd într-un grup antirevoluționar organizat de un instalator de apă numit Constantin Pancu. Era un om de vreo patruzeci de ani, cu o forță herculeană și o oarecare formație politică de autodidact. Poseda în plus o anumită experiență

în conducere și oratorie, exersate de-a lungul anilor cînd fusese președinte al Corporației Metalurgice din oraș. În realitate, în partea occidentală a Europei se mai știe foarte puțin despre el și despre grupul pe care l-a creat, Garda Conștiinței Naționale, în afară de ceea ce relatează același Codreanu, al cărui grad, normal, de parțialitate ne împiedică să-l considerăm *ad litteram*.[24]

Cu un nucleu nu mult mai mare de o sută de militanți, facțiunea desfășura o activitate frenetică, care era centrată pe prozelitism și încăierări aproape zilnice cu stîngiștii, terminate, se pare, în defavoarea discipolilor lui Pancu; de asemenea, convoca reuniuni publice și își distribuia periodicul în orașele mici și în satele din Moldova și Basarabia. Cu greu se poate deduce care era compoziția socială a acestei grupări, dar mărturiile lui Codreanu, care contrastează cu referințele ocazionale din orice lucrare de istoriografie românească actuală, relevă un nucleu în esență proletar, colaborarea unor studenți și, poate, a cîtorva indivizi din clasele de mijloc, mai mult ca sprijin decît ca front activ.[25] Cu toate acestea, începînd din februarie 1920, grupul a acționat în forță. Cele două acțiuni mai importante sînt încercările de a sparge grevele care paralizau fabrica Regia (Monopolurile Regale ale Statului, de fapt o fabrică pentru tutun) și atelierele feroviare ale orașului Iași. Sînt, în mod esențial, acțiuni provocatoare, dar care dispuneau de sprijinul unor contingente ale armatei. În paralel, au constituit un ajutor în opera de creare a unei mișcări sindicale „albe": înainte de intervenția de la Regie, 183 de muncitori și funcționari, dintr-un total de o mie de angajați, au semnat actul de constituire a unui astfel de sindicat.[26]

Toate acestea se întîmplau cu două luni înainte de alegerile care aveau să-l aducă la putere pe generalul Averescu, în momentul în care el se bucura deja de o mare popularitate. Cuprinse în numeroasele evenimente social-politice ale epocii, activitățile Gărzii Conștiinței Naționale, în ciuda limbajului epic pe care l-a folosit Codreanu pentru a le descrie, nu erau decît o măruntă

contribuție la valul de popularitate care l-a făcut pe generalul Averescu să cîștige alegerile două luni mai tîrziu. Altfel spus, în primăvara lui 1920, deși agitația muncitorească era destul de activă în toată țara, stînga autohtonă se dovedea prea slabă pentru a triumfa fără ajutor exterior. Și, în acest sens, amenințarea revoluționară reală deja trecuse. Clasele conducătoare se mulțumeau cu forțele ordinii publice, începînd cu armata, pentru a menține ordinea în interior și chiar pentru a exporta contrarevoluția pînă la Budapesta. Chiar în timpul verii, cavaleria sovietică urma să ajungă pînă la porțile Varșoviei, trecînd cu flancul său stîng la cîțiva kilometri de frontiera română, dar avea să fie o alarmă de scurtă durată, și pînă atunci Averescu urma deja să fie ferm așezat la putere. Mai precis, grupul lui Pancu acționa ca o „galerie", mai mult decît ca o forță decisivă.[27] Codreanu însuși admitea că era vorba de o „organizație de luptă, de dărîmare a adversarului", preocupată mai mult de acțiune decît de ideologie, în ciuda faptului că se va ajunge la redactarea unui program inspirat din curentul social-creștin austriac și poate, de asemenea, din cel național-socialist. De atunci, Garda Conștiinței Naționale prefigura apariția unei noi drepte, dar nu a fost singura formație de acest gen; au apărut ca ciupercile grupuri similare, în diverse orașe din România.[28] Codreanu nu se referă deloc la greva generală care se dezlănțuie cîteva luni mai tîrziu; de muncitori se ocupă armata, iar el a schimbat deja frontul. Pancu va muri în mizerie, cîțiva ani mai tîrziu, fără ca vechii lui camarazi să fie prea impresionați.

Frontul universitar

În toamna lui 1920, Codreanu începea al doilea an de studii la Iași. La acea dată roadele mijloacelor extreme aplicate de cvasidictatorialul guvern al lui Averescu deveneau evidente și, deși urma să aibă loc ciocnirea de forțe reprezentată de greva generală din 1920, se poate spune

că în toată România slăbise amenințarea imediată a unei serioase răsturnări sociale. Și Iașiul și-a recîștigat pulsul de dinainte de război, o viață socială împietrită parcă în timp, tipică pentru orașele de provincie. De cînd bogatei capitale aristocratice din nordul agricol îi fusese refuzată conducerea noului stat unificat, aceasta a intrat într-un lung *tempo* de melancolică decădere. Moldovenii au meritat întotdeauna calificativul de „oameni de suflet", iar Iașiul, capitala lor, nu putea fi mai puțin decît un „oraș mirific". Cîțiva ani mai tîrziu, în aprilie 1932, Cezar Petrescu, unul dintre cei mai importanți scriitori români, a publicat *La „Paradis general"*, un încîntător roman în care protagonistul, venit în oraș cu intenția de a rămîne numai 24 de ore, va fi prins timp de cincisprezece ani în magia lui.[29] Colinele și viile, conacele boierești, birturile, „Academia București", „Jockey Club", interminabilele flirturi cu fetișcanele *langoureuses*, erau cîteva dintre ispitele care adăugau un farmec anacronic orașului.

La Iași, universitatea exercita o influență la fel de puternică precum la Heidelberg sau Salamanca. Poate că orașul nu era, în ansamblu, exclusiv universitar, dar, după cum argumenta la începutul secolului rectorul ei, istoricul A. D. Xenopol, una din ultimele rațiuni de a fi ale orașului aflat în declin era viața lui culturală; și, în mod cu totul deosebit, instituția lui universitară. Astfel că, în diferite ocazii cînd s-a încercat de la București să i se restrîngă atribuțiile sau să se desființeze facultăți, întreaga populație a orașului se mobiliza și se strîngea în jurul sacrei sale *alma mater*.[30]

Acest prestigiu explică de ce corpul profesoral nu a întîrziat să tîrască după el o bună parte din studenți atunci cînd, în septembrie 1920, majoritatea sa a alunecat, în mod mai mult sau mai puțin public, spre stînga. Desigur că această fracțiune nu avea în vedere acțiuni de forță, ca cele ale muncitorilor, dar, în orice caz, prezența ei în Iași se făcea remarcată, mai ales dacă ținem cont de faptul că în oraș exista o oarecare tradiție a emigrației socialiste ruse. Și tocmai pentru că opoziția intelectuală era abilă,

guvernului „omului spadei“ nu-i era ușor s-o reducă la tăcere prin mijloace brutale. Averescu nu mai avea nevoie de ajutorul unor susținători pentru a domina revolta proletară. Însă în privința mediului universitar, numai o reacție ivită din același corp, ca un fel de vaccin, putea neutraliza nonconformismul intelectual. Și, într-adevăr, reacția a apărut și a luat amploare în anii 1920–1921, iar în cadrul ei Codreanu a jucat deja un rol de protagonist.

Activitatea alături de Pancu îl aureolase pe Codreanu cu faima de militant întreprinzător, o calitate ce impresionează de obicei în mediile studențești, care nu intervin de pe poziții concrete. La douăzeci și unu de ani, trăsăturile esențiale ale personalității sale erau deja definite. Aspectul său fizic extrem de atrăgător era o bună scrisoare de recomandare: de statură înaltă, într-o țară cu oameni scunzi, atletic și cu o figură de o rară frumusețe clasică, străină de timp. Într-un fel, toate acestea l-au caracterizat întotdeauna drept un om de acțiune; unui militant care a locuit o vreme împreună cu el îi spunea adeseori că „ar prefera să taie lemne decît să scrie“[31]. Nu a ajuns niciodată să fie un „*zoon politikon*“: deciziile sale de anvergură au fost mereu impulsive și aproape niciodată viclene. În realitate, în loc să o ia înaintea evenimentelor prefera să le răspundă: dar aceasta nu vrea să sugereze că era un naiv.[32] Fișa lui personală de la Școala Militară din Botoșani îl definește, dintr-un punct de vedere militar care l-a marcat în întreaga sa viață, ca „hotărît la fapte și energic“ și îl califică drept un „bun comandant de pluton“.[33] Spus cu alte cuvinte, un om tenace, bun organizator: planuri simple, flexibile și idei clare.[34] Printre aceste aptitudini se număra și cea de a lega și reutiliza influențe eterogene, idei și atitudini de proveniență diferită și slab elaborate. Uneori putea părea un om deosebit de complex. În realitate, marele lui succes se datora întotdeauna simplității concepției și realizării.

La început a acționat ca un veritabil șef de pluton, cu un mic grup, care abia depășea douăzeci de adepți, dar care erau foarte strîns uniți. Mai întîi s-au lansat fără

șovăire în organizarea unore acte provocatoare. Apoi, avînd în vedere că studențimea nu era un adversar prea serios în comparație cu feroviarii, și-au mutat ofensiva în afara sălilor de curs. Întrerupeau spectacolele de teatru cu subiecte insuficient de „patriotice“ și ardeau în plină stradă beretele rusești ale studenților de stînga. Curînd presa de această tendință a devenit un obiectiv prioritar; grupul a molestat reporteri și, în primăvara lui 1921, a distrus rotativele ziarului socialist *Lumea* și patru sute de exemplare ale ziarului au fost arse în plină stradă.[35] Scandalul era destul de mare și Senatul Universitar a decis să intervină, exmatriculîndu-l pe șeful grupului. În acel moment, Codreanu a învins în mod definitiv în aulele Universității din Iași, dar nu prin acțiunea sa personală, ci pentru că reușea să catalizeze mecanismele cele mai reacționare ale puterii, care au hotărît să treacă la acțiune.

Pînă atunci grupul lui Codreanu contase pe complicitatea poliției care nu făcea nimic pentru a-l opri în acțiunile sale extrauniversitare; dar cînd Senatul a hotărît să-l sancționeze, decanul Facultății de Drept și alți profesori au intervenit în favoarea lui și, sfidînd autoritatea supremă a universității, au refuzat să-l exmatriculeze. Niciodată nu se mai întîmplase așa ceva în vreo universitate românească, dar acum era clar că toleranța autorităților față de violență făcea parte din anumite mecanisme ale puterii care erau dispuse să încalce în mod flagrant și scandalos propriile reguli și cadre legale: o acțiune de forță brută, care uneori șochează prin ea însăși, pînă într-atît încît îi determina pe mulți dintre cei nedeciși să fie favorabili celor care o exercită, iar pe alții îi făcea să se gîndească de partea cui este mai bine să se afle, în timp ce majoritatea erau inhibați.[36]

A fost mai puțin o victorie și mai mult un recviem. În realitate, cea mai mare parte din Europa vedea, în 1921–1922, cum scad puternic frămîntările revoluționare care însoțiseră sfîrșitul războiului. Ultimul val s-a spart la Varșovia, în august 1920, cînd trupele Armatei

roșii au fost înfrînte. În noiembrie s-a terminat războiul civil rus și, începînd de atunci, bolșevicii au fost tot mai mult împovărați cu problemele lor interne: reprimarea revoltei de la Kronstadt și seceta teribilă care s-a generalizat, începînd din primăvara lui 1921, încercările de a pune în aplicare noua politică economică (NEP), au fost jaloanele care au marcat refluxul ambițiilor internaționaliste. În 1922 deja, Tratatul de la Rapallo, însoțit de încercări de stabilire a unor legături comerciale cu țările occidentale, era un simptom clar al stabilității pe care o urmăreau bolșevicii, necesară pentru a consolida opera revoluționară. Paralel, în Europa creștea teroarea albă împotriva focarelor de agitație stîngistă: în Ungaria, în Germania, chiar în Italia, unde în octombrie 1922, Mussolini dezlănțuie „Marșul asupra Romei". În alte țări, partidele social-democrate făceau presiuni asupra sau din guverne, cu sprijinul sindicatelor, și obțineau avantaje sociale care potoleau impulsurile revoluționare. În cea mai mare parte a lor, aceste partide nu acceptau principiile enunțate la al doilea congres al Internaționalei comuniste și astfel a început scindarea mișcării muncitorești.

În România, în ianuarie 1922, liberalii au revenit la putere, cîștigînd apoi fără probleme alegerile, două luni mai tîrziu. Nu mai făceau eforturi pentru a ascunde că își propuneau să ia toată puterea în stat și să-l remodeleze conform nevoilor oligarhiei industriale și financiare. Era un stil politic direct și fără compromisuri, caracteristic și pentru alte epoci, astfel încît părea că „normalitatea" era asigurată și chiar se putea reveni la vechile timpuri de dinainte de război.

Codreanu și-a petrecut ultimul an al studiilor universitare de trei ani folosind urmările victoriei sale. A ajuns la funcția de președinte al Asociației Studenților în Drept, a organizat adunări, conferințe, dezbateri și a făcut prozelitism în orașe vecine. După licență, în toamna anului 1922, a plecat în Germania într-o călătorie de studii.[37] A petrecut aproape un trimestru între Jena și Berlin și, pe lîngă efortu-

rile pe care a trebuit să le facă pentru a supraviețui în mijlocul inflației galopante, abia se poate intui că a avut contacte politice cu vreun grup *völkisch* dintre cele care, pe atunci, proliferau în Germania; cu siguranță, a fost marcat și de gravele evenimente explozive provocate de extrema dreaptă.[38] La începutul lui decembrie s-a întors în grabă în România, după ce a aflat că aici apăruse o amplă mișcare studențească antisemită.

Încă în timpul ultimului an de studii, forța activismului lui Codreanu a fost în creștere. Dușmanul nemijlocit părea deja neutralizat și acum ura împotriva stîngii s-a transformat într-un antisemitism tot mai evident. În viziunea lui Codreanu și a celor care gîndeau ca el exista o legătură între cei doi adversari, care deveneau, în realitate, unul singur[39]: stînga fusese forța de șoc, dar ariergarda, substratul care o genera și o susținea, era „iudaismul internațional". Astfel de teorii proliferau în perioada anilor douăzeci în cercurile reacționare europene; mulți ruși albi exilați contribuiseră la formarea lor, configurînd un antisemitism deosebit de amenințător care căuta să identifice epicentrul Revoluției ruse cu un ipotetic complot evreiesc universal. În același fel, cu un secol mai înainte, incapabili să-și asume responsabilitatea istorică, aristocrații francezi consideraseră revoluția din 1789, prin intermediul abatelui Barruel, drept o alianță a masonilor și filozofilor cu aventurierii iacobini, toate acestea în slujba unei providențe răzbunătoare. În 1919, teoria „complotului evreiesc" ajunsese să-i contamineze pe germani, care au folosit-o pentru a-și explica înfrîngerea, dar a ajuns și în Statele Unite, unde, între alții, Henry Ford a contribuit în mod activ la difuzarea ei.[40] Piatra unghiulară a acestei noi viziuni apocaliptice a „problemei evreiești" a fost opera *Protocoalele Înțelepților Sionului*, istoria „fabricării" acesteia de către politica rusă la sfîrșitul secolului al XIX-lea fiind prea bine cunoscută[41], și care s-a răspîndit, în cea mai mare parte a lumii, din servietele rușilor de extremă dreaptă care fugeau de revoluție. Deși actualizat, în 1920 antisemitismul nu era pentru Codreanu o descoperire, ci mai degrabă o repunere

în prim plan a unuia din jaloanele educației sale. Tatăl lui, profesorul Ion Zelea Codreanu, fusese un naționalist antisemit convins, așa încît a devenit, la începutul secolului, liderul local al Partidului Naționalist Democrat, una din primele formațiuni politice românești cu un program antisemit complet structurat ca atare. Partidul fusese întemeiat în 1910 de către eruditul Nicolae Iorga și A. C. Cuza, cel mai înfocat teoretician al antisemitismului românesc, profesor de economie politică și de drept la Universitatea din Iași, din 1901.[42] Acesta din urmă, pe atunci decan al Facultății de Drept, a fost cel mai dîrz apărător al lui Codreanu în conflictul lui cu Senatul Universitar; prietenia sa cu Averescu, în acele zile cînd steaua generalului era în ascensiune, a fost un factor determinant în dispută. Pe atunci, exista o legătură aproape familială între Cuza și tatăl lui Codreanu, iar vlăstarul acestuia din urmă era îmbibat de scrierile publicate de bătrînul „cavaler antisemit"[43]. Ajutorul pe care l-a presupus acest solid sistem de relații pentru lansarea politică a lui Corneliu Codreanu, completat cu faima de care se bucura deja tatăl său în nordul României, ca luptător de extremă dreaptă, sînt factori care trebuie să fie luați cu seriozitate în considerație. În opera tînărului, pe atunci, extremist de dreapta, care are în mod firesc interesul de a dovedi *a posteriori* că e un lider ce s-a ridicat prin forțe proprii, se recunoaște acest punct de plecare, dar nu este dezvoltat în toată importanța lui.

Problematica „dublei burghezii": antisemitism și antisemitisme

Cu toate acestea, universul antisemit era mult mai vast în România și, în cadrul lui, Cuza nu a fost decît un element în plus, chiar dacă țipător și grotesc. Au fost antisemite personalități eminente ale culturii române și politicieni venerabili din galeria oamenilor iluștri ai națiunii.[44] Nu toți au privit problema din același unghi de vedere: antisemitismul permite un larg evantai de poziții: condamnarea,

din rațiuni de ordin biologic, a lui Cuza, sau fanatismul cu rădăcini creștine al altei figuri bine cunoscute, care își însușea toate miturile vetuste despre crimele rituale ale evreilor, profesorul Paulescu; Mihai Eminescu, poetul național al românilor, își dilua antisemitismul într-o profundă xenofobie îndreptată împotriva tuturor vechilor stăpîniri ale țării, combinată cu visceralismul unui romantic. Dimpotrivă, o mare parte din cadrele vechilor partide, conservator și liberal —începînd chiar cu familia Brătianu [45] —, practicau un antisemitism de circumstanță și, dacă era necesar, erau gata să organizeze un pogrom; cu toate acestea, interesele lor erau integrate într-un complex edificiu economic cu o mulțime de factori aflați în relații reciproce și care se confundau unii cu alții. De la obținerea deplinei independențe, guvernele care s-au succedat în România creaseră o rețea de legi antisemite, căutînd să îndepărteze pe evrei din mecanismele statului și să le interzică stăpînirea pămîntului, ceea ce nu a fost o piedică pentru ca, uneori, aceiași liberali să ajungă să promoveze primirea unor personalități evreiești în partid și să le ofere locuri în parlament, cu scopul de a smulge voturi pe care partidele rivale nu ar fi omis să le adune de la comunitatea evreiască.[46] Însuși regele Carol I de Hohenzollern nu vedea cu ochi răi antisemitismul guvernelor sale: era sentimentul specific pentru oricare aristocrat din Europa centrală în acea epocă.

De la figurile de seamă, antisemitismul cobora spre straturile populare ale societății, trecînd prin mica burghezie care abia se forma, pînă cînd se transforma într-un sentiment mai mult sau mai puțin înrădăcinat în straturile populare, în funcție de regiunea unde se manifesta; în definitiv, în România exista un antisemitism social foarte extins, în maniera aceluia din celelalte țări ale Europei orientale. Studierea importanței pe care a avut-o în perioada respectivă comunitatea evreiască din România a fost practic ignorată de către istoriografia oficială a regimului comunist[47], și aceasta, *grosso modo*, pentru două motive: pe de o parte, se evita atacarea unei

teme incomode, legată de problema antisemitismului, fenomen social ce nu se încadra bine într-o concepție marxistă a istoriei care, în România, era abordată de pe poziții extrem de mecaniciste; pe de altă parte, exista un interes neîndoielnic în „a demonstra“ că în România s-au îndeplinit, pas cu pas, toate etapele care duceau de la feudalism la capitalism, inclusiv constituirea unei burghezii autohtone, pur românești, care a ajuns să industrializeze țara, dînd naștere unui proletariat dezvoltat, din care a apărut Partidul Comunist Român, toate acestea fiind justificarea istorică a trecerii spre un stat comunist în 1947. În plus, într-un anume fel, deși mult mai puțin acut, și în mod indirect, problema s-a prelungit pînă la sfîrșitul regimului comunist, cu implicarea chiar a unor anumite cercuri ale puterii.[48]

Realitatea, mult mai complexă, implică dezvoltarea traumatizantă a unei burghezii cu două origini, care se înfruntau tot mai tare, dar erau într-o interdependență intimă. Nașterea ei se situează la 1829, cînd Principatele Dunărene, deși încă legate de Imperiul Otoman, cîștigă deplină libertate comercială, după Tratatul de la Adrianopol. Atunci au trecut în frunte, cu rapiditate, comercianții străini stabiliți în zonă, care aveau contacte solide cu străinătatea, iar aceștia erau mai ales armeni și evrei[49]. În deceniile următoare, au apărut în țară— dar destul de anevoios — grupuri de remarcabili români creștini cu proiecte de autonomie politică: cei mai întreprinzători dintre marii proprietari, mici proprietari care începeau să investească în negoț, fiii multora dintre aceștia, care studiaseră profesiunile libere în străinătate sau intelectualii care căutau să-i mobilizeze pe toți la un loc. Ca să obțină controlul asupra unui stat incipient, acest substrat, care abia începuse să se dezvolte, a susținut Unirea Principatelor, în 1859. Totuși, încă mult timp după aceea, între moșierul și țăranul dependent de el va continua să existe un gol imens, prin lipsa clasei de mijloc. Între timp, unele dintre funcțiile acestei clase au fost îndeplinite de elementele, mai mult sau mai puțin izolate, ale comunității evreiești,

ajungîndu-se pînă acolo încît participanții la revoluția din 1848 au primit un ajutor financiar important de la un bancher evreu.[50]

Primele măsuri antisemite adoptate sînt expresia unor elite cu slabă putere economică, puțin sigure chiar de supremația lor politică. Măsurile încep să apară, cu oarecare regularitate, din 1866[51], data proclamării primei Constituții române care marca decolarea către structuri statale deja consolidate, unde se conturau partide — cu elitele politice corespunzătoare, pregătite să conducă țara —, forțe armate, un aparat funcționăresc. Legile urmăreau să le interzică evreilor stăpînirea pămîntului, să-i îndepărteze de mecanismele statului, de anumite profesii. Rezultatul este că se delimitează taberele, creîndu-se adevărate ghetouri socio-profesionale de evrei și de creștini. Evreii obțin astfel anumite sectoare economice și profesionale. Fondează ziare importante și bănci, dețin fortărețe în domeniul spectacolelor — în special în teatru —, lucrează pentru moșieri ca arendași. Pentru că sînt îndepărtați de la stăpînirea pămîntului, evreii se concentrează în orașe, dînd naștere unui procentaj ridicat de populație urbană care, la rîndul ei, a sfîrșit prin a acapara o bună parte din atelierele artizanale și din micul comerț local.

Totuși, această luptă implică pași înainte și înapoi, pacte și îmbrățișări, războaie paralele. Bazele economice ale burgheziei creștine care apărea erau împletite în multe cazuri cu cele ale burgheziei evreiești, și ea în curs de formare. Evreii puteau fi pedepsiți din cînd în cînd pentru „a-i pune la locul lor“, dar ideea de a-i îndepărta cu totul putea avea efecte total opuse.[52] În consecință, măsura consta în subminarea lor: astfel, pogromurile sau atacurile juridice au fost îndreptate, în multe împrejurări, tocmai împotriva bazei comunității evreiești, populația săracă a satelor și orașelor din nordul țării. Efectele combinate ale dispozițiilor restrictive și ale unei serii întregi de recolte proaste au sfîrșit prin a provoca uriașe migrații biblice la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Mii de familii plecau doar cu o boccea, din sărma-

nele lor sate, îndreptîndu-se pe jos spre porturile din nordul Europei, cu speranța de a pleca în America.[53] Cei care rămîneau încercau să se apere în felul lor. Existau meșteșugari evrei care-și riscau viața pe acoperișurile caselor românilor; zeci de alte profesiuni artizanale presupuneau o duritate și un risc asemănătoare cu cele ale activității oricărui muncitor industrial, avînd în plus dezavantajul că cei care le practicau nu puteau forma sindicate, nici recurge la grevă. Clasele de jos și de mijloc ale societății evreiești apelau prin urmare la puternica disciplină socio-culturală a comunității lor. Pornind de la asociațiile religioase pentru înmormîntare, au fost constituite adevărate societăți cooperatiste și de ajutor reciproc, școli pentru populația cea mai defavorizată, centre culturale și de asistență medicală, asigurări pe viață sau pentru comerț. În unele cazuri, evreii dispuneau de un avans tehnic față de epoca respectivă.[54] Astfel, concurența între dubla burghezie s-a ascuțit și a devenit permanentă.[55]

În confruntarea cu statul, evreii dețineau și arma asociațiilor supranaționale de ajutor. Alianța Israelită Universală, dar și Anglo-Jewish Association, Israelitische Allianz din Viena, Board of Delegates of American Israelites și altele similare posedau, după caz, o capacitate de presiune care nu putea fi deloc neglijată, mai ales de către state atît de tinere precum cel român, depinzînd, la rîndul lui, de bunăvoința marilor puteri. Această pîrghie a fost utilizată în trei momente decisive din istoria contemporană a românilor și este evident în legătură cu escaladarea antisemitismului, pînă la apariția lui Codreanu pe scena politică. Intervenția lui Adolphe Crémieux, președintele Alianței Israelite Universale încă din 1866, pentru a cere să se asigure evreilor, prin Constituție, deplina cetățenie română, a fost una dintre cauzele care au dus la creșterea neîncrederii în rîndul suspicioaselor elite conducătoare române, de curînd ajunse la putere în recent constituitul stat. Mascîndu-și intenția de a se opune acestei cereri printr-o mișcare de indignare populară, pe care tot ei o provocaseră, stîrnind manifestații și pogromuri, libe-

ralii au îndreptat problema emancipării evreilor pe o linie moartă.[56] Unsprezece ani mai tîrziu, România, constituită acum ca atare, s-a eliberat definitiv de tutela turcească la Congresul de la Berlin. Atunci Alianța a intervenit din nou, de această dată cu reînnoite eforturi, folosind Franța ca principal sprijin: independența nu va fi garantată dacă nu se acordă cetățenie română populației evreiești.

Răspunsul statului român a constat în punerea în aplicare a unui truc juridic, conform căruia emanciparea evreilor se va face individual, ceea ce va întîrzia pînă la paralizare aplicarea prevederilor din Tratatul de la Berlin.[57] În ciuda acestui fapt, puterile occidentale vor sfîrși prin a recunoaște independența României trei ani mai tîrziu, datorită presiunii Germaniei unificate de curînd, care găsea în Balcani un excelent teren de expansiune economică și o platformă de presiune politică asupra Austriei.

România și Rusia erau singurele țări independente din Europa, care se opuneau cu fermitate acordării drepturilor depline de cetățenie evreilor, în ultima treime a secolului al XIX-lea, dar erau totodată și cele care aveau comunitățile evreiești cele mai numeroase în interiorul frontierelor. La aceasta trebuie să adăugăm impactul emoțional pe care l-a provocat naționaliștilor români faptul că independența țării lor a fost supusă la presiuni pe care una din minorități le activase în exterior. Ca un reflex, România s-a transformat în piatră de încercare pentru antisemitismul european. Drumont, în vestita lui carte *La France Juive* (1866), nu ezită să se refere la țara despre care se presupunea că este înrobită puterilor europene, manipulate la rîndul lor de interesele evreiești. Cu toate acestea, în interiorul țării nu încetau persecuțiile periodice, pogromurile, expulzările.

În atmosfera de naționalism extrem care a urmat Marelui Război, problema evreiască a devenit brusc, alături de agitația revoluționară, unul din cei doi nori negri de furtună care păreau să întunece sau să facă nesigure cuceririle sociale, politice și naționale din 1919. O dată mai mult, dar de această dată cu succes, organizațiile evreiești internaționale au făcut presiuni în favoarea

emancipării comunității evreiești din România și a celor din celelalte țări ale Europei orientale. Dispariția puterilor totalitare — inclusiv a acelei pepiniere de antisemitisme care era Imperiul Rus —, triumful democrațiilor și propunerea wilsoniană de a construi pe baze juste „Europa popoarelor" au favorizat în mod decisiv acea măsură, care va fi impusă cu succes statului român prin Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye, dispoziție pe care izbutise să o eludeze mai mult de cincizeci de ani.[58]

Această măsură impusă a înăsprit sufletul multor români, mai ales pentru că, în acel moment, venea în contradicție cu sentimentul că România devenise o forță. Mai mult, intervenea într-o perioadă cînd noile provincii unite aduseseră mai mult decît o dublare a populației evreiești din noul stat român, care crescuse de la 300 000 la 800 000 de suflete.[59] Ca și cum n-ar fi fost de ajuns, sfîrșitul războiului și zguduirile politice care l-au însoțit în Europa central-orientală și în Rusia, au impulsionat dezrădăcinarea comunităților evreiești care fugeau de Revoluția rusă, din Republica Sovietică Ungară sau de instabilitatea politică a popoarelor desprinse prin prăbușirea Imperiului Austro-Ungar. Mulți dintre ei au intrat, în flux cotinuu, în interiorul frontierelor românești la începutul anilor douăzeci. Un martor mai mult decît imparțial dă cifra de 135 000 între 1922 și 1926.[60] Mulți dintre ei au emigrat mai mult sau mai puțin legal, mituind uneori funcționarii români; alții au profitat de confuzie și s-au instalat în mod clandestin. Majoritatea nu vorbeau românește și proveneau din regiuni ca Ucraina și Galiția, unde, începînd cu renovația fundamentalistă *hasidică* din secolul al XVIII-lea, axată pe pietate și credință[61], își păstraseră intacte obiceiurile și un *modus vivendi* tradițional. Chiar și comunitatea iudaică română a ajuns să fie șocată de alăturarea noilor contingente.

Așa s-a întîmplat cu *sefarzii*, descendenți ai evreilor spanioli expulzați în secolul al XV-lea de către regii catolici, și *askenazii* din Europa central-orientală; primii, mai integrați, mai înstăriți în ansamblu, locuind cei mai mulți în capitală, priveau cu neîncredere creșterea masivă a numărului celor

mai tradiționaliști și nevoiași evrei proveniți din acea *vagina judeorum* care era Galiția. Desigur, o mare parte din evreii din noile ținuturi nu puteau să se simtă decît „dezrădăcinați în cadrul dezrădăcinării lor", siliți să se integreze peste noapte într-un stat față de care nimic nu-i îndemna să aibă o simpatie deosebită. În această situație, mulți au început să se întoarcă spre ei înșiși și să-și descopere interesele naționale, luptînd mai departe pentru a constitui un Partid Evreiesc sau pentru emigrarea în noua patrie palestiniană.[62] În 1917, Declarația Balfour fusese un prim pas concret către constituirea statului Israel și, în consecință, influența sionismului a sporit în mod considerabil în anii douăzeci. Față de aceste alternative, Uniunea Evreilor Români susținea integrarea totală a evreilor în viața țării, răspunzînd unui curent de opinie relativ răspîndit în cadrul comunității; în acest sens, lupta politică trebuia să fie dusă prin intermediul partidelor creștine, iar nu prin crearea de formațiuni politice specific evreiești, ceea ce nu ar fi dus decît la acuzații de șovinism și la revigorarea ghetourilor.[63] În acel moment și ținînd cont de circumstanțe, această alternativă era realizabilă. La începutul anilor douăzeci nimeni nu-și putea închipui că violența antisemită putea să meargă mai departe de o ciomăgeală întîmplătoare pe stradă sau de tradiționalele restricții juridice; ar fi trebuit să ai o imaginație delirantă pentru a prevedea camerele de gazare. În orice caz, încordarea între partizanii asimilării și sioniști a crescut în acești ani, ducînd chiar la lupte interne dure, în special în perioada alegerilor.[64] La toate acestea trebuie să adăugăm un important procentaj de evrei de origine populară și mic burgheză, care militau în rîndurile formațiunilor politice de stînga și puneau bazele luptei de clasă în cadrul propriei comunități, așa cum se întîmpla și în cadrul grupurilor religioase ortodoxe.

Tulburările antisemite din 1922

Însă pentru fragila clasă de mijloc din România toate aceste nuanțe nu contau; evreii constituiau o amenințare colectivă, mai ales acum, cînd posibilitatea de a căpăta drep-

turi cetățenești depline îi înscria în libera concurență și le deschidea porțile universităților. Aici, studenții evrei erau considerați o amenințare nu atît prin număr — deși în unele orașe, de exemplu Iași, proporția era foarte mare[65] —, cît prin calitatea lor. Majoritatea proveneau din familii înstărite și erau în același timp fiii unor profesioniști din clasa de mijloc și de aceea dispuneau de o pregătire prealabilă care le asigura un bun randament în sălile de cursuri. Prezența lor în facultăți ca medicina și dreptul provoca nemulțumiri, în special în cazul acesteia din urmă, calea tradițională pentru inteligheanția creștină către funcții.

Și toate acestea se petreceau într-o instituție universitară dislocată și deschisă maselor, cum era cea română de la începutul anilor douăzeci. Între 1922 și 1926, numărul celor înmatriculați la universitățile din București și Iași a crescut pînă la 18 000 de studenți, de patru ori mai mult decît înainte de război.[66] Se întîlneau în sălile de cursuri studenți din promoțiile care făcuseră războiul, alături de cei care nu avuseseră vîrsta necesară pentru a lupta; în plus, reforma agrară a dat multor agricultori posibilitatea de a-și trimite fiii la universitate. Desigur că majoritatea țăranilor au obținut foloase necesare din parcela lor de pămînt cu o întîrziere de cîțiva ani sau chiar au primit proprietatea cu întîrziere. Aceasta nu exclude totuși efectul psihologic produs de perspectivele împroprietăririi.[67] Iar alături de ei studiau, în acei ani, fiii celor care pînă atunci fuseseră mari proprietari de pămînt, deposedați apoi și chiar ruinați. Ambele categorii defineau un tip de student sărac care cu greu putea fi calificat drept „burghez". În realitate, se întîlneau la mijlocul drumului, într-un proces de schimbare socială, cei care încercau să urce și cei care coborau pe scara socială; în orice caz, toți încercau să se adapteze, cu mai multă sau mai puțină perseverență ori disperare, la un nou tip de relații sociale, într-un context de mare mobilitate, caracteristic întregii Europe după primul război mon-

dial. Nu era vorba, prin urmare, de simpla obținere a unui loc de muncă sau integrarea într-un mediu de viață profesional pe măsura vocației; în toată perioada interbelică, universitatea românească a constituit un mediu agitat, în care se întîlneau diferite clase sociale și unde se desfășura un proces de adaptare socială colectivă — inclusiv de „adaptare națională".

Acesta era scenariul în care au avut loc tulburările antisemite din 1922 în universități, care l-au împins, în mod esențial, pe Codreanu către calitatea sa de lider politic. Cauza îndepărtată este legată de dezbaterile în jurul Constituției din 1923, care se transformaseră într-un centru al activității politice începînd din luna noiembrie a anului anterior.[68] În noua lege trebuia să se dea o formă legală, definitivă, măsurilor impuse de Tratatul de Pace de la Paris, referitoare la acordarea cetățeniei minorității evreiești, încercîndu-se stabilirea unui delicat echilibru între voința Aliaților și prejudecățile antisemite ale Partidului Liberal, aflat atunci la putere; articolul 133 acorda cetățenia numai evreilor care locuiau în Vechiul Regat înainte de 2 august 1914.[69] În ciuda acestui fapt, întreg contextul distorsionat al societății românești, speranțele și temerile, au degenerat într-o puternică stare de tensiune. În zilele de 3 și 4 decembrie a izbucnit conflictul la Facultatea de Medicină din Cluj, atunci cînd studenții de religie creștină au pretins să se practice o disecție separată de către colegii lor evrei, pe cadavre furnizate de colonia iudaică. În fața refuzului evreilor, avînd în vedere interzicerea unor astfel de experiențe de către cultul ebraic, a avut loc o manifestație a studenților creștini. Conflictele au continuat și pe străzi contaminînd rapid și alte universități. În lunile următoare grevele s-au generalizat și studenții pașnici au cerut să se aplice *numerus clausus* pentru evrei; cei violenți i-au atacat pe evrei cu ciomege, i-au expulzat din localurile publice și au boicotat reprezentațiile trupelor de teatru evreiești.[70] Aceasta era atmosfera pe care a găsit-o Codreanu în capitala Bucovinei, cînd a coborît din trenul care-l aducea de la Berlin.

NOTE LA CAPITOLUL AL II-LEA

[1] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 9.

[2] Vezi discursul lui V. I. Lenin la Congresul al VIII-lea al P. C. din Rusia, 18–23 martie 1919, în *Opere complete*, vol. 38, Editura politică, 1966, pp. 129–130.

[3] Pentru situația de pe front în primăvara anului 1919, vezi Tibor Hadju, *The Hungarian Soviet Republic*, Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae (Akademiai Kiadó), Budapesta, 1979, p. 30.

[4] Cu toate acestea, situația era foarte complicată, în special în Transilvania. Pe de o parte, comuniștii unguri și cei ruși încercau să reactiveze mișcarea de stînga din România și, în acest sens, existența unui nucleu important de populație maghiară în țară constituia un mediu favorabil. Vezi în acest sens, dar cu unele rezerve, comunicado 2788/c nr. 3 R.O. del 1° de septembre de 1919, intitulat „A/S Grèves en Roumanie & Italie", Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1918—1929, sous-série „Roumanie", vol. nr. 29 (Politique intérieure) janvier 1918–décembre 1920. Pe de altă parte, socialiștii transilvăneni și bucovineni nu acceptaseră de la început tezele Internaționalei a III-a, datorită legăturii încă proaspete cu orbita politică a Vienei, ei urmînd orientările social-democrației austriece. Vezi H. Roberts, *op. cit.*, p. 247.

[5] Însărcinatul cu afaceri de la Legația spaniolă afirma cu mare încredere, în 1920: „80% din poporul român locuiește la sate. Această bază este solidă și are bun-simț (...). În concluzie, Excelență, fondul rural al României este ca un lest important care o salvează de naufragiile din prezent." Vezi Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo 2647, despacho nº 29 del 20 de febrero de 1920, de la însărcinatul cu afaceri. Și opinia reprezentantului Franței în România este asemănătoare în această privință: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), *op. cit.*, vol. 28 (Politique intérieure) rapport nr. 29, 26 septembre 1923.

[6] De-a lungul anilor 1918 și 1919, socialiștii au întreprins în mediul rural acțiuni de propagandă destul de nesemnificative, insuficient de sistematice și slab planificate; în multe cazuri, acestea se reduceau la acțiunile cîtorva muncitori din industrie în satele din apropierea orașelor. Vezi: M. Rusenescu și I. Saizu, „Mișcarea muncitorească și influența ei asupra mișcărilor țărănești", în *Relații agrare*..., *op. cit.*, pp. 395–414. În special, pp. 406–413.

[7] Fragmente din *Capitalul*, traduse în românește, apăreau pentru prima dată în revista *Emanciparea* în cursul primăverii-verii 1883, dar, deja cu doi ani mai înainte, *Contemporanul*, altă publicație de stînga, difuza idei socialiste. Vezi: Miron Constantinescu și alții, *Istoria României (Compendiu)*, București, 1969, p. 372. Totuși, curentul anarhist în România pare să fi fost foarte slab; se limita la influențe venite din Bulgaria (discuția cu „*Balkansky*", membru în exil al Confederației Naționale Bulgare a Muncii, Barcelona, 14. I. 1983) sau prin

intermediul comunității evreiești din Bucovina. Vezi, pentru ultima situație: Nathan Weinstock, *Le pain de la misère. Histoire du mouvement ouvrier juif en Europe*, Paris, 1986, vol. III, pp. 113–115, în special nota de la p. 114.

[8] Damian Hurezeanu, „La pensée sociale progressiste en Roumanie et ses relations avec la pensée progressiste de Russie (Quelques considérations concernant la seconde moitié du XIX[e] siècle et le début du XX[e] siècle) în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 2, 1979, pp. 329–351; vezi, în special, p. 348. Pentru o biografie a acestui personaj, vezi I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă, 1881–1900*, Ed. „Adevărul", București, 1932, pp. 373–378. De asemenea, Ghiță Ionescu și Ernest Gellner (comp.), *Populismo. Sus significados y características nacionales*, Buenos Aires, 1970.

[9] Georges Castellan, „El socialismo en los Balcanes y Polonia" în G. Droz, *Historia general del socialismo*, vol. III (Barcelona, 1982), pp. 312–319; vezi p. 313.

[10] Vezi, ca un mic exemplu între multe altele, Corneliu Mateescu, „Courants et actions politiques de Roumanie à la fin du XIX[e] siécle. Les relations du Parti Radical Démocrate avec le mouvement socialiste", în *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 1, 1974, pp. 115–130.

[11] Pentru relațiile socialiștilor cu liberalii radicali înainte de 1893, vezi Corneliu Mateescu, *art. cit.*; I. C. Atanasiu, *op. cit.*, pp. 353–359. Lucrările generale elaborate de istoriografia română din perioada comunistă tratează această temă într-o formă foarte puțin explicită. Vezi, cu titlu de exemplu, două „versiuni" ale *Istoriei României*, cea a colectivului condus de Miron Constantinescu (București, 1969) și cea a lui Ștefan Pascu (București, 1974): amîndouă sînt practic identice. Pentru formulele stereotipe cu care se trece peste aspectele incomode ale istoriei socialismului românesc, vezi pp. 374 și, respectiv, 300. În plus, G. Castellan, *art. cit.*, p. 313.

[12] Henry Roberts, *op. cit.*, p. 244.

[13] România a fost una din puținele țări în care s-a desfășurat un remarcabil război de gherilă în timpul primului război mondial; vezi, de exemplu, Vasile Cărăbiș, „Partizani români în primul război mondial. Mai 1917 în codrii Mehedințului", în *Magazin Istoric*, anul XI, nr. 7 (124), iulie 1977, pp. 20–21.

[14] Constantin Kiritzesco, *La Roumanie dans la Guerre Mondiale (1916–1919)*, Paris, 1934; vezi pp. 379–384.

[15] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº 2647, desp. nº 71 (Política) del 28 de diciembre de 1918, de la ministrul plenipotențiar.

[16] H. Roberts, *op. cit.*, p. 247.

[17] C. Kiritzesco, *op. cit.*, pp. 455–485. Bela Szántó, *La revolución húngara de 1919*, Barcelona, 1970; Rudolf L.Tökiés, *Béla Kún and the*

Hungarian Soviet Republic, Hoover Institution Publications, Stanford University, California; Frédérick A. Práegér Publish., New York, 1967; Tibor Hadju, *op. cit*. Istoriografia română din perioada comunistă a evitat să trateze această temă stînjenitoare.

[18] Pentru Zivkovic, vezi Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars*, New York, 1962, p. 225: pentru Volkov, *ibid*., p. 245.

[19] Eric J. Leed, *No Man's Land. Combat & Identy in World War I*, Cambridge University Press, 1979; vezi pp. 200–203.

[20] Pentru mica burghezie și burghezia mijlocie, în general, acest lucru însemna, de asemenea, „o purificare a moravurilor, o îmbunătățire a obiceiurilor". Vezi Constantin Argetoianu, *Memorii* (fragmente), în *Magazin istoric*, anul II, nr. 3(12), martie 1968, p. 71.

[21] *Neamul Românesc*, nr. 7, 8 ianuarie 1920; citat în M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit*., p. 243.

[22] *Ibid*., p. 265.

[23] C. Argetoianu, *op. cit*., pp. 74–75.

[24] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit*., pp. 19–30. Există, de asemenea, lucrarea lui Ion Agrigoroaiei, „Împotriva organizațiilor naționaliste de extremă dreaptă (1919–1920)", în *Cercetări Istorice* (Serie nouă), VIII, extras, Iași, 1977.

[25] După cele relatate de Codreanu, la prima reuniune a Gărzii Conștiinței Naționale au participat un tipograf, un student, patru mecanici de la Monopolurile Regale ale Statului, doi de la căile ferate, cîțiva meseriași și muncitori, un avocat și un preot. *Ibid*., p. 19.

[26] *Ibid*., pp. 26–27.

[27] Este evident că Garda Conștiinței Naționale conta pe ajutorul forțelor de ordine publică și al autorităților locale simpatizante. Vezi Ion Agrigoroaiei, *art. cit*., p. 422, nota 4.

[28] În martie 1920, „elemente pașnice", grupate sub denumirea de Partidul Ordinii, se pregăteau să organizeze la București o manifestație împotriva celor de stînga; vezi Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº 2647, desp. nº 71 (Política), del 6 de marzo de 1920, de la ministrul plenipotențiar. Pe de altă parte, chiar în Garda Conștiinței Naționale milita o secțiune delegată din Liga Frăție de Cruce constituită la Cluj, în vara anului 1919; vezi Ion Agrigoroaiei, *art. cit*., p. 422.

[29] Tînărul, pe atunci, magistrat Mihail F. Enescu citea romanul lui Cezar Petrescu în luna cînd a fost publicat, în trenul care îl ducea la Iași, unde avea să-și ia în primire funcția și întrevedea posibilitatea ca destinul lui să fie același cu cel al protagonistului cărții. Mulțumesc domnului Enescu pentru descrierea vie a atmosferei orașului, făcută în scrisoarea din 10.II.1984.

[30] Vezi Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșană interbelică)*, Iași, 1977, pp. 33–35; vezi, în special, nota din subsolul pp. 34–35.

[31] Întrevederea cu Nicolae Șeitan, Aravaca (Madrid), 22. XI. 1980 și 19. VI. 1982.

[32] Opera clasică a istoriografiei române contemporane despre Garda de Fier dă o imagine foarte critică a lui Codreanu, folosind schițele descriptive ale lui Petre Pandrea, un vechi coleg de clasă, care va milita, mai tîrziu, în Partidul Comunist Român. Vezi: Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*, București, 1971, p. 42.

[33] Ion Banea, *Căpitanul*, Colecția „Omul Nou", München, 1951. Vezi p. 4 (nota). De asemenea, în Alfonso Panini-Finotti, *Da Codreanu a Antonescu. Romania di ieri e di oggi*, Verona, 1941; vezi p. 141.

[34] Mihail Enescu l-a cunoscut personal și confirmă acest portret: Mihail F. Enescu, întrevedere, Freiburg i Br., 19. VII. 1982.

[35] Pentru un exemplu de astfel de activități, vezi C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 40–45; S. Neagoe, *op. cit.*, pp. 95–99.

[36] Vezi Stelian Neagoe, *op. cit.*, pp. 100–118. În tot cuprinsul lucrării se analizează în mod detaliat consecințele rupturii între Rectorat și Facultatea de Drept, care s-au reflectat în degradarea întregii vieți universitare din epoca respectivă, în Iași, și prin nesfîrșite înfruntări academice între profesori.

[37] Mihai Fătu și Ion Spălățelu au vrut să vadă în această călătorie motive strict politice; ei menționează o notă informativă a Serviciului Special al Siguranței de la Iași, datat la 17 noiembrie 1922, în care se consemnează despre Codreanu că „urmărește să studieze îndeaproape mișcarea naționalistă, ținînd strînsă legătură prin corespondență cu toate mișcările naționaliste din Germania". Vezi *op. cit.*, p. 45. Chiar presupunînd că nu este denaturat conținutul documentului, trebuie să-i acordăm o încredere limitată; adeseori, notele informative ale serviciilor de informații nu sînt decît speculații exaltate, cu o slabă bază reală. Labirintul de grupuri *völkisch* și ultranaționaliste care populau Germania la începutul anilor douăzeci face greu credibilă ideea conform căreia Codreanu ar fi menținut o strînsă corespondență cu toate acestea.

[38] Între alte fapte și în afară de zguduirea produsă de accelerata devalorizare a mărcii și ruinarea clasei de mijloc germane, impactul produs pe atunci de asasinarea lui Walther Rathenau la sfîrșitul lunii iunie era încă puternic. În toamnă, cînd se desfășura procesul împotriva unicului conspirator care supraviețuise, în Germania era vestită, mai mult decît numele lui Hitler, Organizația Consul și justificările aduse de ea crimei: lupta împotriva unui presupus guvern secret evreiesc. Vezi : Norman Cohn, *El mito de la conspiración judía mundial*, Madrid, 1983, p. 159.

[39] Vezi, de exemplu, p. 352 din opera lui C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*.

[40] Gazeta lui, *Dearborn Independent*, a publicat o lungă serie de articole antisemite în cursul anului 1920, care mai tîrziu au fost adunate într-un volum, *Evreul internațional: prima problemă a lumii*. Vezi N. Cohn, *op. cit.*, pp. 174–175.

[41] Opera cea mai completă și mai recentă referitoare la această problemă este cea a lui N. Cohn, deja citată.

[42] Nicolae Iorga a fost cel mai mare erudit din cultura română, remarcabil, în special, în domeniul istoriei; în toate sensurile a fost un Sánchez Albornoz român. Prodigioasa lui operă intelectuală cuprinde circa 1 300 de volume și 25 000 de articole; vezi, pentru biografie intelectuală: Bianca Valota Cavallotti, *Nicolae Iorga*, Napoli, 1977. Atras puternic de politică, a fondat propriul său ziar în 1906, *Neamul românesc*, în care antisemitismul avea un loc important și care a produs o profundă impresie asupra studenților moldoveni din acea epocă; vezi Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*, Ed. Carpații, Colecția Carpații nr. 7, Madrid, 1957, p. 44. De asemenea: Theodor Armon, „Fra tradizione e rinnovamento. Su alcuni aspetti dell'antisemitismo della Guardia di Ferro", în *Storia Contemporanea*, anno XI, nr. 1, febbraio 1980, pp. 5–28; vezi pp. 7–9 și p. 14. Partidul Naționalist Democrat, fondat în 1910, a fost în esență un partid al micii burghezii provinciale — primul din istoria românească — și, ca atare, dădea expresie, prin naționalismul lui și prin programul lui vădit antisemit, neliniștii acestei burghezii în fața concurenței economice evreiești și a societății moderne, urbane și industriale. Asemănările cu Partidul Naționalist Democrat polonez, fondat în 1897, nu sînt întîmplătoare. Vezi Ștefan Kieniewcz (ed.), *Histoire de Pologne*, PWN, Eds. Scientifiques de Pologne, Warszawa, 1972, p. 621; Erasme Piltz (ed.), *Petite Encyclopédie Polonaise*, Libr. Payot, Paris, 1916, p. 119.

[43] Cel mai bun portret al lui A. C. Cuza se găsește în: Pamfil Șeicaru, *Un junimist antisemit: A. C. Cuza*, Ed. Carpații, Madrid, 1956. Apărător al unui antiasemitism obsesiv și înflăcărat, cu nenumărate exagerări de ordin biologic, întotdeauna mai mult agitator decît academic; singura lui operă semnificativă în acest domeniu a fost *Naționalitatea în artă*, Ed. Minerva, București, 1908; aici, la pp. 172–175 ajunge pînă la a renega Vechiul Testament, drept o contribuție nefastă a spiritului evreiesc; este o teorie care atrăsese deja pe H. S. Chamberlain și Tolstoi; vezi Peter G. Pulzer, *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria* (New York, 1964), p. 55. Monoton și rece în scrierile sale, A. C. Cuza era un admirator al lui Drumont, în privința antisemitismului și al lui Bluntschli, în privința ideilor despre organizarea politică a statului (P. Șeicaru, *op. cit.*, pp. 18–19), fără să ocolească plagiatul într-una din operele sale fundamentale: *Despre poporație*, 1902. Vezi E. M. Socor, *Plagiatul dlui A. C. Cuza*, Atelierele ziarului *Adevărul*, București, 1923; totuși în Cameră se transforma într-un parlamentar neiertător, iar antisemitismul lui nu se aplica femeilor.

[44] Vezi mica antologie de texte pe care o oferă același C. Z. Codreanu în *Pentru legionari*, pp. 131–142. D. Murărașu vorbește de antisemitismul unor personalități în lucrarea sa *Naționalismul lui Eminescu*, Ed. Carpații, Madrid, 1952.

[45] Vezi imaginea deformată pe care o oferă despre liberali plenipotențiarul spaniol la București din anii douăzeci, ducele de Amalfi, și el antisemit, în Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº 1718, desp. nº 29 (Política), del 31 de enero de 1923.

[46] Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Editura Politică, 1970, p. 85.

[47] Vezi, în acest sens, o critică a lui Theodor Lavi în „O nouă orientare a istoriografiei române față de evrei", în *Toladot* (Ierusalim), nr. 1–2 (5–6), octombrie 1973.

[48] Michael Shafir, „The Men of Archangel Revisited: Anti-Semitic Formations among Comunist Romania's Intellectuals, în *Studies in Comparative Comunism*, vol. 16, nr. 3 (autumn, 1983), pp. 223–243.

[49] În 1832, comercianții evrei din București aveau suficientă putere pentru a obține de la autorități o completă autonomie ca breaslă independentă de cele alcătuite din românii creștini. Vezi: Vladimir Diculescu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească. 1830–1848*, București, 1973, p. 80.

[50] Dr. Didi Rosenzweig, „Un bancher evreu participant la Revoluția din 1848 din Țara Românească", în *Toladot*, nr. 8, decembrie 1974, pp. 10–12.

[51] Pentru o listă completă a măsurilor restrictive anti-evreiești de la 1804 pînă în 1902, vezi: Isidore Singer (Ed.), *The Jewish Encyclopedia*, New York & London, 1905, vol. X, art. „Rumania", p. 512.

[52] În 1868 evreii au fost excluși de la practicarea medicinei; trei ani mai tîrziu, restricția era suprimată. În 1864 au fost publicate patru condiții, de îndeplinirea cărora era condiționată obținerea deplinei cetățenii de către evrei; una dintre ele era de a fi înființat o fabrică. Vezi: Isidore Singer, *op. cit.*, vol. și art. citate, pp. 516–517.

[53] Era un fenomen care se producea atunci și în Rusia; vezi Léon Poliakov, *La Europa suicida, 1870–1933*, Barcelona, 1981, pp. 120–121. Pentru România: Israel Bar-Avi, „La centenarul emigrărilor din România", în: *Caiet pentru literatură și istoriografie*, nr. 38, ianuarie–martie, 1971, pp. 5–6.

[54] Două exemple la Valentin Saxone, „Societatea Marpe Lenefeș (Tămăduirea sufletului)", în *Toladot*, nr. 15, ianuarie 1977, pp. 20–25; Marin Mircu, „Istoria filantropiei evreiești în România: Societatea Ghemiluth Hasadin", în *Toladot*, nr. 16, mai 1977, pp. 3–21.

[55] În 1904, 21% din comercianți erau evrei iar în unele orașe, ca Iași, proporția lor ajungea la 75,3%. De asemenea, 21% din meșteșugari erau evrei, dar în cazul ceasornicarilor ajungeau la 75,9% și în cel al gravorilor la 81,3%. În ce privește industria, evreii posedau 19,5% din totalul de 625 de firme din toată țara. Vezi *Enciclopaedia Judaica*, Ierusalim, f. a., vol. 14 (RED-SL), art. „Romania", p. 398.

[56] Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Université de Provence, 1978, pp. 65–66.

[57] *Ibid.*, pp. 159–168.

[58] Articolele 1, 7 și 8 din Tratat reprezentau adevărate dispoziții constituționale. *Ibid.*, pp. 271–275.

[59] *Enciclopaedia Judaica, op., vol.* și *art. cit.*, p. 397. Institutul Central de Statistică (ed.), *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930, publicat de dr. Sabin Manuilă*, vol. I: „Sex, stare civilă, grupe de vîrstă, gospodării, infirmități, populația flotantă", București, 1938. C. G. Rommenhoeller, La Grande Roumanie, Ed. Martinus Nijhoff, Haga, 1926, p. 70. Acest din urmă autor ridică cifra evreilor la 900 000. Populația totală a țării crescuse de la 7 500 000 locuitori, în 1913, la 16 500 000 în noile frontiere din 1922.

[60] Henry Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954; vezi p. 7.

[61] Pentru mai multe informații despre hasidism și originile sale, vezi: Renée Neher-Bernheim, *Histoire Juive. Faits et documents de la renaissance à nos jours*, 4 vol., Paris, 1971; vezi pp. 152–161 din vol. I. De asemenea, H. Ben-Sasson (ed.), *Historia del pueblo judío*, 4 vol., Madrid, 1988; vezi vol. 4, pp. 905–919; vezi vol. II, pp. 240–241.

[62] Michael Landau, „Evreii în parlamentul român", în *Toladot*, nr. 7, august 1974. Landau, vechi luptător sionist, a fost martor la ceea ce relatează.

[63] Béla Vago, „The Jewish Vote in Romania between the Two World Wars", în *The Jewish Journal of Sociology*, vol. XIV, nr. 2, december 1972, pp. 229–244.

[64] Michael Landau, *art. cit.*, p. 29.

[65] Un raport al ambasadorului francez, datat aprilie 1923, semnala că la Iași proporția de studenți evrei era de 80%; Ministère des Affaires Etrangères (Paris), Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. 26 (Israélites). juin 1918–décembre 1929, rapport nº 91, 11 avril 1923.

[66] Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne, 1922–1926*, București, 1981, p. 167.

[67] Vezi o interpretare interesantă în nota diplomatică nr. 237 (Política) din 24 decembrie 1927, trimisă de plenipotențiarul spaniol la București. Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº 2648.

[68] Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 70.

[69] În opinia reprezentantului diplomatic italian, legea „nu părea să răspundă în întregime exigențelor Tratatului de Pace", Ministero degli Affari Esteri (Roma), rapporto nº 253/67 din 1º febraio 1923.

[70] Se poate extrage o cronică foarte detaliată din notele diplomatice ale ambasadorului spaniol, ducele de Amalfi; vezi Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº 1718,

despacho nº 310 (Política), del 7 de diciembre de 1922; despacho nº 29 (Política), del 31 de enero de 1923. O descriere foarte vie a unității civice în protestele împotriva Constituției, în despacho nº 59 (Política), del 21 de marzo de 1923; de la însărcinatul cu afaceri. Bucureștiul a devenit o tabără militară cu 10 000 de soldați încartiruiți. Ciocnirile cu armata au produs cincisprezece răniți între 18 și 20 martie. Vezi, de asemenea, la Ministère des Affaires Etrangères (Paris): Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. 26 (Israélites), juin 1918–décembre 1929, rapport nº 295, 18 décembre 1922, de la însărcinatul cu afaceri. Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1507, fasc. 6692 (Trattazione Generale), rapporto nº 705/174, 25 aprile 1923. În plus, Ion Constantinescu. *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera deputaților (1919–1939)*, București, 1973; vezi p.154. Stelian Neagoe, *op. cit.*, pp. 179, 182 și 212. Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 236.

CAPITOLUL AL III-LEA

ORIGINEA UNEI NOI DREPTE ROMÂNEŞTI (1923–1927)

Îndată ce s-a întors în România, Codreanu a început să acţioneze pentru a redresa situaţia. Din punctul lui de vedere, multe dintre petiţiile formulate de grevişti, între care erau foarte mulţi studenţi săraci provenind din mediul rural, referitoare la starea cantinelor şi a căminelor, la problema hranei şi a burselor, erau lipsite de orice importanţă în comparaţie cu suprema ameninţare reprezentată de prezenţa evreilor în sălile de cursuri. Împotriva lor era necesar, înainte de toate, să se organizeze o mişcare naţională a studenţilor creştini, cu o conducere unificată. La Cernăuţi, capitala Bucovinei, şi la Iaşi, această idee a fost încununată de succes; în ambele oraşe Codreanu îşi desfăşurase campaniile de prozelitism de la sosirea sa la universitate. În plus, în Bucovina, tatăl său era cunoscut ca luptător antisemit încă de la începutul secolului. Totuşi, intenţia lui de a deveni lider naţional s-a lovit de neîncrederea şi dispreţul studenţilor din Bucureşti, unde călătorise în ianuarie–februarie 1923.[1] Mînia firească a moldoveanului Codreanu împotriva acestei capitale care se dorea cosmopolită şi care îl privea ca pe un licenţiat provenind dintr-un oraş de provincie, decadent şi obsedat de fantasme, trebuie să fi crescut brusc în intensitate.

De la grevă la atentat

Purtat de propria lui energie şi de entuziasmul arătat de grevişti în acele prime momente, Codreanu a plecat la Cluj, sediul universităţii transilvănene, iar după ce şi-a întărit poziţia, a convocat delegaţii studenţilor grevişti din toată ţara să organizeze o reuniune la Iaşi. Aici a luat fiinţă, la începutul lui martie, Liga Apărării Naţional Creştine — în cele ce urmează, LANC.[2] Codreanu jucase un rol foarte important în constituirea ei, însă numele lui A. C. Cuza era absolut necesar pentru preşedinţie, atît datorită prestigiului pe care îl avea acesta în cercurile antisemite, cît şi pentru legăturile cu lumea politică.

În spatele fondării LANC se ascundea şi intenţia de a lansa mişcarea studenţească împotriva noului proiect de Constituţie care se discuta în Parlament. Cînd legea a fost, în fine, votată la sfîrşitul lunii martie, LANC a iniţiat, condusă de Codreanu, o campanie de proteste din ce în ce mai violente. În timpul manifestaţiilor au apărut din nou pistoalele, iar studenţii au ocupat Universitatea din Iaşi, din care au fost scoşi de armată. În sfîrşit, la un congres al liderilor studenţilor antisemiţi, desfăşurat în august, a fost luată hotărîrea de a se lupta împotriva partidelor politice.[3]

Pînă în acel moment, Codreanu acţionase ca parte integrantă a unei politici generale împotriva unui duşman direct. Ieşea în evidenţă ca un „pion agresiv“, dar iniţiativa sa se limita la acţiune. Cu toate că stilul acestor acţiuni se integra în cel al noii drepte postbelice, dacă ar fi să facem o comparaţie, Codreanu nu ajunsese să fie mai mult decît un lider local la fel ca alţii, asemănători, ai prefascismului european; pînă la un anumit punct, grupul lui se putea compara, ca stil, cu acei *Camelots du Roi* francezi, cu *Sutele Negre* ruse sau chiar, într-o formă mai potrivită, cu ceea ce erau legionarii Spaniei din Partidul Naţionalist Spaniol al doctorului Albiñana, în 1930–1931. Schimbarea a început să se producă prin substituirea „duşmanului exterior“ cu cel „interior“. A fi militant anti-

semit în anii douăzeci, urmînd cu hotărîre niște teorii care insistau pe un presupus complot universal al bolșevicilor și forțelor oculte ale iudaismului, ducea în mod obligatoriu la neîncredere față de dușmani potențiali, chiar și în rîndul persoanelor celor mai apropiate. În acest viraj rapid spre paranoia, Codreanu a primit un puternic impuls de la Ionel Moța, pe care îl cunoscuse la Cluj atunci cînd căuta susținători pentru proiectata LANC; acesta, expulzat în primăvara lui 1923 de la universitate din cauză că fusese considerat agitator, se mutase la Iași, fiind alături de Codreanu în vicisitudinile soartei. Era, ca și el, fiul unui luptător naționalist — preotul ortodox Ion Moța —, care luptase pentru autodeterminarea Transilvaniei cînd aceasta era sub stăpînire maghiară. Dispunea de o mai mare capacitate intelectuală decît Codreanu și, poate, de mai multă statornicie și tenacitate[4]; nici curajul personal nu-i lipsea cînd era nevoie. Cu toate acestea s-a menținut mereu, în mod voit, într-un discret plan secund. În următorii zece ani a fost un locțiitor perfect.[5]

Din această poziție și fiind traducătorul român al *Protocoalelor Înțelepților Sionului*[6], nu încape îndoială că Moța a contribuit în a-l hipersensibiliza pe Codreanu în problema presupusului complot.[7] De la început, această idee i-a transformat în fanatici ai neîncrederii universale, ceea ce îi va îndepărta, progresiv, de proprii lor susținători politici, și-i va arunca într-o prematură înfruntare chiar și cu forțele de ordine și cu statul. Această fază revoluționară se desfășurase cu puțin timp în urmă în fascismul italian și se repeta atunci în nazismul german aflat la început. Dar, în ambele cazuri, dușmanii erau grupările de stînga, comuniștii sau socialiștii. Luptele de stradă se dăduseră împotriva lor, iar luarea puterii a fost în strînsă legătură cu denunțarea „pericolului roșu". Chiar în cazul antisemitului Hitler existase un dușman cu care trebuia să lupte mai întîi, adică o stîngă puternică și organizată. Cele două mișcări de extremă dreaptă au escaladat poziții luptînd împotriva acestui adversar „solid", în serviciul unor interese socio-economice care aveau nevoie temporar de

ele; astfel, deși apăruseră cu foarte puțini ani înainte de mișcarea lui Codreanu, au cîștigat curînd un ascendent față de aceasta care, dimpotrivă, nu a întîlnit la stînga decît un gol.

În timpul verii anului 1923, mișcarea studențească antisemită dădea semne de oboseală; se pierduse deja un an universitar fără să existe rezultate concrete. Codreanu și adepții săi cei mai apropiați erau dispuși să încerce acțiunea cea mai disperată cu scopul de a agita din nou spiritele. La începutul toamnei se profila deja un plan: era vorba de a întreprinde un lanț de atentate împotriva unei serii întregi de personalități ale vieții publice naționale. Cu focuri de revolver ar fi doborît miniștri și alți oameni politici și, de asemenea, directori de periodice. Între aceștia erau vizați mai mulți membri renumiți ai Partidului Liberal, pe care Codreanu și complicii lui îi considerau vînduți iudaismului, vinovați de a fi redactat sau aprobat dispozițiile referitoare la populația evreiască din Constituția din 1923. Planul ținea mai mult de domeniul fantastic decît de realitate, pentru că nu pare simplu ca șapte studenți, fără o solidă infrastructură logistică, să poată reuși să doboare douăsprezece obiective diferite, fără să fie arestați.[8] Dovadă este faptul că planul a fost divulgat și, la 8 octombrie, poliția i-a arestat pe toți în plină reuniune conspirativă. Cu toate că era o acțiune fantezistă, presa a prezentat cu mare îngrijorare conspirația, așa încît unii ambasadori au transmis informația, în mare grabă, în țările respective.[9] Se poate presupune că, exagerînd incidentul, guvernul liberal urmărea să înspăimînte studenții care continuau greva, dar nu voiau să fie implicați în acțiuni riscante de mari proporții. În plus, puterilor aliate li se oferea astfel imaginea unui guvern liberal ce se străduiește să lupte împotriva antisemitismului exacerbat, cînd, de fapt, se intenționa să se acorde populației evreiești concesii minime. E imposibil să știm dacă nu cumva a fost vorba de o manevră provocatoare, chiar de la început.[10] În orice caz, micul grup care îl urma cu fidelitate pe Codreanu a devenit mai îndrăzneț, fiind pregătit să transforme succesul guvernului într-o înfrîngere de mari proporții.

A fost prima detenție importantă a adepților lui Codreanu din multele care vor urma. De asemenea, pentru prima dată grupul a început să dezvolte o tactică ce va fi reluată: folosirea timpilor morți din închisoare pentru a se organiza, a face planuri, a scrie și a face propagandă. Este vorba de transformarea închisorii într-un cartier general, într-un spațiu politic sau într-o formă de „reînarmare morală", cum făcuseră atîția alți luptători politici înaintea lor și cum va face, cîteva luni mai tîrziu, însuși Hitler în închisoarea din Landsberg, după eșuarea „Puciului de la Berărie", în noiembrie 1923.

În martie, procesul complotiștilor s-a transformat într-un răsunător miting de propagandă. Cu o zi înainte, Ion Moța l-a împușcat pe studentul care, pe cît se pare, se infiltrase în rîndurile lor, denunțîndu-i apoi poliției. Crima s-a produs chiar în interiorul închisorii; Moța a folosit un revolver pe care cineva i-l strecurase, ceea ce a contribuit și mai mult la accentuarea caracterului senzațional al cazului.[11] Două zile mai tîrziu, prin sentința tribunalului, studenții erau achitați — cu excepția lui Moța —, spre entuziasmul avocaților antisemiți și al publicului care asista la ședința de judecată. Cei implicați au ieșit din închisoare mai înflăcărați decît intraseră și au așezat piatra de temelie a mitului lui Codreanu. De acum înainte se vor numi Văcăreșteni, cei care s-au înfrățit prin izolarea din închisoarea Văcărești de la marginea Bucureștiului.

Achitarea celor implicați într-un delict politic de așa mare anvergură nu era un rezultat prea surprinzător în România acelei vremi, agitată de un considerabil val de antisemitism, care se manifesta în mod special la nivelul funcționarilor de stat și, mai pregnant, la nivelul puterii judiciare. Pe de altă parte, în țară exista o tradiție înrădăcinată de independență judiciară, care friza oarecum paradoxul. Răspundea mitului susținut de aceleași elite ale puterii antebelice, conform căruia sistemul politic, în ansamblul lui, acționa pentru a apăra legea, ordinea și o comportare civilizată, ca cea impusă în țările occidentale. Nu era o pantomimă, ci o reacție consubstanțială a com-

plexității unui sistem bazat pe delicate echilibre de putere și principii de reciprocitate. Regele deținea, în acest sistem, o mare autoritate; guvernul, de asemenea, dar ambii aveau nevoie de o gigantică mașină birocratică, ale cărei interese și „autonomie" se cereau respectate. Rezultatul a fost că, în deceniul anterior primului război mondial, într-un stat parlamentar atît de puțin eficient ca cel român, dintr-un total de 15 518 crime și delicte de mai mică importanță împotriva autorității, numai 6 310 au avut drept rezultat condamnări — între care 4 997 au fost sancționate cu plata unor amenzi ușoare — și 9 208 au fost achitate.[12] Inviolabilitatea incintei universitare era respectată cu scrupulozitate de forțele ordinii publice, iar în 1871 tribunalele au achitat conducătorii unei lovituri de stat antidinastice zădărnicite, datorită presiunii publice și pe baza prezumției că a avut la origine motive cu adevărat patriotice.[13] Acest mecanism, care a acționat de-a lungul perioadei interbelice, urma să aibă o importanță de prim ordin în lansarea politică a mișcării lui Codreanu.

În lipsa liderului extremist de dreapta, reprimarea studenților revoltați la Iași cîștigase în intensitate prin măsurile luate de un prefect energic. Brutalitatea polițienească, fără nici o deosebire, împotriva oricărui posibil dușman al ordinii politice stabilite era o practică foarte răspîndită în statul român și în altele asemănătoare din toată Europa, în care regimul liberal-burghez nu era sprijinit de un amplu consens social; așa se întîmpla în Spania, în Portugalia sau în Italia, în aceeași perioadă. În România, manifestarea cea mai dramatică fusese omorîrea țăranilor în 1907, dar, fără să se ajungă la astfel de extreme, bătaia, arestările arbitrare, traficul de influență și corupția de tot felul erau probleme de rutină. Pînă în acel moment, poliția tolerase excesele lui Codreanu și ale adepților săi; acum, cînd i se ordonase să acționeze, n-a mai procedat cu prea multă subtilitate. În sfîrșit, în primăvara lui 1924, i-a arestat pe Codreanu și pe alți cincizeci de studenți care intenționau să organizeze o

tabără de muncă în împrejurimile Iașiului și i-a torturat și ciomăgit fără să țină cont că printre ei se aflau fiii unor familii bine situate din oraș.

Răspunsul lui Codreanu a fost surprinzător. El a așteptat pînă la achitarea lui Moța, în septembrie — altă sentință surprinzătoare—, și, la sfîrșitul lui octombrie, îmbrăcat în albul lui costum național cu broderii, l-a asasinat el însuși pe prefectul Manciu în timpul procesului unuia dintre studenții arestați. Nu a rămas prea clar cum s-a produs fapta, pentru că, după mărturia lui Codreanu, el s-a apărat în fața unei provocări a poliției în timpul procesului, în vreme ce o versiune mult mai coerentă, elaborată de un istoric român contemporan, stabilește, cu multe detalii, că a fost vorba de o acțiune premeditată[14]; cîțiva ani mai tîrziu, nici Codreanu nu era dispus să mai vorbească adepților lui despre această întîmplare. Dar avînd în vedere că niciodată nu și-a manifestat regretul, singurul lucru care poate fi discutat este deosebirea între imaginea asasinului romantic care „moare omorînd", din disperare, și cea a călăului care-și pîndește cu sînge rece victima.

La un an după descoperirea complotului, Codreanu era din nou condamnat la temniță grea pentru infracțiune gravă. Și cu această ocazie avea să petreacă o jumătate de an în închisoare. Însă acum era deja cunoscut în toată țara și autoritățile au încercat să evite cu orice preț incidentele. A fost mutat de la Iași la închisoarea din Focșani, capitala unui județ izolat din sudul Moldovei. Ca replică, adepții lui nu au întîrziat să pună în mișcare o fulminantă campanie de susținere și propagandă. Au fost mobilizați studenții antisemiți din universități și elevii din licee, alături de vechi personalități cu prestigiu care apărau orice formă de naționalism exacerbat: militari, profesori, negustori, funcționari, juriști. Văcăreștenii arestați au făcut și ei greva foamei. Scrisorile liderului închis au fost răspîndite o dată cu mii de broșuri, insigne, poezii populare; mai mult, toată această mașină propagandistică a ajuns chiar pînă la porțile închisorii unde s-au grăbit să vină studenți din toată țara.[15] Denunțarea în

presă a corupției secretarului ministrului de interne și moartea unui student, probabil în urma torturilor suferite cu luni în urmă, au înfierbîntat și mai mult spiritele; Universitatea din București a fost închisă, iar patrulele armatei au primit ordin să asigure ordinea publică.[16] Ultranaționaliștii au răspuns cu exces de zel oricărei încercări de apărare. Astfel, A. C. Cuza a fost atacat pe stradă de un evreu indignat, iar ca răspuns, în timpul verii anului 1925, erau aruncați evreii din trenuri, pentru a-l răzbuna pe profesor.[17]

Încercînd să iasă din încurcătură, autoritățile l-au transferat pe Codreanu la Turnu Severin, un oraș și mai îndepărtat, la granița de sud a României. Dar era deja primăvară, trecuse prea mult timp și nu s-a mai putut ține piept mișcării populare. O bună parte din corpul judiciar a profitat pentru a-și arăta din nou nemulțumirea. Mii de avocați au cerut să-l apere pe Codreanu, iar la 20 mai, cînd s-a desfășurat procesul, acesta s-a transformat într-o manifestație politică în care numeroși ultranaționaliști au luat cuvîntul și au spus ce le-a trecut prin cap. În cele din urmă, Codreanu a fost achitat de un juriu care purta la rever svastica și culorile LANC.[18]

Sărbătoarea a continuat pe străzile orașului, unde liderul a fost purtat pe umeri; apoi i s-a adus omagiu în toate stațiile, împodobite cu flori, prin care a trecut trenul. La București îl așteptau mai multe mii de persoane, iar cînd s-a căsătorit, o lună mai tîrziu, la Focșani, nunta lui s-a transformat într-un gigantic pelerinaj. În luna august s-a întors în oraș și a botezat o sută de copii născuți chiar în ziua căsătoriei sale.[19]

Violență și „haiducism": modelul romantic

În doi ani și jumătate, aripa radicală a LANC a executat cel puțin doi oameni, fără a mai socoti răniții din atentatul împotriva lui Manciu și din luptele de stradă; fusese acuzată că a organizat un complot împotriva statului, avînd în permanență probleme cu poliția; iar

conducătorii ei, în special Codreanu și Moța, făcuseră în total mai mult de un an de închisoare fiecare.

Rezultă un bilanț destul de spectaculos, chiar dacă nu se poate compara cu „isprăvile" duse la capăt într-o perioadă de timp mai scurtă de către fasciștii italieni și naționaliștii germani. Totuși, comparația nu este complet valabilă, căci acțiunile grupului lui Codreanu se înscriu mai mult în contextul acțiunilor pistolarilor politici ai dreptei europene, atît de caracteristici anilor douăzeci, decît în planul unei violențe sistematice cu obiective clare și susținută de o largă bază de masă. În atmosfera Europei central-orientale, cu problemele ei naționaliste și cu o largă constelație de grupuri de extremă dreaptă, cifrele atingeau proporții neliniștitoare. În Germania, între ianuarie 1919 și iulie 1922 grupurile de extremă dreaptă au comis 354 de asasinate, dar au fost numai 24 de condamnări la pedepse cu închisoarea pentru autorii lor.[20] În Polonia, primul președinte ales al republicii, Gabriel Narutowicz, a fost victima unui atentat mortal în 1922, după o campanie de defăimare a unei părți a presei de dreapta. Și în Balcani, gruparea macedoneană ORMI și-a extins execuțiile și *vendetta* în Iugoslavia și Bulgaria, după ce fracțiunea de dreapta a lui Vance Mihailov îl eliminase pe rivalul său, Protogherov, propagator al unei orientări de stînga.[21] A fost o adevărată proliferare a acțiunilor pistolarilor politici favorizată de lupta vechilor elite pentru a păstra zonele de putere pe care le puteau controla încă, de mobilizarea maselor în noua eră politică și atragerea lor spre noile concepții de dreapta sau de stînga, de reajustarea brutală a hărții etnice din această parte a Europei în noile state „succesoare" ale imperiilor, de zguduirea socială provocată de Marele Război și de masiva demobilizare a mii de oameni obișnuiți să folosească armele. Codreanu și adepții lui vor fi puternic marcați pe parcursul traiectoriei lor politice ulterioare de această formă specială de violență, dezvoltînd niște modele care se bazau pe acțiuni individuale sau ale unor grupuri mici și nu pe miliții de partid apte de înfruntări pe scară largă cu formațiuni rivale.

Lăsînd la o parte considerațiile de ordin moral, se poate afirma că epoca violentă a LANC a avut rezultate pozitive și, deși a generat o scădere neîncetată a simpatiei, a contribuit la a face cunoscut în toată țara un grup politic, limitat, prin originile sale, la o capitală de provincie. Mulți studenți au rămas marcați de stilul direct și brutal al lui Codreanu și al adepților lui, ca și de capacitatea lui de sacrificiu sau de îndrăzneala lui. Curajul disperat al lui Codreanu sau Moța producea aceeași atracție ca și curajul studenților anarhiști sau populiști asupra tinerilor ruși. Alături de toate acestea, latura practică a avut un rol important: Codreanu credea foarte puțin în pregătirea ideologică a poporului pentru a acționa în mod colectiv; pentru el, inițiativa trebuia să plece de la inteligheнția, substituind acțiunea directă luptei de masă. Pe de altă parte, în momentul evaluării acestei campanii de violență propagandistică, trebuie să se țină cont, în mod serios, de ponderea „aparatului de creat prestigiu“ al LANC. În cuprinsul paginilor lucrării *Pentru legionari*, ici și colo, apar militari, bătrîni naționaliști, profesori, magistrați, preoți și proprietari agricoli. Desigur, Codreanu și simpatizanții lui acționau în forță și riscau să fie pedepsiți cu ani grei de muncă silnică. Însă, spre deosebire de activiștii de stînga, aripa radicală a Ligii avea în spate sectoarele „conformiste“ ale societății, pe reprezentanții marii burghezii și ai nobilimii scăpătate, ca și pe liniștiții burghezi din straturile de mai jos. Toate acestea formau fața respectabilă a LANC, cei care răspundeau de justețea și dreptatea complotiștilor din 1923 sau a celor care l-au asasinat pe Manciu. Și acestea erau cel puțin tot atît de importante ca și mijloacele economice pe care le puneau la dispoziția Ligii.

În plus, trebuie să amintim întrepătrunderea acestei practici a violenței cu anumite modele culturale specific românești. Astfel, atentatul lui Codreanu, din 1924, împotriva lui Manciu, amintește mult de motivația fundamentală a unui bandit social care „se retrage în munți“, adică, răzbunarea unei nedreptăți printr-un act criminal.

Acest tip de „rebeli primitivi", numiți haiduci în România și într-o mare parte a zonei balcanice, au ocupat timp de multe decenii un loc principal în tradițiile orale țărănești ale românilor și chiar în literatura modernă a țării.[22] Coincidența unor acțiuni ale lui Codreanu și Moța cu anumite stereotipuri haiducești este mai mult decît o simplă întîmplare.

Imaginea disperatului, care își încarcă arma în singurătate pentru a „spăla cu sînge" o pretinsă nedreptate, înfruntînd chiar pe boier sau poliția, coincide cu ideea despre ceea ce era pentru țăranii români, după mulți ani de dominație străină, „adevărata" justiție. Tinerii radicali din LANC căutau conștient această imagine prin intermediul diverselor lor acțiuni și chiar prin scrierile lor. Unele reflexii ale lui Codreanu nu pot fi mai explicite prin tonul lor:

„Ce vom face dacă ne vor provoca? Vom scoate din nou pistoalele și vom trage pentru ca să ne putrezească oasele în închisori și planurile noastre să se sfarme? În fața acestor perspective ce ni se deschideau, ne-a încolțit în minte *gîndul retragerii în munți*. Acolo unde Românul a primit lupta cu toate puhoaiele dușmane. Muntele e de mult legat de noi, de viața noastră. El ne cunoaște. Decît să ni se usuce trupurile și să ne sece sîngele din vine în închisorile urîte și triste, mai bine să ne terminăm viața murind cu toții în munți, pentru credința noastră.

Respingem, așadar, umilința de a ne vedea din nou în lanțuri.

Vom ataca de acolo, coborînd, în toate viesparele jidănești. Sus, vom apăra viața copacilor și munții de pustiire. Jos, vom împrăștia moarte și milă.

Vor trimite să ne prindă și să ne omoare. Vom fugi; ne vom ascunde; vom lupta; iar la urmă, vom fi desigur răpuși. Căci noi vom fi puțini, urmăriți de batalioane și de regimente românești. Atunci vom primi moartea. Sîngele nostru al tuturora va curge.

Acest moment va fi cel mai mare discurs al nostru adresat neamului românesc și cel din urmă."[23]

Evreul era, în concepția lui, invadatorul străin modern, așa cum fuseseră, la vremea lor, turcii sau oligarhia fanariotă[24] și, împotriva lui, noul haiduc se ridica precum în epocile trecute, ca luptător național în slujba poporului. Desigur că toate acestea nu reprezentau decît o imagine idealizată a haiducilor; în practică, de multe ori acționau doar ca tîlhari de drumul mare care atacau și pe boier și pe țăran, însă ceea ce interesează aici este imaginea populară, memoria colectivă, care tinde să creeze arhetipuri exemplare.

Unele fotografii ale epocii confirmă acest metalimbaj al atitudinilor. Într-una din ele, făcută în închisoarea de la Văcărești în timpul lungii recluziuni a lui Codreanu și a adepților săi, după complotul eșuat din toamna anului 1923, el apare înconjurat de cei care, mai tîrziu, vor deveni fondatorii mitici ai Legiunii Arhanghelului Mihail. Toți poartă costume populare iar frumoasele veste policrome de piele sînt cele din regiunile lor de origine. Nu întîmplător poartă părul lung, așa cum le stătea bine, prin tradiție, țăranilor români.[25] În ansamblu, cu aspectul lor juvenil și cu aerul hotărît, amintesc de ceva în genul unui grup de eroi romantici, fără să neglijăm stilul comun, colectiv, specific pentru o ceată de haiduci.

Cel puțin în această epocă, poza era asumată în mod deplin și simbolica anumitor atitudini nu era contrafăcută: Codreanu, Moța și ceilalți simțeau profund ceea ce exprimau; se îmbrăcau în permanență în costumul popular țărănesc și apăreau așa pe stradă, în sălile de curs sau chiar acasă. În general, spontaneitatea predomina asupra elaborării. Aceasta se explică, în parte, prin tinerețea lui Codreanu și alor săi — în 1925 numai acesta și cîțiva alții atinseseră vîrsta de douăzeci și șase de ani — și, pe de altă parte, prin faptul că nu făceau parte din conducerea grupului politic în care erau integrați; nu se vedeau deci obligați să-și asume un mod de a fi mai măsurat și instituționalizat, așa cum presupune conducerea unui partid.

Bineînțeles că această exaltare neoromantică-estetizantă, deși era în acord cu tradiționalismul românesc, în cazul

Văcăreștenilor, nu a fost cîtuși de puțin specifică lor, căci s-a manifestat în toată Europa în cadrul diverselor curente politice înrudite — și nu numai înrudite — în cursul anilor douăzeci. Și primilor simpatizanți ai Partidului Național Socialist German le plăcea să poarte fastuoase costume populare bavareze. Există o fotografie interesantă a lui Hitler și a unora dintre cei mai implicați în „Puciul de la Berărie", din 1923, făcută în închisoarea de la Landsberg, în anul următor, care prezintă o surprinzătoare asemănare cu portretul Văcăreștenilor, menționat anterior; numai că, în acest caz, protagoniștii provocatori poartă pantaloni scurți de piele în loc de veste brodate. Legătura cu tradiția *völkisch* era și mai puternică la extrema dreaptă germană.

Totul făcea parte din acel *revival* naționalist, cu atitudini eroico-romantice și cu pasionate viziuni asupra unui trecut idealizat care s-a răspîndit printre tineri pe parcursul anilor douăzeci în toată Europa. Această exaltare îi determinase să se înroleze în diviziile generalilor ruși albi sau în asprele *Freikorps* care, cu steagurile și simbolurile lor germanice, au luptat în zona Balticii; în legiunile lui Pilsudski, în cele d'annunziene sau în cruda Organizație Consul. Văcăreștenii cu păr lung și costume populare cultivau imaginea legendară a unor epoci apuse în acei ani douăzeci cînd automobilele se înmulțeau pe șosele, cînd constructorii de avioane se întreceau să realizeze aerodinamice forme futuriste iar radioul începea să aibă adepți maniaci. Un deceniu care era, de asemenea, marcat de baletul rus al lui Diaghilev și de jazz, adaptări moderne, la urma urmei, ale unor manifestări culturale tradiționale. Pe scurt, un folclorism extravagant care impregna universul cotidian al oamenilor acelor ani. Însă în realitate fenomenul depășea simplul aspect vestimentar sau detaliul decorativ. Pentru aripa radicală a LANC a fost începutul unei căutări prin tatonări în ideea conectării la tradițiile reale ale propriei țări — foarte înrădăcinate la sate și încă puternice pe atunci — și la manifestările culturale ale unei epoci, care implicau, de asemenea, între alte atitudini, forma de protest politic sau doborîrea cu focuri de armă a adversarului.

În toamna anului 1925, cînd persistau ecourile întîmplărilor legate de ultimul lui proces, Codreanu a plecat, împreună cu Moța, în Franța. Amîndoi își propuneau să-și completeze studiile la Universitatea din Grenoble în cursul anului următor. Nu există motive care să explice alegerea unui centru universitar dintr-un oraș francez de provincie, din moment ce Codreanu cunoștea puțin limba țării și, în mod logic, s-ar fi descurcat mai bine în Germania — mai ales într-un moment în care Hindenburg figura în fruntea republicii și naziștii erau deja o forță politică importantă. Acolo, liderul de extremă dreaptă a petrecut o perioadă liniștită studiind economia politică și reflectînd asupra caracterului francezilor; pe cît se pare, nici măcar nu a încercat să ia legătura cu formațiunile autohtone de dreapta.[26]

În aprilie 1926 s-a întors în grabă în România pentru a participa la prima campanie electorală de anvergură. Guvernul liberal căzuse, fiind înlocuit cu un nou Cabinet în fruntea căruia se afla generalul Averescu. În aceste împrejurări, extrema dreaptă românească avea ocazia să prospere la umbra fostului militar conservator care, cu cinci ani în urmă, îl protejase în mod activ pe Cuza. Acum, simpatiile politice ale liderului foștilor luptători evoluaseră tot mai pronunțat spre fascismul italian și soluțiile autoritare. Codreanu a fost invitat să-și prezinte candidatura ca deputat în județul Putna, în a cărui capitală, Focșani, obținuse atîtea adeziuni în timpul procesului pentru asasinarea lui Manciu.

Aceste alegeri au fost începutul sfîrșitului pentru activitatea lui Codreanu în cadrul LANC. Militanții cu revolverul în buzunar se constituiseră într-o aripă radicală, incomodă pentru conducătorii tot mai conservatori ai Ligii; acesta este adevăratul motiv pentru care s-au îndepărtat Codreanu și Moța de Ligă, pretextînd o călătorie de studii. Pentru moment nu era vorba de o ruptură, ci de o „înghețare" a relațiilor. După precipitata lui întoarcere,

din primăvara anului 1926, tînărul lider a avut din nou probleme cu jandarmeria[27] în timpul campaniei electorale. Desigur că acest lucru era normal în România anilor douăzeci, în care poliția acționa fără jenă în serviciul multiplelor interese de grup și nu respecta libertatea cuvîntului chiar și în cazul candidaților celor mai respectabili. Dar acum, guvernul lui Averescu, întreținînd legături ascunse cu liberalii, cerea o comportare calculată și măsurată chiar și puținilor săi susținători de dreapta. În cele din urmă, LANC a obținut 120 000 de voturi și a putut să trimită zece deputați în Parlament. Era apogeul; această formațiune politică nu avea să mai atingă niciodată o cotă electorală de asemenea anvergură.[28]

Codreanu nu a obținut locul de deputat și s-a întors la Grenoble. Relațiile cu grupul conducător al LANC erau deja evident deteriorate. Furtuna a izbucnit în iulie, cînd profesorul Cuza le-a retras încrederea în Cameră deputaților săi cei mai radicali, sprijinind guvernul lui Averescu. Pe cît se pare, nu lipseau din această dispută confruntările personale și chiar probleme de familie, dar, în esență, ceea ce se întîmpla se datorea faptului că, pentru politicianul Cuza, spațiul de luptă fusese totdeauna în Parlament. De la tribună știa să provoace și genera chiar scandaluri, deși o făcea mai degrabă ca adept al dreptei conservatoare din secolul trecut decît din anii douăzeci, și privea cu neîncredere sprijinul popular, al maselor, în stradă. Pînă și antisemitismul lui se asemăna mai mult cu cel al unui Lueger decît cu cel al naziștilor; nu includea femeile. În ciuda scrierilor sale, uneori incendiare, Cuza aparținea unei lumi care se stingea, lume descrisă magistral de Gregor von Rezzori în romanul său autobiografic *Memoriile unui antisemit*[29].

În schimb, Codreanu și Moța, aflați mai mult pe linia noii drepte radicale, au contribuit la aplicarea literală a articolelor lui Cuza. În viziunea lor, problema evreiască trebuia realmente soluționată, o dată pentru totdeauna, și, prin urmare, nu încăpea îndoială că mobilizarea întregii populații creștine românești, distrugerea presei

adversarului[30], atentatele, boicoturile, toate, erau arme valabile. Pentru ei, guvernul de dreapta al lui Averescu nu era decît unul ca oricare altul, o simplă fațadă care lăsa nerezolvate problemele reale. Iar LANC, intrată complet în jocul parlamentar, se transformase într-o piesă în plus în jocul *„policaștrilor"*.

Ruptura s-a produs puțin după întoarcerea lui Codreanu în România, în mai 1927. După o despărțire rece, sarcasmul și atacurile reciproce s-au întețit, deși scizioniștii erau în minoritate. Vechii frați au început să se urască între ei mai mult decît pe adversar. În cele din urmă, la 24 iunie, Codreanu i-a convocat pe Văcăreșteni și un mic grup de tineri studenți atașați lui, iar după o scurtă discuție, a fondat Legiunea Arhanghelului Mihail.[31] Acesta avea să fie nucleul doctrinar și conducător al viitoarei Gărzi de Fier. Militanții ei au început de atunci să se numească legionari. Totuși, pentru toți cei care auziseră vorbindu-se în anii anteriori, în România, despre el, Codreanu murise din punct de vedere politic.[32] Înființarea legiunii trecuse absolut neobservată și evenimentele păreau, într-adevăr, să-i dea dreptate lui Cuza.

Recurgerea la soldați

În 1926–1927, în toată Europa de est și de sud ajunseseră la putere „mici dictatori" și „salvatori ai patriei" care personificau contraatacul vechilor elite împotriva intențiilor de a se impune o politică a maselor, sprijinită pe jocul parlamentar și libertatea presei. A fost primul val de lovituri de stat de dreapta, inaugurat prin luarea puterii de către amiralul Horthy, în Ungaria, și de către Mussolini, în Italia, urmate de puciurile și campaniile violente ale extremei drepte germane. La puțin timp după aceea, în 1923, Primo de Rivera a luat puterea în Spania, generalul Țankov a organizat o lovitură de stat în Bulgaria, în timp ce în Turcia, Kemal Atatürk, învingător absolut în războiul împotriva grecilor și al Aliaților, proclama repu-

blica și începea rapida și surprinzătoarea modernizare a țării. În același timp, în Grecia se succedau loviturile de stat militare.

În anii următori, exemplul turc și, mai ales, cel spaniol, i-au influențat puternic pe reprezentanții oligarhiei românești conservatoare. A fost luată în considerație politica „chirurgului cu mînă de fier", cu înfățișare aparent modernizatoare, înconjurat de consensul popular și care nu disprețuia ideea de dialog cu anumite sectoare ale stîngii.[33] Lăsînd la o parte rațiuni mai mult sau mai puțin sentimentale — românii erau, în orice caz, mai dispuși să se inspire de la o țară îndepărtată, dar latină și „soră", decît de la turcii care-i dominaseră cîndva —, Primo de Rivera oferea un model care, deși punea în joc noul concept de dreaptă populistă, nu avea puncte de vedere atît de radicale și „revoluționare" precum cele ale Italiei lui Mussolini, a cărui dictatură a sfîrșit prin a se impune, iremediabil, în 1925. Dictatorul spaniol nu provocase în structurile politice un șoc atît de violent ca Ducele și nu se sprijinea pe miliții înarmate, a căror acțiune putea fi imprevizibilă.

Între timp, poziția Partidului Național Liberal, care ajunsese la putere în ianuarie 1922, slăbea în mod vizibil. Văzută prin optica epocii, cauza se afla în luptele politice și înfruntările pe care le provocase adoptarea Constituției din 1923 și într-un întreg grup de legi care făceau parte din strategia menținerii supremației liberale la putere. Desigur, noua Românie unită de după război avea o configurație care justifica redactarea unei noi legi fundamentale, însă opoziția vedea în aceasta voința liberalilor de a modela statul după propriile interese. Astfel, liberalii erau acuzați că vor să transforme Senatul într-o feudă închisă și că intenționează să-și sporească puterea prin ascendentul asupra monarhului, acordîndu-i mai multe prerogative; pe de altă parte, extrema dreaptă antisemită era cuprinsă de disperare față de ceea ce considera a fi libertăți „excesive" acordate evreilor. În ce privește acest ultim reproș, realitatea era că liberalii au acționat pe

ocolite, dar ferm, pentru a pune piedici capitalului evreiesc, avînd totuși grijă să nu-l sufoce — ceea ce ar fi prejudiciat chiar interesele liberalilor — și luînd măsuri de tot felul pentru a închide în continuare accesul membrilor acestei etnii la anumite posturi cheie ale inteligheției. Nu s-au eschivat nici de la recurgerea la acțiuni „în forță"; în acest cadru trebuie interpretată toleranța față de manifestările antisemite din 1922 și, în parte, bunăvoința cu care tribunalele i-au achitat pe Codreanu și pe ai săi.

Și Legea electorală din 1926, inspirată din cea promulgată la insistențele fasciștilor italieni în 1923 (Legea Acerbo)[34], a provocat înfruntări furioase. Potrivit prevederilor ei, partidul care obținea cel puțin 40% din sufragii în toată țara, primea automat 50% din locuri în Parlament. Presupunînd că într-o zi liberalii ar fi pierdut alegerile, legea obliga partidele la practica oneroasă de a menține organizații locale în toate județele pentru a păstra vreo speranță de a ajunge la putere. În consecință, partidele din opoziție, în special cele mai sărace, nu puteau să nu facă în perioada electorală datorii, așa încît, dacă ajungeau în guvern, căutau să acopere pierderile și, în plus, să acumuleze „rezerve" pentru următoarele alegeri, toate acestea nefăcînd decît să accentueze imoralitatea politică.[35] Legea electorală din 1926 este cauza straniilor alianțe și acorduri preelectorale, între partide deosebite din punct de vedere ideologic, care aveau să se încheie în viitoarele alegeri.[36]

Cealaltă armă a contraatacului liberal lăsa să se înțeleagă că manevra, în ansamblul ei, era de mare stil. PNL și fracțiunea marii burghezii pe care o reprezenta căutau să-și consolideze puterea pornind de la impulsionarea decisivă a industrializării țării, sub patronajul familiei Brătianu și al unei echipe de tehnicieni. Nu se neglija nici sprijinul unei campanii de conștientizare teoretică, bazată pe conferințe, broșuri, cărți, articole în care liberalii erau prezentați drept „conducătorii firești" ai operației de industrializare.[37] La o jumătate de secol de cînd au avut loc aceste evenimente, emiterea unei judecăți critice asupra

lor este încă marcată de polemici. Istoriografia românească din perioada comunistă susținea că această perioadă de dominație liberală a favorizat în mod decisiv procesul de concentrare monopolistă a capitalului industrial; însă aceasta nu implică în mod necesar o evoluție favorabilă pentru întreaga economie românească, nici măcar în sectorul financiar care nu a încetat să șchioapete.

În sfîrșit, liberalii au dezlănțuit pe întreg teritoriul României și, în mod special, în regiunile alipite de curînd, o avidă campanie de monopolizare. Legile care însoțeau noul aparat juridic mergeau în acest sens, de la cea care naționaliza subsolul (1924), la Legea privitoare la comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului, din același an[38]; toate erau privite ca o manevră a liberalilor în vederea acaparării de capital. În Transilvania, infiltrarea economică s-a distilat prin intermediul consiliilor de administrație ale băncilor și din industrie, în timp ce multe întreprinderi cu capital austriac, german sau maghiar au fost naționalizate.[39] În paralel, rețeaua uniformă a structurii administrative a Vechiului Regat s-a extins în noile provincii, eliminîndu-se orice urmă de autonomie. Profitînd de faptul că noile regiuni erau lipsite încă de o structură administrativă autohtonă, numeroși funcționari din capitală, care, în multe cazuri, nu aveau însă pregătirea necesară, nu au întîrziat să meargă să se stabilească acolo.[40] Notele diplomatice în stil baroc ale ducelui de Amalfi, ministrul plenipotențiar al Spaniei la București, atestă fără ocolișuri indignarea produsă de aceste metode, în special printre transilvăneni.[41]

O acțiune care genera atîta neliniște nu a întîrziat să distrugă imaginea guvernului. De aici rezultatul că, în fața atacurilor repetate ale opoziției, liberalii au recurs la instalarea unui guvern de tranziție, un simplu paravan care putea fi înlocuit după dorință atunci cînd spiritele se vor fi calmat. În fond, era vorba de a încerca din nou manevra reușită din 1920; însă, după șase ani, contextul se schimbase, iar pentru Averescu ideea instaurării în România a unei dictaturi în stilul lui Primo de Rivera, cu

acordul regelui, putea avea anumite șanse de succes. În plus, chiar în acest an, Pilsudski „înghețase" sistemul parlamentar în Polonia, cu acordul implicit al puterilor occidentale, dispuse întotdeauna să tolereze pe oricine împiedica pînă și cea mai mică dezordine socială în țările „cordonului sanitar" care înconjura Uniunea Sovietică. În cele din urmă, cu trei zile înainte de venirea generalului la putere, Polonia și România au semnat un „Tratat de garanții" ce prevedea sprijin reciproc în caz de agresiune externă, adică, din est.

Averescu s-a menținut la putere din martie 1926 pînă în iunie 1927. În decursul acestei scurte perioade, generalul a încercat o apropiere politică de Italia fascistă, dar, în realitate, nimeni nu l-a prea luat în serios, nici măcar italienii.[42] Era un secret cunoscut de toată lumea că acest guvern avea să dureze atîta timp cît voiau liberalii să-l mențină.[43] Cu toate acestea, și avînd în vedere capacitatea sa politică limitată, Averescu a făcut tot ce trebuia pentru a se transforma într-un monstru ca cel al lui Frankenstein și a se întoarce împotriva creatorilor săi. A încercat o serie de asalturi asupra monopolurilor financiare liberale, crearea unui sistem de credite agricole și contractarea unui împrumut din Italia; de asemenea, s-a încercat o scurtă conspirație dinastică.[44] Pe punctul de a fi demis de rege, la stăruințele liberalilor, Averescu a amenințat chiar cu lovitura de stat.[45]

În continuare, liberalii au luat din nou puterea, cîteva zile înainte de înființarea Ligii Arhanghelului Mihail. Totuși, traiectoria urmată din 1922 arăta că manevrele liberalilor nu mai erau simple reacții conjuncturale. Aviditatea și oportunismul lor lăsau să se întrevadă în ce măsură le era erodată puterea. În realitate, România trăia amurgul unei întregi ere politice. Marile stele ale oligarhicei familii Brătianu erau pe cale de a se stinge: Ion I. C. Brătianu — fiul lui I. C. Brătianu și patriarh al familiei din 1909 — avea să moară chiar în 1927, la puține luni după moartea regelui Ferdinand, cel mai important sprijin al guvernului său. O încercare de asigurare a continuității, pornind de la

fratele său, Vintilă Brătianu, se stinse, de asemenea, în 1930, prin moartea acestuia. O dată cu ei a murit un întreg *praxis* politic specific secolului al XIX-lea. În 1928, Partidul Național Liberal se dovedise deja incapabil de a se adapta la noua epocă politică, recurgînd la metode de guvernare caduce și fiind tot mai puțin capabil să răspundă presiunii unei opoziții cu sprijin popular.

Scurtul interregn al lui Averescu nu a fost mai mult decît o iluzie, deși situată într-un context european care dădea speranțe unor largi sectoare ale dreptei radicale. Drumul ales de LANC nu înceta să fie, în acel moment, un pariu rezonabil și ușor de înțeles. Pornind de la o formațiune politică a cărei respectabilitate era asigurată de un aparat de profesori universitari, avocați și militari, era desigur posibil să se aspire la controlul anumitor resorturi ale statului, să se aștepte o posibilitate de integrare în aparatul funcționăresc și de acces la nivelurile cele mai înalte. Iar prezența LANC în Parlament era o promisiune mai sigură pentru un viitor stabil decît alternativa unui mic grup de aventurieri cu idei extravagante. Tot așa au înțeles lucrurile și alte grupuri aparținînd ideologiei de extremă dreaptă, ca Fascia Națională Română — copie evidentă a modelului italian — sau Acțiunea Românească, între altele, care s-au integrat mai înainte Ligii lui Cuza sau au dispărut. În acest cadru, nu a fost o întîmplare fondarea de către Codreanu a Legiunii sale, la puține zile după căderea guvernului Averescu. Rămăseseră în urmă acele vremuri cînd tînărul lider acționa în serviciul unei mișcări ale cărei ultime conexiuni și interese nu le avea el sub control. Acum, Codreanu ajunsese să personifice viitorul extremei drepte românești; se punea în mișcare chiar în centrul unui șir de evenimente și schimbări care inaugurau o nouă eră politică pentru țară; însă nimeni nu putea bănui acest lucru în 1927. Strategia lui, în contrast cu cea a LANC, deși experimentată în perioada activității sale în rîndurile ei, avea să fie cea practicată de multe alte grupuri radicale în toată Europa acelei vremi: a profita de fisurile sistemului politic dominant pentru a-i accentua contradicțiile.

[1] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 107–113.

[2] *Ibid.*, pp. 114–118.

[3] *Ibid.*, pp. 125–128, 154–157. În septembrie, după un congres al LANC, un grup de țărani și studenți antisemiți au venit în capitală cu scopul de a-l întîlni pe șeful guvernului, Ion Brătianu, pentru a-i cere să adopte măsuri împotriva proprietarilor evrei ai fabricilor de cherestea și să aplice *numerus clausus* în școli și universități. Vezi pp. 158–161.

[4] Întrevedere cu Mihail F. Enescu, Torremolinos 15. III. 1882. După acest martor, se spunea că Moța era „creierul lui Codreanu" (sic). De asemenea, se zvonea că ar fi avut un posibil ascendent asupra acestuia din urmă. Totuși, părerea lui Enescu este că toate aceste speculații erau adevărate numai pînă la un punct; în realitate, forța care a impulsionat mișcarea pe cale de apariție a fost întotdeauna Codreanu. După Eugen Weber, Moța îi reproșa lui Codreanu „incapacitatea de a rezolva anumite formalități administrative, care nu avea alt rezultat decît mari cheltuieli". Vezi Eugen Weber, „Rumania", pp. 369–427, în Hans Rogger și Eugen Weber, *La derecha europea*, Barcelona, 1971; vezi p. 426. Constantin Nagacevschi, la întrevederea de la München, din 15.VII. 1982, era, pînă la un punct, de acord cu această afirmație, deși a confirmat ceea ce sublinia Enescu *supra*.

[5] Pentru o analiză psihologică a relațiilor dintre Codreanu și Moța, vezi Zeev Barbu, „Psycho-Historical and Sociological Perspectives on the Iron Guard, the Fascist Movement of Romania", pp. 379–394, în S. Ugelvik Larsen, B. Hagtvet & J. P. Myklebust (eds.), *Who Were the Fascists, Social Roots of European Fascism*, Oslo, 1980; vezi pp. 386–387.

[6] Ediția românească a *Protocoalelor* figurează ca tradusă de Moța și editată la Orăștie — unde tatăl său avea o tipografie — în 1923. Vezi Norman Cohn, *op. cit.*, p. 306.

[7] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 162.

[8] Victimele alese erau șase miniștri ai guvernului liberal, principalii rabini din București, președintele UER, bancherii Aristide Blank — tatăl și fiul —, D. I. Roshental, directorul — evreu — al ziarelor *Adevărul* și *Dimineața*, Filderman și Honig — tot evrei — de la ziarul socialist *Lupta* și încă trei oameni politici. În timpul pregătirii procesului, Codreanu va recunoaște numai că alesese patru politicieni liberali, între care I. G. Duca, care în cele din urmă va muri datorită acțiunii viitorilor săi adepți, în 1933. Vezi I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 242. C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 163–164.

[9] Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1507 (1923), fasc. 6692 (Trattazione Generale), telegramma nº 7788,

10 ottobre 1923. Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. 1718, telegrama nº 46 del 10 de octubre de 1923. Cifrată. De la însărcinatul cu afaceri. Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. 28 (Politique intérieure), février 1921–décembre 1923, rapport nº 252, 12 octobre 1923. Conform acestui document diplomatic: „complotul alimentează de trei zile coloanele principalelor ziare din București".

[10] În documentul diplomatic al plenipotențiarului francez, pe care l-am citat (nr. 252, 12. X. 1922), acesta reproducea întrebarea care se punea în ziarul conservator *Universul*, cel mai important din presa românească a epocii: „Poate că ministerul liberal a încercat, cu puține zile înainte de reluarea activității Camerelor Parlamentului, să creeze o diversiune utilă proiectelor sale politice?"; și plenipotențiarul francez continua: „Această opinie reflectă în mod exact sentimentul public. Știrea despre un complot care, printr-o întîmplare providențială, a fost descoperit, din fericire, în ajunul zilei cînd trebuia să se consume, a fost primită cu un oarecare scepticism". Într-o notă diplomatică ulterioară (nr. 269 din 1. XI. 1923) se afirma clar că întreaga chestiune îi servise lui Brătianu pentru a-i înlocui pe membrii guvernului cu vederi mai deschise, căci avusese puternice înfruntări cu ei.

[11] Stelian Neagoe confirmă că, efectiv, cel asasinat fusese delatorul; vezi *op. cit.*, p. 265. Pentru versiunea lui Codreanu, care cade în *imitatio Christi*, anunțînd că a descoperit pe „Iuda" complotului, vezi C. Z. Codreanu, *op. cit.*, pp. 173 și 181–182.

[12] Vezi: Andrew C. Janos, „Modernization and Decay in Historical Perspective: the Case of Romania", pp. 72–116, în Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860–1940. A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978; vezi p. 89.

[13] Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859–1877)*, București, 1979; vezi pp. 291–292. De asemenea, R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians. From Roman Times to the Completion of Unity*, Cambridge University Press, 1934; vezi p. 328.

[14] Stelian Neagoe prezintă în detaliu calibrul proiectilului și intrarea lui în craniul lui Manciu prin sutura parieto-occipitală dreaptă, ceea ce arată că, în acel moment, victima nici măcar nu privea spre asasin; pe de altă parte, atentatul s-a produs în plină stradă și nu în timpul procesului. Vezi *op. cit.*, pp. 272–274. Pentru versiunea lui Codreanu, vezi *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 211–212.

[15] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 224–226.

[16] Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1510 (1925), fasc. 6723 (Rapporti Poilitici), rapporto nº 2778/541, 11 novembre 1924. De la ministrul plenipotențiar; vezi, de asemenea, raportul lui nr. 3094/616, 15 diecembre 1924.

[17] *Ibid.*, rapporto nº 1784/414 A. I., 8 agosto 1925.

[18] Sabetay S. Sabetay, „Procesul Codreanu la Turnu Severin", în *Toladot*, nr. 9, martie 1975. C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 227–233.

[19] După Codreanu, în București îl așteptau 50 000 de admiratori, în timp ce la nunta lui au luat parte între 80 000 și 100 000. *Ibid.*, pp. 235–236.

[20] Pierre Milza, *De Versailles à Berlin, 1919–1945*, Paris, 1979, p. 87.

[21] James F. Kirkham, Sheldon G. Levy & William J. Crotty, *Assassination and Political Violence*, New York, 1970; vezi pp. 563–570 pentru o imagine generală.

[22] Vezi capitolul al cincilea („Haiduks") din lucrarea lui Eric J. Hobsbawn, *Bandidos*, Barcelona, 1976, pp. 83–100.

[23] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 291.

[24] Fanarioții, sau membrii celor mai puternice familii grecești din Imperiul Otoman, au avut în mîinile lor și, mai tîrziu, au monopolizat importante obiective administrative și comerciale ca și numeroase funcții politice și economice. Au constituit un imperiu în Imperiu și au controlat direct conducerea Moldovei și a Țării Românești între anii 1711/1715 și 1822. Vezi o bună definiție și analiză în Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule. 1354–1804*, University of Washington Press, 1977, pp. 132–141.

[25] Însuși Codreanu da importanță acestui detaliu; în *Pentru legionari* vorbește cu evlavie de „țăranii aceia mîndri din munte, cu plete mari". Vezi *op. cit.*, p. 158.

[26] Pentru a examina perioada pe care Codreanu și Moța au petrecut-o la Grenoble, vezi *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 247–250. Vezi, de asemenea, Louise David și Ion Marii, *A Grenoble sur les traces du Capitaine*, Ed. Dacia, Madrid, 1971.

[27] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 252–254.

[28] Cu toate acestea, voturile din 1926 veneau în majoritatea lor din județele în care lucrase deja pe plan electoral Partidul Naționalist Democrat condus de Cuza și Iorga. Vezi Pamfil Șeicaru, *Un junimist antisemit: A. C. Cuza*, *op. cit.*, p. 9.

[29] Publicat în limba spaniolă de Editura Anagrama, Barcelona, 1988.

[30] Stelian Neagoe, *op. cit.*, pp. 342–343. Întrevedere cu Nicolae Șeitan, Aravaca (Madrid), 21. VI. 1982.

[31] A fost mult citată circulara prin care Codreanu crea Mișcarea sa în prima ședință care a durat numai un minut: „Astăzi, vineri, 24 iunie 1927 (Sfîntul Ion Botezătorul), ora zece seara, se înființează: „LEGIUNEA ARHANGHELULUI MIHAIL", sub conducerea mea. Să vină în aceste rînduri cel ce crede nelimitat. Să rămînă în afară cel ce are îndoieli." C. Z. Codreanu, *Pentru legionari.*, *op. cit.*, p. 275. Tînărul lider avea atunci 28 de ani.

[32] Întrevedere cu Mihail Enescu, Torremolinos, 17. III. 1982.

[33] Vezi: Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 240. Vezi, în Barbu Theodorescu, *Bibliografia politică, socială și economică a lui Nicolae Iorga, 1890–1934* (București, 1937), p. 236, lista articolelor publicate de erudit în ziarul său *Neamul Românesc*, referitoare la situația politică din Spania; luciditatea autorului le face deosebit de interesante.

[34] De bună seamă că Legația italiană din București a apreciat-o. Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1512, fasc. 6743 (Rapporti politici), rapporto nº 656/152 A. I., 2 aprile 1926.

[35] Henry Prost, *op. cit.*, p. 27.

[36] În mod firesc, una din scuzele pe care le foloseau apărătorii acestei legi era aceea că împiedica partidele „imature" să ajungă la putere. Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 311.

[37] Sînt de remarcat, în special: Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, și I. G. Duca, *Doctrina liberală*, 1923. Această ultimă lucrare era o broșură prezentată în cadrul unei serii de conferințe organizate, în 1923, de Institutul Social Român, care se străduia să popularizeze diferite doctrine politice. Vezi, în acest sens, analizele lui H. Roberts, *op. cit.*, pp. 112-116; M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, pp. 99–102; V. Liveanu, „The Problem of Industrialization in Rumania. Social Thinking and Social Practice", în *Revue Roumaine d'Histoire*, nº 4, octobre–décembre 1978, pp. 755-770 și, în special, p. 762.

[38] Ion Bitoleanu, *op. cit.*, pp. 119–128.

[39] Ion Constantinescu, *op. cit.*, pp. 164–165.

[40] După Henry Prost, în *op. cit.*, p. 28, „transilvănenii nu puteau decît să regrete excelenta administrație ungară. Bucovinenii regretau și mai mult liberalismul pe care îl practica în regiunea lor, legată de Cisleithania, guvernul de la Viena." Această apreciere coincide cu cea a ducelui de Amalfi care opina, încă din 1922, că politica liberalilor față de Transilvania „lovește grosolan nu numai sentimentele minorităților etnice din acea regiune, ci și ale locuitorilor de origine română care încep deja să prefere feudalismul Budapestei — numit așa pe nedrept — bizantinismului dominant de pe malurile Dîmboviței". Vezi: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. 1718, despacho nº 193 (Política), del 13 de julio de 1922.

[41] Din nou plenipotențiarul spaniol informează fără ocolișuri că politica liberală de naționalizări în Transilvania era destinată satisfacerii unor scopuri personale. *Ibid.*, despacho nº 59 del 13 de marzo de 1923. Vezi, de asemenea, M. Mușat și Ion Ardeleanu, *op. cit.*, pp. 118–119.

[42] Jerzy W. Borejsza, istoric polonez care a cercetat temeinic documentele diplomatice italiene relative la Europa orientală, subli-

nează rezervele ambasadorilor italieni cu privire la problemele interne românești. Vezi lucrarea lui: *Il fascismo e l'Europa Orientale. Dalla propaganda all'aggressione*, Roma–Bari. 1981, pp. 130–131.

[43] Există o bogată documentație care confirmă această observație. Legația spaniolă, de exemplu, face o analiză străvezie a acestui guvern, în: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. 2648, desp. nº 107, 9 de junio de 1927. De la trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar. Tocmai pentru că nu existau îndoieli asupra dependenței lui Averescu de liberalii care acționau din umbră, italienii s-au străduit prea puțin să se apropie de general. Vezi: Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1510 (1925), fasc. 6723 (Rapporti Politici), dcho. nº 2767/611 A. I., 20 diciembre 1925.

[44] Pentru încercările de independență ale averescanilor față de liberali, vezi: I. Saizu, „Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922–1928), în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, (Iași), VIII, 1971, pp. 299–315; vezi, în special, pp. 310–314. Campaniile sale împotriva periodicelor de centru-stînga au devenit atît de abuzive, încît și-a atras chiar ura înverșunată a restului presei române; ziarul socialist *Lupta* a fost confiscat de cincizeci de ori într-un an. Pentru acest subiect și pentru intrigile generalului la Palat, vezi: Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. 2, pp. 52–53.

[45] Constantin Argetoianu, „Memorii", în *Magazin Istoric*, anul II, nr. 2 (II), februarie 1968, pp. 76–86. Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe, 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. 29 (Politique intérieure). Nota informativă se găsește în volum, fără alte indicații decît apartenența sa la *Biroul al 2-lea* și numerotată ca p. 217. Două telegrame ale Legației franceze, datate 1 și 2 iunie, confirmă intenția de puci din partea generalului Averescu.

CAPITOLUL AL IV-LEA

TRAMBULINA GĂRZII DE FIER (1928–1930)

Presiunea liberalilor asupra Transilvaniei a exacerbat un sentiment de antipatie sporită față de regățeni sau românii din Vechiul Regat, adică România dinainte de unirea de la 1918 (Regat). Nu a ajuns niciodată să se dezvolte pînă la a da naștere unui naționalism similar celui basc sau catalan față de centralismul castilian, însă, către sfîrșitul deceniului al treilea, nemulțumirea crescîndă a burgheziei transilvănene a încurajat combativitatea Partidului Național Român (în continuare PNR) care, la înființare, în timpul dominației maghiare, avea obiective iredentiste, și acum reprezenta interesele acestei clase sociale.[1] PNR era o formațiune politică puternică și disciplinată, cu o vechime considerabilă — fusese creat în 1881[2] —, care, în anii douăzeci, era condus de unul din politicienii cei mai onești ai României: Iuliu Maniu.

Era Maniu

Atît partidul cît și liderul său aveau un stil categoric central-european, care îi deosebea de restul partidelor din spectrul politic românesc. Cu toate acestea, era evident că, numai prin propriile forțe, PNR nu ar fi ajuns să impună apărarea intereselor sale la București, ținînd mai ales cont de faptul că ducea lipsă de un profil ideologic

precis; trebuia să realizeze o fuziune sau o alianță cu un „partid doică". În 1922, chiar liberalii încercaseră o fuziune cu PNR; după eșecul tentativei, guvernul și burghezia transilvană au rămas față în față, atacîndu-se tot mai violent.[3] În evoluția lui, PNR a înghițit resturile Partidului Conservator Democrat (1923) și i s-au alăturat politicieni ca Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu, eternul mercenar al politicii românești.

În 1924, era deja evident că pentru o unire a forțelor, candidatul ideal era PȚ al lui Mihalache. Baza sa țărănească de masă nu încetase să crească după eclipsa politică a generalului Averescu, partidul bizuindu-se pe un sprijin ferm în toate regiunile țării, inclusiv în Transilvania. Unirea era posibilă ținînd cont de baza de clasă a ambelor partide: mica burghezie, burghezia mijlocie și țărănimea — proprietarii de pămînt mici și mijlocii — se puteau pune de acord într-o alianță tactică pentru a crea dificultăți claselor de mijloc și înalte bucureștene. Clasele de mijloc ar fi continuat dezvoltarea unor structuri economice și sociale autohtone, în timp ce țărănimea din orice colț al României ar fi putut să aspire la sprijinul organizat al statului cu scopul rentabilizării parcelelor de pămînt. Primiseră de la liberali doar cîteva hectare de pămînt, însă acum chiar aceștia îi împovărau cu impozite asupra exportului de grîu care contraziceau orice logică economică; capitalizarea pămînturilor țărănești nici măcar nu era avută în vedere.

Din nefericire pentru PȚ, în procesul de apropiere și fuziune a trebuit să se sacrifice, acceptînd o poziție subordonată față de partidul transilvan, care, fiind o formațiune cu mai mare putere socială și economică, avea să fie factorul hotărîtor. Din unirea lor definitivă, în 1926 , a apărut Partidul Național Țărănesc (în continuare PNȚ), însă acest lucru a implicat renunțarea la o serie întreagă de revendicări radicale. În 1921–1922, se mențineau poziții cu un anumit caracter de stînga, ca afinitatea între țărănism și populismul rus al narodnicilor sau obiectivul de a-l transforma pe muncitor în proprietar al mijloacelor

de producție prin constituirea unui stat țărănesc și extinderea cooperativei ca bază a sistemului productiv.[4] În 1926 se conturau deja atitudini mult mai pragmatice. Drept concesie făcută intereselor PNR, țărăniștii subliniau acum necesitatea de a da un impuls industriei ușoare, precum și celei energetice și petroliere. În ansamblu, deși anumite idei cheie, precum promovarea cooperativismului, au continuat să fie menținute, predomina indeterminarea ideologică sub forma, observată de publicistul Pamfil Șeicaru, unui deconcertant „amestec de ideologie liberal-burgheză țărănistă"[5].

Totuși, întreg acest proces nu era atît de evident în acei ani cînd noua formațiune politică începea un atac nemilos împotriva bazelor puterii liberale. Predominau optimismul și exaltarea, care au contaminat rapid baza de masă a partidului, întărite de faptul că tocmai în mai 1928 avea loc Primul congres al Internaționalei Verzi, a partidelor țărăniste din centrul și estul Europei, constituită la Praga[6], la care aderase și PNȚ. În mijlocul acestui val de entuziasm, partidul a organizat chiar în acea lună o adunare populară în orașul Alba Iulia, capitala spirituală a Transilvaniei, unde cu zece ani înainte se hotărîse unirea cu patria mamă în fața a o sută de mii de români veniți din întreaga regiune și din Banat.

Acum, zece ani mai tîrziu, au venit de asemenea mii de țărani și chiar mineri socialiști; gigantica manifestație a fost dominată de o sălbatică furie care se amplifica neîncetat. A fost denunțat guvernul liberal ca „dușman al poporului" și s-a anunțat că vor fi folosite toate mijloacele posibile pentru a-l răsturna. Pe estrade, preoții, ridicînd crucea, le cereau participanților să jure că vor lupta fără odihnă pentru a răsturna guvernul. Mihalache însuși ajunsese să se exprime în termeni înflăcărați: „Fraților, nu ați venit aici pentru a asculta discursuri lungi, ci pentru a auzi un ordin: «Puneți baionetele și încolonați-vă! Să ia aminte Regența! Dacă nici de această dată nu înțelege, vom ordona: La asalt!»"[7]

„Marşul asupra Bucureştiului" a rămas în realitate un simplu „marş pe loc", căci la sfîrşitul reuniunii fiecare s-a întors de unde venise; pînă şi conducerea partidului a trebuit să treacă prin umilitoarea soluţie de a cere sprijinul guvernului în scopul de a pregăti trenurile necesare pentru ca ţăranii să se întoarcă la casele lor.[8] Se înţelege astfel ironica uimire a lui Maurice Pernot, colaborator la *Revue des Deux Mondes*, atunci cînd a sosit, la sfîrşitul lui 1928, într-o Românie pe care şi-o închipuia în plină revoluţie.[9]

Totuşi, reuniunea de la Alba Iulia a îndeplinit un oarecare rol în denunţarea ineficacităţii guvernului liberal în faţa opiniei publice europene. Pornind de la această manevră, naţional-ţărăniştii au acţionat pentru boicotarea unui împrumut pe care liberalii încercau cu disperare să-l obţină în străinătate, trimiţînd emisari care să-i convingă pe potenţialii creditori de incapacitatea guvernului. Această acţiune, împreună cu boicotul sistematic din Cameră, a dus în cele din urmă la demisia guvernului Vintilă Brătianu, la 13 noiembrie 1928.

Venirea naţional-ţărăniştilor la putere a trezit enorme speranţe în România şi în afara ei. Pentru Europa şi Internaţionala Verde, în special, acesta era al doilea partid ţărănesc care lua puterea pe cale electorală, după Uniunea Agrară a lui Stamboliski, în Bulgaria. Chiar în România, guvernul lui Maniu era perceput ca o răsturnare epocală în istoria politică a ţării. Primele sale dispoziţii purtau semnul unui sănătos puritanism şi prevedeau distrugerea unei părţi a aparatului politic folosit pînă atunci cu scopuri represive, recurgerea la adevăraţi tehnicieni pentru a îndeplini funcţiile de secretariat ale ministerelor şi chiar limitarea cheltuielilor făcute de Cabinet.[10] Speranţele de schimbare erau atît de promiţătoare încît o delegaţie de emigranţi români în Statele Unite a anunţat intenţia a 300 000 de compatrioţi de a se întoarce în patria mamă.[11]

Această situaţie a durat numai un an, după care a început să se altereze, pe măsură ce era tot mai evident cît de mult se baza acest guvern pe bune intenţii şi nu pe

un program de guvernămînt amplu și scrupulos planificat. Senzația de lipsă de precizie pe care o dădeau acțiunile sale s-a intensificat pe măsură ce toate domeniile gestiunii guvernamentale au fost afectate din cauza lipsei de operativitate sau a greșelilor. Agricultura a fost prima și principala victimă: satul a continuat să fie „ruda săracă" a economiei românești. Lunile treceau fără să înceapă lucrările de irigație sau drenaj, fără să se facă încercări de rezolvare a contradicțiilor ivite prin reforma agrară. Într-un moment cînd datoriile pe termen scurt ale țăranilor români se ridicau, în total, la 49 000 de milioane de lei — echivalentul valorii producției industriale românești pe un an —, multe dintre ele cu dobînzi cămătărești, nici măcar presa guvernamentală nu izbutea să ascundă neputința național-țărăniștilor de a soluționa problema prin organizarea unui sistem eficace de credit agricol girat de stat.[12] Dimpotrivă, în 1929 s-a aprobat o lege care abolea inalienabilitatea pămîntului obținut prin reforma agrară; după puțin timp, mulți țărani și-au vîndut parcelele foarte ieftin, datorită presiunii creditorilor.[13] După fuziunea țărăniștilor cu PNR, printre primii circula un refren: „Ce-o să fie, ce-o să fie, căciulă sau pălărie?"[14] Acum era clar: căciula rămăsese în cuier, căci PNȚ era partidul care răspundea intereselor unei anumite fracțiuni a burgheziei mici și mijlocii, incluzînd aici și țărănimea mijlocașă și înstărită, cărora, fără îndoială, li se adăugau elemente mai puternice.[15] O tendință pe care, desigur, au manifestat-o și partidele agrariene din Cehoslovacia și Iugoslavia.[16] Totuși, pentru moment, nici industria nu ajungea să tragă foloase. S-a neglijat exploatarea subsolului, în special giganticele zăcăminte de gaz metan din Transilvania, care ar fi putut constitui baza unei viguroase industrii chimice. Iar, pe de altă parte, nu s-a făcut nici un pas în direcția dezvoltării unei industrii alimentare bazate pe producția agricolă a țării.

În ansamblu, cea mai mare vină a politicii național-țărăniste în această perioadă de guvernare nu a fost cea a relei credințe sau a căutării conștiente de a favoriza anu-

mite interese de clasă, prejudiciind pe altele. Mai rău, naivitatea și dezorientarea au devenit linia dominantă, iar efectele lor negative s-au accentuat prin faptul că se promiseseră schimbări atît de radicale, care nu puteau fi realizate în scurta perioadă a unui mandat, fără să se ajungă la o acțiune revoluționară. Din păcate, guvernul nu a avut nici măcar timp să-și îndrepte greșelile. Liberalii, acum în opoziție, profitau de orice greșeală, cît de mică, a guvernului pentru a o scoate în evidență și a face puternice presiuni; uneori erau atît de lipsiți de scrupule încît nu separau minciunile de adevărurile spuse pe jumătate. Pe de altă parte, dat fiind că aparatul funcționăresc al statului era o creație a liberalilor, național-țărăniștii se aflau mereu pe nisipuri mișcătoare. Întîrzierile în plata salariilor, cele mai mici simptome de trafic de influență sau nepotism și corupție erau examinate cu lupa de către opoziție, uitîndu-se bîrna din propriul ochi.[17] Ținînd cont de faptul că un întreg sector al burgheziei din noua provincie și multe elemente ale micii burghezii române aveau pentru prima dată acces la mecanismele de control ale mașinii statului se poate spune că perpetuarea unor vicii moștenite de la liberali nu a fost atît de gravă cum au considerat contemporanii. În orice caz, nu s-a făcut nimic pentru a se aboli Legea electorală din 1926, nici pentru a modera centralismul administrativ.[18]

Asediului organizat de opoziție i s-a adăugat, mai devreme decît era de așteptat, criza socială. În august 1929 a izbucnit, în importantele mine de la Lupeni, din Transilvania, o grevă violentă, în aparență pentru motive salariale, în care au fost implicați vreo 6 000 de muncitori.[19] Unitățile militare trimise în zonă au făcut uz de arme fără discriminare și în mod brutal: în zece minute au căzut sub gloanțe 68 de mineri, dintre care 28 au murit pe loc, mulți dintre ei fiind loviți în spate.[20] În mod automat, opoziția a acuzat guvernul că e incapabil să mențină ordinea, în timp ce armata nu și-a ascuns nemulțumirea pentru judecarea comandanților care dăduseră ordinul de deschidere a focului.[21] De asemenea, cruzimea represiunii

a diminuat simpatiile clasei muncitoare față de național-țărăniști. Pe de altă parte, conflictul de la Lupeni era un simptom în plus care indica revenirea stîngii radicale, după ultimul val represiv exercitat asupra ei de liberali, în 1924. Eșecul alternativei țărăniste, cu dezamăgirea pe care o presupunea, contribuia în bună măsură la producerea acestui fenomen: începînd cu incidentul de la Lupeni, pînă în 1932, au avut loc 370 de greve, în vreme ce numărul de voturi obținute de comuniști ajunsese, deja din 1928, la 37 000. Deși nu era vorba de membri ai PCR, era o cifră importantă, ținînd cont de faptul că în România comunismul nu se înrădăcinase încă.[22]

În cele din urmă, trebuie să ținem seama de poziția Kominternului. În anii douăzeci, acesta încercase o operațiune de atragere și alianțe cu anumite partide „verzi" din Europa orientală, cu intenția de a controla o ipotetică internațională țărănistă patronată de comuniști (Krestintern). În 1928, aceste proiecte erau practic abandonate, în parte datorită propriei inoperativități, dar și pentru că Stalin, o dată instalat în vîrful puterii sovietice, a criticat astfel de „aventuri". Cu toate acestea, capacitatea de mobilizare pe care o demonstrase PNȚ la Alba Iulia a alimentat ultimele speranțe ale promotorilor Krestinternului, în sensul că poate merita efortul de a încerca o apropiere de național-țărăniști. Evoluția evenimentelor în România a dat curaj celor care denunțau noul guvern ca agent al capitalismului financiar internațional. Cu aceasta s-au terminat definitiv și încercările de apropiere a Kominternului de mișcările agrariene. Totuși, conducătorii PCR erau conștienți de pericolele unei beligeranțe active și au menținut o atitudine mai degrabă pragmatică, ceea ce nu ne permite să le atribuim importanța hotărîtoare la Lupeni și în alte conflicte ale epocii, cum o făcea istoriografia românească oficială din perioada comunistă.[23]

Pe de altă parte, insuccesul PNȚ la putere a marcat un decisiv drum fără întoarcere în istoria Europei orientale: cu această ocazie și spre deosebire de Stamboliski, răsturnat printr-o lovitură de stat militară, apăruseră

foarte clar limitele țărănismului, astfel încît niciodată mai tîrziu acesta nu și-a mai recîștigat imaginea de forță politică independentă în țările din această zonă. Țărănismul combativ avea să rămînă pe al doilea plan, în viitor, în Ungaria, Bulgaria și Polonia, dar subordonat luptei împotriva regimurilor dictatoriale și, mai apoi, împotriva invadatorului german.[24]

Bazele structurii Legiunii

Impulsul care dă forță Legiunii Arhanghelului Mihail nu poate fi înțeles fără a ține seama de eșecul alternativei țărăniste în România. Masele țărănești care contribuiseră la ascensiunea acesteia nu au întîrziat să se transforme într-un imens flanc neapărat, pe măsură ce sporeau neînțelegerile dintre ele. Mișcările extremiste au profitat de această conjunctură, cu mare agilitate și rapiditate, în cazul legionarilor. În primii doi ani care au urmat fondării Legiunii, aceasta a rămas practic înghețată. Eforturile lui Codreanu și ale celor apropiați lui s-au concentrat în insuflarea unei anumite personalități și construirea unei structuri organizatorice și logistice, care rămăseseră practic în totalitate în tabăra LANC, după ruptură. În ambele cazuri, Ion Moța avea să joace un rol foa te important.

Fiu al unui preot naționalist transilvan care se remarcase în luptele iredentiste împotriva ungurilor, locțiitorul lui Codreanu trăise, încă de mic copil, într-o atmosferă unde se amestecau, cu intensitate egală, patriotismul și religia într-o simbioză perfectă: în fața catolicismului împărtășit de stăpînitorul ungur, ortodoxismul unei părți din populația românească avea rolul unui stindard naționalist în plus.[25] Începînd din momentul în care Moța și Codreanu se întîlnesc, în 1923, religiozitatea distilată de cei doi a început să impregneze tot mai mult cercul restrîns al Văcăreștenilor[26]; și astfel, după înființarea Legiunii nu a trecut mult timp pînă să ajungă să domine cea mai mare parte a atitudinilor membrilor săi. Procesiunile, rugăciu-

nile, cultul fanatic al icoanei Sfîntului Arhanghel Mihail, în fața căreia se făcea de gardă zi și noapte, scapularul Sfîntului Anton, pe care Codreanu îl purta la gît, postul și un limbaj care uneori se prezenta ca o adevărată *imitatio Christi*, conturau o imagine exagerată, după cum aveau să considere chiar foști simpatizanți.[27] Desigur, la acest pietism a contribuit și dorința de a accentua deosebirea de LANC, care, în ciuda epitetului de „creștină“ (prezent în semn de opoziție față de „dușmanul“ evreu), era condusă de un Cuza, despre a cărui religiozitate se știa că nu este decît o simplă poză.

De asemenea, spre deosebire de LANC, Legiunea a dus la început lipsă de protectori. Anumiți veterani antisemiți, cum a fost chiar tatăl lui Codreanu, își dăduseră obolul împreună cu Văcăreștenii, dar asta nu era de ajuns pentru a se acoperi nici măcar necesitățile elementare — economice și de sprijin — ale legionarilor. Din nou, Moța avea să găsească o ieșire din această situație, prin contribuția sistemului de relații ale tatălui său, în regiunea sa, Transilvania. Acest lucru se observase deja în timpul procesului intentat lui Codreanu pentru asasinarea prefectului Manciu, cînd a fost pus în mișcare un adevărat dispozitiv de sprijin și propagandă cu centrul în ziarul *Libertatea* — pe care îl edita tocmai preotul Moța încă din timpul luptei iredentiste —, datorită căruia s-au obținut ajutoare economice inclusiv din partea comunității românești din Statele Unite ale Americii.[28] Celălalt nucleu de unde s-au recrutat ori s-au menținut protectori a fost micul oraș Focșani și sudul Moldovei, în general. Trecerea lui Codreanu prin închisoarea acestui oraș de provincie și candidatura sa ca deputat, în 1926, îi folosiseră pentru a stabili un sistem de relații la diferite niveluri în care Legiunea avea să-și afle primele forțe pentru decolare și afirmare. În sfîrșit, a fost recuperat un mic grup de prieteni, unii dintre ei aristocrați, pe care tatăl lui Codreanu îi avea în zona Bucovinei încă din perioada cînd era un lider important al Partidului Naționalist Democrat. Pornind de la acest aparat precar, Codreanu a

constituit, în ianuarie 1929, Senatul Legiunii, alcătuit din protectori în vîrstă de peste cincizeci de ani, cu autentic prestigiu social: doi profesori universitari antisemiți, militari — veterani de război sau în retragere — avocați, un inginer și proprietari de pămînt.[29]

Regiunile din care proveneau acești protectori arată evident că Legiunea trebuia să-și caute terenul de acțiune, încă de la început, departe de locul său natal, de Iași. În acest oraș, ca și în regiunile din nordul țării (Moldova, Basarabia), tocmai acelea în care populația evreiască era mai numeroasă iar antisemitismul social mai viu, LANC nu permitea expansiunea Legiunii. Astfel, în mod paradoxal, Codreanu și adepții lui, obsedați de la început de antisemitism, s-au văzut obligați să se deplaseze către zonele (sudul Moldovei, Transilvania meridională și centrală) în care evreii nu erau numeroși, însă în care, cu toate acestea, nu lipseau importante probleme sociale. Singura excepție a fost sudul Bucovinei, unde legionarii au reușit să se mențină și să constituie o feudă proprie și unde proporția populației evreiești era importantă. Tot în aceste județe au început legionarii să recruteze sau să recupereze simpatizanți. În primii doi ani care au urmat fondării mișcării, adepții ei au fost aproape în exclusivitate elevii de liceu, și chiar mai mici, avînd în vedere că legionarii au rămas izolați de orașele universitare. Cu ei s-au constituit Frățiile de Cruce (în continuare FDC), o denumire luată din istoria românească și care trimitea la anumite asociații secrete ale țăranilor care, în trecut, făceau jurămînt pentru a răzbuna o nedreptate sau a-și apăra comunitățile cînd erau amenințate sau atacate. Proiectul are punctul de pornire în 1923, cînd Văcăreștenii, aflați în detenție, au făcut o serie de proiecte pentru remodelarea structurilor LANC, în special ramura tînără, care era cea dintîi pe care se bizuia în mod expres un partid românesc.[30]

Crearea acestei organizații a tineretului răspundea acelei noi evaluări care se făcea cu privire la tineri în anii următori Marelui Război și pe care au știut atît de bine să

o folosească partidele de orientare totalitară. În toată Europa se recunoştea contribuţia decisivă a tinerilor într-o conflagraţie în care imensele liste de pierderi umane duseseră la scăderea, în fiecare an, a vîrstei recruţilor şi chiar a înaltelor comandamente, astfel încît germanii, de exemplu, au ajuns să cheme sub arme, în 1918, contingentul anului 1920. Pînă şi copiii colaboraseră, îndeplinind o serie întreagă de sarcini ale adulţilor. Moţa însuşi, pe atunci adolescent, a muncit împreună cu alţi voluntari studenţi în ariergardă, participînd la lucrările agricole în locul ţăranilor mobilizaţi.[31] După război, datorită dispariţiei în mare măsură a populaţiei masculine adulte, tinerii au dobîndit un statut şi mai important decît în societatea anului 1914.

Încadrarea acestor tineri în FDC se făcea pe principiul activităţii permanente: agitaţie şi propagandă în şcoli, prozelitism printre prieteni şi cunoştinţe, colecte de ajutoare financiare şi chiar scrisori către notabilităţile din anumite sate, învăţătorului sau preotului, cu apeluri la colaborare.[32] Excursiile şi pregătirea paramilitară, lectura romanelor cu haiduci sau de aventuri, ceremoniile încărcate de ritualism, senzaţia de „a se juca serios“ entuziasmau mulţi adolescenţi. În schimb, practic, nu exista îndoctrinare politică, ci doar simplă activitate şi unele consemne şi atitudini specifice. Totuşi, contribuţia FDC nu era de dispreţuit; au avut un rol important în strîngerea banilor pentru cumpărarea unei camionete, cu care se organizau acţiuni turistice la mînăstirile din Neamţ sau se vindeau legume prin satele Moldovei — cu pretenţia de a înlocui într-o bună zi concurenţa evreilor.[33] De asemenea, FDC contribuiau la strîngerea subscripţiilor pentru organul de presă al mişcării (*Pămîntul strămoşesc*) şi, în general, prin intermediul activităţii lor ca elemente de penetraţie, legiunea a pătruns şi în alte regiuni.

Cu toate acestea, finisarea decisivă a arhitecturii mişcării s-a realizat prin introducerea „sistemului de cuib“ ca bază a schemei de organizare. „Cuibul“ era un fel de celulă, compusă dintr-un număr variabil de militanţi, între

trei și treisprezece. Se constituia în mod spontan: de pildă, cînd trei legionari se reuneau cu o anumită periodicitate sub conducerea unuia dintre ei pe care-l acceptau ca șef natural. Începînd din acel moment, trebuiau să trimită, din cincisprezece în cincisprezece zile, informări detaliate asupra activității lor către conducerea legionară și să accepte supunerea față de regulile de conduită înscrise în *Cărticica șefului de cuib*, redactată de Codreanu[34]. Cînd celula originară depășea limita de treisprezece componenți, se multiplica prin diviziune. *Cărticica* insista mult asupra atmosferei puternic solidare, armonioase și rituale care trebuia să domnească în cuib[35], deși nu dispunem de mărturii obiective asupra funcționării sale reale potrivit perioadelor determinate din istoria Legiunii sau în legătură cu diferitele straturi sociale care intrau în componența sa. Cu timpul s-au dezvoltat diferite tipuri de *cuib*: pentru FDC, intelectuali, muncitori, țărani, femei etc., cu un anumit tip de activități stabilite dinainte pentru fiecare.[36] Astfel, în cazul FDC, consemnul era activitatea permanentă care mergea de la supravegherea dușmanilor din fiecare sat la atragerea de simpatizanți, strîngerea de bani, vînzarea de ziare și broșuri, ca și dezbateri doctrinare și chiar activități lucrative în reuniunile de sîmbăta. Se presupunea că „sistemul de cuib" are mai multe avantaje. În 1928 era cel mai logic mod de a grupa un ansamblu de militanți care abia dacă avea cinci sute de membri, dispersați prin regiuni agricole sau mici orașe de provincie foarte îndepărtate unele de altele. Ulterior, această structură va deveni mai stînjenitoare, chiar dacă mereu s-a considerat că presupunea o adaptare organizatorică potrivită pentru o țară slab urbanizată, în care militanții nu se concentrau în marile orașe; tocmai în București funcționarea „cuiburilor" a fost mai tot timpul problematică. Pe de altă parte, organizarea în cuiburi ajuta la controlul provocatorilor și al celor infiltrați și servea la localizarea și izolarea oricărei tentative de disidență. Această trăsătură, care presupunea transformarea cuibului din „unitate de muncă în unitate de luptă", după expresia lui Codreanu[37],

îl făcea să semene cu societățile conspirative liberale sau naționaliste, de genul celei a carbonarilor, cu structura lor, tipic ternară. Din același motiv, avea anumite asemănări cu celulele comuniste și lojile masonice.[38]

Această organizare răspundea unei atitudini conștiente. În mintea lui Codreanu, și, în special, a lui Moța, o structură organizatorică celulară era cea mai adecvată pentru a înfrunta dușmani atît de alunecoși și conspirativi ca evreii, masonii și comuniștii — considerați, de fapt, o singură forță — cu propriile lor arme. Chiar anumite ritualuri desfășurate în cuib, ca și unele parabole ale lui Codreanu, aminteau de limbajul cercurilor masonice. Acest mod de a gîndi nu era nou la grupurile de extremă dreaptă. De exemplu, Uniunea Tineretului Polonez (*Zet*), care cuprindea toate centrele universitare și de învățămînt mediu și care desfășurase o bogată activitate în perioada imediat anterioară anului 1890, era modelată după structura funcțională a francmasoneriei.[39]

Și aceeași a fost filozofia care a stat la baza creării unor grupuri și societăți secrete în acea pepinieră de formațiuni de extremă dreaptă care a fost Ungaria interbelică; acolo au fost cazuri extravagante, precum Cercul celor Doisprezece Căpitani (condus, între alții, de Gömbös), M.O.V.E., Frăția de Sînge a Crucii Duble sau E.K.S.Z.[40]

În afară de acești dușmani imaginari, Legiunea a trebuit să înfrunte, în cea mai mare parte a existenței sale, ostilitatea statului și a organelor de siguranță. Aceasta presupunea capacitatea cuibului de a avea o structură organizatorică dispersată și ușor „submersibilă“ în perioadele de represiune guvernamentală. În lumina evenimentelor ulterioare, totul a rămas o posibilitate, căci presiunea poliției nu a fost excesivă. În fond, cuibul a fost o inovație ingenioasă sub diferite aspecte și destul de atipică în contextul grupurilor de extremă dreaptă, însă în nici un caz nu a fost genială, după cum pretindeau legionarii.

Garda de Fier: în căutarea unei baze de masă

În ciuda pregătirii sale atente și a teatralității sale, în epoca în care național-țărăniștii au ajuns la putere, Legiunea Arhanghelului Mihail era un grup mai degrabă derizoriu, țintă a glumelor LANC. Totuși, un an și jumătate mai tîrziu, după unele tatonări, Codreanu ajunsese deja la „hotărîrea de a păși în mase", inițiind o strategie dinamică în vederea participării la lupta politică. Prima încercare are loc în Moldova meridională, o zonă pe care legionarii o cunoșteau bine, în care dispuneau de ajutoare sigure și care fusese străbătută în lung și-n lat de către FDC.[41] Pentru început este ales județul Covurlui, învecinat cu regiunea Basarabia. La mijlocul lui decembrie 1929, în ciuda intențiilor poliției de a le interzice deplasările, Codreanu și adepții lui au străbătut județul. Această primă încercare este deosebit de interesantă în măsura în care dezvăluie descoperirea unui stil propagandistic pe care Codreanu îl va utiliza în perioada următorilor opt ani, fără prea multe schimbări.[42]

În fruntea partizanilor săi călare, care vor crește în număr pînă vor ajunge la cincizeci, liderul legionar îi convoacă pe țărani în fața bisericilor din sate ca și cum le-ar lua drept martori. Li se adresează cu discursuri scurte, dar electrizante, și apoi pleacă din nou, în mare grabă. Preferă atitudini exagerate, gestica, discursul non verbal. El însuși observă rezultatele produse asupra populației acelor sate îndepărtate: „Lumea a rămas foarte nelămurită de această apariție de fantomă, care vorbește și apoi dispare."[43] Discursurile au un anume halo milenarist: sînt suficient de vagi pentru ca oricine să-și poată însuși promisiunea ca pe o dorință îndeplinită:

„Să ne unim cu toții, bărbați și femei, să ne croim nouă și neamului nostru altă soartă. Se apropie ceasul de înviere și mîntuire românească. Cel ce va crede, cel ce va lupta și suferi, va fi răsplătit și binecuvîntat de neamul acesta. Vremuri noi bat la porțile noastre! O lume cu sufletul sterp și uscat moare și alta se naște: a acelora cu

sufletul plin de credință. În lumea aceasta nouă, fiecare își va avea locul său, nu după școală, nu după inteligență, nu după știință, ci în primul rînd după credința sa și după caracterul său".[44]

Unor lungi discursuri retorice el le preferă propria imagine și simbolurile pe care țăranul moldovean le cunoaște bine. Deprinde călăreții să poarte căciulile cu pene de păun, care fuseseră semnul distinctiv al marilor căpetenii militare moldave sau valahe în lupta împotriva invadatorilor turci și care erau o fală, de asemenea, pentru haiduci sau țăranii protonaționaliști răsculați, care se ridicau împotriva ungurilor.[45] Silueta sa înaltă și distinsă, împodobită de costumul național, sus pe cal, șoca prin ea însăși imaginația țăranilor. Atunci a devenit Codreanu deplin conștient de harul său personal și a început să fie numit Căpitanul de către adepții săi, denumire care, în România, se referă atît la un grad militar cît și la conducătorul haiducilor sau al trupelor neregulate.

Călăreții băteau drumurile cîntînd. În cultura țărănească română, muzica și dansul au o importanță cu totul deosebită[46], în așa măsură încît țăranii se laudă că transformă un solz de pește sau o simplă frunză așezată între buze într-un instrument muzical. În campaniile care au urmat, legionarii vor străbate multe sate cîntînd marșuri patriotice, fără ca măcar să aibă de gînd să țină un scurt discurs.[47] Uneori Căpitanul va folosi numai harul și zîmbetul, fiind împiedicat de jandarmi să vorbească.[48] Totuși, efectul va fi foarte puternic. La sfîrșitul scurtei campanii din Covurlui, țăranii îi așteptau pe legionari în drum cu lumînări mari în mîini. În tîrgul Berești, călăreții au coborît de pe creasta dealului în timp ce locuitorii aruncau găleți de apă la trecerea lor, în semn de bun augur. În zilele următoare, Codreanu i-a grăbit pe simpatizanții săi pentru a continua lansarea campaniei de propagandă printre țăranii din alte zone ale țării. Cu puțin înainte de Crăciun, după ce au traversat Carpații acoperiți de zăpadă, în camioneta Legiunii, în paie pînă la brîu, pentru a se feri de ger, Codreanu și un mic grup de adepți

încearcă să intre în legătură cu locuitorii Munților Apuseni. Zona, unul din miticele „leagăne ale românității", ai cărei locuitori (moții) se ridicaseră în multe ocazii împotriva ungurilor, primește cu rezerve discursurile patriotice ale acestui grup de moldoveni care merg călare pe drumuri. Codreanu aruncă vina, pentru mizeria cronică din munți, pe fabricile de cherestea conduse de evrei, care pustiesc ecosistemul[49], însă nu obține decît un răspuns moderat din partea țăranilor.

După rezultatul mai degrabă incert din Munții Apuseni, care va fi îmbunătățit în campaniile ulterioare, legionarii decid să se întoarcă în sudul Moldovei cu intenția de a trece în Basarabia vecină. Plan mai ambițios, pentru că era vorba, în plus, de a străbate regiunea cea mai plină de conflicte a României, un ulcer care amenința în permanență să devină cancer. Trupele române intraseră acolo la sfîrșitul Marelui Război, după armistițiul încheiat cu germanii, profitînd de situația anarhică produsă de revoluție în Imperiul Rus.[50] Cei douăzeci și doi de ani în care Basarabia a rămas cuprinsă în statul român au fost marcați de tensiuni permanente cu vecina sa, Uniunea Sovietică, care nu a renunțat niciodată la ideea de a recupera provincia, și de conflicte interne dure datorate unor situații confuze, unice în toată România. În panorama Europei orientale, amestecul etnic era depășit doar de Macedonia; în Basarabia conviețuiau români, ucraineni, bulgari, germani, evrei, greci și chiar o colonie mică de elvețieni, veniți în regiune pentru a face negoț cu vin. Alături de toți aceștia nu lipseau curioase secte religioase, ca cea a lipovenilor.[51] Moldovenii erau majoritari, însă nu au ajuns niciodată să se considere atît de profund români ca transilvănenii, în parte datorită acțiunilor precedente de rusificare, deosebit de susținute, și, de asemenea, pentru că nu suferiseră umilitoarea segregare a românilor transilvăneni; în realitate, Basarabia se dovedea a fi o regiune săracă, înapoiată și izolată pentru aproape toți locuitorii ei. În plus, mulți credeau că regimul bolșevic se va prăbuși curînd și Basarabia va fi din nou parte a Rusiei.[52]

Însă nesfîrşitele sale pămînturi vălurite fuseseră de asemenea proprietăţile unor latifundiari, aproape cei mai importanţi din Imperiul Rus şi totodată cei mai retrograzi. Purişkievici, şeful Sutelor Negre, era un mare proprietar basarabean. De aceea primele explozii ale revoluţiei din Rusia s-au extins rapid în Basarabia, cu o mare violenţă; acţiunea energică a trupelor române a impus o aparenţă de ordine către sfîrşitul anului 1918. Totuşi, de-a lungul anilor douăzeci s-au repetat des infiltrările de grupuri înarmate bolşevice — unele conduse de ofiţeri ruşi — pe celălalt mal al Nistrului şi au izbucnit revolte ici şi colo.[53] În 1924, s-a atins un înalt grad de tensiune cînd armata română a bombardat Tatar Bunar, un sat cu zece mii de locuitori, în care se produsese o răzvrătire comunistă şi care, pentru autorităţile de la Bucureşti, era capul de pod al unui iminent atac sovietic.[54] Ca şi cum nu ar fi fost de ajuns, Basarabia anilor douăzeci se transformase într-o regiune cu o economie slabă, cu o singură cale ferată şi drumuri pline de noroi sau de praf, o dată cu ruperea tradiţionalelor ei legături comerciale cu teritoriul rus — şi, în special, cu portul Odessa. Fructele şi vinul, înainte articole de lux care puteau fi exportate cu uşurinţă în restul Imperiului, trebuiau acum să concureze cu produsele de acest fel aflate din abundenţă în România. Şi conflictele etnice erau ameninţătoare, iar printre ele — antisemitismul. Drept consecinţă a acestui ansamblu de tensiuni, regiunea fusese supusă, în perioada interbelică, unui anume regim de ocupaţie militară, care, uneori, a dus la abuzuri de putere.[55]

Aceasta era zona pe care o alesese Codreanu, în ianuarie 1930, drept laborator de experimentare pentru primele sale campanii printre ţărani. În plus, în această perioadă, seceta din 1928 înrăutăţise şi mai mult situaţia, după trei ani de recolte proaste, la care se adăuga o gravă stare de tensiune din cauza acordului Sinodului român de a schimba data sărbătoririi Paştelui creştin-ortodox din acel an, care urma să coincidă cu cel catolic. Episcopii basarabeni au ameninţat cu nerespectarea acestei hotărîri şi

problema a căpătat o importanță exagerată, căci era vorba de o regiune în care religia era înțeleasă într-o formă deosebit de tradiționalistă și chiar obscurantistă, consecință a dependenței de jurisdicția ecleziastică rusă.[56]

Prima încercare a legionarilor a fost timidă, dar a dat rezultate. În pofida opoziției autorităților, Codreanu a trecut Prutul — rîul care separa Moldova de Basarabia —, pe un pod de vase[57], în fruntea a o sută de legionari și simpatizanți, încadrați într-o frumoasă formație de care și călăreți, toți purtînd costum popular românesc sau cămașă verde și curea, în stil fascist, costumație aleasă de militanții Mișcării.

Avangarda călare purta, cusute pe piept, cruci de pînză albă și arbora cruci de lemn. A fost un spectacol pregătit cu precizie militară și cu o scenografie simplă, dar de efect, care s-a încheiat cu un miting la Cahul, capitala județului, la care a apărut însuși tatăl lui Codreanu, un adevărat orator prin stăpînirea limbajului popular; spre deosebire de fiul său, acesta a vorbit două ore.[58]

Succesul acestor prime campanii l-a încurajat pe Codreanu să dea valoare națională Mișcării legionare, iar pentru aceasta era indispensabil să-și transfere centrul de comandă de la Iași la București. Pe de altă parte, elitista Legiune a Arhanghelului Mihail era prea mică pentru noile proiecte. Acum era nevoie să se constituie o organizație mai amplă, un mijloc politic de luptă, cu o strategie de masă, susceptibilă să integreze militanți care nu erau atît de angajați ca legionarii, organizație care să se prezinte inclusiv în jocul electoral. Aceasta a fost originea Gărzii de Fier, fondată în iunie 1930 și în cadrul căreia Legiunea era prezentă ca nucleu ales, de la care emana stilul și ideologia Mișcării; ca simbol a fost aleasă o cruce, inspirată din gratiile închisorii.[59] Pornind de aici se putea gîndi serios la pregătirea unui mare marș prin Basarabia meridională, care timp de o lună a străbătut regiunea în șapte coloane.

Era o acțiune provocatoare, care presupunea pătrunderea în Basarabia prin extremitatea ei cea mai plină de conflicte, acolo unde proporția populației românești era mai mică și populația slavă mai numeroasă, acolo unde se produseseră tulburările comuniste cele mai importante; de aceea, înainte de a începe, Codreanu a căutat să-și asigure o oarecare aprobare oficială. Astfel s-a întîlnit cu ministrul de interne, Alexandru Vaida-Voievod, un naționalist transilvănean care, pe lîngă faptul că era un vechi luptător iredentist, avea în același timp convingeri antisemite bine înrădăcinate, dobîndite direct de la Karl Lueger, în perioada cînd românul studiase medicina la Viena.[60] Este greu de precizat momentul exact în care a stabilit Codreanu legătura cu Vaida-Voievod, deși este foarte posibil ca sistemul transilvănean de relații stabilit de tatăl lui Ion Moța să fi jucat un rol important în acest sens. În orice caz, în 1930, acest om politic era una din figurile cele mai reprezentative pentru linia de dreapta a PNȚ, și nu a șovăit să favorizeze recent creata Gardă de Fier. Cîțiva ani mai tîrziu avea să se laude în public pentru faptul de a fi fost „nașul" ei: acordase legionarilor anumite subsidii pentru construirea sediului lor de la Iași și contribuise la „moderarea obiectivelor lor", făcîndu-i să renunțe la „antisemitismul negativ" și îndreptînd atenția organizației către lupta împotriva comunismului.[61] Un reportaj despre viața sa, în *La Nation Roumaine*, lăsa să se întrevadă că protecția lui Vaida-Voievod părea să fi ajuns pînă acolo încît dădea legionarilor sfaturi privind forma de desfășurare a strategiei propagandei în mijlocul maselor de țărani, folosind pentru aceasta propria experiență. Într-adevăr, în 1894, tînărul, pe atunci, student Vaida-Voievod părăsise masa de disecție de la Facultatea de Medicină, întorcîndu-se în Transilvania împreună cu alți prieteni, „pentru a face agitație și a ține cuvîntări mulțimilor", după care i-a condus în orașul Cluj pe muntenii duri din regiune, care au amenințat să distrugă acest oraș, „focar al oprimării maghiare"[62].

NOTE LA CAPITOLUL AL IV-LEA

[1] În Transilvania nu exista, de fapt, o mare burghezie sau aristocrație românească, deoarece numai în rîndul stăpînitorilor maghiari se putuseră forma aceste clase. Populația românească autohtonă era, prin urmare, formată în majoritate din țărani și mica burghezie. Vezi, de exemplu, art. lui Keith Hitchins, „Rumanian Intellectuals in Transilvania: The West and National Consciousness, 1830–1848", pp. 74–95, în lucrarea aceluiași autor: *Studies on Romanian National Consciousness*, Roma, Nagard Publish., 1983; vezi pp. 77–80.

[2] Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. I, pp. 164–177, pentru primele acțiuni politice ale PNR.

[3] *Ibid.*, pp. 317–320.

[4] Mihail Rusenescu și Ion Saizu, *Viața politică în România, 1922–1928*, București, 1979, pp. 76–77.

[5] Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. II, p. 56; V. Liveanu, *art. cit.*, p. 763, pentru evoluția ideologică a PȚ după fuziunea cu PNR.

[6] George D. Jackson, Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919–1930*, Columbia University Press, New York, 1966; vezi p. 138.

[7] Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe, 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. nº 30 (Politique intérieure), rapport nº 61, 3 avril 1928. De la însărcinatul cu afaceri.

[8] Henry Roberts, *op. cit.*, p. 107. În realitate, amploarea manifestației i-a alarmat chiar și pe organizatori.

[9] Este vorba de un reportaj al lui Maurice Pernot, „La Grande Roumanie", al treilea dintr-o serie intitulată generic „Balkans nouveaux", publicată în *Revue des Deux Mondes*, 15 noiembrie 1928, pp. 349–379; vezi p. 349.

[10] Un raport al reprezentantului francez în România comenta că guvernul „purta marca lui Maniu"; prefecții sînt „oameni cultivați și cumpăniți", noii secretari generali ai ministerelor „sînt tehnicieni"; numărul autovehiculelor oficiale se reduce de la 15 la numai 2. Vezi: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. nº 30 (Politique intérieure), rapport nº 234, 24 novembre 1928. Legația italiană informa, la rîndul ei, despre graba cu care noul guvern abolește cenzura preventivă asupra presei și starea de asediu, precum și despre concedierea a 12 000 de jandarmi. Vezi: Ministerio degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1515 (1928), fasc. 6778 (Rapporti politici), telegrama-posta nº 2757/665, 25 novembre 1928.

[11] *La Nation Roumaine*, 2. II. 1929, p. 1: „Les Roumains d'Amerique" de Ery. Acest periodic era organul de presă pentru străinătate al PNȚ.

[12] Pentru datoriile țăranilor, vezi Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, vol. II, pp. 63–65. De asemenea, *La Nation Roumaine*, 5. VI. 1930, p. 1,

declarațiile lui V. Madgearu, specialistul în probleme de economie al țărăniștilor: „L'oeuvre du Gouvernement Maniu dans le domaine du crédit privé". Crahul Bursei din New York este considerat vinovat de imposibilitatea organizării Creditului Agricol. Vezi, de asemenea, nr. din 20. VIII. 1930, p. 1: „Sur la crise du crédit en général et sur celle du crédit agricole en particulier" (Memoriu al delegației economice a guvernului, prezentat de Maniu), de asemenea, nr. de la 21 la 24 și 26 august, tot p. 1.

[13] D. Şandru, *op. cit.*, pp. 265–266.

[14] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, vol. II, p. 76.

[15] După Lucrețiu Pătrășcanu, în PNȚ s-a integrat acum, de asemenea, o parte a marii burghezii care urmărea să se emancipeze de controlul liberal. Vezi, de acest autor, *Sub trei dictaturi*, *op. cit.*, pp. 86–87.

[16] G. D. Jackson, *op. cit.*, p. 306.

[17] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, vol. II, p. 75.

[18] Henry Prost, *op. cit.*, p. 43.

[19] În plus, exista o problemă cronică a șomajului: vezi *La Nation Roumaine*, 22. I. 1929, p. 4: „Le chômage dans la vallée de Jiu", de E. Volnay. A se vedea, de asemenea, nr. din 8. VIII. 1929, p. 4: „Journée sanglante à Lupeni".

[20] Pentru o informare obiectivă asupra faptelor, cu cifrele morților și răniților, vezi: Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romanía", pacco 1517 (1929) fasc. 6796 (Rapporti politici), rapporto nº 2117/625 A. I., 12 agosto 1929. De la ministrul plenipotențiar. *Ibid.*, fasc. 6806 (Miscellanea), rapporto 876 de la Consulatul Italiei la Cluj, 10 agosto 1929. În plus: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. nº 3o, janvier–décembre 1929, rapport nº 277, 20 août 1929. De la însărcinatul cu afaceri.

[21] Ministero degli Affari Esteri, *ibid.*, telegramma-posta nº 2195/625 A. I., 20 agosto 1929. De la plenipotențiarul italian.

[22] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumanía", leg. 2648, dcho nº 369, del 30 de octubre de 1929. De la ministrul plenipotențiar. Ministère des Affaires Étrangères, *idem*, rapport nº 132, 17 avril 1929. De fapt, numărul militanților PCR era de 2 500 în 1924, iar în 1931 scăzuse pînă la 1 200. Vezi Robert R. King, *A History of Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California, 1980; vezi p. 18.

[23] Pe atunci comuniștii traversau o perioadă de paralizie cronică, rezultat al loviturilor primite și al slabei capacități de a intra în legătură cu masele muncitorești. Mai mult, după acuzațiile ulterioare ale lui Béla Kún, liderii de atunci s-au abținut să sprijine activ greva, pe care o considerau rezultatul acțiunii unor provocatori. Vezi Robert R. King, *op. cit.*; vezi p. 18 și 22. G. D. Jackson, *op. cit.*, pp. 257–265.

[24] G. D. Jackson, *op. cit.*, p. 306.

[25] A. Vintu, „Ion Moța (Schiță biografică)", în *Cuvântul studențesc*, număr festiv, anul XII, nr. 1–4, Ianuarie–Februarie 1937. Stilul său literar, deși amintește puțin de „limbajul de amvon", este de o anume calitate și bogat în referiri la realitatea internațională.

[26] De fapt, și Codreanu primise o serioasă educație religioasă, atît din partea mamei sale, o bavareză pioasă, cît și din partea tatălui său, care, încă de pe cînd milita în Partidul Naționalist Democrat, se fălea cu o retorică naționalistă cu tente de misticism religios. Vezi: N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om. Așa cum a fost*, 3 vol., București, 1934; vezi vol. III, p. 2.

[27] I. V. Emilian, militant al LANC, unde îndeplinea funcția de șef al tineretului, a menținut relații cordiale cu Codreanu și adepții lui, în ciuda sciziunii. A participat la ceremonia de depunere a jurămîntului de către primii legionari, însă, departe de a i se părea solemnă, a găsit-o mai degrabă ridicolă. Întrevedere la Buchenau (München), 14. VII. 1982.

[28] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 226. În timpul Marelui Război, periodicul preotului Moța a continuat să apară în cadrul comunității române din Cleveland; el însuși era prezent acolo, în panteonul naționalist transilvănean. Vezi P. Șeicaru, *op. cit.*, vol. I, p. 269. În realitate, părintele Moța nu a ajuns să fie decît un personaj de rangul doi sau trei în acest spațiu politic redus, care era destul de mic pentru ca toți să se cunoască între ei, inclusiv de partea cealaltă a oceanului; în Statele Unite ale Americii, colonia română creștină din acea vreme era alcătuită în majoritate din transilvăneni. Dat fiind că exista o colonie română evreiască mult mai veche și ai cărei membri dețineau o poziție socială mai importantă, este de presupus că antisemitismul s-a transplantat și în Statele Unite. În orice caz, de la una din asociațiile mai importante au sosit 400 000 de lei pentru construirea unui centru studențesc al LANC, după procesul lui Codreanu la Turnu-Severin (C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 238), sumă echivalentă cu salariul anual al unui muncitor româno-american din industria oțelului, care, în 1927, obținea circa 7,46 $ pe zi, venit superior celui obișnuit la muncitorii americani. Pentru colonia românească din S.U.A., vezi: Sofron S. Fekett, *Istoria uniunii și ligii societăților românești din America (4 iulie 1906–4 iulie 1956)*, Tipografia ziarului *America*, Cleveland, Ohio, 1956. Christine Avghi Galitzi, *A Study of Assimilation Among the Roumanians of the United States*, Columbia Univ. Press, New York, 1929. Codreanu și adepții lui au obținut ajutor și de la bătrînul preot Moța pentru editarea ziarului Mișcării. Vezi C. Z. Codreanu, *op. cit.*, pp. 293–294.

[29] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 328.

[30] De fapt, prima FDC a fost creată în mai 1924, în interiorul LANC. Vezi: Gh. Istrate, *Frăția de Cruce*, Colecția „Omul nou" (München), 1952. Vezi p. 14. În toamna aceluiași an s-au constituit alte FDC în Bucovina și Moldova centrală.

[31] A. Vintu, *art. cit.*, p. l.

[32] În sectorul care le era repartizat, studenții din FDC trebuiau să inițieze dezbateri în școli, în cercuri de prieteni și chiar în familie și să distribuie material de propagandă. Aveau, de asemenea, obligația să scrie trei sau patru scrisori pentru fiecare sat, adresate unui proprietar, învățător sau preot ori școlii locale, cu apeluri în special „la sufletul românesc". Gh. Istrate, *op. cit.*, p. 17.

[33] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 320.

[34] Există traduceri în franceză și italiană. Aici se folosește ediția românească, și anume *Cărticica șefului de cuib*, Col. „Omul Nou", ed. a 3-a, München, 1968. Legionarii o cunoșteau drept *Cărticica*. Trebuie să se aibă în vedere faptul că a fost publicată ca atare în 1933, dată ulterioară perioadei de care ne ocupăm, cu toate că dispozițiile ei de bază fuseseră elaborate din 1927.

[35] C. Z. Codreanu, *Cărticica...*, *op. cit.*, punctele 10 și 16; la punctul 7, autorul susține: „cuibul reunit este o biserică".

[36] *Ibid.*, punctele de la 10 la 15 și de la 22 la 26.

[37] Vezi C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 315, unde autorul enumeră avantajele „sistemului cuib".

[38] Vezi C. Z. Codreanu, *Cărticica...*; pe lîngă insistența asupra valorii tăcerii și meditației (punctele 3 și 7), liderul legionar dezvoltă în „Partea a noua" din *Cărticică* o parabolă lirică despre drumul pe care îl urmează militantul străbătînd „muntele suferinței, pădurea cu fiare sălbatice și mlaștina deznădejdii", cu reminiscențe masonice; vezi punctele 56, 57 și 58. După afirmațiile lui Nicolae Șeitan, după ce a citit *Cărticica*, decanul Colegiului Avocaților din Constanța și membru al Francmasoneriei a apreciat într-o discuție cu el că legionarii erau „puțin masoni". Întrevederea de la Aravaca (Madrid), 1 și 3. III. 1982.

[39] Stefan Kieniewicz, *op. cit.*, p. 610.

[40] J. Erös, „Hungría", pp. 112–143, în S. J. Wolf, *El fascismo europeo*, Mexico, 1970; vezi pp. 118–119.

[41] Gheorghe Costea, *Viață de muschetar*, Colecția „Omul nou", München, 1952; pp. 4–5.

[42] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, Ed. Pamântul strămoșesc, 1963. Aceste note, scrise de autor în timpul cît a stat ascuns, la începutul anului 1934, formează un material documentar relevant, care descrie cu minuțiozitate și într-un limbaj spontan, primele campanii la sate ale legionarilor; vezi pp. 30–37 și 40–46. Pentru o versiune mai scurtă: *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 340–351.

[43] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, *op. cit.*, p. 32.

[44] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 341–342.

[45] *Ibid.*, p. 342. Alegerea acestui simbol nu a fost întîmplătoare, cum vrea să ne facă să credem această lucrare; dovadă a acestui lucru este faptul că, în a doua expediție de propagandă, cea din Transilvania, a cerut cu împrumut căciula, care făcea parte din uniforma de gală a unor regimente, de la un general simpatizant.

[46] Mircea Eliade, „Los rumanos", *Breviario historico*, Madrid, 1943; p. 78. *Doinas y baladas populares rumanas*, Buenos Aires, 1963. Vezi prefața scrisă de María Teresa Léon și Rafael Alberti, p. 7.

[47] După o expresie plastică a lui Codreanu, cîntecul era *„artileria grea a Legiunii"*; vezi: Vasile Coman, *Istoria apariției și dezvoltării cîntecului legionar* (manuscris dactilografiat), Bremen, 1981, p. 1. În principiu, se interpretau tot felul de marșuri patriotice și militare, deși, mai tîrziu, legionarii și-au creat spontan propriile cîntece, unele dintre ele pornind de la muzica populară a zonei în care se aflau în momentul respectiv. În definitiv, și după cum afirma Codreanu, „fiecare din aceste coruri nu este decît un discurs în versuri și cîntat. Nici cel mai strașnic discurs, al cutărui mare orator, nu pătrunde mai adînc în sufletul poporului, ca unul din aceste coruri". *Însemnări*, *op. cit.*, p. 41.

[48] Vezi o anecdotă de mare efect povestită de Nicholas Nagy-Talavera în lucrarea sa *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1970, pp. 246–247.

[49] Cu toate că atunci capitalul evreiesc deținea în România importante fabrici de cherestea, este sigur că la jumătatea deceniului patru moții angajați în această ramură abia dacă erau 1%, în timp ce 3,2% lucrau în mine, care se aflau în mîinile societăților românești. Mai mult de două treimi din populația locală a Munților Apuseni trăia din agricultură. Vezi: Dr. Ion Ciomac și Valeriu Popa-Necșa, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, Tipografia ziarului *Universul*, București, 1936, pp. 208–209. Pe de altă parte, defrișarea în munți, celălalt argument folosit de Codreanu, nu se datorea numai fabricilor de cherestea; un rol important îl jucau aici delictele silvice de tăiere necontrolată a copacilor, de către moți, ale căror urmări nefaste statul încerca să le remedieze prin campanii de reîmpădurire. *Ibid.*, pp. 150–151.

[50] Pentru o relatare detaliată a procesului de unificare, vezi Charles Upson Clark, *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*, New York, Dodd, Mead & Co., 1927, pp. 198–203. Un caracter antiromânesc are opusculul *Mémoire sur la situation de la Bessarabie* (Paris, Impr. Lahure, s. a.), semnat de un necunoscut „Comité pour la Libération de la Bessarabie", probabil menșevic.

[51] La un total de 2 800 000 de locuitori, 365 000 erau ruși, ruteni și ucrainieni, 200 000 evrei și 163 000 bulgari. Vezi *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930, publicat de dr. Sabin Manuilă*, vol. II, pp. XXXII–XXXIII, tabelul A. Populația franco-elvețiană, stabilită într-un sat, descindea din calviniștii din cantonul Vaud. Inițiativa așezării coloniei amintite aparținea țarului Alexandru I. O altă colonie mică de italieni sosise în calitate de experți în cultivarea orezului. Vezi Lucien Romier, „Le paysage bes-

sarabien", în *Les Français et la Roumanie. Textes choisis*, București, 1937, pp. 334–335. Lipovenii erau varianta românească a unei secte de „vechi credincioși" sau *raskolniki* ruși. Au sosit în Moldova la începutul secolului al XVIII-lea, conduși de Filippo Pustoviat, de la care au primit vechiul nume filippoveni sau, prescurtat, lipoveni. Stabiliți în majoritate în sudul Basarabiei, ei s-au dedicat creșterii și pescuirii sturionilor; vezi *Enciclopedia Católica*, vol. VII, art. „Lipoveni", de Petre Vălimăreanu (sic). Cittá del Vaticano, 1951.

[52] Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1517 (1929), fasc, 6796 (Rapporti politici), telegramma-posta nº 275/70 A. I., 30 gennaio 1929.

[53] C. Kormos, *Rumania*, Londra, 1944. După acest autor, între 1918 și 1924 au avut loc 135 de revolte țărănești; vezi p. 58.

[54] Ch. U. Clark, *op. cit.*, pp. 261–276. Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1508 (1924), fasc. 6707 (Convenzioni ed acordi vari), rapporto nº 2835/558, 17 ottobre 1924. Rapoarte trimise de atașatul militar italian aflat în vizită în regiunea afectată, situată în sudul Basarabiei. Victor Frunză, disident comunist aflat în exil, se arată foarte critic față de inițiativa sovietică de a dezlănțui rebeliunea de la Tatar Bunar, unde s-a proclamat unilateral separarea Basarabiei de România, cu foarte mici șanse de succes. Vezi, de acest autor, *Istoria Partidului Comunist Român*, 2 vol., Aarhus, (Danemarca), 1984; vezi vol. I, pp. 61–62.

[55] Există o documentație diplomatică abundentă în acest sens. Cu toate acestea, cîteva exemple grăitoare sînt furnizate de *La Nation Roumaine* din 1. III. 1929, p. 1: „Histoire d'un petit czar" de Staky. Este relatat cazul unui locotenent de jandarmi care se erija într-un mic despot, ordonînd după bunul său plac sunarea stingerii, închiderea localurilor etc. În aprilie 1918, un ofițer de infanterie a fost protagonistul unei situații și mai grotești, înălțîndu-și chipiul într-o suliță și obligînd pe săteni să-l salute cînd treceau prin fața lui.

[56] Mărturiile asupra acestor frămîntări sînt numeroase. *La Nation Roumaine*, numerele din: 9. III. 1929: „La date de Pâques au Parlement"; 12. III. 1929: „Politique et réligion"; 19.III. 1929: „Toujours les fêtes pascales" (toate la p.1). Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1517 (1929), fasc. 6796 (Rapporti politici), telegramma-posta nº 209/59 A. I., 12 febraio 1928. Plenipotențiarul italian definea Basarabia ca „regiunea cu cea mai accentuată practică religioasă din regat". Guvernul a ajuns să se teamă de atentate teroriste din această cauză; vezi Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. nº 3o^B (Politique intérieure), janvier–décembre 1929, telegramme nº 136, 27 avril 1929.

[57] Doar cu cîteva zile înainte începuse să se construiască un pod de piatră între Basarabia și restul României. *La Nation Roumaine*, 13. XII. 1929, p. 2.

[58] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, *op. cit.*, pp. 42–46.

[59] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 352.

[60] *Ibid.*, p. 322. Vezi un izvor legionar despre activitatea antisemită a lui Vaida-Voievod: Ion Moța, *Corespondență cu Serviciul Mondial, 1934–1936*, în „Biblioteca Verde", Ed. Armatolii, Roma, 1974, pp. 29–31.

[61] Jerôme și Jean Tharaud, *L'Envoyé de l'Archange*, Paris, 1939, p. 95. Henry Prost, *op. cit.*, p. 63. Theodor Armon, „La Guardia di Ferro", în *Storia Contemporanea*, VII, nr. 3, settembre 1976, p. 515. Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1930–1940, sous-série „Roumanie", vol. nº 171 (Politique intérieure), avril 1933–avril 1934, rapport nº 126, 10 avril, 1934. De la însărcinatul cu afaceri.

[62] *La Nation Roumaine*, 22. I. 1929, p. 1: „Un ministre étudiant M. Alex. Vaida-Voievod". În 1892, conducătorii PNR din Transilvania au prezentat împăratului Franz Joseph, la Viena, un *Memorandum*, în care erau enunțate detaliat revendicările românilor din Imperiu și au criticat intoleranța guvernului maghiar. Ulterior, acesta din urmă a organizat un proces împotriva autorilor protestului, care, la rîndul lui, a produs o agitație incendiară în Ardeal. Cu toate acestea, traiectoria politică a lui Vaida-Voievod a fost mereu destul de sinuoasă și deschisă compromisurilor; vezi, în acest sens, strînsele sale relații cu arhiducele Franz Ferdinand, între 1906 și 1910, în Keith Hitchins, *The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery*, Leiden, 1974.

CAPITOLUL AL V-LEA

„ANII EROICI“: CAMPANIILE AGRARE (1931–1932)

Intenția legionarilor de „a păși în mase“, în 1929–1930, nu făcea parte dintr-o strategie prea originală, fiind inspirată din traiectoria fasciștilor italieni. Codreanu plănuia să-și lanseze discipolii într-o zonă atît de frămîntată cum era Basarabia, într-un mod similar celui în care așa-numitele *squadre* ale cămășilor negre interveniseră în nordul Italiei, în 1920, zdrobind activitatea sindicală agrară. În concentrările slave și evreiești din Basarabia, agitată de ocazionale izbucniri pro-comuniste, Codreanu credea că a găsit un dușman cu care legionarii să-și măsoare forțele, fără să fie nevoie să înfrunte guvernul. Poate că această dinamică a confruntării avea să ajute la impulsionarea Gărzii de Fier, favorizîndu-i dezvoltarea. În luna mai 1930, Codreanu, care, cu cîteva luni înainte, încheiase un discurs în fața studenților, amintind consemnul fascist „carte și muschetă“, înmîna drapelul primului Batalion legionar, în orașul port Galați; la sfîrșitul aceluiași an, existau deja 12 batalioane, la un maxim de 6 000 de adepți ai Mișcării.[1]

Și, efectiv, reacția provocată de această stare de spirit s-a asemănat un timp cu cea care existase, cîțiva ani înainte, printre fasciștii italieni, chiar și cu reacțiile lor cele mai greu de controlat. În luna iunie, o mică echipă trimisă pentru a face agitație antisemită în zona muntoasă a Maramureșului — vestită pentru ridicatul coeficient de

populație evreiască de obîrșie umilă — a provocat, prin fanfaronada ei, înfruntări și ciocniri permanente cu jandarmeria. În cele din urmă, a stîrnit un pogrom în orașul Borșa, care s-a terminat cu incendierea cartierului evreiesc, ale cărui case de lemn au ars ca iasca.[2] Însuși Codreanu a proslăvit cu ardoare exemplul. În iulie, cînd studentul român-macedonean Gheorghe Beza a făcut un atentat împotriva unui vice-ministru, Codreanu n-a ezitat să-l susțină public, ceea ce l-a costat o scurtă detenție. Toate aceste acțiuni erau condimentate, în plus, cu amenințătoare proteste și provocări care aveau drept țintă presa evreiască și guvernul. În luna decembrie, un legionar, vestit pentru înclinația de a folosi arme de foc, a tras asupra directorului ziarului de centru-stînga, cu capital evreiesc, *Dimineața*. Ca urmare, Codreanu a fost din nou arestat iar în ianuarie 1931, ministrul de interne, care acum era Mihalache, mai democrat decît predecesorul său Vaida, a decretat scoaterea Gărzii de Fier în afara legii. Cu toate acestea, Codreanu a fost achitat, și nimic n-a împiedicat mișcarea condusă de el să se prezinte la alegerile din iunie 1931 sub numele de Grupul Corneliu Zelea Codreanu.[3]

Întoarcerea Regelui Carol

În vremea aceasta, România trăia evenimente politice de mare importanță. La moartea Regelui Ferdinand, un grup de regenți se însărcinase să-l pregătească pe tînărul lui nepot, Mihai, pentru viitoarea succesiune la tron. În acest timp, Principele Carol, fiul lui Ferdinand și tatăl lui Mihai, trăia un exil vesel între Londra, Paris și stațiunile turistice la modă. Carol, care în acești ani furniza un abundent material „presei sentimentale“, era un personaj zăpăcit și superficial, care se comportase chiar și în tragedia românească din Marele Război, cu o răceală jignitoare; scandalul a izbucnit însă cînd s-a aflat că trecuse, deghizat, liniile germane, pentru a se căsători, în Rusia,

cu fiica unei doamne de onoare de la Palat. Pasiunea lui pentru femei era proverbială; deși ajunsese rege, în București circulau numeroase anecdote nostime cu privire la mitica sa potență virilă, aproape priapică.[4] Și astfel, căsătoria cu virtuoasa prințesă Elena, din casa regală grecească (1921) „care se ascundea în dulap", s-a transformat într-un eșec, de altfel, total previzibil. În decembrie 1925, după ce a fugit cu Magda Lupescu, fiica unui negustor evreu, a renunțat la drepturile sale la tron, într-o izbucnire pasională.[5]

În anii de autoexil, unele elemente izolate din sectoarele financiar și chiar politic au început să se intereseze de principe ca posibil pivot în jurul căruia să se structureze o nouă alternativă politică, nu tocmai democratică. Între aceștia se afla, de exemplu, Mihail Manoilescu, cunoscutul teoretician european al corporatismului, ale cărui lucrări au fost traduse în Spania franchistă din anii patruzeci, obținînd o anumită popularitate. În țară, dimpotrivă, liberalii, conștienți că nu vor putea niciodată transforma principele într-o marionetă, erau principalii săi dușmani. În 1927, în momentul cînd opoziția activă împotriva liberalilor aflați la conducere începuse să crească, s-a răspîndit și versiunea că, în realitate, Carol fusese victima unei conspirații a Brătienilor pentru a-l îndepărta de tron. Spre deosebire de liberali, național-țărăniștii nu erau nici monarhiști entuziaști, nici nu aveau o poziție clară cu privire la Carol.

În sfîrșit, la 6 iunie 1930, Principele Carol a aterizat prin surprindere pe aerodromul din București. Întoarcerea sa nu a fost rezultatul unui complot purificator, ci o lovitură îndrăzneață, deși el se bazase desigur pe ajutorul unor ofițeri ai armatei. Se pare că guvernul Maniu a fost luat prin surprindere, însă aceasta nu a implicat o opoziție activă la încoronarea lui drept Carol al II-lea.[6] Bărbatul de treizeci și șase de ani care se întorsese în țară părea mai matur decît atunci cînd o părăsise. În general, straturi largi ale populației vedeau cu ochi buni întronarea unui monarh adult, capabil să stabilizeze panorama politică și

să modereze jocul murdar pe care îl desfăşurau partidele în atacurile lor reciproce. Acest sentiment era deosebit de evident la ofiţerii tineri ai armatei, la studenţi, intelectualii de dreapta şi la majoritatea ţăranilor, în a căror tradiţională concepţie asupra structurii politice monarhul era vîrful natural al unei societăţi în mod necesar ierarhică.[7] Încă o dată, românii se găseau în faţa unei amăgiri.

În realitate, Carol nu avea să fie elementul stabilizator al jocului parlamentar, ci acela care-l va deforma. Tînărul zăpăcit se transformase într-un politician machiavelic, origine vizibilă a unor transformări politico-economice importante. Pentru moment, regele a început să-şi formeze un *entourage* care, în România acelei epoci, a ajuns repede să fie cunoscut drept „camarila", alcătuită din cîţiva cameleoni politici vicleni şi, mai ales, din cîţiva industriaşi a căror putere creştea atunci cu iuţeală, paralel cu întărirea poziţiilor regelui, el însuşi om de afaceri alături de alţi membri ai familiei regale.[8] Între membrii „camarilei" trebuie să fie amintiţi puternicii Nicolae Malaxa şi Max Auschnit, bancherul Aristide Blank, primul de origine greacă, iar ceilalţi doi, evrei. Într-un al doilea cerc, mai amplu, se situa o întreagă constelaţie de figuri de dreapta, neafiliate în mod clar la un partid anume — resturi din tabăra conservatoare, foşti membri ai Partidului Liberal sau chiar ai PNŢ, arivişti provenind din presă sau din lumea intelectuală — care, la puţin timp după ce s-a întors Carol, nu au întîrziat să-i agite în faţa ochilor o mulţime de petiţii şi memorii, cerîndu-i să aducă la putere un guvern de „mînă forte".[9] În a doua jumătate a anului 1930, din perspectiva României şi a altor ţări îndepărtate, experienţa dictatorială spaniolă, deşi Primo de Rivera fusese îndepărtat, nu părea să ofere aspecte prea neliniştitoare. Regele Alfons părea să-şi fi demonstrat din nou abilitatea politică prin instalarea generalului Berenguer în fruntea unui nou guvern. De altfel, în Europa orientală, încă în 1929, Regele Alexandru al Iugoslaviei îşi impusese dictatura, după ce cu un an înainte încercase să soluţioneze contradicţiile produse de unitatea statului şi, pentru moment, se bucura de sprijinul popular.

În definitiv, chiar din momentul aterizării sale la București, monarhul devenise centrul de gravitație al politicii românești. Pentru național-țărăniștii aflați la conducere era ceva echivalent cu o vijelie pentru un echilibrist. În momentul acela, PNȚ pierduse o bună parte din „energia țărănească" ce îi dăduse avînt și era pe cale să se transforme într-un partid de centru, condus de profesioniști care-și disputau luptele politice la București, foarte departe de țărani. Începea un proces care, cîțiva ani mai tîrziu, avea să-l transforme pe Mihalache, îmbrăcat în felul țăranilor, folosind limbajul popular și purtînd o cămașă albă și vestă de piele brodată, într-o figură învechită și ridicolă. Această pierdere a harului politic în fața maselor de țărani i-a inhibat pe conducătorii partidului, așa încît ei nu s-au luptat cu fermitate cu noul rege, care se bucura de un neașteptat ascendent printre români.

Paralizia PNȚ a fost folosită cu eficiență de Carol, care a inițiat, chiar de la început, o strategie de divizare a partidelor politice, pentru care a demonstrat calități de virtuoz. Maniu s-a retras repede, sub pretextul că monarhul își încălcase promisiunea de a nu-și aduce în țară amanta, Magda Lupescu.[10] El a lăsat guvernul în mîinile cenușiului Mironescu, iar unul din ministere (Comunicații) era condus de Mihail Manoilescu, teoreticianul corporatismului, impus de „camarilă". Paralel, monarhul a încurajat disidențele și a lărgit breșele între fracțiunea țărănistă și cea transilvană, generînd neînțelegeri în interiorul acesteia din urmă, între Maniu și Vaida-Voievod.[11]

Zgomotoasa prăbușire a monarhiei în Spania a fost un eveniment politic de importanță europeană care nu trebuie subestimat. În acele momente, acest fenomen a ajuns chiar să producă impresia că era vorba de o răsturnare în tendința de extindere a regimurilor autoritare în Europa, care începuse la jumătatea anilor douăzeci.[12] Instaurarea celei de-a Doua Republici spaniole a avut un mare răsunet și în Italia, unde ierarhii regimului fascist au tras concluzia că soarta monarhiei și cea a regimului erau intim legate. În Iugoslavia, regele Alexandru s-a grăbit să schimbe unele

linii directoare ale politicii sale dictatoriale, în timp ce în România mersul politicii cîştiga o nouă dimensiune, exact către autoritarism.[13] Este simptomatic că, la 18 aprilie, Regele Carol a demis guvernul național-țărănist al lui Mironescu și a format un nou cabinet de tehnicieni „în afara partidelor", condus de istoricul Nicolae Iorga, care era secondat, la Finanțe și Interne, de Constantin Argetoianu. Nici unul dintre ei nu avea o culoare politică limpede. Iorga nu a încetat niciodată să facă politica „la modă", trecînd de la un naționalism antisemit, către începutul secolului, la integrarea în PNȚ și la apărarea unui regim de dictatură cu bază corporatistă. Argetoianu, partizan al conducerii de „mînă forte" și care era prezent în calitate de controlor delegat de „camarilă", a ajuns să ofere locuri de deputat amicilor săi de la elegantul „Jockey Club" din București — unii dintre ei ajungeau la parlament în frac — și, de asemenea, unor ziariști de dreapta.[14] În orice caz, obiectivul regelui era de a cîștiga teren pentru instaurarea unei posibile dictaturi, împiedicînd eventualitatea de a se stabili o rotație a partidelor.

Guvernul a durat ceva mai mult de un an și s-a dizolvat datorită propriei neputințe. În acest timp a fost promulgată o lege de conversiune a datoriilor agricole, care fusese declarată neconstituțională în toamna anului 1931 și, mult mai rău decît atît, conducerea lui Argetoianu la Finanțe s-a dovedit nefastă într-un moment în care criza economică mondială începea să lovească direct România. Totuși, a fost un cabinet-cheie care a acționat ca un berbec împotriva rîndurilor, încă insuficient ordonate, ale spectrului parlamentar românesc. Regele s-a ocupat temeinic de desăvîrșirea demolării operei guvernamentale național-țărăniste după căderea guvernului, aducînd la putere o nouă echipă, condusă de Vaida-Voievod care, în momentul acela, era mai mult decît convins de necesitatea de a adopta soluții de „mînă forte". Lipsa de popularitate a măsurilor economice adoptate a dus la demisia noului șef al Cabinetului, care a transmis funcția lui Maniu. Acesta, aflat într-o totală neînțelegere cu regele, a rezistat numai pînă în

ianuarie 1933, moment în care monarhul a constituit un nou Cabinet, condus de Vaida-Voievod, alcătuit în întregime din membrii fracțiunii de dreapta din partid, adeptă a autoritarismului, ceea ce a dus la îndeplinirea eficientă a misiunii de destrămare a PNȚ.

Anul 1933 a fost marcat de grave conflicte sociale și politice, însă, în ce privește PNȚ, lovitura finală dată prestigiului său a venit cu „afacerea Skoda“, care a izbucnit în presă în martie. Cu efecte similare celor pe care le va avea „afacerea Stavisky“ în Franța, un an mai tîrziu, scandalul românesc avea caracteristicile unui complicat caz de corupție la nivel înalt, legat de contractul de cumpărare, semnat în martie 1930, a unui transport de armament greu fabricat în Cehoslovacia. Problema era compromițătoare în special pentru un sector al partidului, care era legat direct de Iuliu Maniu, deși o investigare profundă și lipsită de pasiuni ar fi implicat probabil și grupul de interese politico-economice aflat în jurul regelui.[15] Sigur este însă că, în 1933, jocul politic era deja atît de înveninat, iar exasperarea socială era așa de mare, încît rezultatul final a fost ruptura în cadrul PNȚ, scăderea puternică a prestigiului sistemului democratic și posibilitatea, pentru extrema dreaptă românească, de a-și exprima zgomotos „sfînta mînie“.

Accelerarea procesului de fascizare

Chiar înainte de întoarcerea Regelui Carol, în România începuseră să prolifereze grupurile de extremă dreaptă și fasciste și, mai mult, atitudinile fascizante ale unor partide care în esență nu aveau această orientare. În perioada 1931–1933, o dată cu eșecul alternativei democrat-țărăniste și cu detașarea progresivă a regelui ca „om forte“ al situației, au înflorit grupurile cele mai ciudate. Afacerea Skoda a oferit, în afară de ideea că au existat sau nu altele similare controlate de diverse figuri politice, argumente celor care considerau sistemul democratic

corupt prin natura sa, tot așa cum avea să se întîmple curînd după acea în Franța și Spania. Toate acestea coincideau în plus și cu venirea naziștilor la putere în Germania (ianuarie 1933), ceea ce a fost ca o infuzie de entuziasm pentru extrema dreaptă. Pînă atunci, fascismul italian fusese contemplat și judecat de români cu oarecare rezervă, în ciuda pasiunilor pe care le putea genera un astfel de experiment într-o țară latină „soră". Acum însă se bucura de o mai mare atenție, dat fiind că nu mai era un caz izolat și foarte probabil urma să se extindă și în alte zone ale Europei. Schema politicii internaționale părea să se răstoarne pe întregul continent și, mai ales, în Balcani, unde, după ce dispăruse Imperiul Austro-Ungar, iar Turcia fusese redusă la nivelul unei puteri de rangul al treilea, Germania pornise să recupereze pozițiile politice și economice pe care le deținuse în peninsulă înainte de Marele Război. Iar acestea afectau direct România, politica ei economică și cea externă — o primă și redutabilă reacție a fost semnarea pactului de organizare al Micii Înțelegeri[16] —, ca și situația sa internă.

Primul reflex al acestor schimbări, chiar în interiorul frontierelor țării, i-a afectat pe germanii minorității etnice transilvănene. În vechile orașe ale regiunii și, de asemenea, din Banat — care nu au avut niciodată aspect românesc — existau organizații locale ale tinerilor hitleriști și, cel puțin în orașul Sibiu, după relatarea însărcinatului cu afaceri de la Legația franceză, „imaginea lui Hitler era prezentă în toate vitrinele"[17]. Din ianuarie 1933, defilările, presa și jargonul nazist păreau să facă furori în această comunitate cu un înalt nivel de dezvoltare, care, în plus, era în legătură cu alte minorități etnice germane, în special cu germanii din Sudeți, și care avea în total 300 000 de suflete. În noiembrie 1933, alarma ajungea la punctul culminant căci, în alegerile pentru Consiliul Național al Sașilor, naziștii au înfrînt celelalte partide, obținînd 62% din voturi.[18] La rîndul ei, minoritatea ucraineană din nordul României a fost contaminată și ea de un subit entuziasm naționalist, antisemit și antibolșevic, legat de

amplificarea activității Organizației Naționaliștilor Ucraineni pe teritoriul polonez învecinat cu cel românesc. Acolo, sabotajele și atentatele împotriva autorităților de la Varșovia sfîrșiseră cu asasinarea, în 1934, a ministrului de interne Pieracki. În România, unde autonomia minorității ucrainene fusese puțin respectată, avuseseră loc tulburări, se pare fără prea mare amploare, în primăvara lui 1933.[19]

Apariția unui partid de coloratură evident nazistă, alcătuit din români, ține de domeniul anecdotei. Răsfoind în fugă unele exemplare ale ziarului *Crez Nou*, care sînt păstrate în arhiva de la Ministero degli Affari Esteri din Roma, ne putem convinge în ce măsură acesta încerca să fie doar o copie, cît se poate de apropiată, după „cultura, tehnica și disciplina germană". Liderul său, Ștefan Tătărăscu, era fratele unei proeminente figuri a Partidului Național Liberal, iar singura concesie făcută românității pare să fi fost semnul distinctiv patetic al partidului: o acvilă, mai modestă decît cea germană, ținînd în gheare zvastica și purtînd pe cap coroana regală românească; de altminteri, Tătărăscu se declara admirator fervent al regelui.[20]

Poate că manifestarea cea mai interesantă a epidemiei filonaziste care a izbucnit în România în perioada 1933–1934 a fost fascizarea, parțială sau totală, a evoluției partidelor care pînă atunci se situau pe pozițiile cele mai clasice. Acest fenomen a atins asemenea proporții încît, cel puțin în România, devenise destul de evidentă ubicuitatea acestui fenomen numit „fascism", care se limitează a fi, în multe ocazii, o atitudine trecătoare ce fascinează formațiuni politice foarte diferite. Unul dintre exemplele cele mai caracteristice a fost cel al Partidului Național Liberal al lui Gheorghe Brătianu, cel mai mic membru al familiei, care, în 1930, s-a desprins din partidul-matcă și s-a declarat, în 1933, admirator al lui Hitler și al operei sale. Poetul naționalist Octavian Goga, vechi luptător iredentist transilvănean, a urmat drumul fără echivoc care l-a dus de la PNR la Partidul Poporului al generalului Averescu și la înființarea Partidului Național Agrar, în 1932, în care a adus învățămintele antisemite ale vechiului său prieten

Karl Lueger; în 1933, pentru a-și completa formația politică, a făcut, plin de entuziasm, o vizită la Berlin și Roma.[21] Cazul lui Nicolae Iorga se situează chiar înaintea acestei perioade, pentru că, încă din 1932, profesorul cu barbă alergase la Roma pentru a participa la un congres asupra unității europene și la comemorarea a zece ani de la „Marșul asupra Romei", unde a schimbat păreri cu fasciști europeni proeminenți.[22] Nu departe de aceste tentații, aripa tînără din PNȚ organizase, încă din 1928, „roatele de voinici", formațiuni care erau și rustice și paramilitare și care păreau să sugereze posibilitatea unei înfruntări cu liberalii.[23] În contextul militarizării politice care s-a extins la numeroase partide europene, între care comuniștii și socialiștii, ar fi simplist să pretindem că voinicii se inspirau dintr-un model anume. Totuși, în atmosfera anului 1928 — anul desfășurării violentei reuniuni de la Alba Iulia, unde a fost formulată amenințarea cu organizarea unui „Marș asupra Bucureștiului" —, crearea unor miliții țărănești este un simptom în plus care arată în ce măsură anumite trăsături ale evoluției și structurii funcționale proprii unui partid democratic puteau să se inspire din stimulentul noii formule politice care era fascismul.

Primele bastioane legionare

În mijlocul acestor grupuri și atitudini, Garda de Fier era exemplul cel mai dinamic și original. În perioada 1931–1932 profitase din plin de instabilitatea politică, lansîndu-se într-o serie de campanii agrare bine organizate cu prilejul repetatelor chemări la urne. Pentru Codreanu și legionari, aceasta a fost perioada glorioasă, în care au reușit să fondeze primele lor bastioane electorale, folosind o tactică propagandistică empirică.

Prima încercare, în iunie 1931, nu a dat rezultate strălucite, de valoare națională. Se pare că pe atunci legionarii încercau încă să privească lupta electorală prin prisma unei strategii clasice. Au editat chiar și un pro-

gram nu prea original, în care se reîntîlneau promisiuni țărăniste — anularea datoriilor țăranilor, proclamarea caracterului eminamente agrar al economiei românești și chiar specializarea țării ca producător de materii prime —, alături de inevitabilele propuneri pentru un sistem de guvernare bazat pe corporatism.[24] Ulterior, Codreanu avea să respingă cu violență orice program, dat find că important nu era să meargă pe urmele politicienilor, cu obiectivele lor conjuncturale, ci să încerce o transformare socială profundă, cu scopul de a schimba mentalitatea românilor și a realiza Omul Nou.

Pentru moment, legionarii au prezentat candidați în șaptesprezece județe, în special din Transilvania și apoi în Moldova meridională și centrală, Bucovina și sudul Basarabiei — și nici unul în Dobrogea, Banat, Oltenia și Muntenia. Dat fiind că în cea mai mare parte a țării continuau să fie niște necunoscuți și dispuneau doar de un număr limitat de militanți în fiecare zonă, dispersarea care rezulta de aici a dus la obținerea a numai 34 183 de voturi în întreaga Românie și procentaje mai importante doar în acele județe în care organizaseră mai înainte campanii agrare (24,03% în Cahul, 19,13% în Cîmpulung, 10,61% în Covurlui, 8,21% în Turda)[25]. Nu au reușit să trimită nici un deputat în Parlament, însă cel puțin era clar acum că metodele propagandistice încercate erau eficiente.

Marea ocazie pentru Garda de Fier s-a prezentat, douăzeci de zile mai tîrziu, cînd s-a aflat că rămăsese vacant un loc de deputat în Neamț. Cele mai multe partide nu erau dispuse să facă mari sacrificii pentru un județ în plus sau în minus, după extenuanta campanie electorală generală. Însă pentru legionari era ultima ocazie de a-l trimite pe Codreanu în Parlament și, în plus, era o zonă pe care o cunoșteau bine, cu un electorat potențial simpatizant. În județul Neamț, situat în zona central-vestică a Moldovei, predominau condiții socio-economice similare cu cele din Munții Apuseni: mică proprietate țărănească — 89% din parcele mai mici de 10 hectare —, păduri întinse, și

fabrici de cherestea avînd capital evreiesc și, în plus, o masă de 10 000 de muncitori străini.[26] Era o regiune cu mînăstiri pitorești care, în România, serveau drept stațiuni de vară pentru mulți funcționari — statul le plătea deplasarea — și pentru familii din straturile mijlocii și de jos ale societății, în general, iar Biserica reprezenta o prezență activă în zonă. În anii precedenți, Codreanu și ai săi cîștigaseră simpatia multor călugări, în timpul excursiilor patriotice pe care le făcuseră la mînăstiri, transportînd turiști în camioneta Legiunii sau prin „războiul comercial“ împotriva micilor negustori evrei, vînzînd legume localnicilor.[27]

Codreanu i-a folosit în „bătălia“ din Neamț - parafrazînd limbajul lui cazon caracteristic — pe militanții de șoc din numeroase județe. Aceștia nu erau mulți, în jur de o sută[28] în total, dar capacitatea Căpitanului de a-și mobiliza milităreşte tinerii adepți și de a-i lansa în bloc împotriva unui punct sau al altuia reprezenta o armă foarte eficientă în confruntarea cu restul partidelor. La fel ca în Neamț, și cu ocazia altor campanii, județe întregi au fost saturate de echipe propagandistice. O astfel de afluență de legionari entuziaşti și fanatici producea o puternică impresie locuitorilor din micile orașe de provincie, în special țăranilor din satele izolate. În afară de aceasta, cei recent sosiți ajutau, ocazional, la muncile agricole, dansau la sărbători, cîntau în biserică duminica — oricînd era printre ei un bariton care cunoștea bine complicata liturghie ortodoxă —, mîncau din bucatele lor modeste și dormeau în stogurile de paie și în grînare. Progresiv, se trecuse de la scenografia eroico-legionară la o atitudine de „solidaritate combativă“ cu țăranii.[29]

Rezultatele au fost concludente: Garda de Fier a obținut 11 300 de voturi față de 7 000 ale rivalilor direcți, liberalii, iar Codreanu a putut ajunge pentru prima dată deputat în Parlament. Cu toate acestea, campania se desfășurase în condiții climatice favorabile, lucru nu lipsit de importanță, avînd în vedere că legionariii băteau dru-

murile pe jos. Însă cîteva luni mai tîrziu, în plină iarnă, se va repeta cazul din Neamț; în județul Tutova (Moldova sudică) va rămîne vacant un nou loc de deputat. Acum Codreanu a dat ordinul de începere a campaniei cu două luni și jumătate înainte de data stabilită pentru alegeri. În pofida furtunilor de zăpadă din februarie și a unor inundații provocate de primele dezghețuri, legionarii au început să străbată zona.[30]

Ei au fost tot mai mult stingheriți de forțele de ordine, deoarece precarul guvern Iorga-Argetoianu nu vedea cu ochi buni posibilele victorii ale extremei drepte într-un moment de instabilitate politică, dar și datorită opoziției forțelor locale, de filiație majoritar liberală. Persecuțiile și hărțuielile s-au repetat tot mai des și, la un moment dat, o echipă de legionari a asaltat un post de jandarmi pentru a elibera niște camarazi; focurile de arme au durat o oră și jumătate și i-au lăsat pe jandarmi fără muniții.[31] Propagandiștii au fost goniți, dar se întorceau în județ în trenuri de marfă sau traversînd rîuri înghețate. A fost campania *jertfei*, a spiritului de sacrificiu, pe care Codreanu și Moța îl considerau atît de important și de care ei înșiși dăduseră dovadă în perioada atentatelor din anii douăzeci. În momentul cel mai dramatic, o echipă de legionari, care nu aveau bani pentru biletele de tren, a străbătut pe jos cei 3oo kilometri care separă Bucureștiul de Tutova, în pofida furtunilor de zăpadă. Cu altă ocazie, un grup, încercuit de jandarmi într-o stație de cale ferată, a rezistat încercării acestora de a-i scoate de acolo cu vapori de amoniac, cîntînd imnuri religioase.[32] Acum au apărut unele mituri ale hagiografiei legionare, greu de verificat, după care Codreanu salvase o familie de evrei izolată pe o plută din cauza inundațiilor — recunoscătorul tată al familiei a solicitat fără succes să fie admis în Legiune — și organizase acțiunea de prim-ajutor în cazul unor călători înțepeniți de frig dintr-un tren oprit de nămeți. În sfîrșit, alegerile i-au fost favorabile, pentru a doua oară, cu 5 600 de voturi, Gărzii de Fier, trimițînd de această dată în Parlament pe tatăl lui Codreanu.

O lună și jumătate mai tîrziu, guvernul Iorga-Argetoianu cădea și au fost organizate noi alegeri; era un ritm epuizant pentru legionari, dar ei aveau deja o experiență și un stil propriu și erau cunoscuți în toată România. În plus, în acest moment prielnic, „nașul“ Vaida-Voievod conducea guvernul, ceea ce a dus la mai puține înfruntări violente cu jandarmeria, cu toate că nu au lipsit altercațiile cu „voinicii“ național-țărăniști. În definitiv, în ciuda faptului că de această dată au fost înscriși candidați în treizeci și șase de județe, Garda de Fier a obținut 70 000 de voturi, dublu față de cifra anului anterior.

Efectele crizei agrare

Rezultatele acestei a doua mari campanii naționale ne fac să ne întrebăm care erau cauzele specifice care favorizau succesul propagandei legionare. Răspunsul este relativ simplu la un nivel general: impactul crizei economice mondiale în România, care înscrie fenomenul dezvoltării Gărzii de Fier într-un macro-context mai larg, adică al doilea val al ascensiunii grupurilor de extremă dreaptă în tot spațiul european, în prima jumătate a deceniului patru. Fenomenul românesc are, totuși, două aspecte specifice care se manifestă cu deosebit dramatism: criza finală a reformei agrare și degradarea structurii administrative a aparatului statal. Dintre cele două, prima are consecințe deosebit de complexe, care sînt analizate în capitolul de față, în timp ce impactul asupra birocrației statului va fi examinat în capitolul următor, împreună cu atitudinea Gărzii de Fier față de intelighenția.

În 1931 era evident, chiar și în străinătate, că reforma agrară românească eșuase. În Spania, acest lucru era bine cunoscut unor specialiști ca Mariano Granados sau Juan Díaz del Moral, care s-au ocupat de analiza experiențelor anterioare, în contextul dezbaterii asupra proiectului de reformă agrară ce urma să se aplice după proclamarea celei de-a Doua Republici.[33] Speranțele sociale și economice pe care reforma le alimentase în România la înce-

putul anilor douăzeci se volatilizaseră, lăsînd în loc doar descurajare și amărăciune. Acum rezulta cu toată evidența că motivele inițiale ale reformei fuseseră mai mult politice decît economice. După cedarea unei parcele de pămînt țăranilor lipsiți de proprietate, guvernele care se tot succedau se ocupaseră prea puțin de sprijinirea noilor proprietari. Mai mult, liberalii, obsedați de menținerea unor prețuri scăzute la produsele agricole, care să faciliteze aprovizionarea orașelor, industrializarea țării și menținerea modestelor salarii ale enormei mase de funcționari[34], au aplicat o ciudată politică fiscală care consta în impunerea unor taxe sălbatice la exportul acestor produse. În documentatul său studiu asupra reformei agrare românești, David Mitrany prezintă o serie de cifre concludente: în 1923 și 1924, beneficiile obținute de stat prin aceste impuneri erau de șase ori mai mari decît suma totală rezultată din impozitele pe pămînt. În mod vădit, era o formă de a se obține mari beneficii fiscale, căci în 1926 taxele vamale aduceau a treia parte din totalul veniturilor statului, iar din această cifră jumătate provenea din taxele asupra exportului, din care cele mai multe apăsau asupra produselor agricole. În total, adunînd obligațiile fiscale, agricultorul român din acea vreme ceda 40% din valoarea producției sale în impozite directe și indirecte.[35] Agricultura nu beneficia nici de o rețea de transport care să o ajute la comercializare, iar mijloacele de transport existente erau scumpe și insuficiente.[36]

Aceste manevre echivalau cu scăderea beneficiilor pe care ar fi putut să le aducă țării o agricultură de piață în locul unei agriculturi de consum puse în serviciul nesigurei industrializări. În mod evident, primii care au avut de suferit au fost micii proprietari, ale căror exploatări agricole deveneau puțin rentabile și care au fost repede copleșiți de datorii pentru a acoperi lipsurile și a face față deficiențelor, nu pentru a capitaliza pămîntul. Împrumuturile făcute la particulari — într-o proporție însemnată — implicau dobînzi cămătărești, dat fiind că nu exista deloc o politică eficientă de credite și nici măcar cît de cît plani-

ficată de guvern. Criza europeană, în ansamblu, a agravat în mod dramatic aceste probleme. Din 1931, cînd băncile erau în pragul falimentului — avalanşa a început în iunie, prin crahul Băncii Generale a Ţării Româneşti — creditul bancar, şi aşa destul de slab, s-a restrîns subit, paralel cu scăderea drastică a posibilităţilor de export şi, o dată cu ele, a preţurilor produselor agricole: de la 100, în 1929, acestea scad la 44 în anul de care ne ocupăm. De asemenea, între 1929 şi 1933, exportul de grîu se reduce cu 45%, iar cel de vite cu 55%.[37] Acum, cînd liberalii pierduseră puterea şi nu mai existau restricţiile impuse de ei exportului, conjunctura internaţională era cea care îl obstrucţiona.

Prăbuşirea monedei naţionale (leul) reprezenta pentru ţărani o şi mai mare înrăutăţire a situaţiei, avînd în vedere datoriile lor. Drept consecinţă, în 1932, 6% din micile proprietăţi datorau sume în valoare de 6 585 lei/ha.[38]* Ţăranul nu prea avea ce face pentru a ieşi din această încurcătură cu uneltele sale simple — uneori inexistente — şi fără mijloacele sau pregătirea necesare pentru a aplica noi cunoştinţe care să-i permită să producă mai mult — cultura era extensivă şi nu se foloseau îngrăşăminte chimice. Curînd, situaţia a degenerat într-un cerc vicios, căci insolvabilitatea micilor proprietari a provocat, la rîndul ei, prăbuşirea unui mare număr de bănci mici şi mijlocii care operau în mediul rural.[39]

Efectele au fost nefaste ca urmare a încercării de aplicare a legii de conversiune a datoriilor agricole, promulgată

---

* Pentru comparaţie: un profesor suplinitor de la Universitate primea, în 1933, între 12 şi 15 000 lei/lună, deşi în uzinele *Griviţa* din Bucureşti unii muncitori încasau numai 1 100 lei pe lună. În 1934, Institutul de Statistică Generală calcula că, pe lună, cheltuielile unei familii-tip cu trei copii oscilau, *grosso modo*, între 5 400 şi 8 900 lei, în funcţie de oraşe şi de regiuni. Vezi: Institutul de Statistică Generală a Statului, *Statistica preţurilor şi a costului vieţii pentru 1934* (Bucureşti, 1935). Pe de altă parte, atribuind anului 1933 indicele 100, costul vieţii la Bucureşti a scăzut în 1934 la 95, 9. Vezi Georgescu-Roegen, „Costul vieţii", în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 938.

în timpul guvernului Iorga-Argetoianu, în aprilie 1932, și care a fost abrogată în octombrie de guvernul Vaida-Voievod. După ce a revenit la putere, în 1933, acesta a propus o nouă lege a conversiunii, care, la rîndul ei, va fi înlocuită, după un an, de alta, operă a guvernului liberal. Aceasta a redus datoriile agrare, pentru orice fel de proprietate, cu 50%, acordînd 34 de ani pentru a plăti restul cu 3% dobîndă. Din păcate, nici în 1939 nu exista în România un sistem permanent și eficient de credite agricole, în timp ce sistemele de credit locale rămăseseră păgubite, în special micile bănci agricole din Transilvania.[40]

Este evident că legionarii au știut să tragă foloase din această situație tulbure, însă nu totdeauna este ușor să se deducă cum au procedat. Astfel, limbajul antisemit a funcționat bine în unele zone muntoase din nordul țării, unde exista o proporție ridicată de terenuri, mai mici de 10 ha, pe care se cultivau, în bună parte, cereale[41], ale căror proprietari erau plini de datorii contractate la cămătari particulari, care încasau dobînzi veroase de 30 și 40%. Reluînd datele unei anchete realizate în august 1930, istoricul român Vasile Bozga prezintă următorul tabel:

Regiuni	% din împrumuturile contractate la particulari
Transilvania	33,43
Basarabia	33,56
Crișana/Maramureș	33,73
Banat	35,27
Bucovina	60,58

Vasile Bozga — *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, 1975, p. 161.

Mulți dintre acești cămătari erau evrei și astfel se explică de ce regiunile acestea (în afară de Banat) reprezentau un teren garantat pentru antisemitism, alături de

nordul Moldovei, care nu apare în tabelul lui Bozga. Totuși, recurgerea la antisemitism în propaganda agrară a legionarilor este o pistă înșelătoare. Desigur că, încă din primele timpuri, Garda de Fier transformă județele Cîmpulung și Suceava din sudul Bucovinei într-un bastion electoral; iar aici, ca și în județul Neamț din Moldova, caracteristicile geografice, structura proprietății asupra pămîntului și procentul populației evreiești coincideau cu arhetipul prezentat mai sus. Cu toate acestea, și județul Maramureș era cuprins în acest cadru, iar acolo legionarii au cules puține voturi, în pofida campaniilor timpurii din 1930 și a agitației antisemite care a dus la tragedia de la Borșa. În general, întreg nordul Transilvaniei, unde existau numeroase enclave cu populație evreiască, a fost o zonă puțin umblată de partizanii lui Codreanu, care tindeau să se concentreze în sudul și centrul regiunii.

Mai la răsărit, în Bucovina și nordul Basarabiei și Moldovei, județele cu o mai mare rată potențială de voturi antisemite constituiau terenul predilect al LANC și situația a rămas neschimbată în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. Chiar în momentele de maximă expansiune a Gărzii de Fier acest teritoriu i-a rămas interzis: pe hărțile electorale apare mereu ca o mare pată albă la marginea unor zone întinse, mai mult sau mai puțin închise la culoare, cu voturi acordate legionarilor. Astfel, Garda de Fier și-a concentrat eforturile în centrul și sudul țării, în regiuni în care, în multe cazuri, abia dacă existau comunități evreiești. În primele campanii, Codreanu trebuie să caute aproape cu lupa cîteva localități în care să existe un procent important de populație evreiască: începe prima sa campanie, în decembrie 1929, în „tîrgul" Berești (județul Covurlui), care „e un adevărat viespar de jidănime: casă îngrămădită lîngă casă, dugheană lîngă dugheană". Într-adevăr, Berești-Tîrg era o localitate cu ceva mai mult de o mie de locuitori, din care 793 erau creștini și 316 evrei, ceea ce este firesc avînd în vedere că un tîrg era o localitate destinată a servi ca bîlci sau piață. Însă în

Berești-Sat, localitate alăturată, trăiau numai cinci evrei față de 1 864 de creștini. În orice caz, populația evreiască din Covurlui era concentrată în importantul oraș-port Galați, nu în micile localități prin care trecea călare Codreanu la sfîrșitul anului 1929:

Localități	Număr de locuitori	Număr de evrei
Cavadinești	1 684	4
Gănești	1 986	-
Comănești	625	-
Rogojeni	1 197	1
Oancea	2 554	1

Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie, 1930, publicat de dr. Sabin Manuilă, vol. I, București, 1938, pp. XXXII și XXXV.

O proporție asemănătoare se poate întîlni în județul Turda, unde legionarii întreprind al doilea marș de propagandă: 136 315 creștini, față de numai 2 224 evrei.

Derivînd din discursul antisemit, cel pur naționalist este util pentru a înțelege de ce, în 1932, legionarii au obținut un procentaj acceptabil de voturi în două județe din sudul Basarabiei, Cahul (18,32%) și Tighina (12%), urmate de Ismail (8,67%). În nici unul din aceste cazuri populația românească nu era foarte numeroasă, față de un amalgam de etnii în care intrau rușii, rutenii, ucrainenii, bulgarii și, în mai mică măsură, evreii.

Județul	Populația totală	Români	Alte naționalități
Cahul	196 693	100 714	95 979
Tighina	306 592	163 673	142 919
Ismail	225 509	72 020	153 489

Recensămîntul general al populației României..., ibidem.

Totuși, acest argument nu explică de ce Garda de Fier nu obține aceleași rezultate în județul vecin, Cetatea Albă, în care populația românească este și mai puțin numeroasă, sau motivul pentru care, la următoarele alegeri (1937), prezența sa va dispărea complet din Basarabia sudică.

Datele social-economice formează alt ansamblu de indicii care se întrepătrund cu cele etnico-naționale, fără a aduce totuși o explicație uniformă pentru succesele Gărzii de Fier în mediul rural. Chiar așa fiind, concluzia cea mai generală arată că legionarii încep să facă propagandă Mișcării lor cu oarecare succes, atît în județe cu o numeroasă populație de mici proprietari (Neamț — 89% și Cîmpulung — 90%), ca și în altele, în care se întîlnesc cele mai mari procentaje de proprietăți întinse din țară — deși acest concept de mare proprietate era relativ în România de după reforma agrară. Este cazul județului Covurlui, cu 36% din terenuri mai mari de 50 de hectare, și Tutova, în care aceste terenuri reprezentau 20%. În alte județe vecine din această veche „platformă legionară", mai apropiate de contraforturile Carpaților, predominau micile exploatări (Tecuci — 47% și Putna — 81%). Ulterior, legionarii se vor extinde spre Rîmnicu-Sărat, cu 20% mari proprietăți și spre Brăila, cu 23%.[42]

Aceste date confirmă relația existentă între expansiunea Gărzii de Fier la țară și impactul crizei agrare din 1930–1932 asupra micii și marii proprietăți. De asemenea, ajută la înțelegerea unor probleme ridicate mai înainte, cum este cea privind dispariția influenței legionare în județele din Basarabia meridională în perioada anilor treizeci. Aici, inferioritatea numerică a populației românești trebuie confruntată cu faptul că, în 1929, predomina proprietatea mijlocie (43%, în Cetatea Albă și 47%, în Ismail), proprietate care, în timpul anilor de criză, avea să sporească, fără îndoială, pe seama micii proprietăți. Nu poate să nu fie semnificativ faptul că, în 1937, aceste județe și-au dat votul național-țărăniștilor. Însă nu este un argument convingător pentru toate cazu-

rile, căci, în Transilvania, legionarii obțin un oarecare număr de voturi în Turda încă de la primele campanii, iar acolo mica proprietate își împărțea pămînturile din județ (58%), urmată de o cotă importantă a proprietății mijlocii (23%).

În sfîrșit, argumentul mizeriei, deși trebuie luat în considerație, nu este suficient de concludent. În județele platformei legionare se poate întîlni o anumită proporție de sifilis (Tecuci), de trahom (Cahul, Putna și în sudul Basarabiei, Ismail) și, mai ales, de pelagră (Tutova, Putna și Neamț). Însă, în ansamblu, Moldova sudică nu se profila ca o zonă lovită în mod deosebit de maladii endemice, în cadrul general care făcea din Moldova și Basarabia, în special, regiunile cele mai afectate din România. Nici indicii de analfabetism nu configurează o zonă omogenă pe harta județelor străbătute de legionari: sînt ridicați în Cahul, dar scăzuți în Covurlui și Neamț și comparabili cu cei din restul României în celelalte județe.[43] În ansamblu, nu erau zone dezvoltate și bogate, însă nici cumplit de sărace și izolate — cu excepția unor cazuri, ca Munții Apuseni —, chiar dacă în ele coexista marea proprietate cu un număr apreciabil de muncitori agricoli fără pămînt, în special în Covurlui sau Tutova.

„Marele gol" electoral

Pînă aici, analiza cantitativă, pe baza datelor disponibile, dă o serie de direcții generale care alcătuiesc un tablou destul de eterogen. A încerca să depășești simpla prezentare a faptelor înseamnă să intri într-un hățiș de ipoteze fără fundament. În orice caz, faptul că legionarii se îndreaptă spre anumite județe și nu spre altele nu este în nici un caz datorat „întîmplării", cum sugerează profesorul Eugen Weber într-un articol de pionierat asupra Gărzii de Fier, în urma unei serii de analize cam forțate asupra succeselor electorale ale acestei Mișcări. Pe de altă parte, aceste reușite nu sînt nici rezultatul unei migăloase premeditări și planificări strategice, ci efectul unei mari

agilități în adaptarea la circumstanțe. Codreanu și ai săi, îndepărtați din Iași după ruptura cu LANC, încep să se deplaseze spre sudul Moldovei și Transilvania, sondînd terenul și folosind vechile relații și prietenii, precum și ceea ce le mai rămăsese din structura nucleelor de militanți tineri încă fideli. Însă este evident că, dacă Mișcarea sa a putut să se implanteze în aceste zone, a fost pentru că „ceva" din ele interesa sau pentru că veneau să umple un gol existent. Se impune, așadar, căutarea motivelor care să omogenizeze și să întregească tabloul, destul de fragmentar, oferit pînă acum.

În acest capitol este posibil un prim răspuns: legionarii au început prin a-și face propagandă într-un „pămînt al nimănui" electoral, un gol în care nu exista nici un bastion important al marilor partide, adică PNL și PNȚ, adăugînd aici și terenul rezervat al LANC.[44] Exceptînd Transilvania orientală, alcătuită din județele Ciuc, Trei Scaune și Odorhei, care aveau o proporție foarte ridicată de populație maghiară, ceea ce le făcea dificile și puțin atractive pentru partidele românești, în general — inclusiv Garda de Fier —, „marele gol" era o zonă alcătuită din județe supuse, dispuse a fi folosite electoral, deci să dea un vot fără entuziasm guvernului care organizase alegerile. Însă era totodată un spațiu cu preferințe politice foarte diverse și, de aceea, teren de luptă dură pentru partidele minoritare și marginale, care uneori obțineau succese răsunătoare într-un singur județ și nici un rezultat în cel de alături. Este evident că în acest teritoriu al vechilor latifundiari deposedați, sau care mai păstrau încă o parte din proprietățile lor după reforma agrară, exista un echilibru al forțelor locale de studiul căruia, din punctul de vedere al istoriei locului, poate se vor ocupa în viitor specialiștii români. În orice caz, legionarii nu au întîmpinat în zonă o rezistență serioasă pentru mișcările lor, cum s-ar fi întîmplat dacă ar fi încercat să se așeze în Muntenia și Oltenia — feudă a PNL și a țărăniștilor lui Mihalache (fostul PȚ) — sau în Transilvania — feudă a PNȚ. În această ultimă regiune, Garda de Fier a reușit doar să

cîștige, la început, unele ajutoare locale legate de vechiul naționalism iredentist — pe care le-a obținut, din nou, tatăl lui Moța — și o mică, nesigură platformă în izolații Munți Apuseni. Consolidarea avea să fie progresivă și paralelă cu declinul PNȚ după căderea guvernului condus de acest partid.

O dată găsit noul spațiu, în lupta pentru consolidare, capacitatea de mobilizare a legionarilor înșiși a jucat un rol important, iar, în interiorul ei, un factor care iese în evidență: adoptarea discursului lor la noul context social, economic sau cultural, acum, cînd în sudul și centrul țării argumentele antisemite nu mai puteau servi pentru explicarea tuturor necazurilor suferite de români. Acest dinamism avea să-i ajute să intre cu succes în competiție, spre deosebire de LANC, care avea să rămînă paralizată și limitată la extremitatea nord-estică a țării.

NOTE LA CAPITOLUL AL V-LEA

[1] Primul eveniment s-a petrecut la jumătatea lui septembrie 1929; vezi (Virgil Mihăilescu), *Cronologie legionară*, Colecția „Omul nou", München, 1953, pp. 47 și 53. Cînd prezenta lucrare era pe punctul de a fi editată, mi-a căzut în mînă cartea lui Arnim Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation* (München, 1986), care aduce cîteva date noi, pe baza studiului unor surse gazetărești legionare necunoscute pînă acum cercetătorilor occidentali. Vezi p. 382 pentru un tablou al evoluției aproximative a contingentului de adepți-militanți legionari, a cărui cifră oscila, în 1929, în jur de o mie.

[2] Pentru versiunea legionară: Gh. Costea, *op. cit.*, pp. 18–20. În *La Nation Roumaine* din 6. VII. 1930, guvernul a prezentat versiunea că a fost un accident; vezi „Informations", la p. 6. Pentru o informare amănunțită: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe, 1930–1940, sous-série „Roumanie", vol. nº 175 (Questions réligieuses. Israélites), janvier 1930–décembre 1935, rapport nº 21, 23 juillet 1930. De la consulul francez la Cluj. În toată luna aceasta și în luna următoare, în Bucovina s-a menținut o accentuată agitație antisemită, cu atentate împotriva unor sinagogi. În acest cadru se mișcau nu numai legionarii, ci și alte grupuri antisemite, inclusiv cuziștii.

[3] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 356–366. Limbajul violent al lui Codreanu împotriva presei este completat prin discursul pronunţat la Congresul studenţesc de la Brăila, la 8 noiembrie 1930: „Voesc să spun că nu există în natură «pacea» pe care o cîntă toţi poeţii şi literaţii, nu există decît o singură realitate, mare, crudă, superbă: războiul.

Neamurile cari înţeleg acest adevăr trăesc. Celelalte pier". În C. Z. Codreanu, *Circulări şi manifeste*, Colecţia Europa, München, 1981 (ediţia a 5-a); vezi pp. 9 şi 10: „Camarazi; rânduri cetite în Congresul studenţesc de la Brăila, 1930".

[4] C. Argetoianu, „Memorii", în *Magazin istoric*, Anul I, nr. 2, mai 1967, p. 76. Întrevedere cu Mihail F. Enescu, Freiburg i. Br., 5. VIII. 1982. Olivia Manning, *The Balkan Trilogy*, Penguin Books, 1981, p. 456.

[5] Pentru prezentare detaliată a biografiei lui Carol: A. L. Easterman, *King Carol, Hitler & Lupescu*, Londra, 1942, pp. 27–46. Viaţa sa în autoexil, în *ibid.* Pentru biografia Magdei Lupescu, vezi pp. 69–85. De asemenea, C. Argetoianu, „Memorii", în *Magazin istoric*, Anul I, nr. l, aprilie 1967, pp. 62–69.

[6] A. L. Easterman, *op. cit.*, pp. 50–52 şi 64. Părerea lui Maniu despre Carol a variat în funcţie de perioade; vezi Argetoianu, *op. cit.*, p. 66.

[7] Scriitorul Cezar Petrescu, una dintre figurile importante ale literaturii române moderne, a reprodus, sub forma unui articol („Toamnă pustie"), opiniile unui ţăran bătrîn, vecin cu moşia sa, în ziarul *Curentul* din 10. X. 1930; vezi Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, vol. 2, pp. 87–89.

[8] Costin Murgescu, *Casa Regală şi afacerile cu devize, 1935–1940*, Ed. Academiei RSR (Institutul de Cercetări Economice), Biblioteca Economică, XIV, Bucureşti, 1970.

[9] Se încerca impunerea generalului Prezan ca şef al guvernului; vezi Florea Nedelcu, *De la Restauraţie la dictatura regală. Din viaţa politică a României, 1930–1938*, Cluj-Napoca, 1981, p. 14.

[10] A. L. Easterman, *op. cit.*, pp. 66–69.

[11] Un grup de elemente tinere provenind din aripa „ţărănistă" au sfîrşit prin a forma o trupă de politicieni valoroşi în serviciul regelui. Între ei era şi Armand Călinescu. Vezi Florea Nedelcu, *op. cit.*, pp. 34–35.

[12] Idee sugerată de Dr. Enric U. Da Cal; vezi lucrarea sa: *La Catalunya populista. Image, cultura i política en l'etapa republicana (1931–1939)*, Barcelona, 1982; vezi p. 193.

[13] Pentru impactul produs de căderea monarhiei în Italia: Renzo de Felice, *Mussolini, il Duce. Gli anni del consenso, 1929–1936*, Torino, 1974, pp. 100 şi 129–130. În cazul Iugoslaviei: Joseph Rotschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press, 1974, p. 240. În România, ziarul *Adevărul*

din 17. IV. 1931 reproducea, într-un articol intitulat „Sfîrșit de dictaturi", avînd sensul unui avertisment, mărturia lui Blasco Ibáñez despre imprudența lui Alfons al XIII-lea, care a arătat veleități dictatoriale în momente de grave dificultăți; vezi Florea Nedelcu, *op. cit.*, pp. 46–47.

[14] Pentru opțiunea politică a lui Iorga, Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1518 (1930), fasc. 6813 (Rapporti politici), rapporto nº 1707/573, 9 luglio 1930. De la plenipotențiarul italian; vezi p. III. Pentru anecdota în legătură cu parlamentarii, vezi Henry Prost, *op. cit.*, p. 56. Un bun rezumat, însoțit de mărturii personale, în memoriile ziaristului A. P. Samson: *Memoriile unui gazetar (1927–1937)*, București, 1979; vezi pp. 188–216. Este inclusă o scurtă notiță biografică despre Argetoianu la pp. 193–194 și o anecdotă care redă speranțele corporatiste ale lui Iorga, la p. 199.

[15] Există două piste care duc la această concluzie. Pamfil Șeicaru, în *op, cit.*, vol. 2, pp. 201–205, dă de înțeles, dar nu-l implică direct pe rege. Cel care face într-adevăr acest lucru este plenipotențiarul spaniol Pedro Prat y Soutzo; vezi Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", legajo nº R 340, expediente 2, despacho nº 106 (secretă), 27 de marzo de 1933.

[16] Mica Înțelegere era formată din România, Iugoslavia și Cehoslovacia și urmărea formarea unui bloc economic și defensiv în Europa orientală, îndreptat împotriva revizionismului maghiar și a posibililor săi susținători. Pe lîngă aceasta, în octombrie a fost semnat la Ankara un tratat de prietenie și neagresiune, arbitraj și conciliere, între România și Turcia. În februarie 1934 s-a constituit pactul Înțelegerii Balcanice și, în noiembrie, a fost semnată o convenție militară româno-turco-iugoslavă.

[17] Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1930–1940, sous-série „Roumanie", vol. nr. 171 (Politique intérieure), avril 1933–avril 1934, rapport nº 208, 19 mai 1933. De la însărcinatul cu afaceri. De asemenea, documentele diplomatice italiene urmăresc cu atenție aceste celebrări și au același ton alarmat ca și francezii. La aceste festivități nu era admisă presa românească, într-o atitudine clar disprețuitoare.

[18] *L'Europe*, 6. II. 1934: „La leçon de l'attentat de Sinaïa", de Albert Moussert. Totuși, pe termen lung, comunitățile germane din Transilvania și Banat s-au dovedit a fi un fals cal troian, dat fiind că nu erau omogene din punct de vedere etnic sau ideologic. Din punct de vedere religios se împărțeau în catolici (șvabi), evangheliști (sași) și luterani (würtenburghezi, bucovineni). Din punct de vedere social, marea burghezie, intelectualii și bisericile erau împotriva procesului de nazificare. În afară de aceste probleme, naziștii din România aveau neînțelegeri cu Berlinul, care voia să termine cu orice fel de autonomie. Pînă în septembrie 1940, cînd România a intrat evident pe

orbita germană, naziştii nu ajunseseră să controleze în totalitate comunităţile germane din ţară. Vezi Georges Castellan, „The Germans of Rumania", în *Journal of Contemporany History*, vol. VI, nr. 1, 1971, pp. 52–75. Monica Barcan şi Adalbert Millitz, *Naţionalitatea germană din România*, Bucureşti, 1977, pentru rolul bisericilor în procesul de rezistenţă; vezi p. 25.

[19] Ministère des Affaires Étrangères (Paris), *ibid.*, rapport nº 166, 21 avril şi nº 189, 8 mai 1933; ambele de la însărcinatul cu afaceri. Vezi şi Volodymyr Kubijovyc (ed.), *Ukraine. A Concise Encyclopaedia*, Prepared by Shevchenko Scientific Society. Published by The Ukrainian National Association, Univ. of Toronto Press, 1963. Vol. I, p. 859. Pentru problema autonomiei minorităţii ucrainene din România, vezi: Oleh Martowych, *Ukrainian Liberation Movement in Modern Times*, Scottish League for European Freedom, Edinbourgh, f. a.; vezi p. 87.

[20] Se poate găsi documentaţia pentru problemă la: Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Rumania", busta nº 5 (1933), fasc, nº 1 (rapporti politici), posizione 1, anes. al telegramma nº 7615 P.R. 17. VIII. 1933.

[21] Paul A. Shapiro, „Prelude to Dictatorship in Romania: The National-Christian Party in Power. December 1937–February 1938", în *Canadian-American Slavic Studies*, VIII, 1 (spring, 1974), pp. 45–88. Vezi pp. 47–48. Partidul lui Goga a fost minoritar pînă la fuziunea cu LANC; în 1933, a obţinut numai 4,09% din voturi.

[22] Jerzy W. Borejsza, *op. cit.*, p. 142.

[23] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, vol. 2, p. 56.

[24] Mihai Fătu şi Ion Spălăţelu, *op. cit.*, pp. 70–73.

[25] Vezi *Monitorul oficial*, nr. 131, 10 iulie 1931.

[26] N. C. Angelescu, Renta solului, pp. 843–875 (vezi p. 855), tabel IV, în *Enciclopedia României*, Bucureşti, 1936–1943, vol. IV. De asemenea: C. G. Rommenhoeller, *La Grande Roumanie*, Ed. Martinus Nijhoff, Haga, 1926, p. 168.

[27] Întrevedere cu Petre Vălimoreanu, Freiburg i. Br. 21. VII. 1982. Gh. Costea, *op. cit.*, pp. 6–7. Călugării nu-şi precupeţiră eforturile în ajutorul dat legionarilor. Chiar la mînăstirea Neamţ s-au tipărit manifeste electorale. C. Z. Codreanu, *Însemnări.*, *op. cit.*, p. 23.

[28] Vasile Coman menţionează că nu au fost decît 65. *Op. cit.*, pp. 33 şi 38.

[29] Pentru desfăşurarea campaniei povestită de Codreanu, vezi: *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 378–380. De asemenea, Gh. Costea, *op. cit.*, pp. 28–30.

[30] Muncile agricole fiind întrerupte din cauza frigului, legionarii au putut trăi mai aproape de ţărani. Gh. Costea, *op. cit.*, p. 32.

[31] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, pp. 405–406.

[32] Vasile Coman, *op. cit.*, pp. 46–47.

[33] În acest context, la lucrările lui Juan Díaz del Moral și Arthur Wauters, deja citate, trebuie să se adauge cea a lui Mariano Granados, *La reforma agraria en Europa y el proyecto español*, Ed. Castro, Madrid, 1932. Mariano Granados era inspector al tribunalelor și, în perioada Republicii spaniole, a participat la ancheta preliminară asupra evenimentelor de la Casas Viejas.

[34] David Mitrany, *op. cit.*, p. 441.

[35] *Ibid.*, pp. 438–440.

[36] *Ibid.*, p. 443.

[37] Cifre citate de Pierre Leon în *Historia económica y social del mundo* (Madrid, 1979), vol. 5. Vezi: „Las dificuldades de Europa Central y Oriental", pp. 249–256. De asemenea: *L'Illustration*, 26. VIII. 1939, într-un amplu reportaj: „La Roumanie nouvelle" (pp. 577–584), cu un supliment de 16 p. Vezi: „Un om, o acțiune", prețurile la export pentru principalele cereale între 1929 și 1933.

[38] H. Roberts, *op. cit.*, p. 179.

[39] Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, *op. cit.*, pp. 18–19.

[40] Acesta a afectat mai ales micile bănci agricole din Transilvania. Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe, 1930–1940, sous-série „Roumanie", vol. nº 170 (Politique intérieure), rapport nº 438, 11 décembre 1932. De la ministrul plenipotențiar.

[41] Această proporție a micii proprietăți era de 85% în Maramureș și 90% în Cîmpulung — în sudul Bucovinei — unul dintre județele cu foarte activă propagandă legionară. Vezi *art. cit.* al lui N. C. Angelescu în *Enciclopedia României*, p. 855, tabel IV.

[42] *Ibidem*. Datele pe care se bazează această argumentație provin din lucrarea lui Angelescu.

[43] Vezi I. Pupeza, Virgiliu Leonte și alții, „Sănătatea publică în România", în *Enciclopedia României*, *op. cit.*, vol. I, pp. 490–518; vezi hărțile de la pp. 516–517. Dr. Sabin Manuilă & Mitu Georgescu, „Populația României", în *ibid.*, pp. 133–160; vezi p. 145.

[44] Studiul distribuirii voturilor s-a făcut pe baza cifrelor publicate în diverse exemplare din *Monitorul Oficial*, după alegerile respective. Vezi nr. 131, 1 Iunie, 1931; nr. 173, 26 Iulie, 1932; nr. 300, 20 Decemvrie, 1933; nr. 301, 30 Decemvrie, 1937.

CAPITOLUL AL VI-LEA

INTELIGHENȚIA ȘI INTELECTUALITATEA (1932–1933)

În România nu numai satul a suferit criza, ci și orașul: este sigur, așa cum de obicei se admite, că în linii generale piața internă era suficientă pentru a absorbi debila producție a unei industrii anemice; în ciuda acestui fapt, în țară s-au produs explozii sociale „clasice" în sectorul industrial. Acesta a fost cazul grevelor violente și de mare amploare care s-au succedat la începutul lui februarie 1933; mai întîi, la instalațiile petroliere din Ploiești, iar la jumătatea aceleiași luni, în atelierele feroviare din Cluj și București. Aici, în uzinele „Grivița", 5 000 de muncitori au cerut creșterea salariilor cu 40% și recunoașterea comitetului de fabrică. Conflictele acestea au avut un mare răsunet în străinătate, în special în Franța, de unde au sosit multe semne de solidaritate cu muncitorii greviști și proteste împotriva guvernului român, trimise de sindicate, comitete și secțiuni ale Ajutorului Roșu Internațional.[1] Agitației din țară, guvernul Vaida-Voievod îi răspunse cu brutalitate; armata a pătruns în fabrici cu arma în mînă și a fost impusă starea de asediu pentru șase luni.

Însă, în orice caz, tulburătorul urlet nocturn al sirenelor întreprinderilor industriale ocupate a impresionat mulți bucureșteni, între ei fiind și Mircea Eliade, pentru care această grevă simboliza „zvîrlirea" României în istorie. Desigur că Eliade simțea atunci același lucru ca

Ortega y Gasset în fața grevei generale din Córdoba, în martie 1919[2]: forța maselor angajate în acțiuni hotărîtoare ajunsese în marele oraș. Acum revoltele și grevele nu mai erau o problemă a minelor îndepărtate sau a țăranilor flămînzi. Însăși capitala, care era în multe privințe frivolă și funcționărească, se transformase în cîmp de luptă socială, iar Eliade a făcut din grevă firul conducător al unui roman cu titlu semnificativ: *Întoarcerea din Rai*.[3]

„Simpatizanții din umbră"

Cu toate acestea, dincolo de violenta explozie muncitorească mocnea, de mai bine de doi ani, o apăsare supărătoare ce afecta un sector mult mai larg al societății românești, cel al precarei burghezii mici și mijlocii, care își vedea economia amenințată de criza din sectorul bunurilor de consum și, în special, al produselor alimentare.[4] Micii negustori și micii industriași se simțeau, de asemenea, deosebit de amenințați de lipsa de credite bancare sau de scăderea capacității de cumpărare, și așa destul de reduse, a țărănimii și a funcționarilor. Este necesar să se ia în considerație, în aceeași măsură cu efectele reale ale crizei, și imaginea pe care o avea despre această situație burghezia mică și mijlocie, de puțin timp apărute și, de aceea, atît de fragile. Este chiar factorul asupra căruia insistă Lucrețiu Pătrășcanu — unul dintre cei mai lucizi ideologi ai marxismului românesc — pentru a explica înscrierea multor indivizi de această proveniență socială în Garda de Fier. Sînt oameni care sosesc din mediul rural în orașele importante: mici negustori de țară sau din orașe de provincie, funcționari din administrația locală, foști jandarmi și mulți alții, care au făcut ceva stare și, după mari sacrificii, reușesc să se ocupe cu negoțul sau aleg profesiunile libere minore, cînd nu sfîrșesc drept proletari.[5] Migrația către orașe este masivă, de la începutul secolului. De la 1900 la 1930, în orașele cu o populație de peste 100 000 de locuitori apare o creștere cu 100 pînă

la 400%. Însă în perioada postbelică sporul a fost uriaş. Populaţia capitalei sporeşte, în zece ani, cu 66,4%, în timp ce în ţară populaţia creşte cu numai 14%.[6] Asupra acestei mase aflate într-un echilibru social precar s-a abătut criza, la începutul anilor treizeci. Zbuciumul lor era cu atît mai umilitor, cu cît atmosfera generală părea să fie euforică, aşa cum se întîmplă de obicei în timpul crizelor economice.

Mînie şi nelinişte a unor clase sociale, aflate într-un amplu proces de reaşezare socială, în faţa crizei politice şi economice. Aceasta este cheia pentru înţelegerea provenienţei şi a reacţiilor militanţilor şi simpatizanţilor Gărzii de Fier. La ţară, un mare număr de mici proprietari apăruţi de curînd, tot mai dezamăgiţi, şi de mari proprietari deposedaţi şi chiar ruinaţi. În oraşe, o mică burghezie care reuşea cu greu să se încadreze în noul ei *status* şi o intelighenţia care nu găsea soluţii pentru a se realiza profesional dincolo de un cadru funcţionăresc mult prea încărcat. De asemenea, cei strămutaţi, de curînd sosiţi la oraş, păstrau încă strînse legături cu mediul rural pe care-l părăsiseră, sau erau chiar o adevărată prelungire a acestuia prin intermediul legăturilor familiale directe. De aceea, perceperea crizei rurale şi a celei urbane a avut o soluţie de continuitate prin aceste clase mijlocii în formare; ambele au devenit cutii de rezonanţă una pentru cealaltă. Un exemplu: studentul, tînăr candidat frustrat sau avocat fără procese, al cărui tată, ţăran, îi plătise cu mari eforturi studiile, se întorcea în sat cu dezamăgirile sale, ca să descopere că familia sa abia putea să-şi păstreze proprietatea sau că deja îşi pierduse pămîntul obţinut prin reforma agrară, care generase atîtea iluzii.

Un procent însemnat dintre cei care încercau să urce pe scara socială depăşind un recent trecut rural ajunsese să îngroaşe voluminosul aparat funcţionăresc românesc, unul dintre cele mai rău tratate din Europa, ca urmare a lipsei de experienţă şi a accentuatei ineficienţe a guvernelor de după 1930. Precedentele acestei situaţii au izvorît din importanţa pe care a avut-o accesul la conducerea admi-

nistrativă a statului pentru clasele mijlocii și pentru intelighenția din România, situație asemănătoare cu cea a altor tipuri de societăți din Europa orientală. Într-un context în care piața privată a muncii nu reușea să absoarbă întreaga ofertă de forță de muncă a claselor mijlocii profesionale, birocrația statului s-a transformat într-un mijloc de promovare socială și chiar într-un nucleu în jurul căruia să se constituie un fel de putere de clasă. Această tendință s-a accentuat drastic după Marele Război, cînd mașina birocratică a devenit mai complexă. În 1934, numărul studenților din universități, care, opt ani înainte, era de 18 000, depășea 30 000, în timp ce în același an existau 280 000 de bacalaureați (de zece ori mai mulți decît înainte de război). Mulți dintre aceștia și-au căutat împlinirea profesională în funcțiile publice și astfel, numai între 1934 și 1939, aparatul funcționăresc a crescut de la 248 021 la 331 915 salariați.[7] În consecință, funcțiile de stat au fost obținute de parveniți sau persoane aparținînd clasei mijlocii și cu origine socială diferită, care au ajuns pînă la treptele superioare, în detrimentul familiilor aristocratice care deținuseră aceste funcții pînă în 1915.

Sistemul de relații rezultat nu avea nici o legătură cu pregătirea profesională sau cu salariul, ci cu valorile stabilite în mod reciproc între funcționari și statul-patron: statul oferea siguranță, iar funcționarii, la rîndul lor, promiteau lealitate politică. Dat fiind că în România, ca și în alte state ale Europei orientale, s-a menținut un sistem politic doar formal parlamentar, această masă de funcționari era absolut necesară ca armată de control în serviciul elitelor puterii. În această schemă de relații, de sorginte oarecum feudală, eficiența și salariul aveau o importanță relativă; se extrapolau în jurul conceptului de putere, care, la rîndul lui, tindea să se polarizeze într-un fel de conștiință de clasă mai mult sau mai puțin difuză — de aici confuzia între autoritate și putere, care persista pe treptele de jos ale structurii birocratice. Venitul provenit din salarii abia dacă era suficient pentru a trăi: după cifre oficiale, 76% din angajații statului cîtigau mai puțin de 5 000 de lei pe lună[8], ceea ce-i

obliga să-şi asigure subzistenţa prin tot felul de forme de mită şi bacşişuri care şi astăzi sînt, în România, o adevărată instituţie.

În 1928, întreg acest edificiu, aflat în progresivă consolidare din 1859, a început să se clatine o dată cu prăbuşirea oligarhiei liberale conduse de familia Brătianu. Ameninţarea cuprinsă în atitudinea „moralistă" a unui Maniu, care anunţa reducerea cheltuielilor de reprezentare şi a aparatului represiv, a provocat reacţii nefavorabile, în timp ce serioasa încercare a naţional-ţărăniştilor de a îndepărta din posturi funcţionarii ostili şi a-i înlocui cu alţii a fost prezentată în mod disproporţionat de opoziţia liberală. Lovitura cea mai dură avea să vină o dată cu accentuarea crizei, în anii 1931–1932, cînd, aplicînd mai multe „curbe de sacrificiu", guvernele au început să sacrifice salariile funcţionarilor pentru însănătoşirea finanţelor statale. Primul guvern care a făcut acest lucru a fost cel naţional-ţărănesc al lui G. G. Mironescu, care a redus cu 10 pînă la 23% salariile angajaţilor statului în cursul anului 1931. Ulterior, guvernul Iorga a continuat această politică în mijlocul haosului financiar provocat de gestiunea lui Argetoianu, ceea ce a provocat concedieri şi neplata pensiilor şi salariilor; în ianuarie 1932, încă nu se plătiseră cele pentru septembrie anterior. S-a încercat chiar aplicarea unei extravagante măsuri prin care se prevedea plata unui singur salariu pentru familiile în care se aflau mai mulţi funcţionari.[9] Manifestaţiile şi protestele se succedau, iar situaţia ajunsese să fie atît de haotică, încît temnicerii închisorii din Hotin (Basarabia) au deschis porţile penitenciarului, eliberînd deţinuţii, ca mijloc de protest. Această atmosferă a precipitat demisia lui Iorga, deşi, imediat după constituirea noului guvern, prezidat de Vaida-Voievod, s-a trecut la aplicarea unei a doua „curbe de sacrificiu", care presupunea o scădere cu 15% a salariilor. Avînd în vedere aceste lucruri, printre funcţionari corupţia lua proporţii, ceea ce se traducea prin nemulţumirea, tot mai mare, a întregii societăţi civile.[10]

Amploarea acestei crize a birocrației statului avea puține asemănări în Europa anilor treizeci, cu excepția Germaniei din timpul Republicii de la Weimar, unde funcționarii au contribuit la suportarea crizei prin „curbe de sacrificiu" similare celor ale românilor. Însă aici, la efectele conjuncturale produse de prăbușirea economică și haosul politic, se adăuga profunda deziluzie implicată de spulberarea visului României Mari al anilor douăzeci și a speranțelor creării unui stat puternic, împărtășite de enorme mase de funcționari. Ca și în Germania, mulți funcționari români, apăsați de greutăți, fără un lider politic și, prin urmare, simțindu-se mai vulnerabili, deviau către opinii mai mult sau mai puțin radicale, însă totdeauna de dreapta. O parte din presiunea catalizată în jurul regelui, care căuta să-l determine să se hotărască pentru dictatură, venea din acest sector. Și tot acolo legionarii au știut să pescuiască în ape tulburi. Instituția „simpatizantului din umbră", care a început să se dezvolte în cursul anului 1933, era o soluție adaptată condiției funcționarului care, în cele mai multe cazuri, se vedea în imposibilitatea de a intra în rîndurile unui partid de opoziție. Garda de Fier a recrutat astfel sute de polițiști, consilieri comunali, avocați ai statului, angajați ai Căilor Ferate și multe alte categorii care acționau ca informatori sau simpatizanți activi, chiar în momente de foarte mare pericol. Alții, pur și simplu, s-au mulțumit să voteze pentru o mișcare politică ai cărei membri conducători și o bună parte dintre militanți proveneau din același mediu social.

Acest sprijin de clasă, foarte bine articulat într-o rețea care se extindea în toată țara, a fost de neprețuit ajutor pentru Garda de Fier. Ajungea în toate micile orașe de provincie și chiar în sate, avînd acces și chiar controlînd în toate cazurile resorturile puterii locale. A fost, de asemenea, indispensabil pentru infiltrarea și stabilirea Mișcării în București. Bineînțeles, numai o parte din acești funcționari au fost dispuși să colaboreze cu legionarii; cei mai mulți rămîneau atașați intereselor de grup sau partidului aflat la putere, oricare ar fi fost el, și erau ostili Gărzii de Fier.

Totuşi, aceasta putea conta pe sprijinul din interiorul birocraţiei de stat de care puţine partide parlamentare beneficiau şi, mai puţin decît oricare, formaţiunile de stînga.

Intelectualitatea, mijloc de penetraţie legionară în Bucureşti

Nu era necesar ca legionarii să facă mari eforturi pentru a lua legătura cu mediul funcţionăresc: chiar ei proveneau din acest mediu sau aspirau să-i aparţină ori să se afle în preajma lui. Codreanu şi Moţa erau avocaţi şi, cu toate că lucrau pe cont propriu, aveau zilnic legături cu sectoare largi ale aparatului judiciar sau cu forţe ale ordinii publice şi în aceeaşi situaţie se aflau zeci de militanţi şi de simpatizanţi. Învăţătorii şi profesorii făceau parte tot din categoria funcţionărească şi aceştia erau mereu foarte numeroşi în rîndurile Gărzii de Fier: însuşi tatăl lui Codreanu era profesor de liceu. În cartea sa, *Pentru legionari*, atunci cînd se plînge cu amărăciune de obstacolele şi presiunile pe care erau siliţi să le înfrunte partizanii săi, Căpitanul nu uită să menţioneze că în acele vremuri „dacă eşti tînăr cu studii, nu vei căpăta niciodată funcţiuni la stat, decît cu preţul vînzării conştiinţei şi credinţei tale" în vreme ce „statul a ajuns o şcoală a trădării".[11]

Însă conducătorii Legiunii nu puteau aspira să constituie un grup de militanţi de prestigiu, cu spirit mobilizator, plecînd de la „simpatizanţii din umbră". Calea alăturată, în acelaşi timp ea însăşi un obiectiv, era exploatarea legăturilor — şi, uneori, a ascendentului — care existau în România între intelectualitate şi aparatul de stat. Aceasta nu înseamnă că se aplica o strategie conştientă şi explicit planificată, căci, în realitate, Codreanu, — ca şi cei din anturajul său — provenea din mediul intelectual provincial şi acum nu făcea altceva decît să reia, este adevărat la o scară mult mai largă, anumite mijloace folosite încă din primele momente ale vieţii sale politice, la Universitatea din Iaşi. Pe de altă parte, criza lovea tot mai

mult în calea academică de promovare socială. Ca dovadă, Asociația Generală a Licențiaților Universitari din România a publicat, în 1933, o statistică din care rezulta că, din totalul profesorilor, numai 5% ocupau posturi sigure, 63% lucrau pe locuri întîmplătoare și 32% erau șomeri, într-un moment cînd 50% din copii nu erau încă școlarizați.[12]

Această cale a fost decisivă pentru fixarea Gărzii de Fier în București, unde trebuia să zguduie patina cosmopolită a studenților și să intre în atmosfera culturală a capitalei, mai densă și dinamică decît cea din provincie. Acest lucru s-a realizat deplin începînd din toamna lui 1932 și a fost rezultatul eforturilor făcute de trei activi studenți legionari — unul dintre ei, Mihai Stelescu, pe atunci parlamentarul cel mai tînăr al țării — care au luat pe seama lor o intensă campanie de atragere a prietenilor din capitală. Au jucat însă un rol important și cele 35 000 de exemplare de publicații periodice diverse pe care legionarii le vindeau atunci în stradă. Și, în special, publicarea revistei *Axa*.[13]

Au rămas puține referiri pînă astăzi cu privire la această publicație și nici măcar un exemplar nu pare să se fi strecurat pînă în bibliotecile occidentale de periodice sau în colecțiile particulare aparținînd exilaților români. Numai unele mărturii orale aduc puțină lumină în această privință. O dispariție atît de completă nu este de neînțeles avînd în vedere că publicația a apărut numai de două ori pe lună, din octombrie 1932 pînă în decembrie anul următor, în tiraje de 1 000 pînă la 2 000 de exemplare.[14] Totuși, aceste date nu reflectă impactul real produs de *Axa*. Succesul revistei s-a datorat faptului că grupa o serie întreagă de tineri intelectuali cu elan, avînd în jur de douăzeci și cinci de ani, care se bucurau de o audiență tot mai mare: Alexandru Constant, Ion V. Vojen, Vasile Christescu, Vasile Marin, Vladimir Dimitrescu, Radu Gyr, Gh. Furdui sau pictorul Alexandru Basarab, dar mai ales Mihail Polihroniade, prieten cu încă tînărul pe atunci, dar deja eruditul Mircea Eliade.[15] Intelectuali în adevăratul înțeles al cuvîntului, care erau încă la modă în anii

treizeci — eseiști, publiciști, politologi, literați, poeți, uneori toate acestea la un loc —, făceau parte dintr-o generație care suferea o anumită frustrare. Frații lor mai mari îndepliniseră imperativul istoric de a lupta în război pentru unificarea țării; vremea ce le fusese lor dat s-o trăiască îi înfrunta cu amenințarea de a le oferi imaginea distrugerii a ceea ce se realizase în 1919. Ceea ce cîștigase generația anterioară, puteau ei să piardă.[16] În fața acestei sfidări, mulți nu s-au resemnat doar la activitate intelectuală. Garda de Fier oferea modelul unei Mișcări cu trăsături aspre, activistă, însă totodată dornică să ia legătura cu intelectualitatea și să încerce să aplice cu entuziasm juvenil propunerile cele mai radicale.

Tinerii din grupul „Axa“ s-au transformat repede în vedetele unei Legiuni de curînd apărute în București. Lui Codreanu îi plăcea să-i țină în jurul lui și se consulta deseori cu ei. Cuibul din care făcea el parte era condus, în semn de onoare, de către Ion Moța, care-și vedea astfel recunoscut prestigiul de cel mai important intelectual legionar al timpurilor de început.[17] Spre deosebire de discuțiile purtate în celelalte cuiburi, discuții centrate pe probleme cotidiene sau avînd scopuri pedagogico-doctrinare, această grupare selectă purta polemici asupra unor probleme de nivel înalt și foarte concrete, cum ar fi politica agrară, reforma financiară, munca și capitalul sau armata.[18]

Sclipitori, ironici și chiar insolenți, membrii grupului, fii ai burgheziei mijlocii sau mari, aveau în ansamblu un inegalabil *glamour*, rafinat și monden.[19] Aduceau în straturile conducătoare ale Legiunii o sofisticare intelectuală și un aspect bucureștean, care contrasta cu imaginea de provincialism și de oarecare grosolănie pe care Mișcarea o mai păstra încă în 1931. Poate că nu este nimic mai semnificativ decît atitudinea față de anumite mituri: în timp ce un Moța, crescut în familia unui preot — profesiune marginală și cu puțin prestigiu în țările ortodoxe —, tradusese în românește *Protocoalele Înțelepților Sionului*, povestiri despre conspirații sinistre, furturi de ostie și asa-

sinate rituale, aceste lucruri erau tratate în mod superficial de clasele înalte ale societății și, desigur, de noii intelectuali legionari care proveneau din ele și care, după expresia lui Rezzori, „nu mai aveau nevoie să recurgă la argumente atît de grele pentru a-i considera pe evrei persoane inferioare“.[20] Dimpotrivă, nou-veniții au stîrnit gelozia multor lideri regionali și însuși Codreanu trebuia să-și dea serios silința pentru a struni anumite excese de mondenitate, datorate „ținutei de salon a filfizonului crescut la școala codului manierelor elegante", care nu se potriveau cu imaginea ascetică a unui „nou cavalerism, legionar“[21]. N-a reușit decît parțial: anecdotele despre comportamentul „diferit“ al intelectualilor bucureșteni au persistat pînă în ultimele clipe ale Gărzii de Fier.

Într-un oraș încă mic, cum era Bucureștiul anilor treizeci, un grup restrîns, însă prestigios, de intelectuali reușea să fie foarte bine cunoscut în toate mediile apropiate sau, pur și simplu, culte.[22] De aceea, apropierea sa de legionari a atras atenția unor ample sectoare ale tineretului studențesc din capitală către Garda de Fier. Mai mult decît atît, selecta proveniență socială a acestui grup de intelectuali, adevărată imagine a universității elitiste dinainte de război, acum dispărută, a provocat o mare emulație între clase, asupra maselor de noi studenți, sosiți de curînd în capitală, de la sate sau din orașe de provincie, și care doreau să scape, cît mai repede, de lipsa lor de cultură și rafinament.

Revendicarea de către legionari a moștenirii intelectuale eminesciene

Desigur că fenomenul grupului „Axa“ face parte dintr-o problematică mult mai complexă, aceea a înscrierii dezvoltării legionare în universul intelectual românesc dintre cele două războaie mondiale. Este evident că Garda de Fier avea o semnificație precisă pentru unii sau alții dintre oamenii de litere care s-au integrat în Mișcare sau au simpatizat cu ea, semnificație care în parte se explică

cu ușurință, ținînd cont de impactul pe care simplul discurs fascist îl avea în anii treizeci. Încă de la începutul deceniului era foarte clar în ce zonă a spectrului politic puteau fi catalogați legionarii, cu stilul paramilitar, cămășile lor verzi, atitudinile și limbajul lor specific. Cu atît mai puțin puteau exista îndoieli cu privire la preferințele lor din afara României: în februarie 1931, Moța a anatemizat în mod public Societatea Națiunilor, într-un discurs pronunțat în palatul Societății Studenților Mediciniști[23], în vreme ce Codreanu declara, în decembrie, în parlament, că este „dintre aceia care cred că soarele nu răsare la Moscova, ci la Roma“[24]. Propunerile sale dure, autoritare, mergeau pînă la aplicarea pedepsei cu moartea pentru cei care delapidau vistieria publică, expulzarea exploatatorilor străini, interzicerea posibilității ca politicienii să facă parte din consiliile de administrație ale băncilor și întreprinderilor și pînă la „trimiterea la muncă a tuturor agenților electorali“, totul culminînd cu „stabilirea unui comandament unic căruia să i se supună, într-un singur gînd, toată suflarea românească“[25].

Totuși, prin el însuși, discursul darwinismului social, preconizînd un guvern al elitelor și respingînd democrația, nu constituia contribuția cea mai originală a legionarilor. În România existau teoreticieni renumiți în acest domeniu, care nu militau în rîndurile mișcării legionare. De asemenea, antisemitismul lor provenea din izvoare europene binecunoscute, de la cel austro-german pînă la cel francez, chiar și de la unele dintre contribuțiile cele mai delirante ale autorilor ruși, apărate de doctorul Paulescu, unul dintre primii mentori ai lui Codreanu.[26] Nici anumite aspecte, aparent originale, ale stilului lor de acțiune nu erau atît de noi dacă luăm ca referință atmosfera europeană a epocii și trecutul ei recent. Forma de încadrare a tinerilor săi adepți, marșurile la sate în căutarea acelui *Volkgeist* al pămîntului românesc, insistența în stabilirea unei legături cu poporul prin muzică, ca și, parțial, organizarea în cuiburi, conturau un stil care se asemăna, spre exemplu, cu cel al tinerilor *Wandervogel* germani de la începutul secolului[27]; și nu

trebuie să uităm că mama lui Codreanu era nemțoaică și că din nordul Moldovei era ușor să ții legătura cu lumea germanică prin Bucovina, unde, în momentul cînd regiunea s-a unit cu România, mai dăinuiau și frățiile studențești de tipul *Börsenschäfte*.

Pe de altă parte, Mișcarea legionară nu a fost niciodată o transpunere întocmai a modelelor fasciste străine și în aceasta constă superioritatea ei asupra unor copii atît de grosolane ca Fascia Națională Română (în cele două variante, din 1923 și 1928[28]) sau asupra național-socialiștilor lui Ștefan Tătărăscu. Codreanu și ai săi și-au dezvoltat propriile discursuri, intim legate de cultura română, în general, atît la sate cît și în orașe, și întotdeauna au datorat mult unor importante curente și figuri ale intelectualității. Mișcîndu-se într-o lume de profesori, studenți și burghezie de funcții ei au avut grijă să arate clar pe cine considerau inspiratorii multora dintre acțiunile lor.

Cazul cel mai străveziu este cel al revendicării lui Eminescu drept „mare precursor al legionarismului".[29] Această afirmație ar putea să tulbure somnul multor români, pentru că Eminescu este veneratul, marele poet național. Totuși, este evident că opera lui conține multe puncte de vedere politice, ca rezultat al romantismului tîrziu conservator și ultranaționalist (chiar xenofob, cum o dovedesc unele versuri teribile ale poetului) opus primei generații romantice din perioada 1840–1848, de inspirație franceză și liberală. În jurul acestui ultim curent se constituiseră bazele statului modern român, avînd capitala la București, condus de burghezia financiară și industrială munteană. În contrast cu el, Eminescu, membru al cenaclului *Junimea*, și-a făcut simțită influența între 1860 și 1890, stabilind puternice legături intelectuale cu lumea culturală germană. Erau anii marii înfrîngeri franceze în fața tînărului Reich și în România, ca și în multe alte țări europene, Germania apărea deodată ca un nou și perturbator astru rege în constelația puterilor europene. În cazul României, Junimea iniția, în plus, un fel de reacție culturală foarte mult legată de societatea moldovenească decadentă, altădată bazată pe puterea moșierilor,

aflată acum într-o decădere clară, îndepărtată de resorturile statului, care se aflau la București. Astfel, junimiștii, în frunte cu Eminescu, constituiau o primă mișcare intelectuală care revendica un „specific românesc" bazat pe valorile culturii agrare în declin și pe denunțarea contaminării străine — grecești, evreiești, armene și cu influențe culturale occidentale — coloană a cincea a abuzurilor și ingerințelor marilor puteri. Poetul nu a ascuns niciodată jignirea profundă pe care a simțit-o în fața hotărîrilor Congresului de la Berlin din 1878, care, în aprecierea lui, pătau în mod dureros recent obținuta independență românească.[30]

Moștenirea lui Iorga

Identificarea unei părți a intelectualilor Legiunii cu opera politică eminesciană avea o semnificație logică, mai ales ținînd cont că vechiul protector, A. C. Cuza, ajunsese să fie considerat „ultimul dintre junimiști". *Corpus*-ul eminescian reprezenta pentru legionari un naționalism ivit din Moldova, însă niciodată explicit regionalist, o respingere a ceea ce era străin, speranța poetului într-un conducător providențial și într-o elită în fruntea națiunii — alături de refuzul insistent al idealului politic liberal, moștenit de la Revoluția franceză — și, în general, într-o nouă dreaptă *fin de siècle*. Totuși, altă mișcare politică și intelectuală mai apropiată de realitățile timpului și mai decisivă decît junimismul în configurarea universului legionar a fost sămănătorismul.

Termenul vine de la *Sămănătorul*, revista literară în jurul căreia s-a articulat prima încercare sistematică de a defini și a fundamenta „specificul românesc" pe baza unui ansamblu de mituri intelectuale. În traumatica conjunctură a crizelor imperialiste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea („anul '98" al lui Jesús Pabón) și a respingerii societății urban-industriale de către burghezia mică și mijlocie amenințate de criza capitalismului, sămănătorismul poate fi identificat cu acele grupuri de mișcări intelectuale care căutau să

menţină identitatea naţională ameninţată, prin căutarea unui trecut idealizat.[31] Capitalul străin care intra din belşug în ţară, o politică internaţională oportunistă şi „puţin patriotică", efectele suferite de România datorită marii crize economice internaţionale din anii 1900–1903 şi o mlădiţă de reînnoită agitaţie românească în Transilvania, într-un moment în care autorităţile maghiare făceau presiuni pentru maghiarizarea minorităţilor etnice de acolo, constituiau cadrul acestei publicaţii literare apărute în 1901.[32]

Totuşi, *Sămănătorul* nu a ajuns să aibă forţă proprie pînă cînd nu s-a transformat, progresiv, într-un catalizator pentru o serie întreagă de tineri intelectuali nemulţumiţi — inclusiv insatisfacţia declarată deschis împotriva „camarilismului" liberalilor aflaţi la putere, care acordau posturi şi venituri intelectualilor ce le erau devotaţi; şi, mai ales, pînă cînd nestatornicul Nicolae Iorga nu a devenit, în 1905, liderul lui pasionat. Pe atunci, în anii dintre cele două secole, eruditul istoric nu numai că elabora articol după articol despre originile medievale ale statului naţional român, ci, convins că reprezintă conştiinţa naţională română, încerca să mobilizeze opinia publică în jurul marilor teme sociale şi naţionale ale momentului. Entuziasmul său pentru revistă nu a durat decît un an, însă a dinamizat Mişcarea printr-o xenofobă campanie naţionalistă care s-a încheiat cu boicotarea violentă, declanşată în martie 1906, a reprezentării unei piese franţuzeşti la care asista înalta societate din Bucureşti.[33]

Dacă legionarii au fost la început datori cu ceva mişcării sămănătoriste, acest lucru se poate observa în două probleme: exaltarea ţăranului român, idealizat şi liric, arhaic şi etern, foarte „decorativ" şi bucolic; şi credinţa că în trecut exista un model de *Volksgemeinschaft* — real sau fictiv —, care trebuia să fie recuperat. Iorga a cizelat acest mit romantic pînă la a-i da o nouă credibilitate ştiinţifică bazată pe „Constituţia populară din 1300", în care se găseau originile democraţiei „în stil românesc"[34], cum au fost „republicile" de răzeşi, fără partide sau birocraţie. Aceste

comunități de țărani liberi din Moldova și Țara Românească, conduse de sfaturi populare și norme consuetudinare jucaseră un rol important, sub conducerea marilor voievozi, în apărarea principatelor împotriva atacurilor turcești. Însă punctul final al acestei întregi mitologii era apărarea mitului idealizat al vechii ordini patriarhale a colaborării între clase, prezidate de „boierul bun", și respingerea urii de clasă, ca pe un păcat al rătăcirii timpurilor moderne.

În sfîrșit, dezbaterea în jurul școlarizării ca premisă pentru constituirea unei națiuni puternice, extinsă în toată Europa de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și polarizată în jurul modelului de școală laică al lui Jules Ferry, al școlii tehnice germane și al experiențelor pedagogice de avangardă, a fost accentuată în România prin aprobarea legii învățămîntului, secundar și superior, în 1898, și prin eforturile românilor transilvăneni pentru a evita maghiarizarea impusă în școlile ungurești. Ideea de a difuza cultura națională în rîndurile poporului ca mijloc de a realiza unitatea este mereu prezentă la Iorga[35] și, de aici, prin intermediul tatălui lui Codreanu, va trece la liderul Legiunii. Acesta o va relua încontinuu în scrierile sale, concepîndu-și Mișcarea ca pe o mare școală spirituală din care trebuia să iasă un nou român, imagine a virtuților civice și patriotice, sau ca pe o apărătoare a centrelor de cultură și de învățămînt românești împotriva loviturii date de evrei: „Cine stăpînește orașele, stăpînește școlile și cine stăpînește azi școlile, mîine stăpînește țara."[36]

Sămănătorismul a fost un populism de dreapta, teoretic opus populismului de stînga, de inspirație narodnică, importat din Rusia de Constantin Stere, un socialist născut în Basarabia în vremea cînd aceasta era o provincie a Imperiului Rus. De fapt, existau totuși coincidențe programatice și colaboratori comuni[37]; în amîndouă se află originea țărănismului și, în parte, a stilului legionar: spre exemplu, în entuziasmul naiv demonstrat de „pășirea în popor" și în idealizarea naționalistă a maselor țărănești ca „cele mai pure ale neamului". Această influență nu ajunge în mod direct la Codreanu prin *Sămănătorul*, ci mai degrabă pornind de la experiența politică ulterioară a lui Iorga, care,

după ce abandonează revista, își creează o alta, proprie, *Neamul românesc*, și va înființa, împreună cu A. C. Cuza, Partidul Naționalist Democrat. În această nouă fază, Iorga nu recurge la argumente foarte diferite, ci doar încearcă să confere o expresie mai explicit politică estetismului literar al *Sămănătorului*. Aceste scrieri ale lui Iorga, ca și cele ale lui Cuza, vor fi prima hrană naționalistă a adolescentului Codreanu, alături de amintirile tatălui său, vechi militant în această direcție.[38]

O încercare intelectuală: structurarea noului stat român

După furtuna primului război mondial, apar ca ciupercile noi și antitetice curente intelectuale; varietatea și intensitatea culturii de expresie românească din anii douăzeci și treizeci nu au fost niciodată egalate, nici înainte, nici mai tîrziu.[39] Dezbaterea în jurul „specificului național" s-a extins, de asemenea, în mare parte din Europa central-orientală a perioadei interbelice, zonă cu națiuni recent ajunse la independență sau unde regimurile teoretic democrat-liberale erau mai nesigure. Trebuia ca Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, toate state noi, să-și găsească identitatea. România, la rîndul ei, și-a dublat teritoriul și populația ca urmare a Marelui Război, ceea ce a dus la o serie de noi probleme și speranțe naționale. Simptom important al acestei dorințe de „structurare" a fost succesul lui Ortega y Gasset într-o Românie în care controversa postbelică se amplifica, o Românie confruntată cu amplele fenomene sociale generate de război: accentuata mobilitate a claselor sociale și rolul important al maselor în politică și cultură. Alături de el, Maeztu, Unamuno și d'Ors au influențat filozofia românească, în această căutare de autoidentificare, mai serios decît curentele franceze contemporane.[40]

Aici, și în restul Europei central-orientale, Keyserling, Huizinga sau Toynbee au furnizat răspunsuri, dar nu au lipsit nici exegezele autohtone: de la „prometeismul" polonez

— creat în cercurile ideologilor care susţineau politica lui Pilsudski —, la mitul „celei de-a treia civilizaţii greceşti — după Grecia antică şi Imperiul Bizantin — formulat sub dictatura lui Metaxas[41], trecînd printr-o întreagă pleiadă de intelectuali care încercau să recreeze mitul „misiunii istorice“ a Ungariei ca apărătoare a creştinătăţii, acum împotriva bolşevicilor — fără să lipsească nici chiar o grupare de extremă dreaptă care „să demonstreze“ că Isus Hristos însuşi fusese turanic, adică strămoş al maghiarilor. În Bulgaria, aflată sub regimul autoritar al Regelui Boris, se elabora o excentrică teorie care îi înrudea pe bulgarii moderni cu hunii şi care apăra ideea că în secolul al IX-lea ţara fusese leagănul civilizaţiei slavo-ruse, că bogomilismul fusese o încercare de reformare a bisericii creştine şi că, ulterior, prin intermediul mişcării husite, se va maturiza în protestantism, iluminism şi Revoluţia franceză; şi chiar că Napoleon avea sînge bulgar în vine.[42]

Totuşi, nu era numai extravaganţă în aceste încercări. În România acelei epoci, dezbaterea în jurul „specificului naţional“ avea multe legături cu „originile spirituale“ ale românului, care, la rîndul lui, se apropia de o formă efectivă de autoafirmare în faţa naţiunilor din jur, ostile din punct de vedere istoric: polonezii şi maghiarii catolici, turcii musulmani şi ruşii ortodocşi, însă slavi. În faţa ameninţării ipotetice din interior din partea unei burghezii evreieşti bine statornicite, ridicarea steagului religios era, de asemenea, eficientă. Deşi latinitatea românească este mai mult „entelehică“ decît reală, convingerea că sînt „singurii ortodocşi latini şi singurii latini ortodocşi“ este şi astăzi etalată de mulţi români. Întreg contextul se lega, la rîndul lui, cu valul de neomisticism şi spiritualism religios care a afectat Europa anilor douăzeci extinzîndu-se de la neotomismul francez şi neomisticii italieni (Guido Manacorde, Gallarati-Scotti) pînă la Chesterton şi Tagore.

În România anilor douăzeci, întreagă această dezbatere s-a centrat în mare măsură în jurul revistei *Gândirea*, iar Nichifor Crainic, corifeu al mişcării, recurgea, într-un

bine cunoscut articol, la o explicație foarte plastică a ceea ce însemna gîndirismul: „Peste pămîntul, pe care am învățat să-l iubim din *Sămănătorul*, noi vedem arcuindu-se coviltirul de azur al Bisericii ortodoxe. Noi vedem substanța acestei Biserici amestecată pretutindeni cu substanța etnică. Pentru noi și pentru cei care vor veni după noi, sensul istoriei noastre și al vieții și artei populare rămîne pecetluit dacă nu ținem seama de factorul creștin. El e tradiția eternă a Spiritului care, în ordinea omenească, se suprapune tradiției autohtone."[43] Totuși, pentru Crainic, repunerea în valoare a ortodoxismului ducea la considerarea specificului național în relație cu Orientul, însoțită de polemici complicate — aproape bizantine — cu privire la proporția exactă a moștenirii trace, dace sau latine existente la românii din secolul al XX-lea. Această reevaluare a spiritului oriental-ortodox a fost, la rîndul ei, puternic impulsionată de impactul pe care l-au avut în Europa prestigioși filozofi ruși exilați. Cel mai cunoscut dintre toți a fost, fără îndoială, Nicolai Berdiaiev, dar au existat și cavalerii eurasianismului care apărau, o dată în plus, ruptura de Europa occidentală — principele Trubețkoi, Savițki, Alexeiev — și reacționarismul nerușinat al lui I. A. Ilin, predecesor al fascismului, însă cu o importantă încărcătură religioasă.[44]

În mijlocul acestei atmosfere, Legiunea a păstrat și afirmat în mod ostentativ ideea că spiritul ortodoxismului prezida *„singularitatea cosmică"* a poporului român, parafrazîndu-l pe Crainic. Acesta a ajuns să fie foarte apropiat de legionari, încît a fost arestat împreună cu ei după asasinarea primului-ministru, Duca, în 1933. De fapt, gîndirismul nu a fost singurul model construit de această lume intelectuală strînsă în jurul naționalismului și religiozității, deși a fost cel mai important și le-a premers cu mult pe celelalte. Codreanu și intelectualii legionari au intrat în politică sub semnul acestei mișcări care impregna mediul cultural românesc al anilor douăzeci. Însă la începutul deceniului următor se remarca deja o nouă generație, cea mai direct implicată în legionarism.

Ei îi aparțin intelectualii din grupul „Axa", alături de mulți alții — între ei, Mircea Eliade și Cioran —, grupați în jurul lui Nae Ionescu, profesor universitar, care exercita o profundă influență asupră-le.[45] În esență, acesta urma calea marcată de gîndirism și, în general, de ambianța de neomisticism și de căutare a „specificului național", în care se situa și Lucian Blaga, filozof de mare profunzime ontologică. Analiza pe care a făcut-o Nae Ionescu spiritului ortodox, care, pentru el, era definitoriu românului, într-o epocă în care materialismul părea să fie în declin în toată Europa, se baza, de asemenea, mai mult pe abstracțiuni filozofice decît pe istorie, astfel încît „ortodoxia" era considerată „un mod *firesc de a fi în Lume*, pe care-l ai sau nu îl ai, dar pe care anevoie ți-l poți construi".[46] Acest lucru era sigur în așa măsură încît, pentru filozoful român, Lenin fusese, înainte de toate, rus-ortodox: „Lenin a putut, deci, să se declare ateu și să și activeze în consecință. Structura lui sufletească, felul lui de a judeca, simți sau percepe, nu era însă mai puțin ortodox."[47]

Curentul filozofic creat de Nae Ionescu a fost numit trăirism, un fel de existențialism mistic. Însă, în paralel, respingerea raționalismului și pozitivismului a dat roade politice. Nae Ionescu a denunțat în repetate rînduri democrația ca sistem politic produs de „mentalitatea protestantă", neadaptat realității spirituale românești[48]; totodată, a respins capitalismul și, o dată cu el, moștenirea culturală europeană occidentală. S-a apropiat treptat de legionari, rămînînd în legătură cu ei, personal sau prin discipolii săi, și a sfîrșit prin a deveni unul dintre inspiratorii cei mai distinși ai retoricii Mișcării Legionare.[49]

Aici se găsește, în coexistența cu această lume intelectuală dintre cele două războaie mondiale, răspunsul la religiozitatea caracteristică celor care conduceau Mișcarea Legionară, care în aparență era bizară și radicală, atît în privința demonstrației, cît și a simțirii. În afara contextului cultural și intelectual al epocii ea ar fi pur și simplu de neînțeles. De la înființarea Legiunii Arhanghelului Mihail au devenit obișnuite rugăciunile publice ale militanților

ei, ca și maximele din Evanghelie. Codreanu, care era practicant convins și care ținea cu rigurozitate postul săptămînal, îl citează pe Sfîntul Pavel în *Pentru legionari* și invocă dragostea creștinească; declară că-l venerează pe Sfîntul Anton — al cărui scapular îl purta— și stabilește că nici un legionar nu poate fi ateu. Uneori părea chiar stăpînit de o adevărată *imitatio Christi*. Referindu-se la menirea neamului, explica în opera lui fundamentală: „Țelul final (al neamului) nu este viața. Ci *Învierea*. Învierea neamurilor în numele Mîntuitorului Isus Hristos. Creația, cultura nu-i decît un mijloc, nu un scop, cum s-a crezut, pentru a obține această înviere. Este rodul talentului pe care Dumnezeu l-a sădit în neamul nostru, de care să răspundem. Va veni o vreme cînd toate neamurile pămîntului vor învia, cu toți morții și cu toți regii și împărații lor. Avînd fiecare neam locul său înaintea tronului lui Dumnezeu. Acest *moment final*, «învierea din morți», este țelul cel mai înalt și mai sublim către care se poate înălța un neam."[50] Faptul că dialectica legionară era în mod evident apropiată de acest univers intelectual este mai mult decît o coincidență tematică; o parte din conținutul lui era asumată cu ardoare ca un univers posibil și real. Era o deosebire importantă față de oricare alt grup politic român și explica atracția pe care o exercita Mișcarea legionară asupra multor intelectuali. Prin atitudinile lor și nu doar prin vorbele lor mai mult sau mai puțin exagerate, legionarii păreau să posede voința de a materializa anumite teorii, oricît de abstracte, utopice sau extravagante păreau. Cu alte cuvinte, cel mai bun discurs al legionarilor, cel care avea cel mai mare impact asupra intelectualilor, în special, și asupra societății, în general — ca și în cazul naziștilor și fasciștilor în țările lor —, a fost întotdeauna un discurs al literalității, al predominanței acțiunii: „Fapta, nu vorba. — Fă! Nu vorbi!" era unul din îndemnurile pe care Codreanu le considera cele mai importante.[51] Hotărîrea lor nu se dovedea numai prin asumarea ortodoxismului ca mijloc de afirmare națională,

ortodoxism impus tuturor militanților și transformat într-o fanatică practică zilnică, ci și prin voința de a aplica violența chiar în mod sistematic și de a accepta înfruntarea cu forțele ordinii publice. Coeziunea și unanimitatea, aproape militărească, a acțiunilor militanților supuși unui conducător, perseverența în urmărirea unui „dușman interior" sau mobilizarea politică a unor largi sectoare ale societății, începînd cu ultranaționalismul de dreapta: toate acestea implicau o reală inovație în limitele căreia un detaliu sau altul al doctrinei legionare expuse într-un anumit moment putea să fie mai mult sau mai puțin specific fascist.

Discurs rural, discurs urban: elastica dialectică legionară

De la macrocontextul crizei economice, care a fost cadrul lansării Gărzii de Fier, la analiza foarte amănunțită a pătrunderii ei în sate și orașe, concluziile finale ajung din nou la evaluarea generică a discursului legionar, care, în prima jumătate a anilor treizeci, a folosit o serie de mituri culturale și intelectuale împărtășite într-o anumită măsură de cele două grupuri sociale românești mai importante ale epocii, adică, țăranii și inteligheția, amîndouă afectate de o serioasă criză economică și de răsturnările sociale.

Ambele grupuri sociale dispuneau de o importantă moștenire culturală în care anumite mituri se refăceau periodic. Intelectualitatea, apropiată de mediul rural prin originile ei, se inspira de la țărani — considerați punct de origine și de referință —, pentru elaborarea teoriilor despre originile națiunii, caracterul locuitorilor, sau „destinul" ei. În multe ocazii, aceste reprezentări se întorceau într-un fel sau altul la spațiul lor originar și erau reasumate, reîntărite pînă la a ajunge certitudini. În parte, retorica legionară era valabilă în ambele sensuri, lucru foarte firesc, dat fiind că atît Codreanu, cît și Moța și cea mai mare parte dintre

conducătorii inițiali nu erau nici țărani, nici burghezi din București, ci, în calitate de fii de funcționari, profesori, negustori sau preoți, toți din provincie, se născuseră la limita dintre lumea satelor și cea a inteligheniției.

Referirile la comunitatea națională ideală fără clase aveau o anumită tradiție printre intelectualii români, spre exemplu, în cadrul semănătorismului. Pentru mediul rural, cercetările lui Teodor Shanin asupra adaptării socio-economice a satului rus la noile structuri ale statului sovietic după Revoluția din octombrie insistă asupra „segmentării verticale a comunității țărănești" care favorizează „legăturile tradiționale, experiența comună, relațiile directe și vecinătatea; stimulează ajutorul mutual și sînt totodată centrul unei mari lealități și solidarități între membrii săi."[52] Marea solidaritate și capacitate de apărare în fața presiunilor externe s-a dezvoltat datorită indicilor ridicați de mobilitate socială, a conflictelor cu nobilimea, orașele și statul, trăite în mod colectiv de către comunitate, și a frecvenței catastrofelor naturale care îi uneau pe toți în conștiința unui destin comun. Deși această solidaritate nu înlătura tensiunile social-economice interne din comunitate, Shanin remarcă faptul că un țăran înstărit putea provoca invidii, dar era, de asemenea, posibil să fie considerat un lider firesc al grupului.[53] Acest mod de a pune problema ajută la explicarea participării țăranilor înstăriți din România la răscoala din 1907 și, parțial, la înțelegerea rezultatelor obținute de Garda de Fier în județe eterogene în ce privește mărimea proprietății, în special în Moldova de sud.

Acest punct de vedere este întărit prin importanța socio-istorică pe care au avut-o în Principatele Dunărene comunitățile de răzeși, a căror supraviețuire aproape pînă în anii treizeci ai acestui secol arată că în România exista o foarte puternică cultură țărănească, cu propriile ei modele de organizare socială autonomă. Timp de secole, satele de răzeși au îndeplinit funcția de zone de frontieră, conduse de o adunare obștească fără conducător, aleasă prin sufragiu colectiv oral și care dispunea de atribuții penale

și fiscale autonome. Distribuirea terenurilor între locuitori se realiza pe baza unui sistem complex, aproape matematic egalitar, ale cărui operații de calcul se transmiteau oral din generație în generație.[54] Boierii și mînăstirile au reușit să reducă cea mai mare parte din membrii acestor comunități la condiția de șerbi, însă la începutul secolului al XX-lea încă mai existau concentrări importante de astfel de sate în anumite părți ale României, sate care, în procesele privind stăpînirea pămîntului, acționau în mod colectiv în fața tribunalelor.[55] În 1930 mai existau puține comunități, însă li se păstra amintirea în conștiința populară. Este sigur și evident că primele campanii agrare ale legionarilor au pornit chiar dintr-o zonă (Moldova de sud) în care satele de răzeși atinseseră cea mai mare densitate și unde mai supraviețuiau resturile uneia din cele mai mari „republici", cea a Vrancei (județul Putna).

Mitul *Volksgemeinschaft* sau comunitatea națională ideală a condiționat mereu, în discursul legionar, menținerea celor două garanții importante ale ordinii sociale tradiționale: Coroana și Biserica. Apărarea monarhiei se făcea mai mult în numele trecutului, decît referitor la regele aflat la putere și era legată, la rîndul ei, de imaginea legionarilor ca apărători ai „adevăratei" legalități, justiții și moralități, în opoziție cu guvernele corupte aflate la conducere și cu aparatul lor represiv și administrativ. „Dialectica haiducească" sau referirile la formele tradiționale de autoritate — penele de păun la căciulă, în genul voievozilor, — nu erau descoperiri extravagante ale lui Codreanu și Moța; ele abundau în tradiția țărănească și în literatura română. Nu este întîmplător că cele două filme de pionierat ale cinematogtrafiei românești au fost chiar *Iancu Jianu* și *Haiducii*, amîndouă cu tematică referitoare la tîlharii cu veleități sociale. Au fost prezentate în premieră în 1929 și, în pofida calității foarte slabe — de fapt „caii" erau măgari, pe care eroicii călăreți aproape își tîrau picioarele —, au constituit unul din cele mai mari succese de casă din istoria cinematografului românesc.[56]

Însă înainte de toate, religiozitatea era poate cel mai puternic și ambivalent mit folosit de legionari. În anii douăzeci s-a realizat coordonarea între o importantă fracțiune a intelectualității care o promova cu scopuri naționaliste — și anticomuniste — și o țărănime pentru care păstra încă o importantă valoare referențială în domeniul cultural. Aici, Codreanu a ajuns la fondul problemei, căci și-a asumat în mod deplin sensul multiplu pe care îl avea religia în lumea satelor. Aceasta implica o anumită distanțare față de Biserica oficială și chiar față de credința instituționalizată și o coborîre la bogatul substrat de credințe magico-superstițioase care făceau parte din complexa structură culturală a țărănimii române. Această atitudine nu avea deloc un sens fictiv sau simbolic. Despre caracterul superstițios al Căpitanului au rămas dovezi în *Însemnările* sale, adică în notele personale, unde în trei pagini dense încearcă să stabilească lunile și zilele faste și nefaste pentru el și pentru Mișcarea legionară.[57] Aceasta putea să fie o trăsătură absolut personală, dar într-o mișcare de felul celei legionare, în care idolatrizarea șefului este totală, astfel de trăsături se propagă ca părți ale comportamentului de grup. Pe de altă parte, literatura română modernă a recurs în mai multe ocazii la această tematică — este suficient să citești povestiri ca, de exemplu, *Copil schimbat* de Pavel Dan, sau *Ultimul berevoi* de Vasile Voiculescu, pentru a cita texte mai ușor accesibile cititorului de limbă spaniolă[58]— și chiar în centrul Bucureștiului din zilele noastre este posibil să ai dovezi despre cît de viguroase sînt unele dintre credințele legate de „deochi".[59]

Codreanu, Moța și alți membri ai conducerii legionare credeau orbește în cea mai mare parte a retoricii lor și se considerau parte integrantă a lumii pe care o apărau sau pe care spuneau că o reprezintă; acest lucru îi făcea convingători pentru mulți români. În pofida tuturor acestor lucruri, discursul legionar nu înceta să fie bîntuit de contradicții. Astfel, idealizarea vechii societăți patriarhale implica ideea că boierii păstraseră pămîntul românesc mult timp, „apărîndu-se cu disperare împo-

triva invaziei evreiești“[60]. Căpitanul se sprijină pe spusele lui Iorga pentru a face această afirmație, însă este sigur că tocmai marii proprietari de pămînturi au fost cei care au făcut contracte cu arendașii evrei din nordul țării în ultima treime a secolului al XIX-lea. De asemenea, boierii au fost cei care au adus la sate flagelul alcoolismului în secolul al XVIII-lea, ca urmare a faptului că stăpînirea otomană interzisese exportul de grîu din provinciile românești. Marii proprietari de pămînt au construit distilerii în care excedentul de grîu era transformat în rachiu și apoi au deschis cîrciumi, obligînd țăranii să cumpere anual o anumită calitate de alcool sau plătind chiar munca în acest fel. Nici mitul cîrciumarului evreu care alcooliza populația nu era adevărat: în 1926, Basarabia și Moldova aveau cel mai mic număr de cîrciumi din toată România și diferența era chiar mare.[61]

Pe de altă parte, Codreanu amestecă viziunea unui trecut țărănesc eroic și ireal cu disprețul față de prezent, atunci cînd, într-un paragraf din *Pentru legionari*, explică: „Mulțimea nu înțelege nici alte legi mai mărunte. Nu numai că nu le poate prinde ea din văzduh, dar trebuie să i se explice multă vreme, să i se repete în mod insistent, să fie chiar pedepsită pentru a le înțelege“. Și continuă:

„Iată cîteva legi imediat necesare vieții ei, pe care le înțelege cu greu: că în caz de boală infecțioasă, trebuie izolarea bolnavului și dezinfecție generală; că în casă e nevoie să intre soarele, deci trebuie ferestre mari; că vitele, dacă sînt îngrijite și hrănite mai bine, dau mai mult pentru hrana omului etc.“[62]

Nu prea par să existe aici legături între această „mulțime“ și cea care conduce comunele de răzeși cu vechea lor capacitate de autoguvernare. Și se arată puțină înțelegere pentru mizeria care-i obliga pe țărani să-și construiască locuințele fără ferestre sau cu șipci bătute în cuie în loc de geam; sau pentru secolele de violență și invazii care au făcut să se contopească locuințele cu peisajul și au dus la ascunderea pereților în pămînt, sub gigantice acoperișuri vegetale cu funcții de izolare și impermeabilitate, dar și de

camuflaj. Sau chiar pentru pierderea de către țărani a drepturilor asupra pădurilor, ceea ce i-a obligat pe mulți să renunțe la construcțiile de lemn și să recurgă la acelea, mai puțin igienice, de chirpici.[63]

Codreanu, cu bagajul lui cultural de avocat, fiu al unui profesor de liceu care, în plus, își părăsise micul oraș de provincie pentru a participa la o mișcare politică la scară națională, alături de un A. C. Cuza sau un Iorga, nu era țăran. Cu toate că-i atrăgea pe locuitorii satelor prin prezența sa, nu putea simți ca ei, pentru că nu împărțea cu ei problemele de zi cu zi și pentru că nu suferise în formarea sa influența unei „memorii familiale" țărănești. Avea dreptate, într-un fel, acel colonel care încercase, în ianuarie 1929, să-l împiedice pe Codreanu să meargă la țăranii din Cahul. Așezîndu-se în fața lui, l-a întrebat: „Cine ești tu, ești Avram Iancu?"; la care cel interpelat răspunse sec: „Da, sînt Avram Iancu". Deja înfuriat de calmul lui Codreanu care fuma o țigaretă, militarul a strigat cu dispreț către cei care asistau la scenă: „Uite-l, fumează țigări cu filtru și zice că-i țăran!"[64]

NOTE LA CAPITOLUL AL VI-LEA

1 Mulțimea de note diplomatice și telegrame expediate în cele opsprezece zile de ambasadele diferitelor țări la București dau o idee despre tensiunea produsă de greve. Se găsesc mesaje de solidaritate internațională cu muncitorii români în: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1930–1940, sous-série „Roumanie", vol. nr. 170 (Politique intérieure), 1er mai–31 mars 1933, vezi pp. 254–274 din vol. Documentele diplomatice informînd despre criză, care au fost trimise de Legația franceză, au fost telegramele din 2. II. 1933 (nr. 47), 18. II. 1933 (nr. 81) și raportul nr. 81 din 18 februarie. La Ministero degli Affari Esteri (Roma) vezi: fondo „Romania" busta nº 5 (1933), fasc. 1 (Rapporti politici), posiz. 1, Telespressos nº 279/95 și nº 279/96, 6 febraio 1933. În conducerea grevei de la atelierele „Grivița", care a reprezentat momentul cel mai reușit după multe încercări fără succes ale comuniștilor în perioada interbelică, aceștia au jucat într-adevăr un rol important. Vezi R. R. King, *op. cit.*, p. 22; Victor Frunză se dovedește mult mai critic în evaluarea acestei acțiuni; vezi *op. cit.*, vol. cit., pp. 48–49.

[2] Vezi, de Antonio Elorza, *La razón y la sombra. Una lectura política de Ortega y Gasset*, Barcelona, 1984, p. 122.

[3] Mircea Eliade, *Memorii (1907–1960)*, Humanitas, București, 1991, vol. I, p. 283.

[4] Emilia și Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României, 1933–1938*, București, 1978, p. 11.

[5] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, pp. 218–220.

[6] *Ibidem*. Pentru dezvoltarea orașului București sînt utile, de asemenea: David Turnock, *op. cit.*, pp. 32–44; Dean S. Rugg, *Eastern Europe*, Londra, 1985; vol. din colecția *The World Landscapes*, ed. dr. J. M. Houston, vezi pp. 234–240 pentru un studiu al evoluției Bucureștiului în raport cu alte capitale din estul Europei. De asemenea, Roy E. H. Mellor, *Eastern Europe. A Geography of the Comecon Countries*, Londra, 1975, pp. 157–159.

[7] Andrew C. Janos, *art cit.*, p. 108.

[8] *Ibidem*.

[9] Întrevedere cu Mihail Enescu la Torremolinos, 17. III. 1982.

[10] *Ibidem*. Enescu a stabilit, din memorie, o scară comparativă de salarii, cu scopul de a demonstra degradarea capacității de cumpărare a funcționarilor: cei 300 de lei pe care-i cîștiga în 1916 un judecător supleant echivalau, în 1935, cu salariul de 15 000 de lei al unui judecător titular. Înainte de război, solda unui sublocotenent era de 272 de lei, ceea ce reprezenta, în 1935, 14 000 de lei, cît avea un colonel. Un controlor de cale ferată cîștiga 100 de lei în 1916, ceea ce, 19 ani mai tîrziu, era egal cu salariul de 5 000 de lei al unui șef de gară.

[11] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari. op. cit.*, p. 415. Referindu-se la adepții săi cei mai apropiați care, în 1928, au început să lucreze ca avocați, Codreanu spune: „Deși elemente de valoare, ei abia își vor cîștiga o biată pîine. Avocați la Calea Ferată, la Primărie sau Stat, ei nu vor putea intra. Acolo sunt locuri numai pentru cei ce își părăsesc linia de luptă și trec în linia partidelor politice.“ *Pentru legionari*, p. 323.

[12] Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 16.

[13] După Mihail Enescu, prin ea „a fost rupt frontul la București“. Întrevedere la Freiburg i. Br. , 11. VIII. 1982.

[14] *Ibidem*. Nu s-au păstrat date nici cu privire la regularitatea apariției ei.

[15] Virgil Mihăilescu, *op. cit.*, p. 68.

[16] Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 276.

[17] Pe atunci Moța se întorsese la București, unde profesa avocatura. Întrevedere cu Nicolae Șeitan, Aravaca (Madrid), 28. III. 1983.

[18] C. Z. Codreanu, *Cărticica...*, *op. cit.* Pentru discuțiile din cuibul „Axa“, vezi punctul 12.

[19] Întrevedere cu Mihail Enescu la Freiburg i. Br., la 11. VIII. 1982.

[20] Vezi Gregor von Rezzori, *op. cit.*, p. 197. Mihail Enescu, deși neintegrat în grupul „Axa", provenea din același mediu. În scrisoarea din 10. II. 1984, sublinia că, încă în anii treizeci, intelectualii de talia celor din grupul „Axa" nu se refereau de loc la *Protocoale*. Horia Stamatu admite fără rețineri că această lucrare a fost un fals al poliției politice ruse; întrevedere la Freiburg i. Br., 25. VIII. 1988.

[21] Corneliu Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, *op. cit.*, p. 208, circulara nr. 108.

[22] Întrevedere cu Vintilă Horia, Madrid, 25. V. 1983.

[23] (Virgil Mihăilescu), *op. cit.*, p. 61. Pentru argumentele lui Ion Moța în acest sens, vezi: *Liga Națiunilor. Idealul, viciile și primejdia ei. Conferință ținută la Cercul de Studii al Centrului Studențesc București, în ziua de 15 Decembrie 1929*, București, Institutul de Arte Grafice „Bica", 1930.

[24] (Virgil Mihăilescu), *ibid.*, pp. 63–64.

[25] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 385.

[26] Paulescu colectează influențe din diferite focare antisemite europene, cu o anumită tendință spre autori mai degrabă extravaganți și arhaici, ca Gougenot des Mousseaux și abatele Chabauty, deși nu lipseau nici alții mai populari. Dar mai presus de toate este interesantă atenția pe care i-o acordă rusului Iacob Brafmann, evreu convertit, expert al Sfîntului Sinod pentru probleme privind misiunea creștină printre evrei și autor al lucrării *Cartea Cahalului* (1869). Vezi, pentru acest aspect: dr. Nicolae G. Paulescu, *Fiziologie filosofică. Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, București, 1913 (reed. de Traian Golea, München, 1971), pp. 79–84. Pentru referințe la acești autori, vezi Léon Poliakov, *op. cit.*, pp. 52–55 și Norman Cohn, *op. cit.*, p. 55.

[27] Pentru un studiu complet despre *Wandervogel*, vezi: Peter D. Stachura, *The German Youth Movement, 1900–1945*, London, 1981; vezi, în special, pp. 13–70.

[28] Mișcarea a fost inițiată în 1923 de către Elena Bacaloglu, care corespondа personal cu Mussolini; după o sciziune, conducerea fracțiunii principale a fost luată de Titus Vifor. Deși era o mișcare de proporții reduse, avea în rîndurile ei cîțiva militari, ca și numeroși studenți. Antisemitismul ei constituia o deosebire față de modelul italian. Vezi Jerzy W. Borejsza, *op. cit.*, p. 131; în plus: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1918–1929, sous-série „Roumanie", vol. 28 (Politique intérieure) dépêche nº 243, 6 septembre 1923. De la Ministrul plenipotențiar. În 1929, colonelul Stoica a fondat o a doua versiune a *Fasciei*, care a fost implicată într-un complot obscur și teatral; vezi Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1517, fasc. 6796 (Rapporti politici), rapporto nº 1827/528 A 15, 15 luglio 1929. De la Ministrul plenipotențiar.

[29] Vezi în acest sens: C. Papanace, *Mihai Eminescu, un mare precursor al Legionarismului românesc*, „Biblioteca verde" nº 4 (Roma, 1951). George Uscătescu, *Rumania. Pueblo, Historia, Cultura*, Madrid, 1951; vezi p. 178.

[30] Carol Iancu, *op. cit.*, pp. 214–216. Pentru o largă prezentare a ideilor politice ale lui Mihai Eminescu, vezi D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, Madrid, 1952. De asemenea, de mare interes este: Keith Hitchins, „*Gândirea*: Nationalism in a Spiritual Guise", pp. 140–173, în Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860–1940*, *op. cit.*; vezi p. 143. Fondatorul cenaclului Junimea a fost criticul literar Titu Maiorescu.

[31] Cartea lui Z. Ornea: *Sămănătorismul* (București, 1971) constituie cea mai bună lucrare de referință pe această temă, folosind o amplă documentare. Pentru definirea fenomenului, vezi pp. 262–263, 292–293 și 296–297.

[32] *Ibid.*, pp. 24–33.

[33] *Ibid.*, pp. 79–81 și 204–210. De asemenea, P. Șeicaru, *Nicolae Iorga*, *op. cit.*, pp. 31–34. Acest autor exagerează afirmînd că, dacă Iorga ar fi fost prezent la Teatrul Național în noaptea aceea, ar fi răsculat capitala, instaurînd o dictatură; însă oferă o imagine asupra exacerbării sentimentelor.

[34] Z. Ornea, *op. cit.*, pp. 189–190.

[35] Bianca Vallota Cavallotti, *Nicola Iorga*, *op. cit.*, p. 62.

[36] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 95.

[37] Catherine Durandin, „Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIXème siècle aux années 1930", în *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, vol. XXVI, ianuarie–martie 1979, pp. 144–155.

[38] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, pp. 12 și 13.

[39] Keith Hitchins, *art. cit.*, p. 140.

[40] Întrevedere cu Vintilă Horia, Madrid, 25. V. 1983.

[41] Vezi: Peter Brock, „Polish Nationalism", p. 362, în lucrarea lui Peter F. Sugar & Ivo Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*, University of Washington Press, 1969; pp. 310–372. De asemenea: Stephen G. Xydis, „Modern Greek Nationalism", p. 245, în: *Ibid.*, 207–258.

[42] Marin V. Pundeff, „Bulgarian Nationalism", pp. 148–149, în *Ibid.*, p. 93–165.

[43] Nichifor Crainic, „Sensul tradiției", *Gândirea*, anul XI, 1-2 (1929), ianuarie, februarie, pp. 1–11; vezi, în special, pp. 6–7 și 10. O lucrare excelentă de analiză este cea a lui Keith Hitchins, *Gândirea*: Nationalism in a Spiritual Guise", citată *supra*.

[44] S. V. Utechin, *Historia del pensamiento político ruso*, Madrid, 1968, pp. 296–305 și 309–314.

[45] Pentru impactul produs de personalitatea lui Nae Ionescu asupra studenților anilor treizeci, vezi elogiul înfocat pe care i-l face Mircea Eliade în *Memorii*, op. cit., vol. 1, pp. 116–117.

[46] *Ibid.*, p. 146.

[47] Nae Ionescu a scris puțin; sistemul său filozofic se poate desprinde din cursuri și articolele din periodice. O culegere din acestea a fost realizată în volumul *Roza Vînturilor 1926–1933*, Colecția „Omul nou", München, 1973. Vezi, din acest compendiu, articolul „Vremea teologilor", din 25. VI. 1933, la pp. 315–318.

[48] *Ibid.*, „Tradiționalism și democrație" din 14. VIII. 1926, pp. 358–360. Soluția se afla într-o „etnocrație corporatistă", un fel de ierarhie a consiliilor care, pornind de la sate, va ajunge pînă în Sfatul Țării: era o soluție care, după afirmația filozofului, își avea rădăcinile în istoria românilor; vezi: „Între Parlament și Sfatul Țării", din 30 septembrie 1931, la pp. 270–273.

[49] Pentru tonul admirativ al lui Nae Ionescu față de legionari, vezi studiul său: *Fenomenul legionar*, Biblioteca Verde, nr. 17, Roma, 1963.

[50] C, Z. Codreanu, *Pentru legionari, op. cit.*, pp. 397–398.

[51] *Ibid.*, p. 298.

[52] Teodor Shanin, *La clase incómoda. Sociología política del campesinado en una sociedad en desarrollo (Rusia, 1910–1925)*, Madrid, 1983; vezi p. 246.

[53] *Ibid.*, pp. 198–200.

[54] Specialistul în comunități de răzeși este H. H. Stahl; vezi: *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Ed. de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie/Ed. du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1969; vezi pp. 66–76 și 77–91.

[55] *Ibid.*, p. 52.

[56] Jean Mihail, *Filmul românesc de altădată*, București, 1967, pp. 124–132.

[57] Textul complet, scris de Codreanu, se poate găsi în ale sale *Însemnări, op. cit.*, pp. 25–27.

[58] Vezi *Narrativa rumana contemporánea*, Madrid, 1974, pp. 137–153 și 77–95. Altă culegere în limba spaniolă este cea alcătuită de Miguel Angel Asturias: *Antología de la prosa rumana*, Buenos Aires, 1967.

[59] Mărturie personală a autorului. Pentru o analiză interesantă a credințelor magico-superstițioase ale țăranului român, vezi dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, București, IG Haimann Ed., 1883.

[60] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari, op. cit.*, pp 85–87. Codreanu citează un text al lui Iorga, de pe vremea cînd eruditul se fălea cu antisemitismul militant („Istoria evreilor în zilele noastre", conferință ținută la Academia Română, 13 septembrie 1913), pentru a-și întări argumentele.

[61] David Mitrany, *op. cit.*, pp. 490–495.

[62] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, p. 388.
[63] David Mitrany, *op. cit.*, pp. 482–486. Acest autor susține că revenirea la construcțiile de lut era relativ recentă, fiind legată de pierderea dreptului de a folosi pădurile de către țărani. Adaugă totuși că după reforma agrară, se observa, la sfîrșitul anilor douăzeci, o evidentă îmbunătățire a calității caselor țărănești, care aveau ziduri de cărămidă, podele de lemn și ferestre mai mari, deoarece și pereții erau mai solizi.
[64] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, *op. cit.*, p. 43.

CAPITOLUL AL VII-LEA

1933: IMPLICAREA ÎN POLITICA DE STAT

Între 1930 și 1933 Mișcării legionare i s-au alăturat două grupuri de militanți de proveniență socială foarte distinctă; unii dintre membrii lor au început să aibă o importanță deosebită chiar în timpul evenimentelor care aveau să se desfășoare în acest ultim an. Grupul cel mai ușor de identificat a fost cel al aristocraților, nu prea numeros, deși important ca proporții și deosebit de influent.

Componentul nobiliar

Chiar în primul grup de adepți ai lui Codreanu, în perioada cînd acesta milita încă în LANC, erau prezenți cîțiva tineri de origine nobilă. Căpitanul, atras de istoria voievozilor și de războaiele lor împotriva invadatorilor seculari, era în mod firesc sedus de aristocrați.[1] Pe de altă parte, ei se încadrau bine în imaginea de mișcare alcătuită din clase sociale diferite, pe care Legiunea încerca să o ofere, în timp ce comportarea lor, teoretic impecabilă, trebuia să fie o oglindă a „Omului Nou" pe care aspira să-l creeze Legiunea. În plus, atracția pe care o presupunea prezența nobililor nu întîrzia să capteze mulți simpatizanți din clasele inferioare, dornici să întrețină relații foarte familiare cu acești camarazi ce purtau vechi nume românești.

Din punctul de vedere al legionarilor aristocrați existau, de asemenea, interese de clasă ușor de înțeles, care îi împingeau către Mișcare. În multe cazuri ruinați, obligați să ducă o viață obscură alături de ceilalți, îndepărtați de centrele puterii politice sau economice, vegetînd în cluburi elegante în așteptarea unui destin de funcționar, ei visau la un trecut aurit.

Nu lipseau nici cei care știuseră să se integreze în noua lume a comerțului și industriei, însă în anii treizeci era evident că aristocrația, în calitate de clasă socială, era pe cale de a se stinge și nici măcar nu dispunea de un partid care să-i exprime aspirațiile, după decăderea succesivă a Partidului Conservator, a celui condus de Averescu și a Partidului Conservator-Progresist. Traiectoria vieții unora dintre legionarii care aveau această origine socială este conformă unui arhetip, ca în cazul lui Alexandru Cristian Tell, care, de asemenea, aparținea grupului „Axa". Descendent al unui important luptător în revoluția de la 1848, dar acum, în anii treizeci, lipsit de avere, el s-a văzut obligat să accepte o situație profesională foarte modestă la Tribunalul din București, ca membru onorific. După ce a fost concediat, din cauza activității sale legionare, a trecut să lucreze ca neînsemnat avocat la Casa Centrală a Asigurărilor Sociale. Apăsat de amintirea fosilizată a unei poziții sociale strălucitoare, Tell se încăpățîna să frecventeze somptuosul „Jockey Club", să-și procure haine luxoase și să ducă o existență cu mult peste posibilitățile sale, ceea ce îl ducea la frecvente fricțiuni cu mediul căruia îi aparținea. Nu toți aristocrații care militau alături de Codreanu erau victime ale unei declasări atît de importante[2], însă nu încape îndoială că erau atrași de Legiune prin antidemocratismul ei, ierarhia ei strictă și pentru că le recunoștea titlurile strălucitoare. În fond, se îndreptau spre ea căutînd o ordine socială care dispăruse deja.

Cea mai mare parte dintre militanții aristocrați, chiar cei care erau în prima linie sau în grupul conducător, erau tineri, deși din umbră colaborau, în diferite forme, ca sprijinitori secreți ori simpli simpatizanți și protectori, tații lor

sau întreaga familie.[3] Totuși, sufletul acestui grup era bătrînul general Alexandru *Zizi* Cantacuzino, *Grănicerul*, sosit în Legiune în august 1933, la vîrsta de șaizeci și patru de ani, după ce, mai înainte, trecuse prin toate curentele politice conservatoare. Cele două porecle cuprinse în numele său se datorau, una faptului că vorbea peltic, iar cealaltă faptului că apărase cu mult curaj frontiera muntoasă a României în timpul războiului.[4] Popularul general era, încă de pe vremea tumultuoasei sale tinereți de elev al Școlii Militare, eroul — duelist și afemeiat — a numeroase anecdote rocambolești sau viu colorate. Despre el spusese generalul Berthelot, șeful misiunii militare franceze în România în timpul războiului, că „era un om pe care să-l închizi pe timp de pace și să-l lași liber în timpul războiului"[5]. Și, într-adevăr, această figură în genul lui Millán Astray, fără un ochi și cu un braț paralizat, nu a lăsat bine armele, că a și fost protagonistul unui duel cu președintele „Jockey Club"-ului bucureștean, cercul cel mai select și aristocratic al țării.[6] Cu toate acestea, aventura sa cea mai senzațională a trăit-o în tinerețe cu prințesa de atunci, mai tîrziu Regina Maria, soția lui Ferdinand I; din legătura lor avea să se nască prințesa Marioara.[7] Faptul depășește simplul interes anecdotic, pentru că dă o idee despre evantaiul relațiilor pe care generalul ar fi putut să le pună la dispoziția Gărzii de Fier în lumea restrînsă a claselor înalte din Bucureștiul epocii, incluzînd contacte cu ramuri ale familiei regale, care duceau pînă la Regina mamă Maria. Și, de la bun început, legătura sa publică cu Legiunea i-a hotărît pe mulți alți aristocrați să colaboreze cu ea sau să intre în rîndurile ei.

Nucleul macedonean

Un grup mai deosebit, dar foarte caracteristic al Mișcării legionare a fost cel al aromânilor, numiți și macedoromâni, care și-a făcut apariția în 1930. Sub acest nume era cunoscută etnia valahă care locuia la sud de Balcani

(în special în Macedonia, între Grecia de azi și Iugoslavia), rămășițe ale agitatelor mișcări de populație specifice pentru istoria peninsulei. La începutul secolului era încă o comunitate puternică, atît prin numărul ei — acesta oscila între aprecieri extreme care mergeau de la circa 80 000 la o jumătate de milion[8] —, cît și prin capacitatea economică legată de păstorit, artizanat, comerț, hanuri și transportul în caravane.[9] Structura lor socială era modelată prin legături puternice, familiale și de clan, ceea ce i-a ajutat să-și păstreze tradiția culturală și să-și asigure un anumit rol politic și economic la București.

Viața nu a fost întotdeauna liniștită pentru aromâni. Într-o Macedonie arsă de soare, codurile de onoare rigide și drepturile de proprietate favorizau permanente înfruntări sîngeroase între familii și neamuri pentru motive neînsemnate în aparență. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, această panoramă, deja complicată prin ea însăși, a devenit și mai confuză o dată cu înflorirea naționalismelor balcanice, cu luptele care au urmat, împotriva turcilor și chiar între conaționali. Macedonia a cunoscut apoteoza bandelor armate de greci, sîrbi, turci sau albanezi dezertori, simpli tîlhari și, mai ales, bulgari, grupați în O.R.M.I. (Organizația Revoluționară Macedoneană Internă). Înfruntările și asasinatele, dirijate uneori din statele vecine, presupuneau și presiuni asupra populației civile pentru sprijinirea propagandei politice și religioase proprii.[10]

În acest context dur, aromânii își aveau propriile bande, implacabile ca și celelalte. Și, cu toate că pînă și populația satelor mici ajunsese să fie împărțită între cei care-i ajutau pe greci și cei care-i proslăveau pe bulgari, este sigur că alianța cu aceștia din urmă părea să predomine și astfel mulți valahi au fost încadrați în ORMI[11], care avea să devină celebră.

Totuși, după eșecul insurecției din ziua de Sfîntul Ilie, organizată de ORMI, în 1903, împotriva dominației otomane, grecii au inițiat o contraofensivă în toată regula, care cuprindea sprijin militar pentru bandele elene din Macedonia, iar aromânii au avut de suferit cel mai mult.

A fost începutul ruinei, la care s-a adăugat declinul afacerilor, drept consecință a reorganizării frontierelor, în urma războiului balcanic din 1912 și a extinderii căilor ferate în peninsulă — extindere care a dus la diminuarea transportului pe catîri. Ca și cum nu ar fi fost destul, a intervenit și reașezarea în Macedonia, de către guvernul grec, a populației fugite din Anatolia după triumful revoluției turce; mii de refugiați presau asupra nucleelor de populație aromână începînd din anii douăzeci.[12]

Pînă atunci, cercurile naționaliste românești fuseseră preocupate să mențină un anumit contact cu aromânii aflați în colonii din afara frontierelor, contact care era încurajat cu succes prin intermediul emigranților și comercianților care aveau importante legături politice la București. Pe de altă parte, distanța față de „patria mamă" nu era un obstacol pentru ca fruntașii comunității să încerce a vorbi de „panromânism" și să-și asigure un rol important în politica balcanică. Astfel, sprijinul mai mult sau mai puțin oficial și campaniile de informare și conștientizare au început încă din 1860, după înființarea primului Comitet Național și au continuat, fiind puternic impulsionate prin crearea, în 1879, a Societății pentru Cultura Macedo-Română.[13]

Totuși, la jumătatea deceniului trei, cînd a sosit momentul de a acționa, guvernanții români nu aveau un plan precis. S-a făcut o primă ofertă timidă de a primi 1 500 de familii, însă pentru o mare parte a aromânilor din Macedonia dificultățile începeau să fie prea mari și mii dintre ei s-au strămutat la voia întîmplării în noua Românie Mare. Nici liberalii și nici național-țărăniștii nu au putut respinge primirea lor și astfel a început dirijarea acestei mase de refugiați spre noile județe obținute de la Bulgaria după primul război mondial (Caliacra și Durostor), situate în sudul Dobrogei.[14]

Teoretic vorbind, era o zonă de colonizare, sigur este însă că celor nou veniți le-a revenit obligația ingrată de a lupta pentru pămînt cu bulgarii, turcii și chiar românii care locuiau în cele două județe. Curînd s-a ajuns la înfruntări

violente. Cu timpul, bandele de bulgari, formate din populația care fugise din zonă și acum locuia de cealaltă parte a frontierei, au organizat incursiuni pe teritoriul românesc, cărora colonii le-au răspuns cu armele: aliații de altădată erau acum dușmani într-un nou război local. Aromânii se aflau, așadar, prinși în viesparul unei „mici Macedonii", unde viața era la fel de violentă ca în țara de unde veneau, dar cu dezavantajul suplimentar că negustorii și păstorii trebuiau să-și cîștige existența ca fermieri.[15]

În 1930, guvernul național-țărănesc propunea o lege destul de neclară, presupunînd organizarea unui recensămînt de la care să se pornească pentru a se asigura proprietățile colonilor macedoneni, dar și pe cele ale autohtonilor bulgari și turci. Totuși, în Caliacra și Durostor se vărsase deja prea mult sînge și spiritele erau prea înfierbîntate pentru ca măsurile propuse să fie analizate cu seninătate. Guvernul a fost acuzat că ar intenționa să evite aducerea altor emigranți macedoneni în zonă și subsecretarul de la Interne, cel care avusese ideea proiectului de lege, că e criptobulgar, separatist și poate chiar comunist.[16] Atunci cînd un student exaltat a năvălit în biroul acestuia trăgînd cu arma — fără urmări tragice[17] — Codreanu, care trecea printr-o perioadă de mare înflăcărare, s-a solidarizat imediat cu „lupta patriotică" a acestor români și a fost închis, împreună cu alți lideri — studenți macedoneni —, episod la care ne-am referit deja mai înainte.[18]

Aromânii mai tineri se simțeau atrași de o Mișcare ce părea să se angajeze activ în apărarea intereselor lor și al cărei naționalism agresiv nu excludea mijloacele cele mai drastice împotriva străinilor sau a celor care păreau să fie străini. Cu toate acestea, militanții aromâni care au aderat atunci în număr mare la Legiune și Garda de Fier au început repede să se considere un fel de elită, un rol deosebit în această situație avîndu-l originea etnico-istorică. Erau convinși că sînt „mai români decît românii", care, după cum se spune, erau influențați de către slavi; aromânii însă se dovedeau a fi niște descendenți mai puțin falsificați ai soldaților romani.[19] Și-au adus în România

pînă și propriii dușmani; pentru mulți dintre ei, începînd cu Papanace, adevăratul pericol ascuns erau grecii și criptogrecii, izvor al unor mari divergențe din Garda de Fier. Mai mult, aromânii nu au împărtășit din principiu ura teoreticienilor legionari față de evrei. În Macedonia, bancherii sefarzi și comercianții valahi erau trup și suflet în afaceri, dar și în lupta împotriva turcilor, pe care o sprijiniseră financiar.[20]

În ansamblu, legionarii macedoneni se considerau ei înșiși deosebit de puternici și combativi, posesori ai unui sentiment de asceză care era mai presus de o evidentă tendință a românilor spre chefuri, ceea ce nu era lipsit de temei, dacă ținem cont de atmosfera de violență în care crescuseră și ei și strămoșii lor. Și într-adevăr, cu timpul, macedonenii au constituit o categorie de militanți de șoc care s-au lansat nu numai în acțiunile directe, ci și în efortul economico-logistic al Mișcării[21]; de la comercianții și bancherii aromâni stabiliți la București veneau, la nevoie, sprijin economic și ajutoare de tot felul, pornind de la puternica solidaritate de familie, și etnică, a acestei comunități. Toate acestea au contribuit la accesul liderilor tinerilor legionari macedoneni la anturajul obișnuit al lui Codreanu, iar suspiciunea față de componenții grupului „Axa“ a devenit astfel reciprocă. Dintre ei s-a remarcat încă de la început Constantin Papanace, lucrător la bancă, ajuns șomer din cauza crizei, devotat trup și suflet Legiunii și care în acești ani a devenit consilierul Căpitanului.

În căutarea unor noi platforme de sprijin

În pofida energiei folosite pentru a face cunoscută și a impune Garda de Fier în București, Codreanu nu a uitat nici o clipă că era necesar să extindă baza simpatizanților și militanților pe cuprinsul întregii țări. Campanii agrare la scară redusă se desfășurau în mod obișnuit, fiind organizate de către FDC locale din diferite județe sau de către șefi de cuib sau lideri locali cu inițiativă. Însă încercarea

cea mai spectaculoasă și ambițioasă în acest sens au constituit-o Echipa Morții din lunile mai și iunie 1933. Pe scurt, încercarea consta în extinderea Gărzii de Fier în toată România, în afară de platforma electorală, iar momentul psihologic era important: coincidea cu o perioadă de atacuri dure ale presei și dușmanilor politici, care-i acuzau pe legionari că sînt falsificatori și vînduți străinilor. Cel mai bun răspuns trebuia să vină printr-o acțiune care să demonstreze curajul individual și, prin urmare, „autenticitatea“ morală a adepților lui Codreanu. Pentru aceasta a fost stabilit un circuit care, pornind de la București, urma să străbată Muntenia și Oltenia de la est la vest, să intre în Banat și, parcurgînd Transilvania sudică de la vest la est, să ajungă pînă în Munții Apuseni. Nu a fost cuprins centrul acestei ultime regiuni datorită densității populației de origine maghiară și germană. Nucleul expediției era în sarcina unei echipe de cincisprezece membri cu o camionetă, deși în anumite puncte ale traseului se prevăzuseră mitinguri și reuniuni organizate cu numeroși legionari.[22] Aceasta presupunea că trebuia să se poarte o luptă frontală în bastioanele adversarului, căci se traversau județe fidele național-țărăniștilor sau liberalilor și se ajungea chiar în Banat, regiune predominant industrială în care stînga obținea cele mai bune rezultate în alegeri. Deși Codreanu omite intenționat să o spună în cartea sa, reuniunea care fusese plănuită la Reșița nu era întîmplătoare. Nu se putea trece cu vederea că era vorba de unul din cele mai importante centre ale industriei grele și ale mișcării muncitorești iar județul în care se afla, Caraș, pe care legionarii intenționau să-l traverseze în lungime, era cel mai îndărătnic în a vota numai cu social-democrații. Mai mult, nu trecuse multă vreme de la grevele muncitorești din februarie. În cadrul acestei operațiuni, cămășile verzi desfășurau o tactică de provocare frontală similară celei folosite de cămășile brune în Germania.

Incidentele care au avut loc erau previzibile. S-au produs, una după alta, confruntări cu jandarmeria și, la intrarea în Reșița, armata a împiedicat accesul legionarilor. La Arad,

țăranii i-au atacat pe legionari și întreaga echipă a fost închisă. Mai departe, într-un bastion național-țărănesc (județul Alba), ciocnirea între armată și grupuri importante de legionari, ca și de țărani simpatizanți, a durat două ore și s-a soldat cu noi arestări, noi procese și noi achitări.[23] În pofida acestor lucruri, incidentele au adus Gărzii de Fier o anumită popularitate în zonele pe unde a trecut echipa, după cum se va vedea în alegerile care au urmat. La urma urmei, provocarea implicită pe care o presupunea expediția era limitată. Faptul că cincisprezece legionari au străbătut fortăreața național-țărăniștilor nu se putea compara cu defilarea unei formațiuni naziste înarmate printr-un cartier muncitoresc din Berlin. Totuși nu a lipsit nici marca originalității acestui stil de a face politică, cînd, la 29 iunie, Emil Siancu, un lider legionar din Munții Apuseni, l-a doborît cu focuri de armă, în timpul unui proces, pe evreul Tischler Mohr, pentru că era „jefuitorul moților" (probabil era vorba de un negustor sau proprietar de fabrică de cherestea). Cu excepția unei scurte însemnări[24], în literatura legionară nu a rămas nici o referire la această faptă gravă, care amintește mult de atacul lui Codreanu asupra prefectului Manciu, cu ani în urmă.

Ca o contramăsură, Garda de Fier a fost supusă unor puternice atacuri din partea unor sectoare ale PNȚ, aflat la putere. Chiar în vara aceea, poliția a distrus cu brutalitate o tabără de muncă cu două sute de tineri legionari, organizată la Vișani (județul Buzău); aceștia încercau să construiască un stăvilar pentru țăranii din zonă.[25] Presa guvernamentală național-țărănistă i-a acuzat pe legionari că falsifică bani, într-o perioadă cînd circulau atît de multe monede false de o sută de lei, încît negustorii țineau o piatră plată pe tejghea pentru a le deosebi după sunet pe cele autentice.[26] Această politică dură împotriva Gărzii de Fier era, în principal, opera subsecretarului de stat de la Interne, Armand Călinescu, care provenea din fracțiunea țărănistă a PNȚ. Însă în același guvern al lui Vaida-Voievod existau și simpatizanți și denigratori ai lui Codreanu și ai legionarilor, ceea ce nu era, de fapt, decît

un simptom în plus al descompunerii finale a alternativei național-țărăniste la putere.

În vara lui 1933 devenise evident că zilele guvernului Vaida-Voievod erau numărate. Pretextul pentru răsturnarea guvernului a fost un pamflet antimonarhic încurajat de sectoarele PNȚ apropiate lui Maniu; în realitate, era vorba de problema uzurii și a lipsei de alternative reale pentru guvernare. Față de această situație, regele a hotărît să cheme la guvern Partidul Național Liberal, care avea să îndeplinească astfel ultimul său mandat în istoria țării la constituirea căreia participase în mod decisiv. Din punctul de vedere al Regelui Carol, această alegere reprezenta răul cel mai mic. Nu putea să recurgă la nici o altă variantă, iar pe de altă parte, nu era momentul potrivit să-și impună dictatura pentru mai multe motive între care acela că propria lui imagine politică era destul de deteriorată. Aceasta nu însemna că monarhul ar fi avut un plan machiavelic, bine gîndit, de acțiune. Exista un obiectiv pe termen lung, nu foarte bine pus la punct, pentru distrugerea sistemului parlamentar. Restul era improvizație și folosirea cu abilitate a greșelilor făcute de politicienii români.

În noiembrie, cînd PNL ajungea la putere, structurile sale erau foarte slăbite; oligarhia liberală pierduse controlul multor afaceri și al mașinii funcționărești, altădată puternică, pe care o crease. Însă, mai presus de toate, se observa o importantă scădere a prestigiului și lipsa unității de acțiune. În ultimii cinci ani, datorită îndepărtării de putere și a dispariției marilor lideri istorici, liberalii s-au scindat. Grupările mai importante erau cea a „tinerilor“ și cea a „bătrînilor“ sau „brătieniștilor“, moștenitori ai liniei clasice impusă de familia stinsă a Brătienilor. „Tinerii“ au apărut ca produs al marilor convulsii interne ale partidului datorită pierderii puterii și, chiar mai mult, ca produs al avîntului noilor grupuri ale marelui capital, care depindeau de „camarila“ regelui. Din punct de vedere social, fracțiunea era formată din reprezentanți ai marelui capital, politicieni de profesie ai partidului și, ceea ce este cel mai

interesant, din mici întreprinzători de provincie și liber profesioniști[27], fapt ce implica, pentru prima dată, preponderența micii burghezii în partid.

Speranțele partidului liberal se concentrau în acel moment asupra lui Ion Duca, un lider al „tinerilor" care părea totuși capabil să unească din nou ceata liberală. Duca a fost unul dintre ultimele mari *zoon politikon* și, ca atare, capabil să arunce în luptă importante doze de inteligență și înțelepciune. Mai presus de orice, succesul lui se datora însă în esență poziției de om-punte între lumea veche a partidului — de la care moștenise multe relații și contacte — și noua epocă a anilor treizeci, care solicita readaptări energice în raport cu acele sectoare considerate mai înainte ca marginale sau secundare. Regele și Duca nu se prea simpatizau[28] — alt factor care diminua fosta capacitate de manevră a liberalilor — însă Duca, cel puțin, încercase o apropiere care să atenueze vechea opoziție a partidului față de întoarcerea lui Carol în România, în anii douăzeci.

Și liberalii erau alarmați de activitatea Gărzii de Fier, care acționa acum ca un partid de mase și putea astfel deveni un adversar de temut și foarte greu de controlat, pentru că, în cazul ei, pactele politice clasice nu duceau la nici un rezultat. În plus, nici cadrul politic nu mai era cel din anii douăzeci, cînd proto-legionarii și liberalii — care nu fuseseră niciodată în relații bune — aveau totuși în comun un anumit antisemitism, izvorît din concepția Brătienilor, oglindă și ea a intereselor marii burghezii creștine din epocă. Mișcarea legionară nu dispunea încă de puterea unui partid ca PNȚ, însă declinul accelerat al acestuia — inclusiv dezertarea multor militanți care se îndreptau spre partidele de extremă dreaptă — putea să se soldeze, chiar pe termen scurt, cu anumite surprize.

Asupra acestor frămîntări, victoria recentă a naziștilor în Germania se profila, în viitorul imediat al Europei, ca umbra unui ciclon tropical. Cancelariile țărilor democratice și *Kominternul* prevedeau o mulțime de necazuri pe fondul uneri ipotetice „coloane a cincea", care pregătea

tot felul de comploturi.[29] Pentru țările din Europa răsăriteană, minoritățile germane aflate pe teritoriul lor s-au transformat în amenințătoare capete de pod ale influenței naziste, în timp ce diplomația de la Berlin pregătea cele mai surprinzătoare alianțe. Dar, mai presus de toate, avînd în vedere că Germania părea să fi devenit un model pentru partidele de extremă dreaptă, ele s-au transformat în suflete susceptibile de a fi posedate fără dificultate de această Germanie.[30] În acest cadru este ușor de înțeles că, pe lîngă faptul că Duca nu era antisemit și nici nu simpatiza cu extrema dreaptă, nu era loc pentru vreo apropiere de legionari.

Tur de forță la alegerile din 1933

Această atitudine ostilă față de legionari a fost întărită de guvernul de la Paris care privea cu îngrijorare, prin reprezentanța sa de la București, cum în cursul anului 1933 începuse să se dezvolte un anume sentiment antifrancez printre români. El era legat de nefericitul acord de colaborare economică ce presupunea, de fapt, controlul Societății Națiunilor asupra finanțelor românești și, în general, de acțiunea cam brutală a politicii economice franceze în țară; toate acestea erau speculate cu succes de propaganda naționalistă.[31] La aceasta a contribuit și scandalul provocat de „afacerea Skoda" care a compromis reprezentanța acestei țări într-atît încît a fost obligată să-și transfere plenipotențiarul. Garda de Fier provoca temeri, prin activa propagandă antidemocratică și, de aceea, în vara anului 1933, cînd a făcut o călătorie la Paris, Duca a răspuns îngrijorării francezilor angajîndu-se public să termine cu problema legionară dacă va ajunge să formeze un guvern. Au fost declarații nu prea înțelepte, care subestimau situația, astfel încît acuzațiile aduse mai tîrziu de către legionari — că noul guvern era rezultatul presiunilor de la Paris — păreau justificate.[32] Lăsînd la o parte aceste declarații ale lui Duca, trebuie să ținem cont, totuși, de

faptul că liberalii aveau propriile lor motive de a le face greutăți adepților lui Codreanu.

Aceștia însă erau pregătiți să riște încă o dată totul pe o carte și au început marșurile de propagandă, pe jos, prin sate, cu două luni înainte de data fixată pentru alegeri (20 decembrie). În acest sens, campania electorală a urmat calea deja tradițională, deși de această dată, pentru a grăbi pătrunderea în Dobrogea — unde legionarii nu aveau încă decît puțini susținători —, un militant bogat din partea locului a închiriat două autobuze și două camioane.[33]

Totuși, de această dată știau că lucrurile vor merge mai greu și că, foarte probabil, noul guvern nu va acționa față de ei cu acele jumătăți de măsură amestecate cu multă condescendență și nehotărîre, așa cum făcuseră guvernele anterioare. Această situație a îndîrjit sufletele, în aceeași măsură cu exaltarea provocată de victoria lui Hitler în Germania, fapt care a avut efecte asupra atitudinii întregii extreme drepte europene. În fond, „turul de forță" în înfruntarea cu guvernul Duca se deosebea de modelul practicat de legionari în campania electorală din 1931–1932. De această dată s-a încercat adoptarea unui discurs politic generic, valabil pentru întreaga țară, accentuîndu-se totodată recurgerea la violență împotriva forțelor de ordine ale statului. Pe de altă parte, amploarea obiectivului și dificultățile întîmpinate au împiedicat concentrarea legionarilor în cîteva județe, controlate de Codreanu însuși, pentru a face propaganda în maniera lor caracteristică, „de la om la om".

Pentru susținerea primei afirmații este simptomatică răspîndirea unui manifest electoral — contrazicîndu-se astfel afirmațiile ulterioare ale Căpitanului, în sensul că legionarii nu aveau nevoie de programe — structurat în douăsprezece puncte. Dintre acestea, șapte ar fi putut fi semnate de oricare mișcare fascistă europeană. Susțineau pedeapsa cu moartea pentru dușmanii națiunii și ai statului, dizolvarea partidelor politice, crearea unei prese sănătoase și dizolvarea societăților secrete — referire

clară la masonerie —, desființarea luptei de clasă, respingerea Societății Națiunilor și a „inepțiilor pacifiste", unirea completă a tuturor românilor și o politică externă fermă, care să aibă în vedere sprijinirea românilor din străinătate. Alături de aceste obiective, alte prevederi erau caracteristice pentru legionari prin radicalismul lor nemăsurat. Așa se întîmpla cu descrierea a ceea ce va urma după desființarea luptei de clasă: „În viitorul stat legionar nu vor exista decît muncitori" (...) „salariile vor fi armonizate și plătite în funcție de munca fiecăruia", și aceasta într-un mod atît de riguros, încît „în viitorul stat legionar va fi posibil ca un om de stat să aibă un salariu inferior celui al unui muncitor". Pe de altă parte, programul financiar nu prevedea reducerea lefurilor funcționarilor, ci reducerea cheltuielilor inutile, încheindu-se cu o frază tipic legionară: „Vom mînca toți mămăligă cu ceapă, începînd cu marele Titulescu", aluzie la detestatul ministru al Afacerilor Externe, cu o accentuată orientare către anglo-francezi, adversar hotărît al Gărzii de Fier. În plus, se cerea reînarmarea efectivă a oastei române și solde corespunzătoare — ceea ce era o referire la afacerile pe care le făcea „camarila" regelui, furnizînd din cînd în cînd adevărate colecții de uniforme sclipitoare armatei — și reorganizarera sistemului școlar — ceea ce era în sensul preocupărilor înnoitoare ale legionarilor prin susținerea învățămîntului.[34]

Guvernul Duca, reactivînd vechile vicii ale oligarhiei liberale, a impus țării cenzura și starea de asediu, îndreptate în special împotriva Gărzii de Fier, dar și împotriva celorlalte partide politice, democratice sau nu, care îl puteau stînjeni.[35] Restricțiile impuse candidaților legionari în unele județe au provocat reacții violente din partea acestora; au fost organizate din nou lupte deschise împotriva jandarmilor în diferite locuri din țară. Caracteristica acestei campanii electorale pare să fi fost tocmai predispoziția evidentă a legionarilor pentru folosirea forței, corelată, de cealaltă parte, cu măsurile de mînă forte aplicate de noul guvern liberal, ceea ce s-a tradus în serioase restricții în privința libertății de vot. A

fost mobilizată o masă impresionantă de jandarmi motorizați, iar mișcările grupurilor legionare, care se făceau nevăzute prin nămeți, au fost controlate cu strictețe. De altfel, pentru prima dată s-au înregistrat victime și în rîndul cămășilor verzi: cel puțin șase[36], existînd în plus și altele, anonime, printre țărani, fie ei militanți sau numai simpatizanți[37] ai legionarilor. Climatul de violență a molipsit și celelalte partide, chiar dacă nu într-o formă atît de sistematică, situație, de altfel, obișnuită în scurta istorie a regimului parlamentar românesc. La Sibiu au avut loc ciocniri dure, în luna noiembrie, între membrii PNȚ, împărțiți între susținători ai lui Maniu și ai lui Vaida-Voievod. Iar la Vaslui, un militant al acestui partid a tras cinci focuri de revolver împotriva unui candidat liberal, rănindu-l la cap și la mînă.[38]

În mod neașteptat, Duca a hotărît să renunțe la prudență. Cu zece zile înainte de alegeri, în noaptea de 9 spre 10 decembrie, jandarmii au început să aresteze sistematic mii de legionari (un calcul, evident exagerat, menționează chiar 20 000) și în ziua următoare s-a dat publicității actul de scoatere în afara legii a Gărzii de Fier, dar nu și a altor partide de extremă dreaptă, cum era LANC, care, se credea, avea să „canalizeze spre ea «naționalismul» tineretului“[39]. Codreanu a reușit să fugă și a dispărut de pe scena evenimentelor timp de trei luni, lăsînd în mod oficial în fruntea Mișcării pe generalul *Zizi* Cantacuzino. Pe data de 20, după cum era de așteptat, liberalii au cîștigat alegerile cu 51% din voturile exprimate, iar o săptămînă mai tîrziu primii legionari au început să fie eliberați.[40] Pe 29 decembrie, în castelul de la Sinaia, la poalele Carpaților, regele l-a primit în audiență pe Duca. Seara, în stația de cale ferată a localității, în timp ce aștepta trenul care urma să-l ducă înapoi la București, Duca a fost împușcat, de la mică distanță, de un comando de trei legionari, condus de Niki Constantinescu, în vîrstă de 29 de ani, absolvent al Academiei Române de Înalte Studii Comerciale, funcționar la compania de transport public din București, și care provenea

dintre militanții aleși ai primei perioade a Legiunii.[41] Ceilalți doi erau Iancu Caranica și Doru Belimace, studenți macedoneni; ultimul descindea dintr-o reputată familie de hangii și negustori din Bitolia (Macedonia iugoslavă), iar bunicul său era o figură venerată a naționalismului aromân.[42]

Ipoteze asupra unui asasinat răsunător

Atentatul împotriva lui Duca, cel mai important, la urma urmei, din istoria contemporană românească, s-a transformat aproape imediat într-o enigmă care nici în zilele noastre nu și-a găsit rezolvarea. Nici măcar istoriografia română actuală nu a reușit să reconstituie țesătura unei acțiuni despre care, desigur, nu există documente. Versiunea legionarilor, conform căreia autorii au acționat în mod spontan, este infirmată de circumstanțele neobișnuite ale atentatului: informațiile pe care le aveau despre deplasările făcute de Duca, lungul interval de șapte ore pe care asasinii l-au petrecut așteptînd în stația Sinaia — cufundată într-o favorabilă obscuritate —, fără să trezească suspiciuni, și escorta anemică, formată dintr-un singur om, ce-l însoțea pe primul ministru într-un moment de mare tensiune politică, în care se ajunsese la impunerea stării de asediu.[43] Doamna Tiana Silion, care era pe atunci logodnica unuia dintre atentatori și care îi condusese la gară, la București, în ziua atentatului, afirma, în ianuarie 1986, că „nu putea să vorbească" despre atentatul împotriva lui Duca.[44]

De la versiunea legionară, care exclude complet vinovăția lui Codreanu — dar nu și răspunderea morală de a fi încuviințat asasinatul —, evantaiul ipotezelor se deschide pînă la extrema opusă. Astfel, atentatul ar fi putut fi pus la cale de rege și de Codreanu, uniți pentru a elimina pe singurul om politic capabil să lovească în intrigile „camarilei" și să evite descompunerea sistemului parlamentar. În acest sens e semnificativ faptul că

practic toți martorii direcți ajung la concluzia că monarhul a primit vestea dispariției primului-ministru cu o satisfacție greu disimulată.[45] Cu toate acestea, există și argumente împotriva acestei versiuni, cum ar fi valul de spaimă de care au fost cuprinși monarhul și „camarila“ sa după atentat, existînd temerea că acesta nu reprezenta decît începutul unui masacru general plănuit de legionari.[46] De asemenea, mărturii venite din partea unor martori diferiți coincid asupra faptului că Regele Carol nu se aștepta la așa ceva și că nu a avut nici o altă soluție politică după dispariția liderului liberal.[47] Timp de mai multe zile a mers pe dibuite, numind prim-miniștri la întîmplare, pînă cînd, în cele din urmă, s-a hotărît pentru mediocrul Gh. Tătărăscu. N-ar fi prea logic să ne închipuim că regele s-a străduit să desemneze un guvern și să organizeze alegerile pentru ca, în momentul culminant, să-l îndepărteze pe Duca. Pentru o crimă de stat „în stil profesionist“ — și poliția secretă română era capabilă de așa ceva, prin brutalitatea ei — nu era nevoie să se aștepte victoria candidatului liberal. Și, în fine, de ce toate aceste mașinații, care nici măcar nu erau menite să pregătească un context favorabil instaurării unei dictaturi personale, ci continuau să joace cartea regimului parlamentar. Este semnificativ că nici măcar istoricii României ceaușiste, atît de dispuși să-l acuze pe rege de orice eveniment nefast, nu au găsit nici cea mai mică dovadă a colaborării dintre rege și Garda de Fier în asasinarea lui Duca și se limitează la palide insinuări.[48]

Este însă mai greu să-l disculpăm pe Codreanu și să presupunem că realmente nu știa nimic despre un plan de asemenea amploare. Cu toate acestea, dacă ar fi să credem în spontaneitatea din *Însemnări* care sînt paginile pe care le-a scris în ascunzătoarea sa, atentatul nu a fost altceva decît o răzbunare servind drept lecție. În realitate, o apreciere importantă pentru a lămuri răspunderea sa directă ca instigator al faptelor trebuie neapărat să țină seama de măsura în care ar fi fost dispus să riște existența Mișcării.

Dimpotrivă, piesele care conferă o dinamică logică atentatului se leagă unele de altele, dacă-i lăsăm de-o parte pe Codreanu și pe rege și-i așezăm în centrul scenei pe membrii importanți, dar cu poziții periferice, ai „camarilei" regale și ai Mișcării legionare, și care au acționat din proprie inițiativă cu scopul de a forța lucrurile. În privința Legiunii, pare destul de sigură răspunderea generalului *Zizi* Cantacuzino. Mihail Enescu, un martor important, dacă ținem cont de prietenia sa cu familia Duca — a fost printre ultimele persoane care au vorbit cu el înainte de asasinat —, afirmă că bătrînul aristocrat i-a telefonat liderului liberal cu cîteva zile înainte de atentat pentru a-l avertiza pe un ton de fanfaronadă: „Duculețule, păzește-ți pielea!" Alt martor, de astă dată un legionar de bază, autor al unor memorii edificatoare (macedoneanul Cola Chirani), comentează că Garda de Fier a fost salvată de *Zizi* Cantacuzino, „care, admițînd în principiu implicarea lui, a făcut în așa fel încît procesul să se desfășoare în fața unui tribunal superior, mai puțin supus presiunilor regelui"; iar în timpul judecății s-a dovedit cu certitudine că atentatul a fost pregătit în casa generalului.[49]

Este drept că rolul rocambolescului general pare să fi fost acela de curea de transmisie și „onorabil figurant". Întîietatea politică duce mai degrabă la anumite elemente ale „camarilei", hotărîte să forțeze o situație care să-l facă pe rege să se hotărască pentru instaurarea unei dictaturi. Astfel, o arestare semnificativă a fost cea a profesorului și filozofului agitator de spirite Nae Ionescu. Din punct de vedere politic, acesta a trecut de la orientarea spre național-țărăniști la integrarea completă în „camarilă", începînd din 1930. Reticențele sale față de regimul democratic, pe care se pare că le-a alimentat în permanență[50], se concretizaseră în sprijinirea ideilor dictatoriale și, drept urmare, Nae Ionescu a fost un susținător fervent al guvernului Iorga-Argetoianu prin gazeta *Cuvântul* și din Cameră, unde era deputat. Totuși, monarhul nu a instaurat dictatura, iar filozoful s-a îndreptat spre orientări tot mai radicale. Cînd a căzut guvernul de „tehnicieni" iar cel care i-a

urmat nu a fost un cabinet mai autoritar, poziția lui Nae Ionescu în cadrul „camarilei" a început să se deterioreze. După o călătorie în Germania nazistă, în vara lui 1933, s-a întors cu sentimentul exaltant că a găsit ce i se potrivea și nu a întîrziat să lege importante prietenii cu naziștii.

În legătură cu arestarea sa, ambasadorul spaniol Pedro Prat y Soutzo, de obicei bine informat, trimitea la Madrid un raport care preciza că „periodicul *Cuvântul*, suspendat în prezent și care, pînă la venirea guvernului Duca era purtătorul de cuvînt oficial al Palatului, și-a schimbat radical atitudinea după constituirea acelui guvern".[51] Totuși, Nae Ionescu „era de acord cu anumite elemente ale «camarilei» pentru instalarea unui guvern personal sprijinit pe Garda de Fier și al cărui șef ar fi putut fi «un om de paie», Goga sau altul, pentru a realiza, sub lozinca «Dumnezeu, Patrie, Rege», o politică antisemită și antimasonică, în mod esențial naționalistă și pornind de la principiile hitleriste".[52]

Strategia „ghiontului" dat monarhului: aceasta este, prin urmare, ipoteza care ne permite să punem de acord ceea ce ar putea fi adevărat în fiecare dintre versiunile contradictorii asupra motivațiilor ascunse ale atentatului împotriva lui Duca, inclusiv dacă ținem cont de posibilitatea ca, atît regele, cît și Codreanu să nu fi fost instigatorii acțiunii. Așa se explică reacția violentă a lui Carol în primele momente, cînd a lovit orbește. Poliția l-a căutat cu disperare pe Codreanu, iar macedoneanul Sterie Ciumetti, trezorierul Gărzii de Fier și omul de încredere al Căpitanului, a fost arestat și torturat pînă cînd a murit. După aceasta nu au mai fost victime și aproape nici măcar pedepse. Fastuosul proces intentat Gărzii de Fier și celorlalți arestați s-a terminat ca în zicala cu muntele care, în chinuri grele, a dat naștere unui șoarece. Codreanu, simțindu-se acum în siguranță, și-a părăsit ascunzătoarea și a reluat conducerea liderilor legionari, îmbrăcat în costumul său popular cu rîuri.[53] Însuși comisarul regal a cerut achitarea celor 48 de inculpați direcți, iar avocații nici măcar nu au ajuns să pledeze. Atunci a intervenit ca

martor Vaida-Voievod, lăudîndu-se public că a fost naș al legionarilor din 1930. Toți arestații, în afară de autorii direcți ai atentatului, condamnați la închisoare pe viață, au fost puși imediat în libertate de către Tribunalul Militar care i-a judecat.[54]

La sfîrșitul *Însemnărilor*, Codreanu, care s-a predat poliției de bună voie, se întrece în mulțumiri pioase: „Toată Garda de Fier cade în genunchi și mulțumește lui Dumnezeu și Sfîntului Arhanghel Mihail, cel ce stă la picioarele tronului Său, pentru marea biruință repurtată. Personal mi-a ajutat Sf. Anton de Padova."[55] Mai mult decît Creatorul, adevăratul autor al piruetei juridice fusese însă un personaj mai puțin subtil: însuși Regele Carol, care, la începutul lui februarie, cu o lună și jumătate înainte de proces, părea că răspunde la „stimulul" dispariției lui Duca. Contactele se succedau cu mare viteză și curînd s-a conturat posibilitatea formării unui guvern de concentrare a „forțelor naționale", prezidat de un conservator ca bătrînul mareșal Averescu, care, în plus, ar fi servit la potolirea nemulțumirilor armatei, provocate de înaintările arbitrare în grad făcute de Carol și de implicarea acestuia în procesul Gărzii de Fier.[56] Guvernul, anticipare a unei dictaturi în toată regula, trebuia să se bazeze pe sprijinul unor politicieni cu orientare de extremă dreaptă, ca Octavian Goga, *factotum*-ul Constantin Argetoianu și, poate, Grigore Iunian, un transfug din PNȚ, fondator al minoritarului Partid Radical Țărănesc, de orientare țărănistă radicală.[57] Totodată, se prevedea însă că Garda de Fier va sprijini întreaga construcție printr-un aport decisiv de voturi, militanți și chiar subsecretari în ministere.

A fost o importantă tentație, pe care Codreanu a respins-o.[58] A împărți puterea în această formă ar fi putut presupune renunțarea la harul personal ca lider suprem al Mișcării și apoi înjosirea, urmată de distrugerea finală. Numai puterea absolută era acceptabilă, chiar dacă se va respecta menținerea regelui, ca în Italia fascistă. În fața acestui refuz, Carol trebuie să țină seama de faptul că

bătrînul Averescu și viciosul Argetoianu nu prezentau destule garanții pentru destabilizarea serioasă a guvernului liberal care era încă solid.

În jurul problemei sprijinului social implicit

Atentatul împotriva lui Duca marchează așadar implicarea deplină a Gărzii de Fier în afacerile statului. În cursul anului 1933, Mișcarea lui Codreanu a trăit în ritm trepidant trecerea barierei care separă tinerețea de vîrsta adultă. În cele din urmă, după un asasinat răsunător, a fost considerată, pentru prima dată, o opțiune serioasă pentru guvernare, căpătînd totodată recunoaștere internațională; curînd a fost chiar bănuită de a fi implicată într-un lung șir de atentate ultranaționaliste și naziste, cum au fost cele care au costat viața cancelarului Dollfuss (iulie 1934) și a Regelui Alexandru al Iugoslaviei (octombrie 1934). Dacă ritmul de dezvoltare a Mișcării a fost remarcabil după 1930, progresia va fi geometrică din aceste momente pînă în 1937. În ce privește forma specifică de a-și exercita violența politică, Mișcarea legionară constituie un bun exemplu pentru a dovedi cît de greșit este să ne raportăm la un model anume de mișcare fascistă ca o referire la modele „clasice". În 1933, în pofida faptului că Garda de Fier număra deja aproape 20 000 de militanți, predominau totuși atentatul individual sau ciocnirile unor grupuri mici cu forțele de siguranță ale statului. Nici în cursul anilor treizeci, legionarii nu au ajuns să acționeze în formațiuni masive de atac și pedepsire a adversarului, cu toate că se pare că exista din 1930 o dispoziție a Căpitanului de a pregăti Mișcarea în acest sens.

Zece ani mai tîrziu, resorturile mitice și culturale ale violenței „haiducești" continuau să fie funcționale, acum se încărcau însă tot mai mult cu forța pe care baza de masă tot mai largă o exercita asupra grupului conducător al Mișcării legionare. Și nu era ceva întîmplător dacă în

România imaginea „haiducului" continua să aibă o vie conotație dramatică, atît în cultura populară cît și în cea cultă; aceasta se datora faptului că persistau încă anumite condiții sociale, care au stat la originea ei. Cheia se află în fenomenul deja menționat de răsturnare și reorganizare socială a unor ample pături ale societății românești în care se implanta Garda de Fier. Acest proces genera un viu sentiment de frustrare și totodată o violență înfrînată care putea izbucni la nivel colectiv numai în momente de accentuare a unor contradicții sociale foarte grave. Această violență se manifestase în 1907 la țăranii supuși unui regim brutal de muncă pe pămînturile arendate ale moșierilor. Peste douăzeci și cinci de ani, acești țărani erau stăpînii pămîntului, dar luptau încă pentru a-și menține calitatea de proprietari mici sau mijlocii, în pofida faptului că marasmul crizei economice îi făcuse pe mulți dintre ei să piardă lupta. La țară nu aveau loc greve, nu erau nici sindicate puternice, nu se înregistra nici numărul important de moșieri care existau în Italia în momentul cînd începuse să se afirme fascismul. În plus, „valul roșu" de după război nu a existat în satul românesc, unde jandarmii se limitau la reprimarea dezordinii și sprijinirea falsificării prin forță a oricărui proces electoral. Adevărul este că existau motive de frustrare, nu însă de revoltă. Și același lucru se întîmpla cu mica burghezie și inteligheňția — funcționari sau alte profesii — cu rădăcinile încă insuficient fixate în orașele țării, supuse intoleranței statului-patron, sau chiar în situația de a căuta de lucru în rîndurile unei birocrații suprasaturate. Cei care așteptau la porțile acestei piețe a muncii puteau opta pentru integrarea în inteligheňția radicală, dar atît unii, cît și alții, parafrazîndu-i pe Konrád și Szélenyi, aveau în comun „elementul unei teleologii orientate spre mărire".[59] Pentru acești autori, forma finală a acestei teleologii era socialismul; în România anilor treizeci, unde stînga era de o debilitate cronică, acest model putea fi înlocuit fără probleme prin cel al statalismului pe care-l propunea Garda de Fier.

În orice caz, în afară de militanții mai mult sau mai puțin devotați, care acționau ca simpatizanți activi sau pasivi ai Mișcării lui Codreanu, țăranii, funcționarii, intelectualii, studenții, negustorii sau burghezia de funcții consideră violența ocazională a legionarilor ca pe o reacție „firească" față de „imoralitatea" politică sau socială dominantă și chiar ca pe o formă „delegată" de a face dreptate. Aceștia omoară sau pedepsesc după o strictă selecție; un prim-ministru, un polițist care făcea abuzuri, un capitalist evreu, însă nu dezlănțuie o violență de masă, de mari proporții. În viziunea simpatizanților, care nu participă în mod activ, este singura modalitate în care oameni aflați în aceeași situație socială ca ei pot răspunde complicatelor și îndepărtatelor mecanisme ale opresiunii... însă fără a ajunge pînă la revoluție socială. Codreanu lasă să se întrevadă această mentalitate atunci cînd reflectează asupra valorii de lecție a asasinării lui Duca:

„E greșit pusă problema: fenomenul cazual al morții lui Duca nu este complotul, ci provocările, nedreptățile și încălcările de legi ale acestuia ca șef al guvernului. În aceasta stă valoarea istorico-morală a gestului de la Sinaia, din care conducătorii au de învățat că, dacă îndrăznesc să sfarme legile și să-și iasă din minți, se înșală imaginîndu-și că prin situația pe care o dețin sînt la adăpost de orice răspundere; se înșală pentru că se poate găsi un nebun care să-i culce la pămînt."[60]

O formă de justiție și „corecție" într-o societate în care n-a existat niciodată un control democratic al mecanismelor statului, în care puterea și autoritatea se confundau în permanență în detrimentul cetățeanului. Faptul că mulți considerau juste aprecierile lui Codreanu este dovedit prin aceea că asasinarea lui Duca nu a redus afluența de noi militanți, în același fel în care moartea lui Manciu, cu ani în urmă, nu a fost urmată de o descalificare socială a lui Codreanu, ci, dimpotrivă, i-a adus primele ajutoare pe plan social.

NOTE LA CAPITOLUL AL VII-LEA

[1] În *Pentru legionari*, Codreanu se străduieşte să sublinieze că Alexandru Ghica, unul dintre primii săi adepţi, era „strănepot de domnitor". Vezi *Pentru legionari*, p. 112. Unul dintre primii cinci parlamentari ai Gărzii de Fier a fost, de asemenea, aristocrat, vezi p. 406.

[2] Întrevedere cu Mihail Enescu, Freiburg i. Br., 26. VIII. 1982.

[3] În 1939, în plină campanie de exterminare a Mişcării legionare, au fost arestaţi numeroşi membri ai celei mai vechi aristocraţii bucureştene. Vezi: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R. 4002/2, despacho nº 140 (Política), 24 de marzo de 1939. De la ministrul Spaniei.

[4] Pentru o biografie oficială, vezi: L. Predescu (ed.), *Enciclopedia Cugetarea*, Bucureşti, 1940. Art.: „Cantacuzino - *Grănicerul*, Gheorghe".

[5] Întrevedere cu Mihail Enescu, Freiburg i. Br., 1. VIII. 1982.

[6] Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, p. 70. Pentru altă anecdotă semnificativă privind viaţa de duelist a acestuia, vezi: Ion G. Duca, *op. cit.*, vol. 3, pp. 134–135.

[7] Eugen Teodoru, *Din scrinurile regilor*, Iaşi, 1979, pp. 195–197. Hannah Pakula, *The Last Romantic. A Biography of Queen Marie of Roumania*, Londra, 1985, pp. 120–125.

[8] Liderul legionarilor macedoneni, Constantin Papanace, considera că cifra de 600 000 – 650 000 de aromâni în sudul Balcanilor era destul de exactă; vezi, de acest autor: *L'origine et la conscience nationales des Aroumains (La terreur grecque en Macedonie)*. Ed. Armatolii, colecţia „Biblioteca Verde", nr. 12, Roma, 1955, pp. 6–9. În prezent, Association des Français Aroumains vorbeşte de existenţa a 400 000 de aromâni; vezi manifestul ei „Les aroumains (Les Vlachs) –2–. Une minorité culturelle romane en péril", Paris, 1980, p. 2. În orice caz lipsesc statisticile serioase care să stabilească cu exactitate numărul aromânilor care locuiesc în sudul peninsulei.

[9] T. H. Capidan, *Les Macédo-Roumains. Ethnographie, Histoire, Langue*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1943, pp. 102–138.

[10] Pentru unele mărturii de prima mînă cu privire la cruzimea înfruntărilor, vezi: Alfred Rappoport, *Au pays des martyrs. Notes et souvenirs d'un Ancien Consul Général d'Autriche-Hongrie en Macédonie (1904–1909)*, Paris, 1927.

[11] Întrevedere cu Constantin Papanace, Saló (Italia), 5. VII. 1982.

[12] Vezi lucrarea lui C. Papanace, deja citată. În plus: „L'oeuvre colonisatrice en Roumanie. Un exposé de M. I. Mihalake, Ministre de l'Agriculture et des Domaines", în *La Nation Roumaine*, 26. VII. 1930, p. 1. De mare interes este un raport întocmit de un funcţionar român trimis în zonă, document interceptat de legaţia italiană din

București: vezi: Ministero degli Affari Esteri (Roma), fondo „Romania", pacco 1507 (1923), fasc. 6692 (Trattazione generale), raport anexă la telegramma-posta nº 1609/369, Bucarest, 26 giugno 1923.

[13] C. Papanace, *op. cit.*, p. 10; T. H. Capidan, pp. 256–362.

[14] De fapt, la începutul anilor douăzeci, guvernul liberal nutrea proiecte de influență politică în Balcani prin potențarea dezvoltării culturale a aromânilor, pentru care au fost prevăzuți 13 milioane de lei anual; vezi: Ministero degli Affari Esteri (Roma), raportul citat. De asemenea, prezintă interes *art. cit.*: „L'oeuvre colonisatrice..."

[15] Întrevederea cit. cu C. Papanace. De asemenea: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", Leg. R. 340, exped. 2, despacho nº 360, 24. X. 1933. De la ministrul Spaniei.

[16] Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, p. 25. De asemenea: *La Nation Roumaine*, 23. VI. 1930, p. 4, „Informations". Tot din acest periodic: „L'oeuvre colonisatrice...", *art. cit.*

[17] Întrevedere cu autorul atentatului, Gh. Beza, Val de Fontenay (Paris), 20. XII. 1984. Pentru Beza sînt încă deplin valabile acuzațiile aduse lui Angelescu că era de origine bulgară și criptocomunist.

[18] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 360–363.

[19] Întrevederea citată cu C. Papanace.

[20] *Ibidem.*

[21] În pofida faptului că, între 1930 și 1933, mulți aromâni din Dobrogea ignorau ceea ce se întîmpla la București (Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 38–39), cei care trăiau în capitală (circa 10 000–15 000) erau în majoritate intelectuali, ziariști, lucrători la bancă și funcționari, coordonați de „Societatea de Cultură Macedo-Română". Pentru plenipotențiarul italian, macedonenii formau „o societate secretă"; vezi despacho nº 1609/369 del 26 de junio de 1923. Codreanu a obținut 50 000 de lei de la macedoneni pentru alegerile din 1932, deși aceasta nu era decît partea vizibilă a icebergului; vezi *Pentru legionari*, p. 405.

[22] Singurul izvor amănunțit de informație pare să fie *Pentru legionari*, unde periplul este relatat la pp. 426–430.

[23] Se poate presupune că acțiunile legionarilor în această zonă au avut legătură cu înființarea la Deva, în luna ianuarie, a Frontului Plugarilor, al comunistului dr. Petru Groza. Deva, capitala județului Hunedoara, figura în traseul echipei și se afla la numai șaptezeci de kilometri de orașul Teiuș, în care s-a desfășurat această luptă. La chemarea comuniștilor au venit în grabă mulți moți. Vezi A. P. Samson, *op. cit.*, p. 243.

[24] (V. Mihăilescu), *op. cit*, p. 71.

[25] C. Z. Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 431–441.

[26] Gregor von Rezzori, *op. cit.*, p. 81.

[27] Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România, 1919–1940*, București, 1976; pp. 62–63.

[28] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, vol. 2, p. 223.

[29] Există o cantitate impresionantă de literatură alarmistă a vremii, care cuprinde o imensă gamă de variante. În general, ideea de bază era că Germania lui Hitler nu este decît o versiune corectată şi adăugită a vechiului pangermanism. Vezi, în acest sens, lucrarea lui Paul Darcy, *Qui gouverne l'Allemagne?*, Editions Baudinière, Paris, 1935. Acest autor foloseşte argumente religioase pentru a explica esenţa ultimă a pangermanismului. În acelaşi sens, Jean Bardanne, în cartea sa *Perfide Albion* (Editions Baudinière, Paris, 1932), redeştepta de asemenea vechi fantasme împărţindu-şi suspiciunile alarmiste între Germania şi Anglia, acuzate de a se uni împotriva Franţei.

[30] Două exemple semnificative sînt: Ernst Henri, *Hitler over Europe?* Dent & Sons Publish., Londra, 1934; de autor necunoscut: *Le Filet Brun*, Editions de la Nouvelle Revue Critique, Paris (1936). Acest ultim volum, care aduce o documentaţie mult mai veridică decît cel anterior, este redactat de către un ziarist membru al Kominternului.

[31] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R. 340, exp. 2, despachos nº 17(107) Bucarest, 30. I. 1933; de la însărcinatul cu afacerile; 46(131), din 23. II. 1933, de la ministrul Spaniei; 97(107), din 21. III. 1933, de la ministrul Spaniei. Bineînţeles că Ion Moţa a profitat de situaţie pentru a insulta încă o dată Societatea Naţiunilor într-un articol publicat în „Axa" la 5. III. 1933 şi intitulat „Spiritul Genevei". Vezi, de acest autor, reeditarea articolelor sale în volumul *Cranii de lemn*, Ed. Mişcării Legionare, Bucureşti, 1940, pp. 129–131. Istoriografia românească din epoca ceauşistă denunţa ingerinţele contraproductive ale capitalului străin pe care le presupunea acest acord; vezi: Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 56.

[32] Cu toate acestea, nu trebuie uitat că Nicolae Titulescu, ministrul român al afacerilor externe, reprezentant la Societatea Naţiunilor şi un om cu profunde convingeri pro-aliate, a jucat un rol important, făcînd presiuni asupra lui Duca pentru a-i scoate în afara legii pe legionari. Vezi: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1930–1940, sous-série Roumanie, vol. nº 171 (Politique intérieure), avril 1933–avril 1934, telegramme nº 408, 9 décembre 1933 (Secret). Titulescu notifică direct ambasadorului d'Ormesson iminenta desfiinţare a Gărzii de Fier şi adaugă că pentru aceasta a trebuit să biruie nehotărîrea lui Duca, ameninţînd chiar că-şi va prezenta demisia.

[33] Gh. Costea, *op. cit.*, p. 47. De asemenea, N. Arnăutu, *Amintiri. Contribuţii la Istoria Mişcării Legionare*, vol. I; Ed. Cuget Românesc, Buenos Aires, 1974, vezi p. 19.

[34] Ministère des Affaires Étrangères (Paris), *Ibid*, vol. nº 147, avril 1933–avril 1934, rapport nº 413, 4 décembre 1933. De la ministrul Franţei.

[35] Ion Constantinescu, *op. cit.*, p. 349.
[36] (V. Mihăilescu), *op. cit.*, pp. 75–77.
[37] Întrevederea cu Vasile Coman, Freiburg i. Br., 23. IX. 1982.
[38] Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, pp. 57–58.
[39] Ion Constantinescu, *op. cit.*, p. 349.
[40] A fost primul ordin al lui Duca după ce a cîștigat alegerile; el a controlat personal îndeplinirea lui. M. F. Enescu, „Două aniversări tragice", în *Vatra* (Freiburg i. Br.), XXVIII, nº 148, oct.–dec. 1978, pp. 1–7.
[41] Ministère des Affaires Étrangères (Paris), *Ibid.*, vol. 171 (Politique intérieure), avril 1933–avril 1934, rapport nº 2, le 1er janvier, 1934. De la ministrul Franței.
[42] Pentru un articol monografic despre bunicul lui Doru Belimace, vezi: *Fara Armânească*, Paris, août, 1981; p. l.
[43] Chiar și un legionar ca Mihail F. Enescu se miră de aceste lucruri; vezi M. F. Enescu, *art. cit.*, p. 6. Aceeași mirare se remarcă în lucrarea citată a Emiliei și a lui Gavrilă Sonea, pp. 66 și 70; deși aveau informații privind posibilitatea unui atentat, ministrul de Interne și șeful poliției secrete a capitalei nu au luat măsuri pentru a-l proteja pe șeful guvernului. Nici măcar nu s-a recurs la precauția ca Duca să ajungă la peron pe ușa biroului șefului de stație, nu pe ușa principală.
[44] Întrevedere cu Tiana Silion, Madrid, 12. I. 1986.
[45] Argetoianu subliniază detaliul că regele a trimis un aghiotant pentru a transmite condoleanțe soției șefului de guvern asasinat, poate pentru a nu avea de dat seama pentru rolul pe care l-a avut în această crimă sau pentru a nu i se citi satisfacția pe chip. C. Argetoianu, „Memorii", în *Magazin istoric*, Anul I, nr. 5, august 1967. Vezi p. 72. La rîndul lui, Pamfil Șeicaru afirmă categoric că asasinarea lui Duca nu l-a afectat deloc pe monarh și „n-ar fi exagerat să se bănuiască chiar o intimă satisfacție că scăpase de un colaborator incomod". Vezi Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, și *vol. cit.*, p. 224. Pe de altă parte, regele a produs o impresie neplăcută reprezentanților misiunilor diplomatice străine, neparticipînd la funeralii sub pretextul că era „puțin răcit". Vezi Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1930–1940, sous-série Roumanie, vol. nº 171 (Politique intérieure), avril 1933–avril 1934, telegramme nº 5, 2 janvier 1934. De la ministrul Franței. Cu toate acestea, reacția regelui putea fi la fel de bine de frică, nu de indiferență.
[46] C. Argetoianu, *op. cit.*, pp. 73–74.
[47] Pamfil Șeicaru, *op.* și *vol. cit.*, pp. 225–226. De asemenea: C. Argetoianu, *op. cit.*, pp. 73–74.
[48] F. Nedelcu, *op. cit.*, p. 71; Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, pp. 64–65; M. Fătu și Ion Spălățelu, *op. cit.*, pp. 102–103.
[49] Lăudăroșenia lui *Zizi* Cantacuzino, în M. F. Enescu, „Două aniversări tragice", în *Vatra* (Foaie românească de opinie și informație —

Freiburg i. Br.), XXVIII, 4 Oct.–Dec. 1978, nr. 148; vezi p. 6; pentru informații despre pregătirea atentatului, vezi: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Série Europe 1930–1940, sous-série Roumanie, vol. nº 171, avril 1933–avril 1934, rapport nº 94, 17 mars 1934. De la ministrul Franței. Vezi, în plus, Sergio Miranda-Carrington, *op. cit.*, p. 63.

[50] După Mircea Eliade, în prologul lucrării *Roza Vînturilor* a lui Nae Ionescu, toți cei care l-au avut profesor pe acest filozof „au cîteva note comune: realiști, anti-oratorici, anti-democratici".

[51] Afirmație confirmată de Mircea Eliade în ale sale *Memorii*, *op.* și *vol. cit.*, p. 259.

[52] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. 849, exp. 5, despacho nr. 13(107), 15 de enero de 1934. De la ministrul Spaniei. Aprigul Argetoianu nota în memoriile sale: „Cînd am aflat, la 26 ianuarie, că Nae a fost arestat, mi-am făcut cruce. Nu-mi venea să cred că, fără nici o dovadă de culpabilitate, regele «lăsase» pe bunul său «tata Nae», pe confidentul politic din ceasurile grele, pe animatorul cercului de familie". Vezi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 78.

[53] D'Ormesson, ambasadorul Franței, relata că părerea cea mai răspîndită era că poliția îi știa prea bine ascunzătoarea, în casa colonelului Zăvoianu, dar că exista un „acord tacit sub nu se știe ce misterioasă influență", așa încît Codreanu să scape de detenția preventivă. Vezi: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), rapport nº 94 cit., din 17. III. 1934.

[54] Ministère des Affaires Étrangères (Paris), *Ibid.*, rapport Havas du 1er avril 1934, la p. 221. Se repetă în telegramme nº 127–130, 2 avril 1934. Vezi, de asemenea, rapport nº 126, 10 avril 1934. De la însărcinatul cu afaceri în România.

[55] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, p. 49. La 29 mai s-a grăbit să depună o icoană la schitul de pe muntele Rarău, unul din locurile sale preferate de meditație; vezi: (Mihăilescu), *op. cit.*, p. 82.

[56] Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 111.

[57] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. 849, exp. 5, despacho nr. 105 (108), Bucarest, 6 de abril de 1934. De la ministrul Spaniei în România.

[58] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, pp. 28–30.

[59] George Konrád și Ivan Szélenyi, *Los intelectuales y el poder. „Intelligentsia" y poder de clase en los países socialistas europeos*, Barcelona, 1981; p. 98.

[60] C. Z. Codreanu, *Însemnări*, p. 24.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

ÎNTOARCEREA LA SPIRITUL DE JERTFĂ, TRECÎND PRIN SPANIA (1934–1937)

Guvernul Gheorghe Tătărăscu, apărut ca o soluție provizorie, s-a menținut o întreagă legislatură de patru ani, nu fără a provoca mirare celor mai pătrunzători analiști ai epocii, dar și recurgînd la măsuri de guvernare cu aspect totalitar. A fost o perioadă pe care mulți români și-o amintesc cu oarecare nostalgie. Marea criză economică a început să fie depășită și, deși situația continua să fie puțin favorabilă claselor de jos, cel puțin se deschidea un orizont mai luminos. România căpăta aspectul unei țări în plină modernizare. La sfîrșitul anilor douăzeci, principele Nicolae, al cărui automobil atingea viteza de 100 km/h, propusese deja să se „importe" din Anglia o sută de agenți de circulație. Se făceau speculații cu privire la electrificarea întregului teritoriu al țării, ceva ce apărea ca o culme a progresului[1], iar din noiembrie 1933 capitala cunoștea o inovație „de tip american": automatizarea telefoanelor. În văzduhul orașului s-a înălțat silueta atît de tipică pentru anii treizeci care este Palatul Telefoanelor și au apărut totodată și primii „zgîrie-nori" care-i umpleau de naivă mîndrie pe bucureșteni. Numai între 1929 și 1933 au fost construite 25 538 de apartamente; cu toate că la periferie încă mai „mirosea a Orient", în centru multe imobile și magazine afișau un lux parizian. Toate acestea erau rezultatul atragerii investițiilor, în perioada de criză, către sectorul care prezenta mai multă siguranță, cel imobiliar.[2]

Cu toate acestea, atît pe plan politic, cît şi pe plan economic — atît de intim legate în anii treizeci ai istoriei româneşti — situaţia a părut mai degrabă suspendată între spectrul loviturii de stat din 1934 şi lovitura de stat reală din 1938. Pe parcursul acestor patru ani, în rîndurile mai tuturor partidelor politice s-au produs rupturi, pe mai multe direcţii. De această situaţie nu a scăpat nici măcar partidul aflat la putere, reflexie a contradicţiilor prezente în liberalismul european şi cel american după şocul reprezentat de criză. Contradicţiile interne dintre „bătrîni“ şi „tineri“ s-au complicat prin existenţa unor adepţi ai neoliberalismului şi dezvoltării industriei grele metalurgice (grupul „Păreri libere“), precum şi a „Grupului H“ sau linia stîngistă a PNL, cele două grupuri apărînd intervenţia hotărîtă a statului. În acelaşi timp, Gh. Tătărăscu, considerat „aghiotant“ al Regelui Carol, se înfrunta pe faţă cu Dinu Brătianu — ultimul supravieţuitor al dinastiei şi liderul firesc al „bătrînilor“ —, care conducea PNL.[3]

Pe această epavă politică creştea, ca o gigantică ciupercă, noua alternativă politico-economică. Manifestarea sa cea mai vizibilă era prezenţa bancherilor în „camarilă“, însă rădăcinile ei erau, de fapt, profunde şi diverse: se extindeau chiar pînă în inima moleşitelor partide politice, hrănindu-se cu forţa lor, deci cu mulţi dintre oamenii lor cheie. În acele momente, noii agenţi politico-economici constituiau „calea a treia“, după eşuarea vechiului partid al finanţelor liberale în 1922 şi a alternativei ţărăniste în 1930. Noua opţiune era deosebit de profitabilă pentru interesele implicate în ea, căci presupunea instrumentalizarea treptată a statului în calitate de consumator şi finanţator în acelaşi timp, recurgîndu-se la sustragerea fondurilor publice, sub formă de plăţi anticipate, prime de încurajare etc. pentru a servi unor particulari.[4] Alături de stat, al doilea centru financiar important aflat în mîinile acestei puternice grupări a marii burghezii era Banca Naţională, în special prin intermediul Societăţii de Credit Industrial

care furniza sume importante industriei grele și extractive, aflate tot mai mult sub controlul oamenilor „celei de-a treia căi". În interiorul acestui amplu complex era privilegiat sectorul industriei de armament, poate cea mai rentabilă, sprijinită de Fondul Apărării creat, la rîndul lui, de Banca Națională în noiembrie 1934, ca și prin emiteri de împrumuturi publice.[5] În ansamblu, întreaga operațiune a fost încurajată de un puternic protecționism și de o politică autarhică — favorizată, în parte, de politica de autosuficiență promovată de celelalte țări europene în timpul anilor crizei —, care au ajutat în mod decisiv la accentuarea procesului de acumulare de capital.

O asemenea conjunctură avantajoasă avea ca mari beneficiari noi și puternici industriași, ca Nicolae Malaxa — care poseda oțelării, turnătorii, uzine de material rulant, utilaj greu, țevi și muniții — și frații Auschnit, numele cel mai important din metalurgia românească la sfîrșitul anilor treizeci, nume legat de înființarea marilor uzine Titan, Nădrag, Călan, de majoritatea acțiunilor de la Societatea Reșița, ca și de o mulțime de fabrici de prelucrare a lemnului, și legat, la rîndul lui, de capitalul familiei Rotschild.[6] Din aceste bastioane ale industriei se realizau formidabile atacuri piraterești; astfel, țevile produse de Malaxa costau cu 40% mai mult decît cele importate pînă atunci, în timp ce, la nivel general, produsele metalurgice românești erau mai scumpe cu 220% decît cele belgiene — și probabil că erau de calitate inferioară.[7] Carol al II-lea și familia sa — de la regina mamă la surorile monarhului — jucau, de asemenea, un rol important în această partidă, strîngînd pachete de acțiuni. Regele controla, el însuși, o treime din capitalul de la Malaxa și importante procente la alte întreprinderi, fiind pe deasupra proprietarul a patru fabrici de zahăr. La Banca de Credit Român deținea 37,9% din capital, la care trebuie să se adauge 15%, cît controla sora sa Elisabeta.[8]

„A treia cale" dispunea chiar de un important teoretician, în persoana lui Mihai Manoilescu, pe atunci integrat din plin în „camarilă". Tehnocrat de valoare, deținuse, deși avea numai treizeci și cinci de ani (1926), funcția de

director al industriei la Ministerul Industriei și Comerțului în guvernul Averescu, trecînd apoi imediat la conducerea subsecretariatului Ministerului de Finanțe. Și în anii următori a continuat să dețină posturi cheie în gestiunea economică a statului.[9] Lucrările sale cele mai importante au avut un ecou internațional imediat — de fapt, au fost publicate mai întîi în limba franceză și apoi în limba română — și l-au consacrat în anii treizeci ca pe unul dintre ideologii cei mai puri ai corporatismului.[10] Ele au fost editate chiar și în Spania lui Franco, în timpul și imediat după războiul civil, cunoscînd o largă difuzare. În 1932, Manoilescu avea să creeze propria sa Ligă Național-Corporatistă, care, mai mult decît partid, era un fel de centru de studii ce reunea intelectuali și un grup de simpatizanți, în special studenți, și dispunea de o revistă, *Lumea nouă*. La jumătatea deceniului patru, această publicație și-a luat sarcina de a face o prezentare, în mod sîcîitor, zi de zi, a teoriilor lui Manoilescu; totuși, opera sa se va distruge de la sine prin publicarea volumului *Le Parti unique* (1936), care reprezenta o apologie exaltată a regimurilor totalitare. Lucrările lui Manoilescu trădau foarte puțin naționalitatea autorului, pentru că nu au reflectat deloc problemele economiei românești. Argumentele sale erau, de asemenea, prea pure și nici nu s-a ajuns la aplicarea ideilor sale în România, în vederea recreării liberalismului pe o bază superplanificată și corporativă. În orice caz, prezența lui Manoilescu în prim plan în această perioadă nu reprezenta un simplu paravan, ci un simptom al faptului că „a treia cale“ nu era doar o afacere frauduloasă pe scară largă. În proiectele ei exista subiacent obiectivul de modernizare a economiei și a societății românești printr-o relansare accelerată a industrializării, însoțită de transformarea agriculturii care să-i servească drept suport primeia. Într-un anume fel, era o continuare a impulsului liberal din anii douăzeci, condusă de cîțiva lideri noi — nu toți protagoniștii s-au schimbat —, deși nu reprezenta nici o simplă întoarcere la trecut, dat fiind că acum, mai devreme sau mai tîrziu, era inevitabilă recurgerea la dictatură.[11]

În acest context, nici măcar dreapta nu a putut evita descompunerea care afecta întreaga arenă politică românească: uneori deoarece grupurile se năşteau în jurul transfugilor din marile partide politice, cu scopul de a colabora la viitoarea dictatură a regelui, care, deşi părea iminentă în principiu, era mereu amînată, producînd uzura fragilei formaţiuni. Acesta a fost cazul lui Vaida-Voievod, care a părăsit PNŢ în 1935 şi a înfiinţat Frontul Românesc, ceea ce a provocat mînia miliţiilor naţional-ţărăniste („voinici"), care au ajuns să ia cu asalt tipografia ziarului său din Cluj. Apoi, în toamna anului 1935, Vaida-Voievod a încercat să apropie minuscula sa formaţiune de cea a lui Goga şi de LANC pentru a forma Blocul Parlamentar Naţionalist, care a avut o existenţă scurtă. În această perioadă, şi PND al lui Nicolae Iorga devenise o relicvă istorică care avea să grupeze pe cei mai devotaţi admiratori ai profesorului, în timp ce chiar liderul Partidului Agrar, Argetoianu, a ajuns să blesteme clipa cînd a avut slăbiciunea să creeze un partid.[12] Pe de altă parte, alianţele şi coaliţiile dădeau naştere unor resentimente care, la rîndul lor, duceau la sciziuni, ca în cazul avocatului şi căpitanului de cavalerie I. V. Emilian, care a părăsit LANC cînd aceasta a fuzionat cu Partidul Naţional- Agrar al lui Octavian Goga, în 1935; rezultatul a fost crearea Svasticii de Foc (încă o copie a NSDAP-ului german), deşi Emilian a păstrat mereu speranţa de a se întoarce în vechiul său partid, unde fusese şeful organizaţiei de tineret.[13] În ansamblu, însăşi proliferarea grupurilor de dreapta continua să fie un obstacol şi producea mereu bănuieli şi ranchiune.

Spectaculoasa dezvoltare structurală a Mişcării Legionare

În acest timp, Garda de Fier creştea ca o plantă de seră. Deşi continuau să existe nemulţumiri în rîndul intelighenţiei şi ţărănimii — nivelul de viaţă era în general în creştere, însă pentru aceste sectoare sociale procesul era

mai lent decît pentru cei favorizați —, Mișcarea ajunsese la un punct în care adeziunile se nășteau dintr-o anumită inerție. Adoptase poziții intransigente și le menținuse, jucase tare și se făcuse respectată. Ca și cum nu ar fi fost de ajuns, acum părea să se bucure de o largă protecție la nivelul vîrfurilor puterii, fapt ce nu o împiedica totuși să acționeze autonom. Era un partid de mase și, după eșecul liberalilor și național-țărăniștilor, se profila ca o posibilă alternativă pentru neoliberalismul stimulat de stat. Astfel, pentru mulți nemulțumiți, ambițioși, exaltați sau pur și simplu nehotărîți, provenind din diferite sectoare sociale, Garda de Fier reprezenta o garanție de hotărîre și tărie demnă de a fi luată în considerație.

În acord cu această nouă atitudine, Căpitanul s-a străduit să dea o imagine de mai mare respectabilitate Mișcării. Prima schimbare a suferit-o el însuși, un om care se apropia încet de patruzeci de ani și care, împreună cu anturajul său bucureștean, încerca să reacționeze tot mai mult ca un om politic. Acum putea fi chiar văzut într-un elegant costum de culoare închisă, la cravată, abandonînd astfel imaginea romantică și rebelă din anii douăzeci. Ca un reflex al acestei întoarceri către aspectul instituțional, Garda de Fier, în ansamblul ei, s-a orientat spre sistematizarea structurilor și a strategiei sale.

Continuînd o măsură introdusă în decembrie 1932, cînd a fost creat gradul de Comandant legionar, s-a completat sistemul de grade cu titlul onorific de Comandant al Bunei Vestiri. De asemenea, cuiburile s-au grupat în mari regiuni legionare, fiecare dintre ele trebuind să cuprindă patru județe; în ele s-a stabilit un sistem de conducere prin rotație, care se reînnoia în fiecare an.[14] Acest mecanism al „ierarhiilor fluctuante“ a fost extins la întreaga Legiune, dovedind preocuparea lui Codreanu de a evita clanurile locale sau acel fenomen care în fascismul italian era cunoscut sub numele de *ras*, adică șefi cvasifeudali înrădăcinați în regiunile lor de origine. Și gradele erau o parte a acestui joc de contraponderi, dat fiind că, în realitate, nu

au fost niciodată expresia reală a unei funcții determinate. Multe dintre primele grade au fost acordate ca răsplată pentru acțiuni de mică însemnătate, în timp ce, după 1934, atunci cînd Codreanu a devenit mai exigent în acest sens, personaje importante ale Legiunii nu au ajuns să posede nici măcar un grad. Bariera anului 1933 a împărțit, de asemenea, ansamblul militanților, așa încît au fost considerați „cămăși vechi“ și „adevărați“ legionari militanții dinainte de această dată; cei veniți după aceea trebuiau să facă eforturi mai mari pentru a ajunge la același nivel.[15] Însă, de fapt, cine era realmente legionar? Nu au existat niciodată carnete de membru și este chiar puțin probabil ca la sediul central de la București să se fi păstrat altă evidență decît cea, foarte generală, a cuiburilor existente; nici despre aceasta nu se știe cît de precisă era.[16] Infrastructura birocratică era precară, iar cea care exista îndeplinea funcții de contabilitate, încasa fonduri sau edita și vindea lucrări de propagandă. Este semnificativ faptul că singurele carnete care au putut fi distribuite au fost cele destinate recent createi Asociații a Prietenilor Legiunii, a cărei finalitate recunoscută era aceea de a contribui cu ajutoare pecuniare.[17] Nici măcar nu fusese stabilită vreo deosebire operativă între cei care aparțineau Legiunii și cei grupați teoretic în Garda de Fier (legionarii nu și-au spus niciodată „gardiști“); de fapt aceasta, care și-a schimbat de mai multe ori numele și care, din 1934, a ajuns să se numească Totul pentru Țară, avea funcția de simplu paravan electoral iar toți militanții erau „legionari“. Teoretic, calitatea de militant implica depunerea unui jurămînt personal față de Codreanu, însă realitatea era mai puțin formală. Spre exemplu, figuri proeminente ale grupului „Axa“, ca Polihroniade, Vojen sau Radu Gyr nu au prestat jurămînt legionar și la fel s-a întîmplat cu un personaj atît de cunoscut cum era generalul *Zizi* Cantacuzino.[18] Într-un anume fel, statutul de legionar nu se datora unei formalități birocratice, ci unei „convingeri interioare“, completate cu un activism mai mult sau mai

puțin continuu, în timp ce aprecierea cu privire la cine aparține și cine nu elitei era diferită în funcție de epocă.[19]

Acest sistem de încadrare atît de permeabil nu a avut drept rezultat eradicarea centrelor de putere pe care continuau să le formeze, în diferite regiuni ale țării, militanții din partea locului; în mod paradoxal, acest lucru era uneori stimulat tocmai de Codreanu, prin distribuirea unor denumiri onorifice, ca aceea oferită muncitorilor din regiunea petroliferă a Prahovei, care au fost cunoscuți mereu cu mîndrul nume de prahoveni sau de cîntecele de proslăvire a unor regiuni pe care le intonau diferite echipe de propagandă. Însă, în general, fluiditatea a contribuit cu multă eficacitate la situarea lui Codreanu în centrul întregii Mișcări. Căpitanul nu numai că trasa marile linii de acțiune, ci cobora chiar și pînă la detaliile cele mai mărunte, care, după părerea sa, constituiau reguli de comportare generală. O selecție a ordinelor sale, *Circulări*, adunate mai tîrziu într-un volum, reprezintă un material foarte valoros care evidențiază în mare măsură că nu exista un cod doctrinar prestabilit. Dialectica legionară trebuia construită de la o zi la alta, de la un caz la altul.

Unele colective, cum era cel al celor mai veseli studenți, interpretau practica legionară în felul lor și, începînd din 1934, Codreanu a insistat pentru extinderea disciplinei la militanții studenți, declarînd în mod formal că s-a încheiat perioada „muschetarilor", cu lupte dezordonate și îndrăzneli violente, care se mențineau în Moldova, în special la Iași. În paralel, s-a organizat o susținută campanie de atragere a elevilor și studenților din toate liceele și universitățile românești. Fie prezidînd congresele studențești, fie arogîndu-și controlul cantinelor, căminelor și subvențiilor, impunîndu-se cu binele și uneori cu răul, sigur este că, în 1936, legionarii convinseseră clase întregi de liceu să facă parte din FDC. Conducerea acestora a trecut în mîinile lui Ghiță Istrate, care a redactat cel mai clar manual din biblioteca legionară cu privire la organizare, un volum plin de detalii, în care erau incluse modele de pedepse și recom-

pense, formulare pentru rapoarte și chiar formatul exact al caietelului pe care fiecare membru trebuia să-l aibă pentru a nota „sacrificiile bănești“ în folosul Mișcării.[20]

Totul era un simptom al măsurii în care acei studenți au fost, la rîndul lor, vîrful de lance al unei noi forme de extindere a prezenței legionare în toată România, prin organizarea a zeci de tabere de muncă. Originea acestor activități se află în anul 1924, cînd în împrejurimile Iașiului, Codreanu a organizat o tabără în care prima FDC a fabricat cărămizi pentru a-și construi propriul sediu. După o nouă încercare, deja menționată, împiedicată de autorități în vara lui 1933 — construirea unui dig pentru țăranii din Buzău —, legionarii au început să-și ridice, în luna următoare, cartierul general la București („Casa Verde“), pe care l-au terminat peste trei ani și jumătate. Această realizare și faptul că autoritățile permiteau acum acest tip de acțiune au impulsionat înflorirea taberelor de-a lungul și de-a latul teritoriului românesc.

Legionarii, dorind întotdeauna să sublinieze deosebirile față de modelele străine, insistă asupra originalității unui experiment început cu mult înainte ca naziștii germani să întreprindă ceva asemănător. Totuși, ca și în cazul cuiburilor, taberele de muncă legionare, fiind o idee îndrăzneață, se înscriau într-o întreagă epocă de entuziasm față de munca voluntară a tineretului, asociat unor proiecte politice diferite. Spre exemplu, la începutul anilor douăzeci, îndată după terminarea războiului, s-au extins în diferite zone ale Europei taberele de reconstruire a zonelor devastate, în care lucrau alături tineri aparținînd națiunilor care se înfruntaseră înainte (coordonați de *The International Voluntary Service*).[21] Cu alte scopuri, în Bulgaria, tinerii au fost mobilizați, tot în anii douăzeci, la stăruințele Partidului Uniunea Agrară, fiind încadrați în Serviciul de Muncă obligatorie. Scopul era crearea unei rețele moderne de comunicații în țară și absorbirea mîinii de lucru excedentare a tinerilor, a căror inactivitate și nemulțumire puteau să aducă foloase comuniștilor.[22] Cu intenții mai apropiate de cele ale

legionarilor, organizația de tineret germană, anterioară naziștilor (*Bündische Jugend*), moștenitoare a *Wandervogel*-ilor, organiza în acest deceniu tabere de muncă pentru a pune în practică conceptul de comunitate națională la o scară restrînsă.[23] Ulterior, combatanții demobilizați din *Freikorps* aveau să intre și ei în tabere de muncă și asociații cooperatiste, gata să se transforme din nou în unități combatante dacă o cerea situația politică.[24]

Cu toate acestea, experiența legionară a fost, în interiorul frontierelor României, un succes; între 1935 și 1936 ea a reușit să-și extindă aria de influență dincolo de „platformele" originare, prin Muntenia și Transilvania centrală. Taberele de muncă reconstruiau biserici, reparau școli, îngrijeau cimitire, deschideau drumuri sau construiau diguri și chiar cîte o casă pentru vreun țăran ruinat[25]; ele au avut mai mult succes decît marșurile prin sate. Spre deosebire de acestea din urmă munca în taberele legionare rămînea ca o mărturie durabilă, iar în timp ce se desfășura, constituia o reprezentare convingătoare a unei solidarități naționale (*Volksgemeinschaft*) ideale, adunînd tineri provenind din cele mai diferite straturi sociale, într-o ambianță de austeritate sănătoasă. Chiar și ferocele general Cantacuzino apare în unele fotografii ca un pensionar binevoitor, luînd parte la muncă îmbrăcat într-un costum de vară larg și demodat. De fapt, se evita astfel inactivitatea militanților — marea obsesie a acestei Mișcări bazate pe praxis —, în timp ce viața în comun sub o disciplină impusă realiza înalte grade de conștientizare la tinerii studioși. Erau, de asemenea, impresionați țăranii din vecinătate și vizitatorii care soseau în tabere. După un martor al vremii, tinerii legionari „trăiau ca în transă".[26]

În paralel a fost reluat alt proiect de la începuturile Mișcării, „comerțul legionar", cu scopul de a obișnui pe creștini să-i concureze pe evrei pe teren comercial — ceea ce este o dovadă a importanței de care se bucura mica burghezie în Legiune — și pentru a servi ca vitrină a celor mai bune produse ale pămîntului românesc.[27]

Pentru aceasta a fost creată o cooperativă de vînzare a alimentelor la București, în noiembrie 1935, aprovizionată de organizațiile județene ale Mișcării. Restaurantul ieftin care a fost creat mai tîrziu se aproviziona de la cooperativă și era destinat în principiu militanților. Conform ideilor dietetice originale ale Căpitanului, se oferea clienților austera mămăligă a poporului, precum și mari cantități de ceapă și usturoi, așa că nu este absurd să presupunem că miasmele corporale intense ajungeau să fie un semn distinctiv al viitorului „om nou".[28]

Pentru Codreanu aceasta a fost o perioadă de mari proiecte și iluzii. Pregătea inaugurarea unei frizerii, a unei cizmării și a unei croitorii legionare și, mai tîrziu, un mare proiect de socializare.[29] A ajuns chiar să propună formarea de „familii legionare", care trebuiau să conviețuiască folosind în comun bunurile, bazîndu-se pe religia creștină și nu pe „comunismul în sens iudaic"[30]. Sistemele de finanțare a Mișcării, din ce în ce mai bine puse la punct, dădeau și ele naștere unor speranțe, în pofida faptului că afaceri precum cea a cooperativei încă se inițiau cu puțin capital (133 000 de lei în acest caz) și uneori deficitul paraliza cîte un proiect. Totuși, proprietarii de la oraș și moșierii cedau terenuri pe care se organizau tabere, în vreme ce clasa mijlocie de liberi profesioniști aducea în flux continuu donații bănești, care erau completate prin colectări suplimentare. Mulți angrosiști din capitală au avansat mărfuri pentru cooperativă — cu excepția negustorilor de coloniale[31] — în vreme ce comercianții macedoneni i-au întreținut pe legionarii care lucrau la construirea Casei Verzi. Patronii întreprinderilor mici și mijlocii, mai amenințați ca niciodată de proiectele marelui capital al „celei de-a treia căi", au constituit o altă sursă de finanțare pentru legionari și între ei erau cei interesați de colaborarea cu finanțele germane — sectorul chimic, în special — sau de pregătirea tehnică germană. Acesta era cazul lui Virgil Ionescu, activist și figură cheie a Legiunii, care conducea o firmă pentru importuri foarte legată de Germania.[32] În sfîrșit, nu lipseau bancherii și patronii care

lucrau pe mai multe planuri și făceau donații unor partide diferite pentru a-și asigura viitorul. Acum cînd Totul pentru Țară devenise o forță a politicii naționale, a început și el să fie luat în seamă. Nu a durat mult pînă a ajuns să primească ajutoare chiar și de la Malaxa, cunoscut de toți ca anglofil, și, probabil, de la industriașii evrei cum ar fi Auschnit, Kaufmann și Shapiro.[33] Însă nu trebuie uitate nici contribuțiile militanților de bază, care aduceau săptămînal o cotizație voluntară în fiecare cuib, pe lîngă cumpărarea anticipată a cărților și broșurilor doctrinare pe care le vindeau ulterior simpatizanților.

Stînga, între constrîngere și ineficiență

Entuziasmul care îi cuprinsese pe Codreanu și pe adepții săi nu s-a întunecat nici măcar în criticul an 1936, în care stînga a trăit o efemeră renaștere. Fenomenul trebuie legat de victoria Frontului Popular în Franța, care a produs o impresie puternică în România. Parisul, modelul politic și cultural, era acum „roșu", iar terasele caselor din multe cartiere fuseseră acoperite cu steaguri revoluționare. Lumea era foarte neliniștită, iar presa consacra articole lungi prezentării programului lui Léon Blum.[34]

Pe atunci, PCR se refăcea după o lungă perioadă în care fusese condus greșit și chiar hăituit de Komintern. În perioada anilor douăzeci, congresele partidului au avut loc în afara României, secretari generali fiind un maghiar (Elek Köblös) și un ucrainean (Vitali Holostenko), pentru ca în 1931, în timpul Congresului al V-lea[35], funcția să fie preluată de un polonez (A. Ștefanski). PCR fusese împiedicat să se alieze cu alte partide, din cauza strategiei staliniste a luptei „clasă contra clasă", și obligat să apere cauze pierdute, precum cea a revizuirii frontierelor în funcție de minorități; nu este deci de mirare că în acea epocă denumirea de „comuniști" era, în România, echivalentă cu antiromâni.[36] Străbaterea deșertului a culminat cu atacurile dure pe care le-a lansat Kominternul împotriva

liderilor comuniști români, cu puțin înainte de Congresul al V-lea, acuzîndu-i de presupuse erori și lupte interne.

Numai după acest congres, desfășurat în decembrie 1931[37], comuniștii români au început să iasă la lumină, ceea ce a coincis cu adoptarea unei tactici mai flexibile de către Internaționala Comunistă și cu afirmarea unor lideri și intelectuali de valoare, de origine românească, ca Gheorghiu-Dej sau Lucrețiu Pătrășcanu.[38] În pofida faptului că implacabila represiune statală a distrus, în 1934, numeroase grupuri, la sfîrșitul anului următor au fost inițiate primele contacte, care, în cursul anului 1936, au dus la unirea cu mici nuclee de stînga, cu social-democrații, aflați în decădere, și, în cele din urmă, cu fracțiunea cea mai de stînga din PNȚ (condusă de dr Lupu), sub auspiciile lui Mihalache însuși. Totuși, dat fiind că militanții PCR abia depășeau, în 1936, cifra de 5 000 — a fost punctul culminant al partidului[39] — întregul grup operativ ajunsese să se încadreze în rîndurile național-țărăniștilor. La 31 mai 1936, moment culminant al alianței, a fost organizată o mare manifestație la București. Între „unitățile" de bicicliști, femei și altele cu aspect paramilitar, se iveau din cînd în cînd comuniștii cu pumnul ridicat; Mihalache prezida întreaga manifestație, salutînd cu brațul întins „în manieră dacică".

Totuși, evoluția evenimentelor s-a oprit aici.[40] Incipientul Front Popular românesc s-a dizolvat de la sine, în vreme ce dreapta trecea în forță la atac. Mari cantități de publicații democratice și de stînga au fost arse în stradă, încît s-a ajuns pînă la ruinarea marilor ziare. Poliția a intervenit în continuare, interzicînd publicațiile de stînga care supraviețuiseră și arestînd toți liderii comuniști care-i cădeau în mînă. PCR a intrat într-o fază de decadență atît de accelerată încît după război, în ajunul ajungerii sale la putere, număra numai o mie de militanți.[41]

Nici măcar nu a fost o victorie legionară, în pofida faptului că și „cămășile verzi" au intervenit în luptă. Starea de tensiune și ambianța de dreapta, chiar fascizantă, au distrus, așa cum ai sparge o nucă, slaba orien-

tare spre stînga. În schimb, chiar și aceste grupuri se concurau unele pe altele, într-o formă tot mai violentă, în așa fel încît dușmanii politici direcți și cei mai violenți ai Gărzii de Fier au ajuns să fie adepții lui Cuza, care, în 1935, se uniseră cu Partidul Național Agrar al lui Goga, dînd naștere Partidului Național Creștin (în continuare PNC). Deși antisemitismul continua să fie axul central al ideologiei sale, acest partid a adoptat cu tot mai multă aroganță forme și atitudini similare celor legionare, care mergeau de la portul costumelor naționale și al căciulii împodobite cu pene de păun pînă la organizarea unor formațiuni paramilitare, care își ziceau *lăncieri* și aveau drept uniformă cămăși albastre. Ca răspuns, legionarii se infiltrau tot mai profund în citadelele cuziste din Basarabia, provocînd crîncene lupte în cîmp deschis.[42]

Poziție interclasistă, dar „clase muncitoare"

Lipsa de eficiență a stîngii și lupta pentru consolidare în concurență cu pestrița constelație de grupuri de dreapta au dat naștere unei dialectici, caracteristică pentru anumite mișcări fasciste din Europa orientală, care a împins Garda de Fier spre mijloace tot mai radicale. Codreanu era foarte deschis față de noile tipuri de discurs și, în consecință, Garda de Fier cîștiga adepți în noi sectoare sociale, care presau în favoarea intereselor lor. În aparență era vorba de un proces controlabil, însă, de fapt, în Mișcare nu predomina conducerea clară a vreunui grup social anume; inteligheuția avea o origine țărănească și rădăcini la fel de precare ca și proletariatul, în timp ce țărănimea nu a condus niciodată Legiunea. Astfel, luptele surde din interiorul Mișcării destabilizau și provocau distorsiuni în înțelegerea situației sociale și politice din amplul cadru în care se mișca Garda de Fier.

În 1936 s-a produs o cotitură decisivă în această spirală: Legiunea a început să desfășoare o campanie menită să atragă militanți pur proletari. În octombrie s-a

format Corpul Muncitoresc Legionar, care a devenit în curînd o nouă unitate de elită.[43] Discuția în jurul ideii dacă acești muncitori erau mai mult sau mai puțin proletari „puri“, în sensul pe care îl dădea cuvîntului, într-un mod cam simplist, stînga comunistă a epocii, este nelalocul ei. Se poate argumenta că acești proletari nu aveau tradiția culturală muncitorească pe care o avea un miner englez, însă acest lucru se întîmpla cu imensa majoritate a muncitorilor români. Între 1933 și 1938, în marea perioadă de expansiune a industriei grele și, în special, a metalurgiei, personalul angajat în aceste ramuri a sporit cu 197%.[44] Evident, mediul din care provenea această masă de muncitori era cel rural, unde exista o rată înaltă a șomajului neînregistrat. Alături de aceștia, muncitorii din contrucții, transporturi publice și alimentație proveneau tot de la sate; Totul pentru Țară recrutase din rîndurile lor militanți hotărîți. Chiar prin intermediul acestor muncitori, mulți dintre ei angajați în întreprinderi mici, legionarii au ajuns încet-încet pînă la marea industrie. Totuși, se pare că, în zona petroliferă Prahova, nu au reușit să treacă de această barieră și poate că glorioșii *prahoveni* nu erau altceva decît muncitori în întreprinderile mici din zonă[45], în pofida faptului că Totul pentru Țară a obținut acolo un procentaj mare de voturi în 1937.

Muncitorii au făcut curînd dovada unei fermități și capacități de organizare superioare față de studenții exuberanți și de țărani. Cu toate că nu reprezenta încă o proporție importantă în Totul pentru Țară, Corpul Muncitoresc Legionar a adus o masă de combatanți care a lăsat în urmă minoritățile curajoase, cum era cea a macedonenilor. Curînd li s-au cerut eforturi mai susținute decît celorlalți — spre exemplu, în direcția contribuțiilor materiale pentru întreținere[46], însă, la urma urmei, aceasta echivala cu recunoașterea statutului lor de elită. Au beneficiat, de asemenea, de o parte a rețelei de restaurante, cooperative, pensiuni și locuri de odihnă. Nu toate aceste stabilimente erau destinate muncitorilor, însă cel puțin

două restaurante erau situate în zone periferice, unul dintre ele chiar în centrul cartierului Grivița, acolo unde armata masacrase greviștii cu trei ani în urmă. Prețul meniului era derizoriu și, în plus, era posibil ca cei mai săraci să nu plătească nimic.[47] În verile anilor 1936 și 1937, folosind o practică ce dăduse rezultate bune pentru regimul fascist italian, taberele de odihnă au primit fiii minerilor și muncitorilor care nu plecaseră niciodată pînă atunci în vacanță.[48]

A fost creat un imn pentru muncitori, care avea ceva sovietic în cadența sa, iar Căpitanul a adoptat limbajul potrivit:

„Muncitorul va păși cu pas de stăpîn, nu de rob, pe străzile pline de lumini și luxuri, pe unde astăzi nu îndrăznește să își ridice ochii în sus.

Pentru prima dată el va simți bucuria, mîndria de a fi stăpîn, de a fi stăpînul țării lui.

Față de aceasta, toate celelalte chestiuni interesează prea puțin pentru că muncitorul stăpîn își va avea legile, organizarea în stat și soarta pe care singur și le va face cu mînă, cu cap și cu conștiință de stăpîn!“[49]

Poziție interclasistă, dar „clase muncitoare“; „stăpîn“ pe pămîntul său, și totuși cu soartă proprie și un rol în stat. Limbaj cvasirevoluționar și chiar revanșard, o promisiune vagă de dictatură a proletariatului, care evita însă cu grijă să vorbească despre redistribuirea proprietăților sau schimbarea relațiilor sociale între clase. Este, în fond, versiunea muncitorească a acelui îndepărtat discurs adresat țăranilor din județul Covurlui, în iarna lui 1929.

Fascinantul război

În vara anului 1936, chiar și un eveniment atît de îndepărtat cum era războiul civil din Spania i-a emoționat profund pe români. În timpul anului, triumful lui Hitler,

datorat abilității cu care a realizat remilitarizarea Renaniei, ca și victoria finală a italienilor în Abisinia — neașteptat de rapidă[50] — au dus la creșterea prestigiului puterilor totalitare față de indecizia democrațiilor; totul contribuia la explicarea efervescenței dreptei din România. Din diferite motive însă, cauza franchistă părea mult mai atractivă pentru aceeași dreaptă românească. Înainte de toate, conta aspectul exotic al acestei lupte din îndepărtata Spanie, pe care mitologia naționalistă românească o considera legată de originile țării prin intermediul împăratului Traian, de origine hispanică și colonizator al Daciei. Pe măsură ce războiul continua, în România, ca și în Europa întreagă, se înregistra tendința de a-i identifica tot mai mult pe republicani cu niște comuniști și, în fond, cu URSS. Așadar, o luptă împotriva nesuferitului vecin se ducea și la celălalt capăt al continentului, însă departe de propriile hotare și fără neliniștea pe care o implica această vecinătate. Pe de altă parte, simpatia multor români față de Hitler sau Mussolini putea fi știrbită de politica expansionistă a acestor dictatori în Balcani, ceea ce făcea ca preferința primului pentru a sprijini minoritățile sașilor și șvabilor din România să fie incomodă, în timp ce al doilea prefera alianța cu ungurii, pentru care românii arătau tot atîta antipatie cît și pentru ruși, relațiile cu cei dintîi fiind veșnic complicate din cauza interminabilei polemici cu privire la stăpînirea Transilvaniei. Față de Franco și adepții săi nu existau astfel de probleme, dat fiind îndepărtarea geografică și agresivitatea externă limitată a statului spaniol, cel puțin în ceea ce privește Europa.[51] După opinia plenipotențiarului britanic din țară, Sir Reginald Hoare, toate acestea au determinat marea majoritate a românilor să susțină tabăra franchistă.[52]

Este suficient să citești rapoartele reprezentantului diplomatic republican Lopez-Rey, pentru a-i înțelege pesimismul nedisimulat. Un exemplu: din treizeci și șase de periodice românești — apărute înainte de decembrie 1937 —, pe care le analizează într-un raport complet, abia dacă se pot număra șapte care să publice articole sau

note de mică importanță favorabile în mod clar Republicii spaniole.[53] Simpatizanții cauzei antifranchiste erau taxați de comuniști și chiar arestați, cum s-a întîmplat cu un desenator care s-a adresat Comitetului Copiilor Basci din Paris din dorința de a adopta un orfan.[54] În acest timp, plenipotențiarul franchist, Pedro Prat y Soutzo, era răsfățat în permanență, primind tot felul de facilități pentru a organiza un serviciu de informații și propagandă dependent de Falanga Exterioară.[55] La documentarele și conferințele despre război sălile erau pline, iar mulțimea prezentă se ridica, saluta cu brațul, îl aclama pe Franco. În contrast cu acest entuziasm verbal, singurii care au plecat în număr mare să lupte cu arma în mînă au fost cei care s-au înscris în unitățile românești ale Brigăzilor Internaționale, ca să scape de atmosfera sufocantă din țară. În ceea ce privește dreapta, a devenit celebră o întîmplare absurdă legată de Octavian Goga. În noiembrie 1936, cînd se credea că Madridul căzuse practic în mîinile franchiștilor, acesta i-ar fi spus lui Prat y Soutzo: „Un singur cuvînt de-al dumneavoastră și vă trimit imediat 100 000 de oameni.“ „100 000 de voluntari care să lupte în Spania?“, a întrebat surprins reprezentantul franchist. „Nu, pentru a defila sub balconul dumneavoastră și a-l aclama pe generalul Franco“, a răspuns Goga. Au fost convocați participanți la manifestație, însă nu s-a mai pus la cale nimic altceva.[56]

Și războiul avea să influențeze în mod decisiv Garda de Fier, care, în preajma izbucnirii acestuia, trecea printr-o criză de dezvoltare a cărei importanță reală nu a putut încă fi stabilită. Unul dintre rezultatele acestei dezvoltări începute în 1933 a fost marginalizarea unui întreg grup de lideri de rangul al doilea, care deveniseră renumiți în perioada dezordinilor „de tip mușchetar“ și a primelor marșuri la țară. Printre ei se evidenția Mihail Stelescu, cel mai inteligent; pe cînd era încă student, acesta a fost desemnat de Codreanu ca deputat din partea Gărzii de Fier. Nemulțumit de acel *modus vivendi* încheiat cu guvernul și regimul începînd din 1934, Stelescu a devenit

tot mai critic față de Căpitan. În cele din urmă, după grave acuzații reciproce, tînărul lider a fost exclus din Legiune în septembrie 1934.[57] Rufele murdare se spală în familie; dar Stelescu a dat totul în vileag prin intermediul presei; atunci tensiunea a crescut și mai mult și a continuat în acest sens pînă cînd disidentul a creat o mișcare proprie, Cruciada Românismului. În rîndurile acesteia a fost primit, în ultimul său an de viață, romancierul Panait Istrati, tînărul rebel și libertin din alte vremuri, care corespondase cu Blasco Ibáñez.[58] Influența sa a domolit antisemitismul lui Stelescu și al adepților săi, însă Mișcarea a continuat să fie de extremă dreaptă[59]; orientarea ei pro-italiană[60] arăta o linie de ruptură față de filogermanismul lui Codreanu și era, în fond, încă un reflex al luptei pe care cele două puteri o duceau pentru a domina în Balcani.

În cele din urmă, în iulie 1936, o echipă de zece legionari, studenți la Teologie, l-au asasinat pe Stelescu în spitalul în care aștepta să fie operat de apendicită. Au tras în total 120 de gloanțe împotriva victimei și apoi, pe același pat, au ciopîrțit cadavrul cu topoarele. Cînd a sosit poliția, criminalii, nebuni de bucurie, se îmbrățișau cîntînd și dansînd în jurul rămășițelor lui Stelescu.[61] Din nou au fost arestați numai autorii materiali ai crimei, care, după declarația lor, se limitaseră să „exprime" voința Mișcării, iar Codreanu le-a dat titlul onorific de „Decemviri". Era un avertisment foarte clar pentru posibilii trădători, dar există indicii că Stelescu nu era singurul. Alți lideri din prima epocă au părăsit Legiunea — fiind însă mai puțin importanți[62] —, iar Codreanu a dizolvat toate FDC din capitală, împreună cu una din cele patru zone de activitate militantă în care era împărțită.[63]

La alt nivel, era destul de clar că Ion Moța fusese și el neglijat după 1933. O oarecare activitate ca mentor al intelectualilor și reprezentant în exterior al Legiunii, precum și atenția acordată familiei și fiilor săi, nu au reușit să ascundă o umbră de nemulțumire față de aparenta pierdere a acelei combativități romantice din primele perioade.Trădarea lui Stelescu pare să fi fost

manifestarea cea mai serioasă a unei surde nemulțumiri în sectoarele cele mai radicale ale Mișcării Legionare. Unii lideri aveau acum interese proprii care se ciocneau, în timp ce exista și teama față de o anume „domesticire" sau adaptare politică a grupului conducător, inclusiv a lui Codreanu[64]; toate acestea erau simptome ale dezvoltării și instituționalizării Mișcării. În fața acestei situații, misticismul și antisemitismul obsesive îi dădeau lui Moța o viziune „cosmică" despre lupta în care, după aprecierea lui, era antrenată Legiunea, ceea ce implica forme mai dure, mai directe de luptă împotriva simbolurilor corupției din țară. În plus, ca și în cazul lui Stelescu, el părea să aibă o anumită antipatie față de germani — dușmanii de ieri și minoritatea ce amenința azi chiar din Transilvania — pe care Codreanu îi admira atît de mult.[65]

Se potrivește destul de bine caracterului său faptul că în toamna lui 1936 a fost cuprins de entuziasm la ideea de a merge să lupte în războiul civil din Spania. Imaginile revoluției, dar mai ales distrugerea bisericilor și persecutarea clericilor, îl făceau să se transfigureze. În special una din frazele sale a devenit celebră: „Se trage cu mitraliera în obrazul lui Hristos!"[66] Codreanu se temea să-și antreneze adepții într-o aventură atît de îndepărtată, însă, în cele din urmă, a fost de acord ca o delegație de șapte legionari renumiți să meargă pentru a-l felicita pe Moscardó. Călătorii aveau proiectul secret de a se înrola în armata franchistă, însă Codreanu era desigur la curent cu acest lucru. A fost acțiunea inconștientă a lui Moța, care probabil că încerca, alături de cei care-l însoțeau, să recîștige un prestigiu deja uitat. În plus, sperau să ajungă la timp pentru a participa la cucerirea Madridului, care de la București părea iminentă, și la defilarea triumfală care ar fi urmat. Ajunși în Spania, membrii expediției s-au înscris în Legiunea Străină în loc să se înroleze în Falangă sau în armata regulată, din motive, se pare, de afinitate cu numele Legiunii Arhanghelului Mihail.[67] Cu speranța că vor participa la un război de tip „mexican", de fanfaronadă și vorbărie, s-au pomenit luptînd în Compania a 6-a a

Regimentului de infanterie împotriva Brigăzilor Internaționale și a Brigăzii lui „Campesino“ în *Batalla de la Niebla* (Bătălia Ceții) pentru șoseaua spre Coruña. În acest decor înghețat din apropierea Madridului, într-o unitate care fusese de patru ori decimată, între eroi și oameni buni de spînzurat și alături de trupele de mauri (*moros*), războiul li s-a dezvăluit în toată oroarea și mizeria lui. Cînd lupta era aproape sfîrșită, un obuz i-a ucis pe Moța și pe Vasile Marin, unul dintre intelectualii din grupul „Axa“ și tînăr diplomat care coresponda cu Maurras.

Cu toate că în Regiment nu era loc pentru subtilități, Codreanu a reușit să anuleze contractul celorlalți voluntari[68], cu ajutorul recomandării ambasadei germane pentru generalul Sperrle, conducătorul atotputernicei Legiuni Condor, recomandare obținută de Nae Ionescu, care trăia atunci luna sa de miere cu al Treilea Reich. Corpurile neînsuflețite și restul grupului au străbătut Europa în sens invers — în Germania, SS-ul le-a adus onoruri —, au traversat România, unde țăranii îngenuncheau în zăpadă la trecerea lor, iar la București a fost organizată o înmormîntare apoteotică.

Șocul a fost uriaș. Cortegiul a străbătut centrul orașului, cu o gigantică cruce în frunte, formată din legionari în uniformă, și patru sute de preoți care cîntau psalmi. Erau de față mai multe sute de țărani și, printre ei, transilvănenii sunau din buciume acorduri funebre triste și profunde. Nu lipseau nici reprezentanții diplomatici ai statelor și partidelor totalitare și chiar soldați din Garda Regală. Cortegiul funerar, lung de patru kilometri, a paralizat circulația din centrul capitalei, peste care cădea o ninsoare deasă. Stilul Legiunii invadase străzile, dînd o lecție de neuitat „frivolului“ București.[69]

Din acel moment, un șuvoi nestăvilit de militanți emoționați s-a revărsat în rîndurile Gărzii de Fier. În ianuarie 1937 erau 12 000 de cuiburi, iar la sfîrșitul anului cifra ajunsese deja la 34 000.[70] Din cei zece mii de preoți cîți erau în țară, două mii făceau parte din Legiune.[71] Căutau aici dinamismul și capacitatea de mobilizare socială care

lipseau ortodoxiei creștine. De asemenea, a fost foarte însemnată afluența de intelectuali, incluzînd remarcabilii gînditori de azi Mircea Eliade și Emil Cioran, care, deși își prezentaseră deja ideile antidemocratice cu cel puțin un an în urmă, și-au exprimat acum în mod deschis simpatiile pentru Legiune și chiar au colaborat ocazional cu ea.[72] Printre motivele acestei situații figura, în mare măsură, mizeria în care se zbătea o bună parte din intelighenția. De exemplu, nu existau decît 47 000 de învățători, deși era nevoie de 80 000, dar, în pofida acestui fapt, salariul, de 1 500 lei lunar, era derizoriu. La o școală din împrejurimile Bucureștiului nu existau bani nici pentru a se cumpăra lemne de foc (48 de elevi din 50 sufereau de boli de plămîni), în timp ce la universități unii profesori aveau pînă la 2 000 și chiar 3 000 de studenți înmatriculați la o specialitate. Un ziarist abia putea ajunge la 6 000 de lei pe lună, cît cîștiga un subofițer, și chiar Emil Cioran trăia pe atunci de pe o zi pe alta.[73]

Însă ceea ce a atras mai mult decît orice noii militanți a fost pietatea severă care se produsese prin întoarcerea la o atmosferă de exaltare și fervoare similară celei existente în perioada de început a Legiunii Arhanghelului Mihail, cînd încă se bucura de influența cvasivizionarului Ion Moța. În pofida faptului că s-a menținut în continuare o practică politică de înalt nivel, Codreanu însuși a fost primul care a rămas impresionat de jertfa vechiului său prieten și locțiitor — trecînd peste starea critică în care se aflaseră relațile lor —, ceea ce va avea importante consecințe asupra hotărîrilor luate ulterior.[74] Pînă atunci se menținuse un *modus vivendi* cu Palatul, întărit probabil prin intermediul unor legături secrete prin canale indirecte. Oricum, Codreanu nu a dat curs invitațiilor lui Carol de a se întîlni și acesta a început să se teamă, din 1934, că Mișcarea legionară îi scapă din mîini. Totuși, monarhul era un *gambler*, un jucător înnăscut — atît în sens literal, cît și figurat — și a respectat dezvoltarea Mișcării, în parte pentru a deteriora imaginea sistemului parlamentar, dar și pentru ceea ce ar fi putut să se întîmple. Însă în

1937 Garda de Fier era ca un vehicul cu un motor disproporționat de puternic, încărcat pînă la refuz cu benzină.

Drumul spre ruptura finală a fost deschis la Congresul studențesc de la Tîrgu-Mureș, din aprilie 1936, unde violența verbală a atins cote foarte înalte. În timpul reuniunii, în întregime dominată de către legionari, au fost condamnați în mod public la moarte oamenii politici dușmani ai Legiunii — inclusiv Lupeasca — și au fost create zece echipe ale morții, gata să dezlănțuie răzbunarea împotriva oricui ar încerca să atace Garda de Fier; în drum, studenții au profanat placa pusă în memoria lui Duca în gara de la Sinaia.[75] O astfel de îngăduință era excesivă, chiar pentru cinismul regelui și, ca și cum nu ar fi fost destul, acesta a fost refuzat cînd a încercat să-l contacteze pe Codreanu pentru a lămuri lucrurile.[76] Au urmat alte ciocniri, iar bănuiala că Mișcarea lui Stelescu fusese susținută de anumite cercuri de la Palat — Regina-Mamă — a turnat și mai mult gaz pe foc. Legionarii au inițiat acțiuni pentru a forma un front anti-Carol și chiar au ajutat un lider republican aflat în închisoare. Uciderea plină de cruzime a lui Stelescu a fost alt pas decisiv completat de o scrisoare arogantă a Căpitanului, prin care cerea monarhului o cotitură imediată în relațiile internaționale ale României printr-o orientare spre puterile fasciste (noiembrie 1936).[77] Aceste acțiuni, care au coincis cu avîntul puterilor totalitare pe scena internațională — de la ocuparea militară a Renaniei de către germani la anunțarea formării axei Roma-Berlin, trecînd prin războiul din Abisinia și cel civil din Spania —, demonstrează în ce măsură exaltarea lui Codreanu întuneca puținele sale calități de om politic de nivel înalt.

În anul următor se încheia mandatul guvernului liberal și regele a început să tatoneze terenul. Față de avansatul grad de descompunere a PNL și PNȚ, monarhul era acum dispus, o dată pentru totdeauna, să instaureze dictatura. Atunci, în februarie, el s-a hotărît brusc să dea cărțile pe față, propunîndu-i lui Codreanu un guvern legionar în schimbul conducerii Mișcării. A fost

practic o provocare, care, în plus, a coincis cu valul de exaltare generat de moartea lui Moța și Marin.[78] Dar Căpitanul a respins fără ocol propunerea și au început ostilitățile. Ultima picătură au turnat-o legionarii care, în luna martie, l-au susținut în mod public pe principele Nicolae, fratele lui Carol, certat serios cu regele, de șase ani, pentru o problemă de politică matrimonială. Disputele care au urmat, l-au costat pe principe expulzarea din familia regală și privarea de titluri și privilegii.[79]

Presiunea maselor și entuziasmul naiv al lui Codreanu au prins Garda de Fier într-o înlănțuire de evenimente care aveau s-o ducă la distrugere. Guvernului i s-a dat mînă liberă pentru a începe să acționeze împotriva legionarilor și a închis preventiv toate cantinele și căminele studențești.[80] Pe lîngă acestea, imprudențele militanților de extremă dreaptă au pus Mișcarea în cele mai dificile situații. Așa s-a întîmplat în februarie, cînd niște studenți — deși nu legionari — au pus la cale un atentat împotriva rectorului Universității din Iași, tăindu-i o ureche drept pedeapsă că nu a fost de acord să proclame ca zi festivă o sărbătoare legionară; Tătărăscu a răspuns închizînd toate universitățile.[81]

În mod surprinzător, regele nu a proclamat nici o dictatură și nici nu s-a sinchisit să schimbe guvernul. Stupoarea a fost mare, chiar și pentru vulpile bătrîne ale politicii locale.[82] Însă posibilitățile de a produce uimire erau nelimitate în România anului 1937, căci curînd a fost anunțată în mod public încheierea unui pact de neagresiune, în vederea apropiatelor alegeri generale, între Codreanu și Maniu, onestul lider al Partidului Național Țărănesc. Pe amîndoi îi unea avîntul: considerau că, după unirea celor mai mari partide de masă din țară, regele nu va îndrăzni să impună dictatura în cazul cînd acestea ar cîștiga împreună alegerile.[83] Consecința imediată a fost o neobișnuită scurtcircuitare a forțelor politice existente. Codreanu, care a susținut mereu totalitarismul, încerca acum să păstreze democrația pentru a-l neutraliza pe monarh. Totuși, nu era clar cum să se acționeze pentru a înfrînge guvernul. În aceste momente, jocul politic era atît

de complicat, încît comuniștii, care primiseră indicația să sprijine și să voteze PNȚ, s-au trezit în același cartel cu legionarii și, ceea ce era și mai rău, mulți dintre ei au votat Totul pentru Țară.[84] De cealaltă parte a baricadei, liberalii erau și ei aliați cu grupurile de dreapta și extremă dreaptă, cum ar fi Frontul Românesc al lui Vaida, PND al lui Iorga, partidul lui Averescu și PNC condus de Cuza-Goga. Toate acestea în mijlocul unei mulțimi de partide. Dacă în iunie 1930 existau numai șapte pe arena politică românească, în 1937 erau deja treisprezece, fără a mai pune la socoteală și pe cele care reprezentau minoritățile naționale.

În sfîrșit, întrecerea electorală a început la 20 decembrie. Acum guvernul nu mai dispunea de energie, nici măcar pentru a se impune cu forța, ca în situațiile precedente, așa încît au fost alegerile cele mai curate și liniștite din istoria românească, cu numai 3 sau 4 morți și cîțiva răniți. În vîltoarea luptei, Totul pentru Țară a funcționat ca o mașină bine unsă. De această dată, echipele de propagandiști au ajuns în aproape toate colțurile țării, începînd cu cei doi legionari care au străbătut bastionul țărănist al Muscelului cu un simplu car și „un cal neîncrezător"[85] și sfîrșind cu impresionantul parc de camioane care a fost trimis în alte județe, trecînd prin lungile călătorii făcute cu piciorul, care au continuat să stea la baza dispozitivului. Pentru coordonarea echipelor s-a dezvoltat un sistem deosebit de legături și posturi de comandă și coordonare care repartizau munca între propagandiștii din fiecare sector. Înainte de consultarea electorală, cuiburile primiseră instrucțiuni să preconizeze tactici anticipative de combatere a restricțiilor obișnuite pe care le aplicau prefecții și jandarmii împotriva votanților. Prin intermediul acestui sistem, echipele de legionari interveneau acolo unde existau înștiințări despre fraude, uneori chiar în sprijinul național-țărăniștilor, sau împreună cu „voinicii" lor și, cu arma în mînă, dacă era necesar.[86] Totul fusese pregătit cu grijă, inclusiv instrucțiunile lui Codreanu din ultimele ediții din *Cărticică*, care cuprindeau o listă de articole din legi pe care tre-

buiau să le invoce legionarii dacă erau împiedicați în exercitarea dreptului lor la vot.[87] Alegătorilor nu le-a fost prezentat vreun program concret, în schimb legionarii au desfășurat un virtuos concert de versatilitate. Imaginea de justițiari și apărători ai legalității era completată cu atacuri împotriva „politicienilor corupți" și a „camarilei", iar uneori cu probleme empirice și promisiuni concrete. Apologia dictaturii, atunci cînd se făcuse, fusese restrînsă la orașe, în timp ce la sate sau în mine nu se întîlneau nici măcar urme ale acestei idei. S-a insistat pe antisemitism acolo unde era posibil și, de asemenea, pe anticomunism. Însă nu au fost lăsate de-o parte nici promisiunea unei noi împărțiri a pămînturilor, mărirea salariilor, egalizarea averilor sau impozitul echitabil.[88] De asemenea, a fost creată o Echipă pentru Conferințe, formată din profesori universitari și intelectuali cu un anumit prestigiu, care făceau turnee prin sate ținînd conferințe.[89] Nu au fost uitate nici minoritățile etnice: în echipele de propagandă care acționau în Dobrogea figura și cîte un membru turc, care li se adresa în limba lor puținilor locuitori tătari din regiune; în Bucovina, un legionar ucrainean le vorbea cetățenilor minorității rutene.[90] În sfîrșit, la 23 decembrie, cînd s-au anunțat rezultatele, a ieșit la iveală o realitate stînjenitoare: nu numai că guvernul fusese înfrînt pentru prima dată în istoria românească, dar, în plus, nu exista nici un învingător. Balotajul era total și nici un partid nu dispunea de majoritatea necesară pentru a guverna, nici măcar dacă PNȚ (20,4%) ar fi hotărît să-și unească forțele cu Garda de Fier (15,5%) împotriva liberalilor (35,9%). Legionarii cîștigaseră o mare victorie, ajungînd a treia forță politică a țării după numărul de voturi primite. Totuși, plutea în aer o amenințare asupra conducătorilor Mișcării. Manevra de a-i încolți pe rege și pe oamenii „celei de-a treia căi" eșuase. Un tînăr legionar de atunci, încă își mai amintește că în timp ce partizanii lui Codreanu îl felicitau, după aflarea rezultatelor, pentru triumful obținut, el era tăcut, conștient de furtuna care se apropia.[91]

NOTE LA CAPITOLUL AL VIII-LEA

1 Pentru întîmplarea referitoare la principele Nicolae, vezi: A. P. Samson, *op. cit.*, p. 35. Despre electrificarea României: „Electrificarea teritoriului nostru. Căi posibile pentru realizări", de C. A. Donescu în *Vremea* nr. 420, 12 ianuarie 1936, pp. 2–3.

2 A. P. Samson, *op. cit.*, pp. 250–252.

3 P. Șeicaru, *op. cit.*, vol. 2, p. 227. Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 84.

4 În perioada 1937–1938, 70% din producția metalurgică a fost consumată de către stat. L. Pătrășcanu, *op. cit.*, pp. 30–31.

5 Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, pp. 73 și 81–82. În 1934, din suma totală obținută, 2 000 de milioane de lei au ajuns la armată, 340 de milioane la agricultură, 100 la sănătate și 210 la biserici și școli.

6 Arthur Axenfeld, „Prigoanele economice contra evreilor din România între cele două războaie mondiale", în *Toladot*, Anul 4, martie 1975, nr. 9. Vezi pp. 4–5.

7 H. Prost, *op. cit.*, p. 99.

8 Vezi, pentru toate acestea, C. Murgescu, *op. cit.*, pp.78–79 și 83–85.

9 În 1926, la treizeci și cinci de ani, era deja director pentru industrie în Ministerul Industriei și Comerțului, iar în același an a devenit subsecretar la Ministerul de Finanțe. În 1930 a primit portofoliile la Comunicații și Lucrări Publice și la Industrie și Comerț. În anul următor a îndeplinit funcția de director al Băncii Naționale. Vezi: Philippe C. Schmitter, „Reflexions on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe", pp. 117–139, în Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania*, *op. cit.*, pp. 117–118. De asemenea, pot fi consultate biografia și operele sale în *Enciclopedia Cugetarea*, *op. cit.*, p. 516.

10 Este vorba de: *Théorie du protectionnisme et de l'échange international* (Paris, Marcel Giard, 1929) și *Le Siècle du corporatisme* (Paris, F. Alcan, 1934). În orice caz, primele sale publicații apar încă în 1919.

11 H. Roberts, *op. cit.*, pp. 206–207.

12 C. Argetoianu, „Memorii", în *Magazin istoric*, anul I, nr. 9, decembrie 1967, p. 72.

13 Întrevedere cu I. V. Emilian la Buchenau (München), 14. VIII. 1982.

14 Virgil Ionescu, „Memorii", în numărul monografic din *Pământul strămoșesc* (serie nouă), Buenos Aires, nr. 5, 1979; vezi p. 40.

15 *Ibid.*, p. 43 și, în special, întrevederea cu Mihail F. Enescu la Freiburg i. Br., 19 și 22. VIII. 1982. Însuși Codreanu a insistat pentru „a nu se confunda funcțiunea cu gradul". Vezi: „Ordin pentru 1 ianuarie 1937, cu ocazia schimbării cadrelor Partidului", în *Circulări și manifeste*, pp.113–116.

[16] Întrevedere cu Mihail F. Enescu la Freiburg i. Br., 15. VIII. 1982.

[17] Simpatizanții nefiind încadrați în cuiburi, carnetul a devenit absolut necesar, ca formă de evidență. Întrevedere cu Nicolae Șeitan, Aravaca (Madrid), 26. III. 1983.

[18] Vezi C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, pp. 29–32, circulara „Pedeapsa legionară", 23 mai 1935.

[19] Macedoneanul Cola Chirani, ale cărui memorii sînt transcrise de Sergio Miranda Carrington în *op. cit.*, argumentează că toți aromânii erau în mod automat considerați „legionari naturali", fără alte formalități. El însuși „circula, în mod firesc, de ani de zile, prin localurile Mișcării, asista la reuniuni și executa consemnele, și nimănui nu i se întîmpla să-și pună întrebări asupra burghezului detaliu, și anume, dacă semnase o cerere administrativă oarecare", vezi p. 115.

[20] Vezi prefața lui Vasile Mailat la opera lui Gh. Gh. Istrate, *Frăția de Cruce*, colecția „Omul Nou", München, 1952.

[21] Kenneth Holland, *Youth in European Labour Camps. A Report to the American Youth Commission*, American Council on Education, Washington D. C. 1939; vezi, de exemplu, pp. 20–22.

[22] *Ibid.*, pp. 29–30 și 39–49.

[23] Peter D. Stachura, *op. cit.*, p. 51.

[24] Vezi, în special, documentata teză a lui Robert G. L. Waite, *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*, New York, 1969, p. 138. În timpul puciului lui Kapp, unele dintre aceste unități au intrat din nou în acțiune.

[25] Uneori tinerii legionari dovedeau o mare candoare. În vara anului 1936, în satul Călinești (județul Muscel) s-a instalat o tabără care s-a dedicat construirii unei case noi pentru un țăran sărac, a cărui familie era tuberculoasă. Dat fiind că județul Muscel, în care nu erau decît cîțiva legionari — puțini muncitori și meșteșugari și practic nici un țăran —, era un bastion țărănist, s-a întreprins un efort deosebit. Au sosit în această tabără militanți din toată țara care au lucrat timp de două luni. Rezultatul a fost aproape spectaculos: o locuință cu acoperiș de țiglă și podea de lemn, cu ferestre largi, cu geamuri. În plus, au rămas bani și pentru a i se cumpăra nefericitului țăran o vacă, iar una dintre fetele sale a mers într-o tabără legionară de odihnă, unde starea sănătății ei s-a ameliorat. Totuși, atunci cînd binefăcătorii s-au întors acolo, în decembrie, totul era deja de nerecunoscut: geamurile erau sparte, dușumeaua era parțial smulsă și arsă și, în plus, familia își mîncase vaca. Pentru țăranul din Muscel, strălucitoarea casă „urbană" se dovedea incomodă, iar geamurile nu puteau fi înlocuite în acel sat și mai ales cu un capital atît de mic ca al țăranului. Dușumeaua de lemn era vulnerabilă atît timp cît familia nu dispunea de o mașină de gătit, iar vaca murise din lipsă de pășune sau de nutreț sau poate datorită imposibilității de a plăti factura veterinarului. Mărturia legionarului Petre Vălimoreanu, Freiburg i. Br., 21. VII. 1982.

[26] Doamna R. G., care nu dorește să-i fie divulgat numele, a vizitat una dintre aceste tabere cînd era adolescentă. Întrevedere 25. VIII. 1982.

[27] Era vorba, potrivit exprimării lui Codreanu, să se constituie „comerțul creștin, bazat pe iubirea de oameni, nu pe furarea lor, comerțul bazat pe onoare". Vezi: „Prima circulară pentru comerțul legionar. Către Șefii de Județ", 29 septembrie 1935, în *Circulări și manifeste*, pp.48–51.

[28] Vezi circulara „Cantina legionară", Luni 7 octombrie 1935, în *Circulări și manifeste*, pp. 52–55.

[29] Vezi circulara „Familia legionară", 17 oct. 1935, în *Circulări și manifeste*, pp. 56–61.

[30] *Ibidem*.

[31] Vezi circulara „La deschiderea cooperativei", 14 noiembrie 1935, în *Circulări și manifeste*, pp. 67–68. Codreanu îi amenința: „Le vom ridica și noi creditul mîine cînd vor veni să-l ceară de la noi."

[32] Ph. Marguerat, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain, 1938–1940*, Geneva 1977, p. 87. Pentru datele biografice asupra originii lui Virgil Ionescu — pe care le omite în memoriile sale — întrevederea cu Mihail F. Enescu, Freiburg i. Br., 15. VIII. 1982.

[33] Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 79, N. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 291. În plus, mărturiile orale ale lui Gh. Uscătescu, M.F. Enescu și A. Răuță, la Madrid, l. III. 1982.

[34] La sfîrșitul lunii iunie, săptămînalul *Vremea* părea să-și exprime verdictul prin caricatura de pe copertă: cu titlul „Noua Marianne – Sămănătoarea", ea reprezintă un Léon Blum purtînd o bonetă frigiană care împrăștia în jurul lui seceri și ciocane. Vezi anul IX, nr. 442, 21. VI. 1936.

[35] Vezi: Victor Frunză, *op.* și *vol. cit.*, pp. 36–40; p. 93 pentru o scurtă notă biografică a lui Köblös, care a sfîrșit în fața plutonului de execuție, în epurările din 1937. G. Castellan, *art. cit.*, în lucrarea lui J. Droz, *Historia general del socialismo*, vol. III; vezi p. 318.

[36] O bună parte din primele capitole ale cărții lui Victor Frunză, dedicate conflictelor care au premers apariția PCR, sînt consacrate eșecurilor izvorîte din viziunea simplistă asupra problemei naționale în România din partea conducerii comuniste „din exterior". Frunză vorbește de imperialism sovietic. Vezi, în acest sens, pp. 24–100. O expunere mult mai sintetică, în Robert R.King, *op. cit.*, pp. 26–38. Interesează în special capitolul intitulat: „Competition with and Opposition to the Iron Guard", la pp. 26–27.

[37] Vezi Victor Frunză, *op.* și *vol. cit.*, pp. 38–40 pentru desfășurarea Congresului.

[38] Ca lider s-a remarcat în special Gh. Gheorghiu-Dej; vezi R.R. King, *op. cit.*, pp. 22–23.

[39] *Ibid.*, p. 18.

[40] Pentru o descriere, deși părtinitoare, a manifestației, vezi *Vremea*, anul XI, nr. 440, 7. VI. 1936; dosul copertei este dedicat comentariilor politice.

[41] R. R. King, *op. cit.*, pp. 22–23.

[42] N. Arnăutu, *op. cit.*, pp. 17–18.

[43] A fost desemnat, pentru a-l conduce, inginerul Gh. Clime, un om deja matur care, în epoca aceea, era locțiitorul lui Codreanu. Vezi circulara „Înființarea Corpului Muncitorimei Legionare", 25 octombrie 1936, în *Circulări și manifeste*, pp. 95–96.

[44] Emilia și Gavrilă Sonea, *op. cit.*, p. 87.

[45] (V. Mihăilescu) *op. cit.*, p. 106; C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, „Circulara nr. 92", 28 septembrie 1937, pp. 184–186.

[46] C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*: „Circulara", 16 iunie 1937, p. 145 și „Circulara nr. 100", 3 noiembrie 1937, pp. 201–202.

[47] *Circulări și manifeste*, „Cuvinte către publicul Restaurantului Legionar", 3 iulie 1937, pp. 152–154. Vezi, de asemenea, în aceeași lucrare, pp. 199–200: „La inaugurarea Pensiunei Legionare din Predeal", 24 octombrie 1937.

[48] Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, p. 75; de asemenea, circulara: „Către șefii de cuiburi", 3 iulie 1937, în *Circulări și manifeste*, p. 155.

[49] *Circulări și manifeste*, p. 181. Discursul „Către muncitori", din 26 septembrie 1937.

[50] Pentru studierea consecințelor internaționale ale rapidei victorii italiene în Etiopia, este importantă analiza făcută de A. J. P. Taylor în: *The Origins of the Second World War*, Penguin Books, Hardmonsworth, Middlesex, 1985 (17th ed.), pp. 123–128.

[51] H. Prost, *op. cit.*, p. 85.

[52] Béla Vago, *The Shadow of the Swastika. The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936–1939*, Londra, 1975, p. 26.

[53] Vezi: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 2571, exp. 8; sau în: R 634, exp. l, „Instrucțiuni pentru însărcinatul cu afaceri al Spaniei la București" (Sr. Carner), pp. 2–6. *Reporter* (comunist) și *Adevărul* (democratic de stînga) erau ziarele pro-republicane citate de reprezentantul republicii spaniole, Lopez-Rey. Al doilea ziar a fost interzis în septembrie 1937. În ce privește *Dreptatea*, organul PNȚ, acesta publica de preferință punctul de vedere al franchiștilor „de teamă că va fi taxat ca roșu sau bolșevic".

[54] *Ibid.*, leg. R 641, exp. 12, despacho nº 1, del 1 de enero de 1938. De la însărcinatul cu afaceri și reprezentant al republicii.

[55] Francisco Veiga, „La guerra de les ambaixades: La Falange Exterior a Romania i l'Orient Mitjà, 1936–1944", în *L'Avenç* nr. 109, noiembrie 1987, pp. 10–18.

[56] Anecdota este citată, între alții, de H. Prost, *op. cit.*, p. 85. În plus, vezi Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1051, exp. 11, desp. nº 44, 9 de febrero de 1938.

[57] Practic există două versiuni asupra încîlcitei afaceri Stelescu. Una este dezvoltată în *op. cit.* a lui Gh. Costea, pp. 55–63; aici, inițiativa este pusă pe seama lui Stelescu: el a acționat împotriva lui Codreanu din ambiție personală și chiar a pus la cale cu grijă un atentat împotriva lui. Dimpotrivă, Jérôme și Jean Tharaud în *op. cit.*, pp. 123–126 îl apără pe Stelescu și aruncă vina asupra lui Codreanu pe care îl deranja acest subordonat prea perspicace, care în mai multe ocazii l-a eclipsat; împovărîndu-l cu misiunile cele mai periculoase, Codreanu sfîrșise prin a descuraja fidelitatea acestuia. Și tatăl lui Codreanu avusese un rol în acestă întîmplare, ațîțînd ura fiului său împotriva lui Stelescu; întrevedere cu V. I. Emilian, Buchenau (München), 14. VII. 1982.

[58] Romain Rolland, prieten personal cu Istrati, l-a definit ca un „Gorki al țărilor balcanice"; multe dintre operele sale au fost traduse în douăzeci și șapte de limbi, inclusiv spaniola și catalana. Articolele sale din perioada luptei alături de Stelescu, cînd era grav bolnav — avea să moară în aprilie 1935 — pot fi citite în lucrarea lui Ion Capatana, *Panait Istrati, ou l'homme qui n'adhère à rien*. „Aristocratie", Soutraine par Rantigny (Oise), 1941. Totuși, deziluzia față de realitatea comunismului sovietic nu a reușit să-l fascizeze pe Istrati; mai degrabă invers, el l-a influențat pe Stelescu, făcîndu-l să renunțe, de exemplu, la antisemitism.

[59] Pornind de la un rar exemplar al periodicului *Cruciada românismului* (anul II, nr. 9, 13. IX. 1936), care se păstrează la Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine de la Universitatea din Nanterre, poate fi apreciată orientarea generală a mișcării lui Stelescu.

[60] Vezi: J. și J. Tharaud, *op. cit.*, p. 123; M. Fătu și I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 132. *Cruciada românismului*, anul II, nr. 65, 14. III. 1936, art. „S-au cutremurat granițele", citat în: Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 112.

[61] Zeev Barbu, *Rumanía*, pp. 144–162, în S. J. Wolf, *El fascismo europeo*, *op. cit.*; vezi p. 155.

[62] În principal, este vorba de trei legionari importanți pe care, după afirmația lui Costea, s-ar fi bazat Stelescu în acțiunile sale; vezi M. Fătu și I. Spălățelu, p. 131.

[63] Circulara „Trădarea", 25 septembrie 1934, în C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, p. 18.

[64] Vezi „raportul Pitulescu". În el, ca și în alte izvoare antilegionare, se insistă asupra faptului că, prin Lupeasca, însuși Codreanu menținea contacte cu Palatul; aceasta nemulțumea persoane importante din Mișcare, ca Moța, Nae Ionescu și Stelescu.

[65] Vezi articolele lui Ion Moța: „O vorbă ardelenească pentru «lordul» Rothermere", publicat în *Pământul strămoșesc*, l. IX. 1928; „Hitlerismul germanilor din România", publicat în *Axa*, 15. X. 1933; vezi: *Cranii de lemn*, *op. cit.*, pp. 30–40 și 138–144. În 1920, în timpul studenției, la Paris, Moța activase în *Action Française*; vezi Z. Barbu, *art. cit.*, p.125.

[66] *Cuvântul studențesc*, anul XII, nr. 1–4 (Număr festiv), ianuarie–februarie 1937, articolul lui A. Vîntu, „Ion Moța, biografie", p. 19.

[67] Vezi art. legionarului renegat Ion Dumitrescu-Borșa: „Văzute și trăite în organizația legionară" (sic.) (III) în: *Glasul patriei*, Anul VIII, nr. 17 (271), 10. VI. 1963, p. 3.

[68] Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 64. Beneyto, șeful Falangei Exterioare în România, a avut anumite discuții cu Codreanu în legătură cu plîngerile pe care acesta le-a exprimat împotriva spaniolilor, „pentru modul în care au fost tratați și neplăcerile pe care le-au suportat, după părerea lui, cei șapte legionari români în timpul serviciului". Vezi în : Archivo General de la Administración, el fondo *Secretaría General del Movimiento*, caja nº 169, despacho del 20. IX. 1940. De la Delegatul Fet-Jons în România.

[69] Pentru o descriere plină de acuratețe, vezi: Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 111–113; vezi, de asemenea, J. și J. Tharaud, *op. cit.*, p. 148. În plus, articolul lui Constantin de Grunwald, „Roumanie, 1938", în *La Revue de Paris*, 15 juillet 1938, p. 320; P. Predesco, „Lettre de Roumanie. La politique intérieure. La Garde de Fer", în *Mercure de France*, 1er juillet 1938, pp. 257–267. Documentele sînt foarte numeroase și toate au tendința de a demonstra că la funeraliile lui Moța și Marin a participat mai mult decît „un grup de curioși", cum afirmă M. Fătu și I. Spălățelu în *op. cit.*, p. 193.

[70] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 382. După acest autor, evoluția numărului de militanți legionari a oscilat în jurul următoarelor cifre: Decembrie 1933: 3 495 cuiburi (circa 28 000 militanți). 1934: stagnare. Mai 1935: 4 200 cuiburi (circa 34 000 militanți). Ianuarie 1937: 12 000 cuiburi (circa 96 000 militanți). Decembrie 1937: 34 000 cuiburi (circa 272 000 militanți).

[71] Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, p. 120.

[72] Vezi „Dosarul Mircea Eliade", în *Toladot*, nr. 1, ianuarie–martie 1972, pp. 21–27. Prin intermediul jurnalului prietenului său evreu, Mihail Sebastian, aflăm că, într-o discuție purtată la 2 martie 1937, Eliade a susținut că „iubește Garda, speră în ea și așteaptă victoria ei"; în plus, pretindea că marii voievozi români fuseseră „legionari" la timpul lor. În timpul alegerilor, Eliade a făcut propagandă într-o echipă din care făceau parte conducători legionari. La 17 decembrie 1938, a publicat în *Buna Vestire* un articol intitulat: „De ce cred în biruința Mișcării Legionare". După Ion Marii, Eliade ajunsese să

facă parte dintr-un cuib. Vezi: „Nota introduttiva" a lui Ion Marii și Claudio Mutti (p. 9) a ediției italiene din *Circulări și manifeste*: Corneliu Z. Codreanu, *Circolari e manifesti*, Ed. All'Insegna del Veltro, Parma, 1980. În același articol se menționează și activitatea ca militant a lui Emil Cioran. Pentru legionarul și filozoful Horia Stamatu, care l-a cunoscut personal, el nu ajunsese să facă parte din rîndurile Legiunii, deși, cu o anumită ocazie, a admis că lucrarea sa cea mai bună, azi dispărută, vorbește despre Codreanu; întrevedere, Freiburg i. Br. 25. VIII. 1988.

[73] În revista*Vremea*, cu evidente tendințe de dreapta, se desfășura, la sfîrșitul lui 1936, o vie polemică pe tema crizei universitare; vezi:*Vremea*, anul IX, nr. 454, 13. IX. 1936; vezi: „Tragedia învățămîntului primar" de Vl. Donescu, la p. 12. „Există criză universitară?", răspunsul prof. D. Caracostea, în *ibid.*, nr. 455, 20. IX. 1936, p. 12. „Există o criză universitară?" răspunsul prof. C. Rădulescu-Motru, în *ibid.*, nr. 456, 27. IX. 1936. Vezi p. 2. „Există o criză universitară?" răspunsul prof. S. Mândrescu, în *ibid.*, nr. 463, 15. XI. 1936, p. 12; „Diurnele generației tinere", de M. Eliade, în: *ibid.*, nr. 440, 7. VI. 1936, vezi p. 2.

[74] Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 61.

[75] Referiri la: F. Nedelcu, *op. cit.*, pp. 187–190; E. și G. Sonea, *op. cit.*, pp. 161–167; H. Prost, *op. cit.*, p. 81.

[76] C. Argetoianu, „Memorii", în *Magazin istoric*, Anul I, nr. 7, octombrie 1967, p. 79.

[77] Ediția originară din *Pentru legionari* de C. Z. Codreanu nu includea o serie de documente pe care legionarii le-au considerat legate de moartea sa și care au fost adăugate în exil (sau în ediții ulterioare ale cărții, probabil în cea din 1940), la sfîrșitul lucrării. Aici a fost consultată ediția franceză, intitulată *La Garde de Fer* (*Pour les Legionnaires*), Eds. Promethée, Paris, 1938; reed.: Colecția Omul nou, Grenoble, 1972, vezi pp. 458–460, pentru scrisoarea citată.

[78] F. Nedelcu, *op. cit.*, p. 198.

[79] Acest conflict a ajuns la punctul culminant între martie și aprilie 1937. Pentru secretele confruntării, vezi „Memoriile" lui Argetoianu citate. Înainte de aplanarea conflictului, legionarii au trecut în mod deschis și zgomotos de partea fratelui regelui, vezi: (V. Mihăilescu), *op. cit.*, p. 103; de asemenea, F. Nedelcu, *op. cit.*, p. 198, nota 134.

[80] (V. Mihăilescu), *op. cit.*, p. 116.

[81] Stelian Neagoe, *op. cit.*, pp. 463–465. Vezi, de asemenea, în *Circulări și manifeste*, pp. 126–127, „Comunicatul" din 2 martie 1937; în el se neagă orice răspundere a legionarilor pentru atentat.

[82] În special experimentatul Constantin Argetoianu a rămas stupefiat. Vezi în „Memorii", în *Magazin istoric*, Anul I, nr. 9, decembrie 1967, pp. 78–78; însemnările din 15. XI. 1937.

[83] Contactele între cele două formațiuni politice au început cu doi ani înainte. O prezentare bine documentată, în: F. Nedelcu, *op. cit.*, p. 200.

[84] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, pp. 116–117. Ministère des Affaires Étrangères (Paris), série Europe 1930–1940, sous-série Roumanie, vol. nº 173 (Politique intérieure), annexe; mars 1930, nov. 1939, rapport nr. 440, 5 décembre 1937. V. Frunză, *op.* și *vol. cit.*, p. 82. După acest autor, încă din vara lui 1930 au fost arestați diferiți comuniști care erau în același timp militanți ai Gărzii de Fier.

[85] După expresia lui Petre Vălimoreanu, în întrevederea de la Freiburg i. Br., 21. VII. 1982.

[86] Asupra modului concret și detaliat în care legionarii au desfășurat campania, unul dintre martorii cei mai valoroși este plenipotențiarul francez la București, Adrien Thierry, printr-un amplu raport pe care îl trimite la Paris. Vezi: Ministère des Affaires Étrangères (Paris), série Europe 1930–1940, sous-série Roumanie, vol. nr. 173 (Politique intérieure); annexe: mars 1930–nov. 1939; rapport nº 440, 5 décembre 1937. De la ministrul Franței.

[87] C. Z. Codreanu, *Cărticica...op. cit.*, partea a VIII-a, punctele 42–47. S-au format chiar „cuiburi electorale" cu elemente mai puțin valoroase. Întrevedere cu Nicolae Șeitan, Aravaca (Madrid), 2. III. 1982. Era recomandat ca fiecare militant să convingă cel puțin cinci locuitori din sat să voteze Totul pentru Țară.

[88] Raportul citat al ministrului Franței, Adrien Thierry.

[89] Horia Sima, *Histoire du Mouvement Légionnaire*, Ed. Dacia, Rio de Janeiro (1972); vezi p. 514.

[90] Întrevedere cu Nicolae Șeitan, Aravaca (Madrid), 2. III. 1982. Gh. Ciuntu, *Din Bucovina pe Oder*, Rio de Janeiro–Madrid, 1967, p. 13.

[91] Așa l-a văzut foarte tânărul legionar Niki Constantinescu, atunci în etate de cincisprezece ani. Întrevedere, Milano, 3. VII. 1982.

CAPITOLUL AL IX-LEA

O DICTATURĂ ÎMPOTRIVA FASCISMULUI (1938–1939)

Rezultatul alegerilor nu-l preocupa numai pe Codreanu. Regele așteptase victoria cabinetului liberal, care era deja foarte uzat, pentru ca, folosindu-se de eșecul lui final, ca unică alternativă posibilă de guvern, să opereze o tranziție „naturală" spre dictatură. Surprinzătorul balotaj, cu neașteptata apariție a Gărzii de Fier ca partid de masă în ascensiune, față de prezentarea neconcludentă a celorlalte două partide, obliga la manevre mai bruște și periculoase. Așadar, și la Palat domnea starea de nervozitate, cînd, în ziua de 28 decembrie, Carol a hotărît să recurgă la improvizația de a forma un guvern cu sprijinul Partidului Național Creștin al lui Cuza și Goga — condus de cel din urmă — care nu obținuse decît 9,15% din voturi în recentele alegeri.[1]

Inevitabila dictatură

Decizia, care a produs din nou stupefacție în rîndul politicienilor cu multă experiență, nu a fost rezultatul unei mutări precis calculate, ca la șah, ci, o dată mai mult, lovitura neașteptată, instinctivă, atît de caracteristică pentru Carol. În fond, era vorba de a cîștiga timp pe calea, deja hotărîtă, către instalarea dictaturii.[2] În acest interval de timp și cu această opțiune declarată, erau în mod clar eliminați liberalii și național-țărăniștii, a căror paralizie era

mai mult decît elocventă. Uneltirile împotriva acestor partide au fost completate cu încorporarea în noul guvern a unor elemente desprinse din PNȚ, așa-numitul „sector de centru valah" al țărăniștilor, în care se remarca Armand Călinescu, un om care avea să joace în curînd un rol de prim ordin. Pe de altă parte, manevra urmărea totodată să bareze calea Gărzii de Fier, opunîndu-i un vaccin produs cu un ser similar. Opunînd „cămășile albastre" „cămășilor verzi" se urmărea forțarea contradicțiilor din tabăra extremei drepte, ceea ce ar fi adus daune și PNC.[3] Totuși, a fost o experiență stupidă, datorită mai multor cauze importante. În primul rînd, chiar din cauza inepției arătate de noul guvern care a început imediat să practice un antisemitism feroce și jenant, atenuat însă de favoritisme și corupție. În dorința lor vie de a copia modelul nazist, cuziștii nu au înțeles că era imposibil să fie eliminat dintr-o lovitură încîlcitul complex economic deținut de burghezia iudeo-română, mulți membri influenți ai ei fiind implicați în dezvoltarea industrială pe care o conduceau atunci oamenii „celei de-a treia căi". Dat fiind că guvernul era lipsit de mijloace și planuri pentru a duce la capăt aceste măsuri, puțin a lipsit ca statul român să se prăbușească în faliment atunci cînd burghezia evreiască a reușit să pună în aplicare o serie întreagă de contra-măsuri — retragerea masivă a depozitelor bancare, greve, neplata tarifelor și impozitelor —, astfel că la jumătatea lunii ianuarie chiar Banca Națională a refuzat să acorde noi împrumuturi regimului insolvabil. La rîndul lor, guvernele Franței și Marii Britanii au amenințat îndată cu sancțiuni economice și, în această situație, chiar Ambasada germană informa Berlinul de îndoielile sale față de guvernul Goga.[4]

În al doilea rînd, operațiunea de „canibalism" îndreptată împotriva Gărzii de Fier nu a funcționat decît în primele săptămîni. S-au făcut planuri pentru eliminarea fizică a lui Codreanu printr-un atentat și ciocnirile dintre „lăncieri" și legionari i-au costat pe aceștia din urmă doi morți, 52 de răniți și 450 de arestați.[5] Totuși, în curînd au început să

se pună în mișcare personalități ale dreptei și extremei drepte care urmăreau să potolească această ură acumulată timp de 10 ani, între acestea fiind plenipotențiarul polonez Arciszewski, care plănuia un viitor bloc anticomunist în care, alături de România și Iugoslavia, ar fi intrat și țara sa.[6] Astfel că, prin intermediul lui Goga, care era mai moderat, s-a ajuns la un acord între acesta și Codreanu la 8 februarie. Acordul stabilea ca legionarii să ajute PNC să cîștige alegerile pe care noul guvern trebuia să le organizeze în mod obligatoriu. Prin aceasta s-ar fi întărit influența lui Goga în cadrul partidului, în dezavantajul cuziștilor care erau mai radicali, iar pentru Codreanu ar fi însemnat doar amînarea cu cîteva luni a victoriei finale în care ajunsese din nou să aibă încredere.[7]

Această înțelegere, combinată cu evoluția evenimentelor pe plan internațional, nu putea să nu-l îngrijoreze pe rege. U.R.S.S., iritată de prezența acestui guvern de extremă dreaptă la frontierele sale, guvern care putea prea bine fi dirijat de germani, a lansat amenințări foarte clare prin Radio-Kiev și *Pravda*, care au fost întărite de retragerea plenipotențiarului sovietic de la București.[8] În acele momente, cînd epurările din armata sovietică erau la apogeu, amenințările respective nu puteau fi decît un *bluff*, însă la București nu exista o înțelegere foarte clară a situației din țara vecină, așa încît orice părea să fie posibil. În concluzie, în Europa centrală aerul se încărca de electricitate.

De această dată, Carol s-a hotărît definitiv pentru dictatură. La 10 februarie a destituit guvernul Goga, care nu ființase decît patruzeci și patru de zile. Forma de guvernare care a fost adoptată imediat de către noul regim a fost cea a cabinetului de uniune națională, condus de patriarhul Miron Cristea, garanție neutră și venerabilă a sprijinului pe care Biserica Ortodoxă Română —simbol național prin excelență — îl dădea statului român într-un moment de pericol. Altă garanție era asigurată de un comitet alcătuit din figuri de prestigiu provenind din

tabăra de dreapta, care își părăsiseră firavele partide și între care se remarcau Nicolae Iorga, Vaida-Voievod, Gh. Tătărăscu și mareșalul Averescu, alături de o serie întreagă de miniștri tehnicieni.[9] Promulgarea noii Constituții, zece zile mai tîrziu, dădea o măsură mai exactă a tranziției care avea loc. Acest act consacra acum supremația politică a monarhului, suprima separarea puterilor în stat, reducea drastic competențele Parlamentului și restrîngea libertățile. Ea a fost prezentată drept operă a forțelor politice „sănătoase" ridicate în ranguri guvernamentale și, cîteva zile mai tîrziu, era aprobată printr-un referendum în care cetățenii trebuiau să-și exprime votul oral, în secțiile de votare.[10]

PNL și PNȚ s-au supus fără rezistență dictaturii, care pentru ele îmbrăca aspectul unui armistițiu, dat fiind că, deși au fost dizolvate în mod expres, nu au făcut decît să-și înceteze de formă activitatea politică, iar militanții nu au fost niciodată victimele vreunor acte de violență.[11] Pe de altă parte, aceste partide nu vedeau cu ochi răi un regim care punea capăt amenințării Gărzii de Fier și care apărea ca o garanție de stabilitate și fermitate în situația internațională tensionată prin *Anschluss*-ul intervenit la 12 martie. În România, acest eveniment a provocat un adevărat șoc; încă de la apariția primelor structuri naționale și statale românești, Viena fusese unul dintre punctele de referință la toate nivelurile, în special pentru transilvăneni. Acum, ultimele rămășițe din „toate acestea" fuseseră înghițite în hotarele celui de-al Treilea Reich, care păreau să avanseze chiar spre sud-est.

Căpitanul, între expectativă și dialectica martirajului

Adepții lui Codreanu nu puteau face prea mult împotriva acestor dispoziții și a avalanșei de măsuri antilegionare care a urmat, prin care se hotăra înlocuirea tuturor autorităților provinciale și locale cu militari de încredere, ca și un control politic mai strict al funcționarilor, magistraților, preoților și studenților; de asemenea, limita de vîrstă pentru dreptul de vot trecea de la 21 la 30 de ani.[12] Cîțiva

exaltați i-au propus Căpitanului să organizeze o versiune legionară a „Marșului asupra Romei“, însă o copie atît de simplistă nu putea funcționa în România anului 1938, unde executivul, abia întărit cu puteri dictatoriale, nu era guvernul Facta, și nici Carol nu era Regele Victor Emmanuel. Pe de altă parte, legionarii plăteau acum pentru sprijinul prea brusc pe care-l așteptau de la mase, adică pentru faptul că au avut sistematic rezerve față de mobilizarea lor. Codreanu a făcut puținul pe care-l putea face: a strîns pînzele Mișcării, adică a distrus acele structuri care asigurau baza ei de mase, începînd cu dizolvarea partidului Totul pentru Țară și continuînd cu structurile de conducere; a închis sediile și, de asemenea, cooperativele și restaurantele.[13]

Pe de altă parte, Codreanu însuși nu era capabil să controleze evenimentele. Incapabil să recurgă la înțelegerile politice, la pacte și aranjamente, era victima propriei lui dialectici și a incapacității de a renunța la charisma lui. Devierea pietistă, izvorîtă din moartea lui Moța, a reapărut prin aceea că el trăia acest moment ca pe unul de penitență și pocăință.[14] A ordonat legionarilor să respecte cu strictețe posturile vinerea și miercurea, precum și citirea *Rugăciunii Maicii Domnului*, în ediția din 1889 a Sfîntului Sinod. Concentrarea asupra rugăciunii și invocarea lui Moța trebuiau să excludă lectura ziarelor și a cărților, prezența la spectacole și jocuri și chiar fumatul.[15] În fața marilor dificultăți ieșise la iveală un Codreanu mistic și superstițios, care se eschiva în fața realității prin *imitatio Christi*. Această retragere era legată de sensibilizarea Căpitanului în fața acelei forțe care susținea și dinamiza Garda de Fier și care conținea intuitiv, însă, în același timp, respingea, mai mult decît orice, amenințarea revoluției. Cu atît mai puțin putea Codreanu accepta exilul, cum îi sugerau unii discipoli ai săi. Bazele dialectice pe care a fost creată Mișcarea trăiau în el și intuia că aranjamentul politic ar sfărîma în bucăți magnetismul charismatic care îl înălțase pînă în acel moment. Pentru el nu exista altă alegere decît să urmeze același drum pînă la capăt, oricare ar fi fost rezultatul.

Totuși, atît timp cît Codreanu se afla în libertate putea încă să se întîmple ceva. De aceea, cercurile conducătoare ale dictaturii au dus operațiunea pînă la capăt. Orice minim punct vulnerabil îi putea fi fatal Căpitanului; și, într-adevăr, o scrisoare dură, plină de reproșuri, trimisă de Codreanu lui Nicolae Iorga, convertit într-un strălucit consilier al Coroanei, a servit ca pretext pentru întemnițare.[16] O dată cu el au fost arestați, în aceeași zi de 17 aprilie, zeci de legionari importanți care au fost închiși în lagăre de concentrare.[17] Acest atac frontal a dezlănțuit ceea ce în istoriografia legionară, se va numi, cu rezonanțe biblice, „Prigoana cea Mare". Pentru început, liderul a fost condamnat numai la șase luni de închisoare, însă, o lună mai tîrziu, procesul a fost redeschis, de această dată sub acuzația de înaltă trădare. În închisoarea de la Jilava, deja destul de familiară pentru el, Codreanu începu să lîncezească, bolnav de tuberculoză. Paginile ultimului său jurnal arată cît de intens își trăia patima, citind *Noul Testament* și cartea de rugăciuni, implorînd Fecioara și pe Sfîntul Anton din Padova. Către sfîrșitul însemnărilor, misticismul său devine obsesiv. În celulă îi vede pe Isus Hristos și pe morții Legiunii și scrie: „Doamne, mă rog în noaptea aceasta de Înviere, primește-mi jertfa. Ia-mi viața. Căci Ție, o Țară, nu-ți trebuiesc puterile noastre, Tu vrei moartea noastră."[18]

Procesul, care s-a terminat prin condamnarea lui Codreanu la zece ani de muncă silnică, a început la 23 mai și s-a desfășurat cu ușile închise. Acuzațiile de infiltrare în aparatul administrativ nu aveau nimic extraordinar sau nou, dat fiind că însăși Legiunea făcea paradă de așa ceva de ani de zile, cînd era permisă existența ei legală. Însă, mai presus de toate, Codreanu și ai săi au fost acuzați că sînt în serviciul unei puteri străine, care nu a fost menționată public în timpul procesului, însă care era, lucru cunoscut de toată lumea, Germania nazistă. Pe atunci nu s-au putut aduce prea multe dovezi în acest sens; printre documentele de la sediile legionare nu s-a găsit nici unul care să fie în mod clar compromițător. În

realitate, ministrul de Interne de atunci, Armand Călinescu, a reușit să se adreseze ambasadorului german, Fabricius, întrebîndu-l aluziv dacă nu știa ceva despre o anumită scrisoare pe care se pare că i-ar fi trimis-o Căpitanul lui Hitler, în 1935, ca să-l anunțe că dorește să declanșeze, în România, o revoluție după modelul național-socialist și cerînd ajutor și instrucțiuni din Germania.[19] În cele din urmă, la proces s-au exploatat la maximum probe de mică importanță, care uneori se reduceau la anumite circulare ale lui Codreanu, documente măsluite și situații rupte de context. Nu au fost niciodată publicate alte documente „senzaționale" și nici măcar plenipotențiarul german nu părea să știe ceva despre ele sau despre atît de mult pomenitele subsidii care proveneau de la Berlin pe adresa legionarilor. Dimpotrivă, în 1938, părerea majorității oficialităților naziste despre Mișcarea legionară se putea rezuma la cea a ministrului Clodius, de la Departamentul de Politică Economică, atașat al Legației germane la București, care o considera „prea slab organizată pentru a fi în stare de ceva mai mult decît de acțiuni izolate și pentru a putea duce la bun sfîrșit o lovitură decisivă, cu atît mai puțin cînd șefii care i-au rămas sînt la închisoare."[20]

Protectorii străini care îi ocolesc

Acuzația de a fi fost „coloana a cincea" a Germaniei naziste era atunci deja veche și a continuat să fie menținută cu îndîrjire de istoriografia românească cu toate că nu au fost aduse niciodată probe concludente, ci doar cîteva documente a căror interpretare a fost forțată.[21] De fapt, problema cere o abordare nuanțată, deosebind contactele de tip pur politic cu diferite organisme ale NSDAP sau ale Partidului Național Fascist italian și înțelegeri mai precise pentru acțiuni coordonate, în România, prin intermediul unor subsidii importante. În ambele cazuri este necesar să depășim referirea generală la „germani", insistînd

asupra contradicțiilor generate de relațiile dintre diferite organisme politice și statale germane și extrema dreaptă românească. Sfera conducătoare a Germaniei naziste nu a fost niciodată o structură monolitică, ci un complicat joc de forțe politice și statale, aflate în general în conflict unele cu altele.[22] Pozițiile divergente pe care le aveau diferitele servicii pentru relații externe cu privire la politica de urmat în România nu vor întîrzia să izbucnească într-o formă destul de neașteptată. Simple contacte politice între Legiune și diferite organisme ale NSDAP au existat și sînt ușor de dovedit chiar prin documentele editate de legionari. Astfel, misteriosul Serviciu Mondial de la Erfurt, care coresponda cu Moța în 1936[23], era de fapt o asociație antisemită depinzînd de *Aussenpolitischesamt* adică oficiul de relații externe al Partidului nazist german, controlat de Rosenberg, sub conducerea delegată a lui Julius Streicher. Însă Moța purta o corespondență regulată cu locotenent-colonelul Fleischauer și diplomatul austriac de Pottere, amîndoi supraviețuitori ai antisemitismului de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, pe care liderul legionar îi cunoscuse în 1928 la un congres antisemit de la Budapesta.[24] În fond, toate acestea reprezentau o moștenire a vechilor sisteme de relații între antisemitismul românesc și cel central-european, mult anterioare apariției nazismului și Legiunii înseși. Legături mai noi au fost cele întreținute de legionari cu S.S. și *Ausländerorganisation* a *Gauleiter*-ului Ernst Böhle, în scopul de a recruta în străinătate membri pentru NSDAP și a nazifica și manipula minoritățile germane. Astfel, la jumătatea anilor treizeci, legionarii nu reușiseră să se apropie decît de sectoarele cele mai fanatizate și idealiste ale NSDAP, periferice și nu destul de influente în acea perioadă timpurie. Legături care, la mijlocul anilor treizeci, nu erau destul de semnificative pentru ca guvernul român să se preocupe de ele în mod serios.[25]

Relațiile cu fascismul italian au fost notorii, dar efemere. Un prim contact a avut loc prin intermediul acelor *Comitati di Azione per la Universalità di Roma* (CAUR),

create în iulie 1933 ca expresie a dorinței Italiei de a-și menține prestigiul de centru unic al fascismului internațional, rivalizînd cu naziștii germani în zonele europene de influență. Reprezentantul CAUR a sosit în România în ianuarie 1934 cu misiunea de a intra în contact cu Garda de Fier, însă liderii ei erau închiși în așteptarea procesului pentru asasinarea lui Duca și au început discuții numai cu Nichifor Crainic — pe atunci propagandist hotărît al legionarilor —, pentru a se crea un nou periodic cu subvenții fasciste.[26] În sfîrșit, Crainic a rupt legăturile cu Legiunea și acțiunea a eșuat datorită scepticismului ambasadorului italian, Ugo Sola, care se apropiase cu mult înainte de legionari iar aceștia din urmă, desigur, refuzaseră oferte de „ajutoare concrete".[27] Cu toate acestea Moța a fost prezent la Congresul de la Montreux, din decembrie 1934, unde fascismul italian spera să apară drept principal catalizator al extremei drepte europene. La această adunare inofensivă, la care erau reprezentate în primul rînd mișcările fasciste insignifiante, liderul legionar s-a făcut remarcat prin obsesia pe care pe care o avea cu privire la „pericolul evreiesc", propunînd un front mondial antisemit. Astfel, el a provocat confuzie și stînjeneală într-un congres care încerca să sublinieze caracterul „italian" al fascismului și să evite la maxim identificarea cu neliniștile naziștilor germani.[28] Rezultatul a fost că după aceea, fasciștii au pierdut orice încredere în Legiune și au lăsat-o de-o parte, concentrîndu-se în recrutarea în CAUR a unor personalități mai conservatoare și mai previzibile din arena politică românească, precum Nichifor Crainic sau Mihail Manoilescu și în crearea unui comitet de patronaj cu prezența inevitabilă a unor personalități ca Averescu, Goga, Cuza, Vaida-Voievod și Nicolae Iorga.

Acest ansamblu de relații externe, atît de limitat, chiar și pe plan pur politic, întărește impresia că, cel puțin înainte de 1939, legionarii au obținut puține ajutoare economice sau instrucțiuni de la protectori străini, dacă au reușit să primească ceva. Sufletește erau mult mai apropiați de național-socialismul german decît oricare alt

partid al extremei drepte românești, în schimb, nici *Aussenpolitischesamt* și, cu atît mai puțin, conservatorul *Auswärtigesamt* — Ministerul de Afaceri Externe german — nu au avut deloc încredere în Mișcarea aceasta atît de deosebită, însă, după criteriile lor, slab organizată și lipsită de cadre. Neîncrederea aceasta era împărtășită de alte instanțe oficiale, ca Înaltul Stat Major, Ministerul Economiei și reprezentanța diplomatică la București, care, la rîndul ei, împărtășea părerea plenipotențiarului italian.[29]

Dimpotrivă, au existat adevărați favoriți între grupurile de dreapta și de extremă dreaptă românească, care, deși antisemite și admiratoare ale naziștilor, erau mult mai conservatoare.

Cu sprijinul lor într-adevăr se putea forma, atunci cînd ar fi fost cazul, un guvern marionetă controlat de la Berlin. PNL disident al lui Gheorghe Brătianu a atras atenția lui *Auswärtigesamt*, în timp ce *Aussenpolitischesamt* al lui Rosenberg miza pe mișcarea național-socialistă a lui Ștefan Tătărăscu și, în special, pe Partidul Național Agrar al lui Octavian Goga și LANC a lui A. C. Cuza.[30] Biroul lui Rosenberg a contribuit mult la unirea acestor două din urmă; din 1934, el acorda subvenții importante partidului poetului transilvănean și mai tîrziu a insistat pentru fuziunea cu Liga lui Cuza oferind aproape 950 000 RM (șase milioane lei). Documentele care pot fi consultate astăzi nu confirmă că întreaga sumă ar fi ajuns în posesia PNC, însă pot fi dovedite mai multe plăți și nici una dintre ele nu era mai mică de 10 000 RM.[31] Acest tip de operații reflectă contradicțiile existente la nivelul conducerii puterii naziste: Hitler însuși a refuzat sprijinul pentru finanțarea la scară largă a partidului lui Goga.[32] În proiectele acestea era puțin loc pentru Garda de Fier, deși în anii 1934–1935 Rosenberg a încercat să impună o apropiere și între Goga și Codreanu care nu s-a putut finaliza.[33] Debilul interes arătat de germani față de legionari contrasta cu atenția acordată lui Ștefan Tătărăscu și Octavian Goga, primiți la Berlin de Hitler însuși, de Goebbels și Rosenberg chiar în toamna lui 1933.[34] Nu

au rămas urme în arhivele germane nici în legătură cu ajutoare economice îndreptate spre legionari, care probabil că nu au existat niciodată. Singura necunoscută care rămîne este cea legată de canalele semi-oficiale sau firmele industriale și comerciale și în special aproape mitica *I. G. Farbenindustrie*, care, în anii treizeci, apărea drept centru a numeroase conspirații internaționale organizate de naziști.[35] Este sigur că profesorul Nae Ionescu a fost numit director al sucursalei române și încă din 1934 ziarul *Cuvântul* primea subvenții de la *Aussenpolitischesamt* prin profesor.[36] Dat fiind că tocmai din acel an a devenit unul dintre principalii inspiratori politico-intelectuali ai Legiunii — înlocuindu-l pe Crainic —, se înțelege cu ușurință care a fost rolul jucat de neliniștitorul profesor.

În orice caz, teoria „tezaurului călător", „aurul Moscovei" sau al „iudaismului internațional", în măsură să explice succesul unui anumit partid politic, rămîne un argument destul de limitat al mausoleului explicațiilor paranoice ale Istoriei, atît în cazul stîngii, cît și în cel al dreptei și, bineînțeles, în cazul Gărzii de Fier. Subvențiile au importanța lor și servesc pentru acoperirea unei categorii largi de cheltuieli care merg de la cumpărarea de hîrtie pentru afișe pînă la coruperea unui înalt funcționar. Totuși, grupuri care și-au făcut apariția în medii socio-economice, politice și culturale puțin favorabile nu au progresat; dintre acestea, un bun exemplu a fost, în România anilor treizeci, mișcarea nazistă a lui Ștefan Tătărăscu sau chiar PCR, cu infimul său număr de militanți.

Decapitarea Mişcării Legionare

De fapt, capetele de acuzare ale tribunalului care l-a judecat pe Codreanu în primăvara anului 1938 erau expresia fricii crescînde care strîngea ca un cleşte regimul carlist confruntat cu întărirea celui de-al Treilea Reich în Europa centrală și orientală. După *Anschluss*, aproape imediat a

devenit clar pentru întreaga Europă că următorul obiectiv al lui Hitler era Cehoslovacia, puterea central-europeană aliată cu Franța și U.R.S.S., al cărei teritoriu pătrundea adînc în Germania. În timpul primăverii și verii anului 1938 tensiunea a fost *in crescendo* și pe întregul continent era foarte vie conștiința faptului că se apropia declanșarea ostilităților. Astăzi, avînd imaginea purtării echivoce a francezilor și englezilor în problema cehă, se uită că pe atunci puterea armată a Cehoslovaciei (34 divizii pe picior de război, un număr similar cu cel al germanilor) și capacitatea ei de a produce armament greu de excelentă calitate, făceau să se prevadă o luptă dură și cu rezultat incert. Dacă se întîmpla așa, România nu putea rămîne neafectată, pentru că era unul dintre semnatarii pactului Micii Înțelegeri, alături de Cehoslovacia și Iugoslavia, și pentru că teritoriul ei nordic era unul dintre posibilele puncte de trecere a trupelor sovietice spre țara amenințată. Situația s-a complicat foarte mult prin respingerea de către rege a acestei ultime posibilități[37], urmarea fiind punerea rapidă în mișcare a pregătirilor de război în țară.

Arestarea precipitată a lui Codreanu, ca și acuzația gravă de complot împotriva securității statului, trebuie legată de acest cadru: redeschiderea procesului a avut loc după un sfîrșit de săptămînă în care guvernul ceh realizase mobilizarea parțială a trupelor sale. În acele momente era ușor să se facă o comparație între legionari și naziștii sudeți. Codreanu putea fi cu ușurință un Henlein român în viitorul apropiat, sau, cel puțin, așa vedeau lucrurile fruntașii dictaturii carliste. Presiunea asupra rămășițelor conducerii legionare a continuat în timpul verii, inclusiv prin arestarea conducătorilor mai puțin importanți care au fost internați imediat în lagăre de concentrare. În mod surprinzător, nu s-a mai întîmplat nimic. După Conferința de la München, din septembrie, și ocuparea pașnică a teritoriului sudet de către trupele germane, la începutul lui octombrie, nervii lui Carol erau distruși. Dacă Aliații abandonasseră Cehoslovacia în voia soartei, cu liniile ei fortificate și puternica armată pregătită să lupte, nu aveau

să miște nici un deget în caz că Ungaria, sprijinită de Germania, sau această putere direct, hotărau să amenințe România cu revendicări teritoriale (Transilvania) sau economice. În a doua jumătate a lui noiembrie, Carol a întreprins un turneu de prospectare la Paris și Londra și, într-o formă mai discretă, în Germania.[38] Întrevederea cu Hitler a avut loc la 24 noiembrie în impresionantul decor de la Berghof. Numai cu două săptămîni înainte se desfășurase „noaptea de cristal" și stilul de arogantă brutalitate pe care îl practicau naziștii triumfători devenea din ce în ce mai clar. Discuția a fost axată pe rezervele românești față de noul acord de cliring pentru exporturile de petrol în Germania.[39] Acum venise rîndul regelui român să suporte pe propria-i piele stilul deosebit al atotputernicului Hitler, care era mereu mai puțin dispus să accepte jumătăți de măsură de la potențialii săi vasali. Și, cu toate că întrevederea decursese pe un ton blînd și oficial, Führerul nu a ezitat să agite în fața lui Carol fantasma revizionismului teritorial maghiar și bulgar.[40] Monarhul s-a întors în țară atît de nervos, încît chiar din Cehoslovacia a hotărît că-l va elimina fizic pe Codreanu.[41]

Acest eveniment a avut loc la 30 noiembrie, cînd, în timpul unui transfer, jandarmii din escortă l-au sugrumat și, o dată cu el, și pe legionarii care îi asasinaseră pe Duca și Stelescu. După aceea, cadavrele au fost împușcate din spate pentru a se înscena o încercare de fugă. În fond, a fost o crimă de stat strîns legată de o tradiție înrădăcinată de brutalitate politică instituțională.[42]

Între timp, rămășițele operei lui Codreanu cu greu puteau supraviețui. În vremea detenției Căpitanului, obiectivul cel mai urgent, cel de a forma un stat-major, de-abia a putut fi dus la capăt. Nu existau variante de succesiune pentru o situație neprevăzută ca aceasta, nici măcar o structură ierarhică definită cu claritate. Îndîrjita insistență a lui Codreanu pe *Führerprinzip* și existența unui grup conducător deosebit de instabil au dat naștere unei confuzii fatale între grad și funcție. Factorul acesta a dus la o luptă surdă pentru controlul Legiunii și, mai tîrziu, la dezastrul final.

Avînd în vedere că principalii conducători erau arestați, cu excepția cîtorva, ca, de exemplu, macedoneanul Papanace, au început să apară o serie de personaje secundare, puțin importante în perioada imediat anterioară, sau militanți din provincie.[43] În general, aceștia aveau în comun faptul că erau puțin cunoscuți de poliția din București, ceea ce le dădea o mai mare libertate de acțiune în fața valului de represiuni. Acesta a fost cazul transilvăneanului Horia Sima, originar din județul Făgăraș, în sudul Transilvaniei, și profesor de literatură și filozofie la un liceu din Banat. Activa în Legiune din 1928, dar pînă atunci trecuse practic neobservat, cu toate că nu era un element lipsit de eficiență.[44] Ca element de legătură între legionarii din provincie și precara conducere din capitală, Sima s-a făcut repede remarcat prin dinamismul său și cunoașterea situației reale a Mișcării în țară. Împreună cu alți cîțiva legionari, era adeptul declanșării unei forme oarecare de contraatac și astfel a început o campanie de răspîndire de manifeste care, inițiată în august–septembrie, a cîștigat tot mai mult curaj pe măsură ce situația din Cehoslovacia părea să alunece spre o criză internațională.[45]

Victoria atît de ușoară a germanilor i-a încurajat și mai mult. Fără a exclude expansiunea nazistă în Balcani, se putea prevedea o schimbare a orientării politice internaționale din partea regimului și poate chiar prăbușirea lui. Astfel că la începutul lui noiembrie, în timpul călătoriei regelui în străinătate, s-a dezlănțuit un val de atentate care, probabil, urmăreau să provoace o răzvrătire populară. Acțiunea s-a concentrat în Transilvania, în parte pentru că era domeniul lui Sima, dar și datorită faptului că Maniu, îndepărtat de conducere, desfășurase o campanie mascată de protest, cu nuanțe autonomiste, provocînd o anumită neliniște în regiune.[46] Atacurile cu bombe și agresiunile la fabricile de cherestea, la sinagogi, la o fabrică de textile, la Teatrul Național din Timișoara și chiar la o cafenea aveau nuanțe antisemite și s-au încheiat cu un nesăbuit atentat împotriva rectorului Universității din Cluj.[47] Însă nu s-a dezlănțuit nici o revoltă

și, dimpotrivă, poliția l-a executat pe Codreanu, ceea ce mai tîrziu avea să fie pus pe seama adepților lui Sima, fără a se lua în considerație împrejurările internaționale care au provocat această acțiune.[48]

Acest război murdar a degenerat într-o confuzie în care s-au implicat și fracțiuni ale poliției, controlate de interese opuse celor ale „camarilei", care se șicanau, fie persecutîndu-i pe legionari, fie încercînd să-i folosească.[49] Cu toate acestea, în cadrul Legiunii a început curînd să se vorbească de linia „simistă". După un interval de timp foarte scurt, epoca marșurilor la sate, a discursurilor, a taberelor și întreaga dialectică a anilor treizeci părea foarte îndepărtată. Acum Mișcarea Legionară se transformase de la sine sub presiunea evenimentelor iar triumful lui Sima atunci și nu cu ani în urmă se datora faptului că el corespundea unei noi realități dialectice care era Legiunea anilor 1938–1940. Noul lider era tot mai mult sprijinit de o bună parte a conducătorilor aflați în libertate — chiar dacă, peste cîțiva ani, mulți dintre ei nu vor recunoaște acest lucru[50] —, ca și de majoritatea militanților mai tineri și, prin urmare, mai viscerali și dispuși să acționeze cu violență. Trăsătura dominantă era nesiguranța și de aceea cei duri și intransigenți cîștigau prestigiu, iar cei prudenți erau arestați sau se dădeau la o parte. Tinerii aceștia, intrați din copilărie în FDC, fuseseră practic educați în Legiune și acționau cu atîta fanatism și indiferență față de siguranța personală, încît pentru mulți dintre ei misiunile încredințate ajungeau să se transforme într-un „sport excitant".[51] Pe atunci a produs o impresie deosebită lucrarea lui Curzio Malaparte, *Tehnica loviturii de stat*, pe care acești adolescenți o citeau cu aviditate, sperînd să reconstituie teoriile autorului la București[52], în timp ce aveau tendința de a-i considera pe Văcăreșteni și pe vechii lideri din vremea de început a Legiunii „bătrîni ramoliți și provinciali"[53].

Le întărea îndrăzneala chiar și renunțarea la luptă a unui număr tot mai mare de legionari aflați în detenție. Încă din primele zile ale lui noiembrie, mulți au acceptat oferta autorităților către militanții de bază și conducătorii

de rang inferior de a fi eliberați după ce semnează o declarație solemnă că renunță pe viitor la orice activitate politică. Moartea lui Codreanu, cîteva zile mai tîrziu, a pus capăt ezitărilor și, la începutul lui decembrie, mai mult de trei sute de legionari au ales supunerea față de rege și de regim. Numele lor au fost prezentate în presa românească pentru a fi o dovadă publică a capitulării.[54] Mulți își pierduseră curajul; pe alții, moartea Căpitanului i-a făcut să-și piardă încrederea în Legiune. Nu lipseau nici cei care erau gata să lupte din nou, cu cea mai măruntă ocazie, sau cei care se supuneau celui care oferea mai mult, cum au procedat cei 34 de preoți legionari care considerau moartea lui Codreanu „voința lui Dumnezeu" și promiteau să „dea Cezarului ce este al Cezarului"; unii legionari s-au înscris chiar în partidul noului regim.

O a treia opțiune era exilul, cale pe care a încercat-o un important grup de lideri care supraviețuiseră, chiar după moartea lui Codreanu. Primele grupuri au fugit către Reich, trecînd frontiera cehoslovacă în decembrie 1938 și februarie 1939. Începînd din martie, după dezmembrarea țării de către trupele germane și după ce au fost puse la punct legături și drumuri de evadare bine pregătite, numărul exilaților a crescut, iar din luna mai s-a stabilit la Berlin o conducere legionară colectivă.[55] Sima a făcut parte din ea, acționînd ca om de legătură cu grosul Mișcării care rămăsese în România.

Aici totul era confuz. Poliția acționa cu tot mai multă hotărîre, arestînd, uneori fără a întîmpina rezistență, alteori împușcîndu-i pe cei care se opuneau sau luînd interogatorii cu atîta brutalitate, încît mai mulți deținuți au murit în comisariate.[56] În fața ofensivei în toată regula a forțelor Siguranței statului, articularea sistemului în cuiburi s-a întors împotriva Mișcării, astfel încît au devenit valabile pentru extrema dreaptă românească criticile lui Arthur Koestler îndreptate împotriva structurii celulare a KPD (Partidul Comunist German) confruntat cu represiunea nazistă.[57] Masa de tineri activiști izolați în orășelele lor de provincie, fără să știe ce se întîmpla la București, fără să

aibă instrucțiuni precise, a început să acționeze pe cont propriu sau să accepte zvonurile și interpretările eronate ale ordinelor care se filtrau pînă la ea.

Îi obseda ideea de a răzbuna moartea Căpitanului. În iarna 1938–1939 poliția a descoperit comploturi îndrăznețe care urmăreau să-l lichideze pe rege sau pe ministrul de Interne, Armand Călinescu, pe care legionarii îl urau pentru că era un vechi adversar al Legiunii, încă din 1933, an în care deținuse aceeași funcție în guvernul național-țărănesc. De asemenea, au fost făcute planuri pentru lovituri elaborate după modelul lui Malaparte, și chiar au fost create cîteva ateliere improvizate pentru fabricarea armelor.[58] Avansarea lui Călinescu la funcția de prim-ministru, în martie 1939, moment în care el a devenit omul forte al regimului, a complicat și mai mult situația.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial, la 1 septembrie, a grăbit evenimentele. În România, tensiunea a atins punctul culminant cînd germanii s-au aruncat împotriva Poloniei. Profitînd de faptul că războiul ajunsese la frontierele țării, adepții lui Sima au organizat eliminarea, care a stîrnit atîta vîlvă, a lui Călinescu. Pe data de 21 a aceleiași luni, un grup de prahoveni l-au asasinat pe primul ministru în centrul capitalei, într-un atentat foarte simplu din punct de vedere tehnic, acostîndu-i automobilul cu un altul și ciuruind cu îndîrjire cumplită corpul victimei, ceea ce reprezenta chiar „semnătura“ caracteristică legionarilor.[59] Pentru mulți tineri militanți nu mai avea nici o importanță ce avea să urmeze. Replica regelui a venit în aceeași noapte și a fost excesivă, chiar pentru normele Balcanilor din secolul al XX-lea: în cîteva ore, jandarmeria a împușcat 252 de legionari, adică toate cadrele de comandă și toți cei care au putut fi arestați, alături de cîțiva nevinovați, victime ale unor conflicte personale.[60] Corpurile asasinilor lui Călinescu au fost expuse în stradă mai multe zile, sub un afiș pe care era scris: „De acum înainte, aceasta va fi soarta trădătorilor de țară“. Cunoscută fiind influența pe care o aveau legionarii asupra adolescenților, mai multe școli au fost obligate să defileze prin fața cada-

vrelor.[61] În provincie, corpurile celor împușcați au fost spînzurate de stîlpii de telegraf pentru a-i îngrozi pe țărani, în timp ce la Ploiești unii dintre cei arestați au fost executați în fața statuii lui Duca.[62]

Astfel, lichidarea lui Călinescu a costat prea mult Legiunea, fără ca tainele acestui caz să fi fost vreodată lămurite; unele zvonuri au implicat direct chiar Legația spaniolă.[63] Însă nu a fost nici pe departe o acțiune atît de spontană cum au dat să se înțeleagă mulți legionari. Sima sosise din Germania probabil pentru a coordona desfășurarea evenimentelor, iar asasinii primului-ministru au ocupat pentru scurt timp postul de radioemisie al capitalei, de unde au transmis mesaje patriotice.[64] Lucrețiu Pătrășcanu considera că atentatul avea scopul de a provoca o revoltă populară sau dezordini care să oblige trupele germane, aflate deja în apropierea frontierelor românești, după înaintarea lor rapidă prin Polonia, să intervină. Cu toate acestea, legionarii nu puteau prevedea că, în conformitate cu dispozițiile secrete ale pactului germano-sovietic, rușii aveau să participe și ei la invazia țării vecine, Armata Roșie urmînd să acopere frontiera nordică a României, și că germanii înșiși nu erau dispuși să improvizeze, imediat după înfrîngerea Poloniei, o nouă invazie. De fapt, gravul asasinat i-a pus pe germani într-o situație atît de incomodă, încît l-au atribuit în mod public *Intelligence Service*-ului britanic.[65]

Opera de demobilizare socială a FRN

În centrul acestui duel, dictatura a obținut o anumită stabilitate, fără ca distrugerea Legiunii să aibă un ecou decisiv în puternicul sprijin social pe care încă se putea bizui Garda de Fier cîteva luni mai înainte. În privința membrilor activi, nehotărîrea lor se datorează descurajării produse prin decapitarea conducerii legionare, dar și incapacității structurii și a compoziției sociale a Mișcării de a face față unei agresiuni reale și în profunzime.

Sistemul de cuiburi, risipite în mediul rural, dezorganizat acum, nu a putut fi folosit pentru declanșarea unei acțiuni decisive. Simpatizanții din umbră nefiind coordonați, nu puteau face nimic în lipsa unei conduceri efective; puteau cel mult să sprijine pe plan local acțiuni izolate sau să organizeze ascunzători și evadări pentru cei urmăriți. Organizațiile de elită, precum Corpul Muncitoresc Legionar, nu erau puternice și, în afară de aceasta, erau concentrate în capitală și în cîteva orașe, fiind astfel cu ușurință controlate de forțele de siguranță ale statului. Nici studenții nu erau potriviți pentru a conduce o mișcare populară de amploare. Însă mai presus de toate se resimțea mobilizarea socială „prin delegație" reprezentată de Legiune. Membrii ei luptaseră cu înfocare împotriva anumitor aspecte ale unui stat liberal corupt, însă baza de masă a Mișcării nu s-a lansat niciodată frontal împotriva acestui stat.

Pe de altă parte, nu trebuie să fie subestimată, așa cum s-a făcut pînă acum, eficacitatea regimului carlist, despre care nu există un studiu monografic serios.[66] De nenumărate ori s-a subliniat că tot excesul de uniforme paramilitare albe și elegante, de căciuli de paradă, însemne și panașuri, ca și salutul în stil roman, cu brațul ridicat, nu au fost decît fațada unui regim fascist de operetă, susținut în mod artificial de Franța și Marea Britanie ca un antidot împotriva previzibilei pătrunderi naziste în Balcani. Acest lucru este valabil în bună măsură, nu însă în întregime. În perspectiva anilor trecuți, figura patriarhului Miron Cristea, a lui Călinescu — cu neliniștitorul său monoclu fumuriu care acoperea un ochi de sticlă — sau figurile senatorilor și demnitarilor — inclusiv Nicolae Iorga cu barba sa lungă — înfășurate în uniforme baroce, pot să pară destul de absurde. Însă pe atunci experiența politică a unui regim cu un singur partid, urmînd cele mai avansate exemple ale „dreptei dinamice", era nouă pentru România. Desigur că dictatura a fost, mai mult sau mai puțin, tolerată și nu a stîrnit entuziasmul poporului. Însă în ciuda a toate acestea, spre Frontul Renașterii Naționale (sau FRN), partid unic, aflat la putere, nu s-au îndreptat numai adepți convinși, ci

și persoane influente, dar corupte, oportuniștii, politicienii de profesie și chiar sectoare ale burgheziei mici și mijlocii, pînă atunci îndepărtate de politică, atrase de promisiunea unor anumite mobilizări sociale controlate. Pe scurt, cu toate că nu a lipsit un important procentaj de funcționari de nivel inferior, obligați să prezinte carnetul partidului pentru a-și păstra slujbele[67], FRN nu a încetat să fie destul de atractiv pentru diferite sectoare ale societății românești, chiar și pe termen lung. Dialectica legionară, cea a dreptei tradiționale și cea a stîngii, au fost transformate pe baza unei complete — cel puțin în teorie — structuri statale de încadrare socială. Au fost create bresle, după sistemul corporativ, cu drept de reprezentare „verticală“ în Senat și Parlament, precum și organizația Muncă și Voe bună, versiune românească pentru *Dopolavoro* a italienilor și *Kraft durch Freude* (Forță prin bucurie) a germanilor.[68] Tot în acest domeniu, s-a adoptat un decret-lege care stabilea salariul minim pentru întreprinderile particulare.[69] Organizația Straja Țării, creată încă din 1934[70], a încercat încadrarea socială a tinerilor și s-au format echipe studențești pentru ajutorarea socială a țăranilor.[71] A existat o retorică țărănistă — prin colaborarea unor scriitori de prestigiu, ca Cezar Petrescu și Gala Galaction[72] — și alta, religioasă — i s-au asigurat chiar clerului cîteva posturi importante în aparatul de stat — și, mai ales, era prezent antisemitismul, cu promisiuni de rezolvare a „problemei evreiești“; mai presus de toate, se insista pe modernizarea țării. Echipele igienice mobile care umblau prin sate pentru a face țăranilor dușuri calde cu săpun constituiau imaginea grotescă a acestei noi mentalități care trebuia insuflată „de sus“.[73] Totuși, în pofida fațadei sale „sociale“, dictatura carlistă reușea cu greu să acopere formidabilele afaceri ale bancherilor și industriașilor „celei de-a treia căi“, cărora li se adăugau acum moșierii și proprietarii mijlocii de pămînt, pentru care se aprobau credite speciale — nu însă și pentru micii proprietari —, sporiri ale primelor de export, facilități pentru realizarea de speculații cu o parte din devizele primite. În privința industriașilor, ajunge să cităm, cu titlu de exemplu,

că între 1938 și 1940 cîștigurile nete obținute de uzinele Malaxa au fost de ordinul a 300 pînă la 1 000%. În 1940, numai 2% din valoarea totală a producției lor acoperea cereri particulare; restul cererilor era în legătură directă cu statul, în special cu afacerile legate de înarmare, care prosperau sub impulsul situației internaționale nesigure. Prețurile de vînzare ale acestor arme erau, în medie, cu 910% mai ridicate decît prețul de cost.[74]

Lipsa de viabilitate și căderea regimului carlist

De fapt, cu toată grosolănia, stîngăcia și corupția ei, dictatura carlistă nu s-a prăbușit datorită acțiunilor disperate ale legionarilor și chiar mai puțin datorită agitației sociale, care, practic, nici nu exista. Adevărata autoare a colapsului a fost presiunea politică directă exercitată de la Berlin. Totuși, încă o dată, această acțiune nu a fost o manevră mefistofelică. Deschiderea totală și definitivă a României spre Axă a fost un rezultat al victoriilor obținute de aceasta pe scene îndepărtate. Forțele puse în mișcare pentru a realiza acest lucru nu au necesitat nici ele concursul legionarilor; dimpotrivă, ei reprezentau un obstacol.

Dictatura carlistă, salutată cu bucurie de presa engleză și franceză, și-a păstrat fidelitatea deplină față de Puterile Aliate pînă în ultimul moment. Presupusele manevre de război economic puse în mișcare de germani pentru a pune stăpînire pe țițeiul românesc nu au ajuns niciodată să fie pe deplin efective. Șantajul exercitat prin intermediul acordurilor de cliring, despre care se afirmă că ar fi dat celui de-al Treilea Reich stăpînirea economică și apoi politică a Balcanilor, nu a fost, în cazul României, decît o legendă, după cum o demonstrează cu limpezime și documentat teza lui Philippe Marguerat (*Le III^e Reich et le pétrole roumain, 1938–1940*, Geneva, 1977). Numai de pe la mijlocul anului 1935 germanii au început să fie cu adevărat interesați de țițeiul românesc, atunci cînd au început să se reînarmeze. Totuși, Bucureștiul a știut în fiecare moment

să fie în avantaj, forțînd prețurile și determinînd fluctuații ale mărcii, în timp ce sumele tot mai mari pentru înarmare și industrie erau obținute prin vînzarea către Aliați a 50% din producția de petrol. În momentul instalării dictaturii carliste, poziția germanilor în problema importurilor acestui produs era precară; în același timp era evidentă intenția românilor de a folosi exporturile de petrol drept armă politică.

Politica de *appeasement** avea limitele ei: în spatele acțiunii românești se afla puternicul ajutor economic britanic, susținut, la rîndul lui, de acțiunea lordului Halifax, secretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe, care era considerat atunci unul dintre membrii guvernului dispus să facă cele mai mari concesii Germaniei.[75] Această acțiune l-a determinat pe Hitler să recurgă la presiuni politice, tactică în care primul pas este făcut la întîlnirea pe care a avut-o cu Regele Carol în noiembrie 1938. Cu toate acestea, dictatura carlistă își reafirmă rezistența, iar Reichul nu obține decît sporiri mici ale importurilor de petrol, în perioada cuprinsă între decembrie 1938 și martie 1939.

Situația a început să se schimbe numai după campaniile anexioniste ale Reichului. Dezmembrarea Cehoslovaciei în martie 1939 a șters de pe hartă un stat puternic, care se bucura de o influență considerabilă în Europa centrală și în Balcani. Dintr-o dată, Germania s-a aflat în situația de a avea în mînă un ghem de fire care duceau pînă în inima comerțului și finanțelor românești. Petrolul care ajungea înainte în Cehoslovacia avea să aparțină acum Reichului, în timp ce armele și produsele industriale exportate de republica central-europeană își schimbau, de asemenea, stăpînul.[76] Cu toate acestea, în timpul verii anului 1939, britanicii au continuat să absoarbă mari cantități de mărfuri românești, cu unicul scop de a le deturna din drumul spre Germania, adăugînd și un credit substanțial pentru achiziția de armament și o neobișnuită garanție diplomatică — cu sprijinul Franței — a frontierelor și independenței românești.[77]

**appeasement*: pacificare, împăciuire (în engl. în orig.) (*n.t.*).

Zguduirea produsă de pactul germano-sovietic din august 1939 a fost prima cotitură definitivă în atitudinea românească. Șocul psihologic, provocat de înțelegerea între marii dușmani ireconciliabili, a fost urmat de constatarea că acum România se afla în ghearele unui gigantic spărgător de nuci și că garanțiile franco-britanice erau lipsite de eficiență.[78] Cîteva zile mai tîrziu, *Blitzkrieg*-ul din Polonia era urmărit cu sufletul la gură, toată lumea așteptîndu-se la orice. Pe atunci, locuitorii României trăiau deja în plină psihoză a războiului și exercițiile de apărare pasivă înfățișau Bucureștiul ca pe un oraș modern amenințat.[79] Germanii au devenit repede o prezență tot mai palpabilă. Au obținut condiții mai bune în acordurile de cliring, semnate în octombrie 1939, și presiunea lor a început să se simtă în cercurile „celei de-a treia căi". Rezultatul a fost războiul dezlănțuit între Malaxa (de acord cu Göring) și Max Auschnit. Arestat și „demascat" în septembrie, industriașul evreu și-a pierdut fabricile care au ajuns să fie controlate de *Reichswerke*, prin Malaxa.[80] Englezii au mai reușit să dea o contra-lovitură dușmanilor lor tot în luna septembrie, dublînd prețurile pînă în ianuarie 1940 prin acțiunea companiilor aflate sub control britanic.[81] Însă împărțirea Poloniei între germani și sovietici și anexarea țărilor baltice de către aceștia din urmă, la care se adăuga atacul nepedepsit împotriva Finlandei, duceau la prevestirile cele mai rele pentru viitorul regiunilor românești. Teama de revizionism și unele vagi garanții oferite de germani au dus la predarea definitivă a românilor în bătălia comercială, consemnată la 7 martie 1940: tranzacțiile cu petrol și arme urmau să aibă loc, aproape în exclusivitate, între București și Berlin.[82]

Ultimele rămășițe ale voinței de rezistență au dispărut în luna mai, după fulminanta victorie a trupelor germane în Franța. Pentru majoritatea românilor se prăbușise chiar civilizația. În cea de-a doua săptămînă a lunii iunie, animatul centru al Bucureștiului rămînea pustiu cînd se lăsa seara. „«Parisul Orientului» plînge pentru orologul său" — comenta un personaj al Oliviei Manning. Dacă *Blitz-*

krieg-ul putuse încovoia Franța și trimite în corzi Marea Britanie în ceva mai mult de o lună, nici o altă opțiune nu-i mai rămînea României, deja izolate, decît să treacă în tabăra cealaltă cu arme și bagaje.[83]

Abia dacă a fost vreme pentru remanieri ministeriale. Nimeni nu prevăzuse că sovieticii erau gata să intre năpraznic în scenă; totuși, la 26 iunie, Moscova a prezentat un ultimatum cerînd României să evacueze Basarabia. Germania, care dorea să evite conflictele din Balcani ce ar fi putut produce pagube puțurilor de petrol, i-a sfătuit, în mod firesc, pe români să cedeze.[84] Evacuarea precipitată a regiunii, care era aproape complet lipsită de căi ferate, realizată în mai puțin de patru zile, s-a transformat într-o debandadă umilitoare.[85] În această situație propice, ungurii și bulgarii și-au prezentat, la rîndul lor, revendicările teritoriale. Din nou, diplomații germani au arbitrat contenciosul prin ceea ce este cunoscut ca *Dictatul de la Viena*. Cu această ocazie, ei au avut grijă totuși să facă o împărțire în două; iar scopul, după Ribbentrop, era următorul: „a ține două bucăți de fier în foc pentru a le modela după interesele germane — în funcție de evoluția evenimentelor".[86] Astfel, românii au fost nevoiți să cedeze bulgarilor județele din sudul Dobrogei și ungurilor întreg nordul și centrul Transilvaniei. Amputarea acestor teritorii a fost o pierdere cumplită pentru România. Ca și cum nu ar fi fost destul, frontierele ungurești pătrundeau acum amenințătoare pînă în inima țării. În caz de urgență, forțele germane sau maghiare erau la cîteva ore de marș față de puțurile de petrol de la Ploiești. După *Dictatul de la Viena*, figura lui Carol al II-lea a devenit atît de nepopulară, încît regimul se îndrepta inevitabil spre dezintegrare. Uriașe grupuri de manifestanți străbăteau Bucureștiul, cerînd aducerea la conducere a unui guvern onest, care să se angajeze să lupte pentru Transilvania. În timpul acestor evenimente, la 3 septembrie, legionarii au ieșit în stradă și, aplicînd schema urmărită de mult timp de fracțiunea activistă a mișcării, mici grupuri înarmate au încercat să pună mîna

pe centrele nevralgice ale cîtorva orașe. Acțiunile de acest fel au eșuat[87], însă, pentru regim, situația era disperată. Formarea unui Cabinet dictatorial, condus de generalul Ion Antonescu, a fost, în acele momente, singura opțiune care-i rămînea regelui. Totuși, imediat după luarea acestei decizii, același general l-a silit să abdice, pe data de 6 septembrie, datorită puternicei opoziții din armată și a forțelor politice ale țării. Monarhul, complet singur, a transmis puterea, nu fără reticențe, fiului său, Mihai, care va fi ultimul rege al României și care, pe atunci, era un adolescent incapabil să controleze situația. În drum spre Lisabona și America de Sud, Carol a ajuns la Barcelona pe 12 septembrie și a trecut frontiera portugheză pe 3 martie 1941, după ce stătuse aproape sub arest la Sitges și trecuse prin Madrid și Sevilla.[88]

NOTE LA CAPITOLUL AL IX-LEA

1 Constantin Argetoianu, „Memorii", în *Magazin Istoric*, anul II, nr. 1(10), ianuarie 1968, p. 65; însemnările din 23 decembrie.

2 L. Pătrășcanu, *op. cit.*, pp. 119–120.

3 Vezi chiar declarațiile lui Carol din interviul acordat lui A. L. Easterman, în *op. cit.*, pp. 92–93. Paul A. Shapiro, „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, December 1937–February 1938", în *Canadian-American Slavic Studies*, VIII, 1 (Spring, 1974), p. 66.

4 Ambasadorul Fabricius a văzut pericolul pe care-l implicau mijloacele folosite de guvernul PNC și a transmis acest lucru prin cablogramă la Berlin. P. A. Shapiro, *art. cit.*, p. 73. Această informație se găsește și la A. L. Easterman, *op. cit.*, pp. 260–261. De mare ajutor pentru analiza perioadei sînt și rapoartele reprezentantului Republicii spaniole la București, Lopez Rey. Vezi: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 641, exp. 12, despacho nº 45 del 10 de marzo de 1938 (raportul nr. 13 despre situația politică din România), 7 p.

5 C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, pp. 266–267. „Circulara nr. 144", București, 11 Februarie 1938. În zilele de 6, 7 și 8 au fost transmise mai multe circulare ale lui Codreanu, care denunțau agresiunile.

6 P. A. Shapiro, *art. cit.*, pp. 83–84. *Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse*, Paris, 1950–1951, vol. V, cartea I, p. 271, doc. nr. 156.

De la ministrul german la București către ministrul Afacerilor Externe de la Berlin. Fabricius relatează o convorbire cu Arciszewski în acest sens. De asemenea, Mihail Sturdza, *El suicidio de Europa*, Barcelona, 1970, p. 160.

[7] Într-o stare de fantastică euforie, Codreanu vorbea despre crearea unor școli pentru primari și prefecți legionari, despre comisii de studiu pentru diferite ministere ale unui viitor guvern și chiar despre proiecte pentru o nouă Constituție. A fost luată chiar decizia de a nu participa la alegerile municipale pînă la cucerirea puterii; vezi, C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, pp.240–241, „Circulara nr. 126", București, 20. I. 1938; pp. 245–248, „Circulara nr. 128": „Către legionarii din toată Țara", București, 28. I. 1938. *Ibid.* Ministerele care trebuiau să se formeze erau: Interne, Finanțe, Comerț, Instrucție, Afaceri Externe, Culte, Proprietate și Cooperație; o dată presupusă contribuția legionară, îi interesează în special ultimele două. De asemenea, a fost încurajat proiectul unei forme de a realiza inventarul bogățiilor naționale: subsol, sol, producție industrială, proprietate, mînă de lucru, capital. În sfîrșit, Căpitanul insista pe viitoarea reprimare a dușmanilor și defăimătorilor Legiunii, proiectînd în acest scop o poliție specială pe județe și stăruind încă o dată pentru strîngerea de nume și adrese pentru ziua victoriei. *Ibid.*, pp. 241–244, „Circulara nr. 127": „Omul și pogonul".

[8] P. A. Shapiro, *art cit.*, p. 85. De asemenea: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1058, exp. 1, despacho nº 53, Bucarest, 15 de febrero de 1938. De la ministrul Spaniei, Prat y Soutzo.

[9] Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 119. De același autor, *Dictatura regală (1938–1940)*, București, 1970, pp. 152–153. Pentru Prat y Soutzo era vorba, de fapt, de un guvern liberal slab camuflat. Vezi despacho nr. 53 din 15. II. 1938, deja citat.

[10] I. Scurtu și I. Cârtână, *Dictatura regală (1938–1940)*, în „Curs de istorie contemporană", Universitatea din București, Facultatea de Istorie-Filozofie, București, 1980, pp. 11–15. Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1058, exp. 1, despacho nº 72, Bucarest, 28 de febrero de 1938. De la secretarul Legației spaniole, José Felipe Alcover. El confirmă caracterul de „comedie" al plebiscitului, deși consideră că noua Constituție răspunde voinței marii majorități a populației românești. Trebuie să se țină totuși seama că aceasta este părerea unui diplomat franchist. Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, pp. 158–159. Acest autor consideră că, de fapt, Constituția respectivă nu era decît o revizuire a celei din 1923. Pentru o prezentare detaliată a cuprinsului ei, vezi „Constituția României" de Paul Negulescu, pp. 171–200, în *Enciclopedia României*, *op. cit.*, vol. I („Statul").

[11] Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice*, *op. cit.*, pp.131–137.

[12] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", despacho nº 53, deja citat, de la ministrul Spaniei la București, Prat y

Soutzo, din 15 februarie 1938, p. 3. Prat y Soutzo reia comentariile vremii, specificînd că măsurile enunțate erau îndreptate expres împotriva Mișcării legionare. Vezi: leg. R 1058, exp. 1, despacho nº 65, București, 23 de febrero de 1938. I. Scurtu și I. Cârtână, *op. cit.*, pp. 14–15.

[13] C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, pp. 272–275: „Circulara nr. 148", București, 21 februarie 1938. *Ibid.*, pp. 278–279: Circulara: „Pentru lichidarea comerțului legionar", București, 23 februarie 1938.

[14] Virgil Ionescu, *op. cit.*, pp. 87–88.

[15] C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, p. 270: „Circulara nr. 147", București, 17 februarie 1938; *Ibid.*, pp. 271–272: Circulara „În timpul postului", 18 februarie 1938.

[16] Vezi scrisoarea respectivă în: „Pentru profesorul Iorga. Comerțul legionar de la Obor și de la Lazăr", București, 26 martie 1938, în: Corneliu Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, *op. cit.*, pp. 282–286. Iorga a răspuns dojenindu-l cu asprime pe Codreanu pentru că pune țara în mare pericol.

[17] Pentru a completa astfel de măsuri, la începutul lunii fusese publicat un decret-lege privind „apărarea ordinii în stat", decret care prevedea măsuri excepționale față de presa partidelor, domiciliul obligatoriu, defilările paramilitare și cîntecele politice, precum și față de contactele politice cu străinătatea. Vezi: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1058, exp. 1, despacho nº 128, Bucarest, 21. IV. 1938. De la ministrul Spaniei, Prat y Soutzo, către Ministerul Afacerilor Externe, Burgos.

[18] C. Z. Codreanu, *Însemnări de la Jilava*, Colecția Omul Nou, München, 1951, vezi p. 18.

[19] *Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse*, *op. cit.*, vezi p. 317, doc. 186. Telegrama ministrului german la București către Ministerul Afacerilor Externe, București, 17. V. 1938. Cîteva zile mai tîrziu, ministrul român al Afacerilor Externe îl informa pe Fabricius că numeroase documente dovedeau legătura Mișcării legionare cu „organisme germane ale partidului", însă nu s-a precizat la care organisme ale NSDAP se refereau aceste documente. La 25 mai, un proiect de scrisoare redactată de Departamentul Politic IV anunța diferitele organisme ale NSDAP că orice contact cu legionarii trebuia să înceteze. Însă nici măcar nu a fost trimisă. Vezi *op. cit.*, p. 320, doc. nr. 188 (telegrama nr. 117 din 22. V., București, 22. V. 1938) și nota 1.

[20] *Ibid* p. 386, în doc. nr. 233, Berlin, 13. XII. 1938: „Impresii politice din timpul șederii mele la București și rezultatul negocierilor economice germano-române". Eugen Cristescu, ofițer și apoi director al Serviciului secret român în anii '30 afirma după război că „a existat (...) un document în această chestiune care nu este cunoscut. Poate domnul mareșal Antonescu să-l cunoască. L-a avut

Armand Călinescu și în procesul contra lui Corneliu Codreanu, pe vremea lui Armand Călinescu nu s-a produs acest document." Acest document dovedea că efortul electoral al Gărzii de Fier, în 1937, a fost finanțat de germani. După această mărturie, sprijinul nazist a fost de mari proporții, dat fiind că în casa de bani legionară nu existau decît 300 000 de lei, care le aparțineau numai lor. În orice caz, aceste afirmații au fost făcute în fața tribunalului care-l judeca pentru crime de război. Vezi: *Procesul marii trădări naționale. Stenograma dezbaterilor de la tribunalul poporului asupra guvernului Antonescu*, Ed. Eminescu, București, 1946, p. 174.

[21] Pentru a măsura nerușinarea de a utiliza în mod părtinitor documentele, este suficient să se compare afirmațiile lui M. Fătu și Ion Spălățelu, în *op. cit.*, p. 187, referitoare la un document inclus în *Les Archives Secrètes de la Wilhelmstrasse* și documentul, așa cum a fost el reprodus cu adevărat, vezi vol. V, Livre I al acestei lucrări, p. 268: doc. nr. 154, RK 797B, Berlin, 18 ianuarie 1938.

[22] Vezi, pentru familiarizarea cu această temă: Martin Broszat, *L'État hitlérien. L'origine et l'évolution des structures du Troisième Reich*, Paris, 1985.

[23] Vezi, pentru acest aspect: Ion Moța, *Corespondență cu „Serviciul Mondial", 1934–1936*, colecția „Biblioteca Verde", nr. 10, Ed. Armatolii, Cetatea Eternă, 1954.

[24] *Ibid.*, pp. 29–31. Pentru informații cu privire la adevărata identitate a „Serviciului mondial", vezi: *Le Filet Brun*, *op. cit.*, pp. 37–38.

[25] P. A. Shapiro, *art. cit.*, pp. 53–54.

[26] Aspectele cele mai relevante ale raportului lui Cabalzar se pot găsi într-o voluminoasă lucrare a lui Theodor I. Armon: „Fascismo italiano e Guardia di Ferro", în *Storia contemporanea*, anno III, nr. 3, Settembre 1972, pp. 505–548; vezi pp. 517 și 520–521.

[27] *Ibid.*, pp. 513 și 522–523.

[28] I. Moța, *Corespondență...*, *op. cit.*, pp. 13–16. Th. I. Armon, *art. cit.*, pp. 524–533; vezi și J. W. Borejsza, *op. cit.*, pp. 147–150.

[29] Vezi publicația editată de Ministero degli Affari Esteri, *Movimenti Fascisti Esteri*, Roma, 1935 (8ª edizione). La pagina 119, se poate citi: „Ai fini dell' orientazione generale della «Guardia di Ferro» si può dire che il movimento si inspira senza dubbio nettamente al fascismo" (Cît privește scopurile orientării generale a Gărzii de Fier, se poate spune că Mișcarea se inspiră, fără îndoială, evident din fascism). Totuși, la p. 120 previziunile de viitor pe care le face Serviciul Istorico-Diplomatic sînt categoric negative pentru legionari.

[30] Paul A. Shapiro, *art. cit.*, p. 54.

[31] *Ibid.*, nota 49. Vezi și F. Nedelcu, pp. 102–103. J. Borejsza, *op. cit.*, p. 177.

[32] Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 89.

[33] P. A. Shapiro, *art. cit.*, p. 53. Vezi raportul lui Rosenberg în: „Rumänien, Von Sturz Titulescus zum Marschall Antonescu" (1940). Se poate găsi copia acestui document în *Archives du Centre de Documentation Juive Contemporaine* de la Paris. (Document CXLIV–441) sub denumirea OFFICE OF CHIEF ON COUNSEL FOR WAR CRIMES. APO696–A US ARMY. Document nr. 441 taken from *Rosenberg File*. Number of pages: 18 (Copy). FOLDER: R30.

[34] J. W. Borejsza, *op. cit.*, p. 177. Un studiu mai concludent și documentat este cel publicat recent de Arnim Heinen în *op. cit.*, pe baza arhivelor germane. Titlul capitolului consacrat în lucrarea sa acestor probleme este semnificativ prin el însuși: „Der Mythos der fünften Kolonne", la pp. 322–337.

[35] Un bun exemplu pentru nivelul la care a ajuns această psihoză, este cartea unui inginer chimist nord-american, Howard Watson Ambruster, *Treason's Peace. German Dyes an American Dupes*, The Beechhurst Press, New York, 1947. Din păcate nu se referă la zona balcanică.

[36] F. Nedelcu, *op. cit.*, p. 100. M. Fătu și I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 111. Pentru Horia Stamatu funcția profesorului de filozofie în fruntea firmei germane era „o afacere personală". Întrevederea de la Freiburg i. Br., 25. VIII. 1988.

[37] Coincid în această problemă informațiile plenipotențiarilor spanioli, atît cel franchist, cît și cel republican. Vezi Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 641, expdte 12. „Informe decimoquinto del Encargado de Negocios de España en Bucarest, sr. Lopez Rey (julio, 1938)". De asemenea: leg. R 1058, expdte 2, despacho nº 348, Bucarest, 29. IX. 1938. De la ministrul Spaniei (franchist).

[38] *Ibid*, leg. R 1058/2, desp. nº 444 de diciembre de 1938. De la ministrul Spaniei. Numai cîteva persoane apropiate, sau în legătură cu cercurile apropiate de rege, cum era Prat y Soutzo, cunoșteau dinainte intenția lui Carol de a se întîlni cu Hitler.

[39] Ph. Marguerat, *op. cit.*, pp. 98–102.

[40] A. L. Easterman, *op. cit.*, pp. 133–140. De asemenea, Ph. Marguerat, *op. cit.*, pp. 120–121. Al. Gh. Savu, în a sa *Dictatura regală*, *op. cit.*, pp. 224–225, oferă o versiune melodramatică a întrevederii pornind de la mărturia lui I. Mocsonyi-Styrcea, aghiotant al monarhului. Potrivit acestuia, Hitler l-a tratat cu răceală și duritate pe rege, cerîndu-i o alianță totală cu cel de-al Treilea Reich, retragerea României din Societatea Națiunilor, denunțarea tratatelor politice contrare alianței româno-germane și aducerea legionarilor la putere. Acest ultim punct pare foarte puțin probabil. După Marguerat, în nici un document german nu exista o astfel de referire.

[41] P. Șeicaru insistă și el asupra acestei reacții de teamă ca fiind cauza morții lui Codreanu, *op. cit.*, vol. 2, p. 250.

[42] Pentru informații amănunțite privind execuția, vezi: C. Z. Codreanu, *La Garde de Fer* (*Pour les Légionnaires*), Eds. Promethée, Paris, 1938, pp. 461–463. Chiar și în perioada ceaușistă unii istorici români au acceptat versiunea „legionară" a crimei; vezi, de exemplu, F. Nedelcu, *op. cit.*, p. 412. A. L.Easterman oferă prezentarea variantei oficiale, publicate atunci în presă, vezi pp. 133–140. Cu toate acestea, mulți legionari — începînd cu tatăl lui Codreanu — nu credeau că a murit Căpitanul și mult timp au circulat în România mesaje și pamflete misterioase povestind într-un limbaj liric despre evadarea celui dispărut spre locurile cele mai nebănuite.

[43] Constantin Papanace, „Evoluția Mișcării Legionare după arestarea și asasinarea Căpitanului. Cazul Horia Sima", extras din: *Pământul strămoșesc*, vol. 4, 1977. Biblioteca Verde nr. 25, Ed. Armatolii, Roma, 1977.

[44] Nu există o biografie completă și detaliată a lui Horia Sima, în pofida rolului important pe care l-a avut în Mișcarea legionară. Nici măcar în *Enciclopedia Cugetarea*, terminată în lunile guvernării legionare, în care sînt incluse chiar și biografiile unor lideri de rangul doi, nu sînt date despre el. Există o aluzie la el, făcută de Codreanu în *Pentru legionari*, *op. cit.*, p. 412. Datele prezentate în volumul de față sînt culese cu ocazia unei întrevederi cu Mihail F. Enescu, la Torremolinos, 16. III. 1982. Inexistența acestor informații a favorizat poveștile cele mai fantastice puse pe seama lui Sima de calomniatori; un exemplu de exagerare în acest sens, în „*Biblioteca Ion Caratanase*" nr. 1: „Dosarul trădării Horia Sima, dihania întunericului" de M. Calciu, Ed. Blestem, Sydney, Australia. În orice caz, Sima era ultimul candidat pe o listă, cu 13 posibili succesori, stabilită de Codreanu.Vezi mărturia lui Eugen Cristescu în *Procesul marii trădări naționale*, *op. cit.*, p. 173.

[45] (V. Mihăilescu), *op. cit.*, pp. 158–161. În august a fost publicată clandestin cartea *Adevărul procesului intentat lui Corneliu Zelea Codreanu*, care dădea informații despre falsitatea probelor aduse în proces în ideea de a impresiona opinia publică; rezultatele au fost absolut descurajatoare. Întrevedere cu Aurel Răuță, Aravaca (Madrid), 19. VI. 1982.

[46] Ministerio de Asuntos Esteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1058, exp. 2, despacho nº 423, Europa, Bucarest, 25. XI. 1938. De la ministrul Spaniei, Prat y Soutzo. Se anexează aici violentul manifest, semnat de Iuliu Maniu, în noiembrie 1938, cu ocazia aniversării a 20 de ani de la unirea Transilvaniei cu România.

[47] Pentru o listă amănunțită, M. Fătu și I. Spălățelu, *op. cit.*, pp. 241–242 și, în special: Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier. Spre reînvierea României*, vol. I, ed. autorului, Buenos Aires, 1951, p. 100. Unele dintre aceste acțiuni au fost deosebit de sîngeroase: bomba pusă în Teatrul din Timișoara, la 28 noiembrie, a determinat

moartea a 15 persoane și rănirea a 80. Vezi: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. 1058/2, desp. nº 429 del 30 de noviembre de 1938. De la ministrul Spaniei, Prat y Soutzo.Vezi același document pentru detalii privind atentatul împotriva rectorului și, de asemenea: Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică (Triumful rațiunii împotriva violenței)*, vol. 2, Cluj-Napoca, 1980; vezi pp. 212–214.

[48] La Palat și printre autorități se răspîndise zvonul că șefii legionari conduceau această campanie de atentate chiar din celulele închisorii, folosind mijloace secrete de transmitere a ordinelor. Vezi A. L. Easterman, *op. cit.*, pp. 146–147.

[49] Vezi despacho nº 423 din 25 noiembrie 1938. Aceste lupte interne au atins uneori o intensitate cinematografică.

[50] Mihail F. Enescu, întrevedere la Freiburg i. Br., 2. VIII. 1982. S. Palaghiță, *op. cit.*, p. 98.

[51] S. Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 168–173. Mai mulți legionari pe care i-am întîlnit au aparținut acestei generații și și-au exprimat acest sentiment comun. Întrevederi cu: Niki Constantinescu, Milano, 3. VII. 1982; Nicolae Roșca, Barcelona, 10. VI. 1982; Gheorghe Tase, München, 14. VII. 1982; Gheorghe Culică, Paris, 26. VII. 1982; Virgil Mihăilescu, Freiburg i. Br., 20. VII. 1982.

[52] C. Papanace, *op. cit.*, p. 8.

[53] Mihail F. Enescu, întrevedere la Freiburg i. Br., 22. VIII. 1982.

[54] Vezi: *România* (organul de presă al regimului carlist), nr. 646, 17. III. 1940, p. 16, cu o listă completă a capitularzilor. Pentru cazuri anterioare, vezi, de asemenea: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", R 1058, expdte 2: „318 anciens membres de la «Garde de Fer» font acte de soumission", în *Le Moment*, 7. XII. 1938. Anexă la: despacho Europa nr. 445, Bucarest, 7. XII. 1938. De la ministrul Spaniei, Prat y Soutzo, pentru Ministerul Afacerilor Externe, Burgos; „Les déclarations de désolidarisation de la Garde de Fer et d'adhésion à l'action gouvernementale affluent", în *Le Moment*, 11. XII. 1938, anexă la: despacho nº 464, Bucarest, 16. XII. 1938. De la ministrul Spaniei către Ministerul Afacerilor Externe, Burgos; „Declarațiile unor foști legionari", în *Universul*, 29. XII. 1938; „Les anciens légionnaires de Bukovina font acte de soumission", în *Le Moment*, 29. XII. 1938, anexă la: despacho nº 488, Bucarest, 29. XII. 1938. De la ministrul Spaniei.

[55] (V. Mihăilescu), *op. cit.*, pp. 178–179.

[56] Chiar conducătoarea grupului de femei legionare a fost torturată, asasinată, iar corpul ei a fost ars. S. Palaghiță, *op. cit.*, p. 109.

[57] Arthur Koestler, *Autobiografía*, vol. 3: *Euforia y utopía*, Madrid, 1974, pp. 25–26.

[58] Cazul cel mai spectaculos a fost cel al unui atelier clandestin pentru fabricarea unor aruncătoare de flăcări și a unor grenade cu gaz

care trebuiau să înarmeze un comando ce avea să pună mîna pe punctele cheie ale Bucureştiului. În acest complot rocambolesc participau un locotenent din armată, un grup de studenţi, doi medici, trei funcţionari, doi avocaţi, un director de întreprindere, un mecanic, un şef de atelier, un inginer, un şofer şi doi portari. „Les organes de police ont découvert les membres du dernier groupe terroriste", în *Le Moment*, 27. I. 1939. Anexă la: Ministerio de Asuntos Exteriores, fondo „Rumania", leg. 1058, expdte 3.

[59] S. Miranda Carrington, *op. cit.*, p. 203. Petru Ignat şi Gh. Matei, „Asasinarea lui Armand Călinescu", în *Magazin istoric*, Anul I, nr. 7, octombrie 1967, pp. 71–76.

[60] Centrul de Studii şi Documentare al Mişcării Legionare, *Legiunea în imagini, 1927–1977*, Madrid, 1977. Vezi, la pp. 11–14, lista cu toate numele.

[61] S. Palaghiţă, *op. cit.*, pp. 112–113.

[62] A. L.Easterman, *op. cit.*, p. 190.

[63] Găsim această afirmaţie curioasă la H. Prost, p. 138. Cu toate că nu există dovezi despre această bănuială în arhiva Ministerului Afacerilor Externe spaniol, este totuşi sigur că, în acele momente, după războiul civil, ambasada spaniolă se bucura de un prestigiu enorm în România pornită spre dreapta. Pe de altă parte, era bine cunoscută prietenia lui Prat y Soutzo cu diferiţi lideri legionari, între care se afla şi propriul său şofer.

[64] S. Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 196–201. P. Ignat şi Gh. Matei, *art. cit.*, p. 72. Pentru ocuparea postului de radio: A. L. Easterman, *op. cit.*, pp. 188–189.

[65] Implicarea germană directă în atentat a fost susţinută de mulţi istorici români mai mult cu pasiune literară decît cu argumente documentare. Vezi articolul citat al lui P. Ignat şi Gh. Matei. Pentru atribuirea atentatului Intelligence Service-ului, vezi: C. Papanace, *op. cit.*, p. 19. Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 161, nota 5. Pentru teoria lui L. Pătrăşcanu, vezi lucrarea sa citată, pp. 155–159.

[66] Vezi, de exemplu, monografia lui Ioan Scurtu şi Iulian Cârţână deja citată şi pe cea a lui Al. Gh. Savu, amîndouă produse ale istoriografiei româneşti din perioada comunistă şi destul de serioase. Contemporane cu evenimentele sînt lucrările scrise de A. L. Easterman şi Hector Bolitho, *Roumania under King Carol*, Eyre şi Spottswoode, Londra, 1939. Mai actuale sînt analizele lui Nicolas Nagy-Talavera, deja citate, şi a lui Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marshall Antonescu. Die Deutsch-Rumänischen Beziehungen, 1938–1944*, Wiesbaden, 1954.

[67] Andrew C. Janos, *art. cit.*, p. 107.

[68] *România*, 15. VIII. 1939. Vezi p. 1, cu manifestările sportive organizate de *Muncă şi Voe Bună*, unde se propune lupta românească, şi nr. din 16. VIII. 1939, p. 13, cu un reportaj asupra expoziţiei organizaţiei.

[69] *Ibid.*, nr. din 3. XI. 1939, p. 7.

[70] *Ibid.*, 17. IX. 1939. La p. 4 se menționează aniversarea a 5 ani de la înființarea acestei organizații de tineret, cu o mică prezentare istorică. Regele Carol era Mare Străjer. Pentru o descriere amănunțită a organizației Straja Țării, de la creare, vezi articolul generalului I. Manolescu, C. Nedelcu și Teofil Sidorovici, „Straja Țării", în: *Enciclopedia României*, vol. I („Statul"), pp. 482–489.

[71] H. Bolitho, *op. cit.*, pp. 30–31. Regele relatează cum una dintre aceste echipe a construit un stăvilar în Transilvania. *Idem*, prezentare a lucrărilor făcute de Serviciul Social al Tineretului în: *România*, 25 și 29. VII. 1939, 3. VIII. 1939, p. 3 („Tineretul la lucru") și 8. VIII. 1939, p. 2: „O nouă pedagogie și un nou ideal: Serviciul Social".

[72] Vezi, spre exemplu, *România*, 3. VII. 1939. Număr dedicat în întregime țăranilor. Articolul de fond e scris de Cezar Petrescu: „Plugarii și regele lor". De asemenea, H. Bolitho, *op. cit.*, pp. 22 și 29.

[73] Andrew C. Janos, *art. cit.*, p. 106.

[74] Pentru procentele prezentate în acest paragraf, vezi: I. Scurtu și I. Cârțână, *op. cit.*, pp. 29–30. Costin Murgescu, *Casa regală și afacerile cu devize, 1935–1940*, București, 1970, vezi p. 82.

[75] Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 108.

[76] Mai întîi germanii au înghețat contractele în original încheiate de guvernul român cu uzinele Skoda, sub pretextul că, prin creditele acordate acestuia pentru cumpărarea de arme, se realiza „politica de colaborare cu bolșevismul urmărită de Benes". Graham Hutton, *Les nouveaux destins du Danube. Où va l'Europe?*, Paris, 1939. Vezi p. 224. Ph. Marguerat, *op. cit.*, pp. 144–150.

[77] Ph. Marguerat, *op. cit.*, pp. 154–155. Alexandre Cretzianu, *The Lost Opportunity*, Londra, 1957, pp. 22–23. Grigore Gafencu, *Guerra en el Este. Sus preliminares*, 3 volume, Madrid, 1945, vezi vol. II, pp. 43–51. Dat fiind că Mica Înțelegere era deja rănită de moarte după dispariția Cehoslovaciei, Gafencu, pe atunci ministru al afacerilor externe, a încercat formarea unui bloc defensiv cu Grecia și Turcia; vezi pp. 58–64. Pentru contextul general al garanțiilor diplomatice acordate de britanici și francezi, este foarte elocventă analiza lui A. J. P. Taylor, în *op. cit.*, pp. 285–287.

[78] G. Gafencu, *op.* și *vol. cit.*, p. 48 (nota 1) și capitolul XII în întregime. De asemenea, pp. 108–119. Pentru emoția produsă de pact, este concludent faptul că Gafencu dedică analizei acestuia o bună parte din lucrarea sa: cinci din cele nouă capitole ale primului volum.

[79] În august 1939, se susținea că, începînd din septembrie precedent, marina țării se întărise cu o navă pe lună, în special submarine. Această obsesie pentru înarmare a dus la reducerea salariilor funcționarilor cu 40%, în timp ce haosul din economie creștea, ca o consecință a rechizițiونărilor dezordonate. Toate acestea au contribuit la slăbirea rapidă a regimului lui Carol. Ministerio de Asuntos

Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1058, expdte. 3, despacho nº 364, Bucarest, 21. VIII. 1939. De la ministrul Spaniei. De asemenea, *România*, exemplarele din 6 și 17. XI. 1939.

[80] *România*, 9. XI. 1939, p. 14, pentru arestarea lui Max Auschnit, ca și exemplarul din 10. XI. 1939, p. 1: „Max Aușnit". De asemenea: 13. XI. 1939, p. 10: „După demascarea «magnatului» ferului Max Auschnit". Pe tot parcursul primelor luni ale anului 1940, procesul împotriva industriașului evreu a prilejuit numeroase articole senzaționale în presa românească. Vezi, în special, *Le Moment*, 19. II. 1940, p. 6 și toată luna ianuarie.Vezi și: Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 1058, expdte. 3, despacho nº 381, „Bucarest", 15. IX. 1939. De la ministrul Spaniei. Cu cîteva luni înainte fusese îndepărtat Kaufmann care se afla în fruntea unui important grup bancar și a trustului zahărului; se considera sigură și lichidarea lui Otto Stern, reprezentant în România al firmei Shell și director general al întreprinderii petroliere Astra Română. Înlăturarea evreilor din industria lemnului îl interesa pe rege din punct de vedere financiar.

[81] Ph. Marguerat, *op. cit.*, pp. 168–174.

[82] *Ibid Idem*, pp. 188–191. Victoriile germane din Danemarca și Norvegia nu au afectat semnarea acordului, după cum argumentează Savu.

[83] Olivia Manning, *The Balkan Trilogy*, vol. I: „The Great Fortune", Middlesex, 1981; vezi p. 270.

[84] În Protocolul secret sovieto-german se acordase rușilor ocuparea Basarabiei; totuși, în ultimul moment, Molotov a adăugat revendicarea nordului Bucovinei. Ribbentrop s-a văzut obligat să cedeze, pentru a nu favoriza un conflict ruso-român. John A. Lukacs, *The Great Powers and Eastern Europe*, New York, 1953, p. 306.

[85] A. Cretzianu, *op. cit.*, pp. 40–57. *România*, 1. VII. 1940. Constantin Nagacevschi a trăit evacuarea împreună cu familia sa, fugind cum s-a putut din căminul lor din județul Tighina și confirmă astfel de afirmații. Întrevedere Constantin Nagacevschi, München, 15. VI. 1982.

[86] N. Nagy-Talavera, *op. cit*, p. 306. Istoricii români susțin că obiectivul final al diplomaților germani viza răsturnarea Regelui Carol.Vezi, de exemplu, prezentarea lui Al. Gh. Savu, în *op. cit.*, pp. 389–391 și cea a lui A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972. Este mai logică argumentarea lui Nagy-Talavera, conform căreia germanii s-au aflat în fața faptului împlinit și au optat pentru o rezolvare care să păstreze echilibrul în zonă, fără alte pretenții.

[87] S. Palaghiță, *op. cit.*, pp. 128–129. Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 224–225. N. Arnăutu, *op. cit.*, pp. 43–44.

[88] După cele relatate de A. L. Easterman în *op. cit.*, pp. 240–249, Carol a fost reținut de autoritățile spaniole în timp ce se studia posibilitatea unei extrădări în România, sub presiunea Berlinului. Intrarea în Portugalia a fost rezultatul unei fugi rocambolești.

CAPITOLUL AL X-LEA

TRAUMATICA RENAȘTERE (1940–1941)

Cînd nici nu se mai așteptau, legionarii au ajuns la putere. Acest eveniment a fost prea puțin controlat de ei, ceea ce a contribuit la trezirea celor mai inegale și deconcertante reacții. Beția a durat de la 14 septembrie 1940, ziua în care a fost proclamat Statul Național-Legionar, pînă la 23 ianuarie 1941, cînd legionarii au predat armele armatei române; în total, 131 de zile. Experiența a fost un eșec pentru legionari, cum, de altfel, mulți dintre ei o recunosc, o perioadă de haos politic și social din care nu s-a putut salva prea mult și care, prin ea însăși, a fost suficientă pentru a descalifica Mișcarea ca opțiune serioasă. Însă nu a fost o înfrîngere lipsită de nuanțe pentru istoric și, de aceea, numai pentru această ultimă perioadă ar fi nevoie de o carte.

Septembrie: un guvern bicefal

Îndată după căderea regimului carlist, legionarii s-au bucurat de un anumit sprijin popular. Represiunea suferită le-a atras anumite simpatii[1], iar faptul că-l înfruntaseră cu bravură pe regele detronat dovedea că erau o forță politică hotărîtă în mijlocul unei magme de nehotărîți. În mod paradoxal, toate acestea nu i-au liniștit pe diplomații germani de la București, nici pe cei mai mulți dintre ierarhii

naziști de la Berlin, care nu au făcut presiuni pentru stabilirea unui regim legionar.[2] Chiar cîțiva ani înainte, cînd trăia Codreanu, germanii se îndoiau de eficiența politică a Gărzii de Fier în cazul cînd ar fi ajuns la putere, dar acum, starea în care se găsea conducerea ei divizată, le inspira serioase temeri. Iar în cadrul acestor temeri, îi îngrijora posibilitatea ca acești exaltați să aplice naționalizarea companiilor petroliere, prejudiciindu-le interesele economice. Acum, cînd părea inevitabilă venirea legionarilor la putere, atît ambasadorul german, Fabricius, cît și delegatul pentru probleme economice, Neubacher, au acționat cu perseverență, făcînd presiuni asupra lui Antonescu, pentru a împiedica intrarea legionarilor în ministerele cu rol strategic. Chiar și Himmler, care a purtat o scurtă corespondență cu Sima și care va justifica netulburat crimele făcute de legionari cît timp au deținut puterea, nu a ezitat să-i recomande colaborarea cu Antonescu.[3]

Nici marea burghezie română sau armata nu erau dispuse să cedeze puterea unor fanatici cu idei politice confuze și radicale. Varianta legionară se impusese pentru că nu exista alta la îndemînă. Tagma militară nu avea suficient sprijin popular pentru a forma o dictatură pur militară, mai ales acum, după cedarea Basarabiei și Transilvaniei fără să se fi tras nici un foc de armă. Pe de altă parte, legionarii colaboraseră cu Antonescu pentru detronarea lui Carol, amenințarea legionarilor cu un atentat împotriva monarhului fiind un argument hotărîtor la abdicare. De asemenea, în raporturile cu germanii, filonazismul hotărît al legionarilor constituia o acoperire a generalului pentru fosta sa simpatie față de Aliați. În sfîrșit, Legiunea devenise, după o masivă afluență de aderenți, singura forță politică în stare să domine strada.[4]

Dimpotrivă, un guvern liberal sau național-țărănesc, avînd în vedere sentimentele pro-Aliați ale liderilor acestora, ar fi fost de neconceput, chiar dacă forțele conservatoare nu au încetat să apeleze la Antonescu pentru a le apăra cauza. Acesta a garantat chiar supraviețuirea mascată a marilor partide, PNL și PNȚ, în schimbul unui

pact de nonbeligeranță pentru menținerea ordinii și pentru orice eventualitate. Acest *modus vivendi* s-a prelungit pe durata celui de-al doilea război mondial cu atît de multă eficiență, încît, după conflagrație, marile partide și-au refăcut potențialul politic foarte repede, datorită păstrării unei bune părți din cadre, contacte, influență și chiar putere economică.[5]

Antonescu era, înainte de toate, un militar: „ceea ce se întîmpla în afara domeniului controlat de oamenii în uniformă nu îl interesa absolut deloc" — mărturisea secretarul său din timpul dictaturii.[6] În fapt, era un conservator. Competent, deși brutal, a ajuns la funcția de șef al Statului Major, însă, înfruntîndu-l pe rege, în 1934, în legătură cu avansările nemeritate acordate militarilor adepți ai „camarilei", a fost îndepărtat din comandament. De atunci contactele sale cu unii politicieni de extremă dreaptă, între care Goga și Codreanu, s-au înmulțit.[7] Cu toate acestea, în nici un caz nu era un radical și nici pro-german. Din perioada cînd a fost atașat militar la Londra și Paris păstrase simpatia pentru Aliați, temperată de apropierea diplomatică a Franței de U.R.S.S. în anii treizeci.[8] Această atitudine era împărtășită de cei mai mulți ofițeri români din perioada respectivă, între care Antonescu se bucura de prestigiu.[9] În fond, poziția generalului față de legionari, în septembrie 1940, era una de precauție neîncrezătoare.

Ca rezultat al acestei situații s-a format un guvern în care portofoliile strategice (Economia, Finanțele, Coordonarea și Statul Major Economic, Agricultura, Justiția, Apărarea Națională, Armata, Aerul și Marina) le dețineau militarii, politicienii dreptei conservatoare și tehnocrații. Legionarii controlau ministerele Educației, Muncii, Sănătății și Protecției Sociale — un portofoliu —, Lucrărilor Publice, Afacerilor Externe și Afacerilor Interne.[10] Dintre toate acestea, numai ultimul reprezenta o forță strategică reală, dar fusese obținut fără voia grupării militaro-conservatoare: cînd a fost numit generalul Petrovicescu ca titular al ministerului, puțini știau că era, în secret, militant al Mișcării Legionare din 1938.[11] În Statul Național-Legionar,

generalul Antonescu urma să fie Conducător al statului și Președintele Consiliului de Miniștri, în timp ce Horia Sima avea să primească titlul de Ministru Secretar de Stat și Vicepreședinte al Consiliului.

Nu era nici un guvern legionar, nici un guvern militar-conservator, ci un hibrid în care conflictele erau chiar de la început latente. Fiecare grupare s-a lansat îndată în tentativa de a-și extinde propria zonă de putere, luînd apa de la moara celeilalte. Aceasta nu implica eliminarea fizică a adversarului, ci neutralizarea lui și controlul în cea mai mare măsură posibilă. În timp, ar fi fost posibilă o evoluție treptată și pacifică în acest sens. Însă în toamna lui 1940 ea avea să se realizeze în mod accelerat în fața evoluției incerte a unui război mondial care înconjura țara, traumatizată de instabilitatea politică prelungită timp de douăzeci de ani, instabilitate care, la rîndul ei, a fost desăvîrșită de amputarea unor importante regiuni și de prezența fizică a trupelor străine.

Asupra noului regim apăsau atunci problemele cele mai presante din toate pe cîte trebuise să le înfrunte guvernele din România din 1920 încoace. Amputările teritoriale aveau drept urmare o reducere importantă a producției agricole, penuria a dus la o inflație galopantă și, în plus, exista și valul de 300 000 de refugiați provenind din aceste zone pierdute, care se împrăștiară ca potîrnichile prin țară.[12] Mulți au alergat spre capitală, însă, lipsiți de adăpost, au sfîrșit prin a se instala în plină stradă, sub cerul liber, sau au umplut pînă la saturație cartierele mărginașe, cunoscute sub numele de mahalale.[13] Alături de problemele vitale ale alimentării și adăpostirii acestor dezrădăcinați, s-au înmulțit, în ceea ce-i privea, dificultățile cele mai variate, începînd cu întreținerea și plasarea din nou în slujbă a mii de funcționari, pînă la asigurarea locului de muncă pentru noua promoție de studenți, trecînd prin problema creditelor pentru reinstalarea celor nou veniți, a pămînturilor pentru agricultori și negocierea nenumăratelor datorii. Ca și cum nu ar fi fost de ajuns, la începutul lui noiembrie, sudul României a fost

zguduit de un puternic cutremur care, numai în București, a dărîmat 1 600 de clădiri, în două minute și jumătate.[14] Mijloacele pentru a încerca soluționarea acestor probleme au fost concepute de diferitele organe statale în baza competențelor lor concrete și, în cadrul lor, este dificil de stabilit, în lipsa unui studiu documentar detaliat, care a fost eficiența reală și cît merită să fie apreciate sau criticate acțiunile secretarilor, subsecretarilor sau tehnicienilor legionari, „antonescieni" sau provenind din aparatul statal al regimurilor anterioare. Cu toate că exista o anumită antipatie care s-a accentuat treptat între cele două sectoare care formau guvernul, este la fel de sigur că, în multe cazuri, colaborarea era indispensabilă și succesele sau vina trebuiau să se împartă cel puțin în mod egal.[15]

Octombrie: edificarea în grabă a unei baze sociale legionare

Dar au existat și organisme specific legionare, paralele structurilor statale și deci mai ușor de judecat. Dintre toate acestea s-a remarcat „Ajutorul legionar", organizație inspirată direct din „Ajutorul de iarnă", aplicat în al Treilea Reich din toamna anului 1938. Condusă de un Văcăreștean, acum matur, Ilie Gârneață, și de un tînăr militant (Virgil Mihăilescu), organizația s-a bucurat de un mare sprijin propagandistic. S-a concentrat asupra distribuirii de ajutoare de primă necesitate — în special haine și alimente — și a înființat un anumit număr de cantine gratuite în cartierele periferice, școli și fabrici; la ele, fapt caracteristic stilului legionar, rugăciunea colectivă preceda servirea mesei. În sfîrșit, în noiembrie, s-a proiectat ca „febra cantinelor", care se înmulțeau ca ciupercile, să fie completată cu adăposturi pentru cei sărmani și cu un magazin universal, și să se amplifice rețeaua de distribuire a elementarului sprijin necesar după cutremurul de la începutul lunii.[16] Acest embrion de operă socială s-a bucurat de un succes considerabil în comparație cu alte încercări

legionare similare, ca „bătălia prețurilor" sau campania de „românizare" a întreprinderilor evreiești sau aparținînd altor etnii, care au eșuat în dezorganizare și abuzuri. Asta nu înseamnă că Ajutorul era lipsit de importante defecte: o funcționare mai mult voluntaristă, decît organizată și disciplinată, o anumită lipsă de control și existența unor nereguli în mînuirea fondurilor, o prea mare atenție dată capitalei în detrimentul provinciei. Totuși, nici măcar *Pe marginea prăpastiei* nu reușește să aducă argumente hotărîtoare împotriva operei realizate prin Ajutor. Lucrarea aceasta, editată sub dictatura lui Antonescu, după îndepărtarea legionarilor de la putere, cu scopul precis de a demonstra prin documente caracterul nefast al administrației lor, abia dacă aduce o dovadă și aceea referitoare la organizația provincială — mult mai slab închegată decît cea din București —, într-un moment cînd existau posibilități de a strînge mărturii cu adevărat substanțiale.[17]

De fapt, eficiența organizației Ajutorul, în cele trei luni de gestiune, nu poate fi exprimată atît în termeni statistici, cît în impactul social. Încă o dată trebuie să se recurgă la punctul de vedere „al gestului" pentru aprecierea impactului produs de retorica legionară. Pentru prima dată în România o mișcare politică aflată la putere își mobiliza membrii și îi făcea să coboare pînă la straturile cele mai de jos ale societății. Era o problemă mai mult de atitudine, decît de eficacitate reală și este evident, în lumina faptelor care vor urma, că în rivalitatea care opunea legionarii sectoarelor mai conservatoare ale regimului, Ajutorul a contribuit la crearea unui sprijin pentru Legiune în rîndul claselor celor mai umile ale societății.

În paralel, legionarii au reîntărit cu iuțeală încadrarea cu activiști de șoc, numărul acestora crescînd acum continuu și rapid, în special prin recrutarea studenților și muncitorilor. Școlile și universitățile au ajuns beneficiare ale operei sociale prin care s-au construit cantine și cămine. S-a încercat, de asemenea, crearea unei organizații paramilitare — *Vosler* — și a unor batalioane de muncă — *Brațele de Fier* — toate după chipul și asemănarea

modelelor naziste.[18] Totuși, în ansamblu, se pare că studențimea nu a fost realmente obiectul unei campanii de atenții și proiecte „revoluționare", ca în cazul refugiaților sau al muncitorilor. De fapt, singurul lucru urmărit, a fost o reformă a învățămîntului superior pe baza criteriilor vizînd „adaptarea la Statul Național Legionar", care s-a dovedit a fi o epurare politică și a provocat neliniștea și protestul sectoarelor conservatoare, în care se aflau și majoritatea profesorilor universitari.[19] Pe de altă parte, nici centrele de învățămînt nu au devenit nuclee de activism revoluționar: numai studenții au ajuns să piardă în medie 10,3 ore de student în timpul scurtului regim legionar, în timp ce elevii din învățămîntul mediu au atins o *ratio* de 6,4 și profesorii de 1,9.[20]

Exista tendința ca muncitorii din Corpul Muncitoresc Legionar să devină tot mai mult „temelia de granit", elita din interiorul elitei, nucleul social model al militanței. Dezvoltarea lui în aceste luni a fost spectaculoasă. În luna octombrie existau deja în București 1 377 de cuiburi cu un total de 13 121 de membri[21], care apăreau ca vîrf de lance al „ofensivei sociale" legionare, organizînd cooperative, depozite, cantine, tabere de reconstrucție — după cutremur —, două cinematografe și chiar trei ateliere care aveau gestiune proprie. Corpul muncitoresc funcționa ca o entitate autonomă, organizîndu-și propria infrastructură de ajutor social și exploatînd pe cont propriu afacerile realizate. Desigur, faptul că legionarii aveau controlul asupra Ministerului Muncii, condus de Vasile Iașinschi, o „cămașă veche" de la începuturile Legiunii, avea o legătură evidentă cu importanța și mijloacele de care dispunea Corpul Muncitoresc Legionar. Pe această imagine „socială" se suprapunea, într-o formă devenită celebră, cea a unui elan radical. Muncitorii legionari, în frunte cu liderul lor fanatic, Dumitru Groza, au fost prezenți la cele mai dure și mai nefaste acțiuni, iar autonomia lor a ajuns pînă la excesul de a organiza o poliție paralelă proprie, cu specifice abuzuri.[22] Prin *Buna Vestire*, organul de presă al Mișcării legionare, s-a ajuns la denunțarea, în cîteva

cazuri, a salariilor mizerabile plătite de unele întreprinderi. Este sigur, de asemenea, că lideri locali și chiar Sima au intervenit pe lîngă marile întreprinderi, într-o formă mai mult sau mai puțin improvizată, cerînd mărirea salariilor pentru muncitori; în cele din urmă, ministrul muncii a reușit să impună, cel puțin pe hîrtie, un salariu minim pentru muncitorii din micile întreprinderi și pentru ucenici.[23] Însă mai presus de toate s-a întreprins o adevărată campanie de exaltare a proletariatului. Această atitudine era în întregime legată de concentrarea strategiei legionare în orașe și, în special, în București, ca centru al puterii, unde se juca partida politică decisivă. În momentul acela, lumea satelor era totalmente secundară și chiar rușinoasă pentru mulți dintre teoreticienii legionari care scriau la *Buna Vestire*. Era respinsă chiar imaginea „României eminamente agrare", ca fiind fabricată în străinătate de lojele masonice franceze revoluționare și importată apoi de unii intelectuali naivi. La învierea României, de această dată ca putere industrială, muncitorul urma să aibă un rol de prim ordin.

Procesul confuz de readaptare ideologică

Ajunsă la putere, Legiunea nu se deosebea în mod esențial de ceea ce fusese la început, la mijlocul sau sfîrșitul deceniului anterior. O bună parte din „inovațiile" apărute sub egida lui Sima fuseseră născocite în perioada 1936–1938, cînd, sub conducerea lui Codreanu, se prefigura deja cotitura spre o nouă perioadă, de „strategie urbană". În alte cazuri, atitudini legionare tipice, specifice micului grup de Văcăreșteni din anii douăzeci, dobîndeau acum o dimensiune națională prin deconcertante extravaganțe. Severitatea religioasă impusă, în ansamblu, „păcătosului" București, a dat orașului apăsătoarea atmosferă de penitență. Chiar în ziua de 9 septembrie, îndemnați prin megafoanele instalate pe străzi, locuitorii capitalei au primit consemnul de a îngenunchea acolo unde se aflau și de a se ruga pentru vina

tuturor.[24] Apoi, pînă și slăbiciunea românilor pentru înmormîntările pompoase a fost istovită de lungile și lentele procesiuni, de înhumările publice ale celor executați în timpul Prigoanei, de interminabilele șiruri de sicrie, baruri și săli de spectacole închise și de imaginile lui Codreanu, Moța și ale celorlalți lideri dispăruți, care reapăreau în presă divinizate și dispunînd de aripi îngerești. Participarea obligatorie a slujbașilor la aceste ceremonii a afectat economia și administrația statului în așa măsură încît plenipotențiarul german a intervenit, în cele din urmă, pentru a pune capăt manifestărilor a ceea ce, în bancurile care circulau în capitală, era numit „statul național funerar".[25]

Pentru contrast, influența germană în țară și succesele militare ale germanilor au întărit și mai mult devotamentul legionarilor față de cel de-al Treilea Reich; în această situație a înflorit mimetismul. Victoriile obținute de Panzer și Luftwaffe au dus la cochetarea cu anumite modernisme și i-au determinat pe conducătorii legionari să viseze la „mecanizarea" Mișcării. A existat un proiect de „Aviație legionară"[26] și, în special, s-a constituit corpul așa-numitelor Gărzi Legionare motorizate, care trebuiau să fie un fel de pepiniere de mecanici și conducători de vehicule, în genul NSKK-ului nazist și, de asemenea, să asigure escorta personalităților regimului.[27] În fața acestei noi situații, marșurile la sate au decăzut aproape pînă la dispariție.

Pe teren doctrinar s-a demonstrat o incapacitate cronică pentru construcțiile teoretice cît de cît originale. Lucrările editate în această epocă s-au limitat să repete dispoziții goale sau să facă afirmații gratuite, fără cea mai mică dezvoltare ulterioară, paginile lor fiind pline cu nesfîrșite citate din *Pentru legionari* de Codreanu.[28] Unii tineri legionari interpretau liber traiectoria Mișcării, scufundîndu-se într-o mare de citate din Codreanu care „demonstrau" că esența legionarismului este corporatistă — în caz că autorul era pro-italian[29] — sau chiar cooperatistă.[30] De fapt, ceea ce se schimbase în mod dramatic erau circumstanțele și, sub presiunea lor, Legiunea se remodela datorită calităților naturale de plasticitate pe care le-a avut

mereu. Presiunile veneau de la masiva afluență de noi membri, de la conducerea lui Sima, de la înfruntarea cu fracțiunea militar-conservatoare a regimului și de la prezența germană. Dintre acestea, hotărîtoare a fost cursa alături și împotriva lui Antonescu și a forțelor care-l sprijineau, cu scopul de a pune mîna pe toate resorturile puterii. Crearea organizației Ajutorul, mobilizarea proletariatului și a studențimii făceau parte din strategia legionară care s-a limpezit repede prin recurgerea la mase și a evoluat astfel spre atitudini tot mai radicale. Cu siguranță că nu era o hotărîre adoptată conștient sau plănuită, nici măcar în mintea lui Sima. Se năștea din dinamica proprie evenimentelor: după victoria legionară din septembrie, mii și mii de români s-au grăbit să se înscrie în Mișcare, ajungîndu-se la oprirea temporară a primirilor, la zece zile după ce începuse avalanșa; nu este exagerat să acceptăm că în ianuarie 1941 numărul lor ajungea deja la o jumătate de milion de membri.[31] Acești noi militanți au fost numiți „septembriști"; formau o masă eterogenă și instabilă din punct de vedere social, din care, după represiunea finală nu a mai rămas nici o urmă. Nu cunoșteau nici cele mai simple detalii ale ritualului Mișcării[32] și își urmăreau scopurile exagerate cu o naturalețe care-i șoca pe veterani; pentru o scurtă perioadă de timp s-a impus „moda verde", în special la femei, în timp ce bărbații își purtau cămășile verzi cu scopuri dintre cele mai variate.[33] Abia dacă a fost timp pentru a forma noi cuiburi cu acești parveniți și pentru a le insufla mistica ceremonială. Nici unul dintre legionarii plecați în exil nu a făcut parte din acest contingent.

Cu toate acestea, nu au încetat să fie o masă de manevră susceptibilă de a fi opusă militarilor, dacă ar fi fost cazul. Iar între timp, păreau să fie o confirmare a faptului că legionarii nu erau un grup izolat în sfera puterii, ci o forță socială. Problema era că nimeni nu părea să aibă, în statul major legionar, autoritate pentru a controla această masă, ba mai mult, nimeni nu mai vroia să-și asume sarcina. Încă o dată Legiunea s-a radicalizat pornind de la bază și, de această dată, într-o

manieră mai dramatică decît oricînd. În octombrie au început deja să se înmulțească abuzurile și violențele: confiscări de bunuri, vînzări forțate la prețuri derizorii, sechestrări, bătăi, maltratări[34] și pedepse medievale, ca *Stîlpul infamiei* care a fost instalat în unele județe pentru a-i expune pe condamnații oprobriului public, într-o iarnă aspră, cu temperaturi de mai multe grade sub zero.[35] Gărzile legionare motorizate, pe motociclete și purtînd scurte de piele și căciuli de blană — singura amintire din timpul căciulilor împodobite cu pene de păun pe care Codreanu și adepții săi le purtau în 1930 — și-au asigurat o tristă faimă prin excesele comise.[36] Antisemitismului legislativ care emana de la guvern și care urmărea să-i alunge pe evrei din orice post de răspundere din viața economică sau administrativă a țării, i s-a suprapus unul mai troglodit, care era aplicat de grupuri, în aparență lipsite de control, formate din legionari. Valul acesta de abuzuri era completat de renașterea unei feroce monomanii antisemite în presă, care uneori atingea cea mai absurdă fantezie.[37] Un oarecare doctor G. Stroescu nu se pierde în amănunte atunci cînd propune, în *Buna Vestire*, o „igienă a rasei" care depășea cadrul populației evreiești și-i atingea pe românii înșiși, dat fiind că, din „concluziile" sale „pesimiste" reiese că în circa două sute de ani populația va fi în întregime descendentă directă a clasei „muncitorilor necalificați și a debililor mintali" (sic) care au un indice de natalitate deosebit de ridicat.[38] Chiar germanii erau surprinși de un astfel de radicalism, care nu părea să țină cont nici de *WW-Juden* *(Wirtschaftlich wertvolle Juden*: „evrei folositori pe plan economic"), mai ales dacă avem în vedere că în România se adunase în mîinile evreilor un procentaj mult mai mare de afaceri decît cel pe care-l dețineau evreii germani.[39] Lucrul cel mai grotesc a fost că, în cele din urmă, realitatea s-a impus în fața entuziasmului și mulți evrei „valoroși" nu au putut fi scoși din posturile cheie pe care le dețineau. La 31 decembrie 1941, după mai bine de un an de la promulgarea decretului-lege din 16 noiembrie

pentru „românizarea“ întreprinderilor, continuau să se afle în posturile lor 17 134 de evrei, dintr-un total de 28 225 cîți fuseseră înainte de decret și erau afectați de acesta.[40]

Antisemitismul nu a fost un fenomen în exclusivitate legionar; dictatura lui Antonescu l-a prelungit, chiar într-un mod mai sistematic, în întreaga perioadă a celui de-al doilea război mondial. Ceea ce supăra la discipolii lui Sima în toamna anului 1940 era lipsa lor de control și tendința spre destrăbălare, care a sfîrșit prin a aduce prejudicii finanțelor creștine interconectate cu cele evreiești. În plus, violența legionară nu a fost îndreptată numai împotriva evreilor. Era și momentul pentru lichidarea conturilor cu adversarii cuziști, francmasoni, național-țărăniști și liberali, fără a mai vorbi de nesfîrșitul șir de răzbunări personale pe care le urmăreau. Chiar și macedonenii au atacat Legația greacă și au sechestrat o serie de cetățeni avînd această naționalitate, drept represalii pentru presupusele abuzuri ale trupelor grecești împotriva populației aromâne, în timpul luptelor cu italienii veniți din Albania. Exproprierile au avut loc în zonele miniere-industriale ale țării, în vreme ce abuzurile împotriva proprietății s-au concentrat în județele-bastioane ale legionarilor și, de asemenea, ale PNȚ, pe lîngă faptul că aveau ca centru predilect regiunile Banatului și Transilvaniei, feude ale lui Sima și ale partizanilor săi.

Noiembrie: ruperea precarei înțelegeri

Luna noiembrie a marcat punctul din care nu mai exista întoarcere în relațiile dintre forțele conservatoare și Mișcarea legionară, aflată la putere, dar și alunecarea definitivă spre radicalism a acesteia din urmă. După aprecierea unui martor atît de valoros cum este Waldeck, evenimentele relative la legionari, din luna aceasta cînd „s-au întîmplat toate“, sînt legate de cutremurul care a devastat capitala în 10 ale lunii.[41] Faptul, atît de neașteptat și de violent, a căzut ca un trăsnet pe o casă de nebuni. Nimeni

nu putea fi făcut răspunzător pentru atîtea distrugeri, dar pentru mulți dintre românii superstițioși care intraseră în rîndurile legionarilor, cutremurul a fost, mai mult ca orice altceva, dovada mîniei divine. Deși pare o concluzie surprinzătoare, poate fi găsită, redactată în tonuri isterice, în primele pagini ale ziarului *Buna Vestire*.[42] Trebuia ca această încercare pentru noua credință, această pedeapsă divină să fie legată de întîrzierea răzbunării martirilor, a distrugerii „corupției" și resturilor vechiului regim.

Două zile mai tîrziu, cînd dărîmăturile mai fumegau încă, tatăl lui Codreanu, cu o mînă de adepți — între care cei doi fii ai săi, Decebal și Horia, care, la rîndul său, a venit cu cei doi copii ai săi — a încercat să organizeze un puci, cucerind Casa Verde, acțiune care s-a soldat cu doi morți. Bătrînul profesor împreună cu întreaga sa familie și unele căpetenii legionare violente din generația 1930 continuaseră să comploteze cu sectorul extremist al Mișcării. Cei care au luat cu asalt cartierul general nu erau mulți — cîteva sute — iar după respingerea atacului este greu de știut ce s-a întîmplat cu cei înfrînți, deși e sigur că sacrosanctul Ion Zelea Codreanu s-a putut întoarce acasă fără probleme. În orice caz, jocul lui Sima a fost de a-i reîncadra pe radicali după ce i-a desprins de conducerea bătrînului profesor. După aprecierea unor conducători legionari, Sima a acționat la timp, trebuind să plătească „*the technical mistake he made at the beginning of the revolution, when he failed to permit a bloody holiday*" („eroarea tactică de a nu fi permis celebrări sîngeroase la începutul revoluției").[43]

Acum se vorbea deja de o „Noapte a Sfîntului Bartolomeu" care să lichideze vestigiile vechiului regim și să extirpe posibilitatea renașterii unui sistem parlamentar. Ceasul lichidării conturilor fusese amînat prea mult și poate nu se mai ivea niciodată ocazia de a sărbători gigantícele judecăți ale vechilor dușmani, așa cum visaseră legionarii. Unele grupuri extremiste ca Gărzile Legionare motorizate și, mai ales, Spărgătorii de Front (echivalent pentru *Sturmstroßtruppen*) erau gata să „*apere revoluția*".

Deși aveau propriile lor cazărmi și erau conduse de membri ai administrației legionare, acestea erau de fapt grupuri nedisciplinate care acționau parcă în afara oricărui control.[44] Altă forță radicală era Corpul Muncitoresc Legionar. Din acesta și din unele comandamente de poliție afiliate Mișcării făceau parte legionarii care, în noaptea de 26 spre 27 noiembrie, au masacrat șaizeci și patru de deținuți politici din închisoarea Jilava, în apropierea căreia se făceau lucrări pentru extragerea corpurilor lui Codreanu și ale camarazilor săi, înmormîntați sub mai multe straturi de ciment după execuția din noiembrie 1938. Printre cei asasinați la Jilava se aflau militari și personalități politice ale dictaturii carliste, care aveau legătură cu persecuția din 1938–1939, dar și un număr mare de deținuți de mică sau foarte mică importanță, victime ale beției de sînge a atacatorilor înarmați cu arme de foc, topoare și cuțite. Cîțiva au mai ucis, în aceeași noapte, trei comisari deținuți în prefectura Poliției și la sediul Poliției judiciare. În dimineața zilei de 27 au fost ridicați alți oameni politici ai regimului anterior, între care se aflau Gh. Tătărăscu și Constantin Argetoianu. Salvați de la moarte de subsecretarul de stat de la interne (Al. Rioșanu), om fidel lui Antonescu, ei au fost transportați la minister pentru a li se asigura protecția. Acolo, în timpul nopții, camerele în care se aflau au fost supuse asaltului unui grup de legionari, dar atacul a eșuat.[45] În cursul aceleiași zile, spre seară, la mulți kilometri distanță, un alt grup de legionari s-a ocupat de răpirea și asasinarea lui Nicolae Iorga și a economistului și omului politic țărănist, Virgil Madgearu.

Tensiunea dintre militari și legionari a atins atunci punctul culminant. Pe străzile capitalei se puteau observa, în acea zi, mișcări de trupe, iar Antonescu transformase președinția într-o fortăreață.[46] Acțiunile legionarilor, atît de coordonate, arată prin ele însele că asasinatele din noiembrie nu au fost opera unor militanți indignați de găsirea cadavrului Căpitanului, cum a explicat versiunea oficială, ci începutul stopat al unei masive epurări pe

care radicalii o premeditaseră.[47] Moartea lui Iorga și a lui Madgearu nu se pot explica decît ca o parte a unui plan de lichidare globală a tuturor celor care îndepliniseră funcții politice în regimul anterior și în guvernele parlamentare. Nici o versiune legionară nu a reușit să justifice convingător motivul asasinării lui Madgearu. Asasinarea lui Nicolae Iorga trebuie pusă în legătură cu rolul jucat de acesta în arestarea lui Codreanu; totuși, moartea l-a transformat într-un Lorca sau Neruda român și a întins asupra Mișcării Legionare o pată care nu a mai putut fi ștearsă niciodată. Intelectualul care patronase generațiile de ultranaționaliști și antisemiți de la începutul secolului — din ele făcînd parte și tatăl lui Codreanu — era ucis de mîna elevilor săi îndepărtați. Într-un anume fel, era o întreagă parabolă a evoluției dreptei în perioada celor patruzeci de ani decisivi.

Este cazul să ne întrebăm care erau limitele și profilul sectorului radical, organizator al asasinatelor. Deși autorii materiali proveneau din nuclee concrete — Institutul Național al Cooperației, Corpul Muncitoresc Legionar, poliție — planificarea și diferite forme de ajutoare ajungeau pînă în cercurile conducătoare înalte ale Mișcării, incluzînd pe Dumitru Groza, șeful muncitorilor și, poate, chiar pe Sima. Deși acesta se înconjurase cu nou-veniți foarte puțin cunoscuți, prea puțin remarcabili din punct de vedere politic și intelectual, nu trebuie să uităm că la conducerea Statului Național Legionar existau și „cămăși vechi“ care supraviețuiseră și nu întotdeauna rămăseseră în planul al doilea.[48] Aceștia, fie că erau de partea noului șef — crimele nu au fost făcute de „septembriști —, fie că evitau să se opună acțiunilor sale. Pe de altă parte, „execuțiile“ din noiembrie nu erau prea îndepărtate de o moștenire care venea direct de la Codreanu, care nu o dată amenințase presa, evreii și pe „policaștri“ cu pedepse exemplare; chiar în februarie 1938 reamintise într-o circulară recomandarea lui Moța de a reacționa față de orice atentat la viața unui șef al Mișcării cu o răzbunare care

„să constituie pentru istoria românească un avertisment care să răsune peste veacuri, arătînd că acest popor știe să reacționeze împotriva dușmanilor și să-i sfărîme...“[49] Mai înainte, în luna septembrie a anului anterior și în preajma alegerilor, el răspundea obstrucțiilor guvernamentale cu o amenințare feroce: „Neamul acesta va trebui să-i pedepsească măcar o dată la o mie de ani pe cei care i-au călcat legile, l-au împilat și l-au trădat.“ Acești indivizi ar trebui să fie „stigmatizați“, ca și părinții, familiile și copiii lor, pentru că „din stejar, stejar răsare; și din trădător, trădător se naște“[50].

Cîțiva ani mai tîrziu, Sima a încercat să justifice crimele și, în special, asasinarea lui Iorga. Referindu-se la consecințele pe care le-au avut în rîndul populației, a scris că popularitatea Legiunii „a crescut brusc și în atari proporții“, încît în luna decembrie s-a văzut „obligat să oprească înscrierile de noi membri“ în Mișcare. După el, asasinarea lui Iorga și a lui Madgearu nu au afectat prea mult poporul, asupra căruia nu aveau influență — sentințele au venit din mediul celor înstăriți —, în vreme ce în crimele de la Jilava poporul a văzut răzbunarea propriilor sale suferințe.[51]

În această versiune intră o doză destul de mare de cinism, dar și dorința de a sublinia că în acele momente Legiunea reprezenta sectoare ample ale claselor populare, ceea ce continuă să fie adevărat. Și, de asemenea, părea să fie adevărat că, cel puțin asasinatele din noiembrie nu au afectat această popularitate, după cum n-o afectase nici atentatul împotriva lui Duca. Acum legionarii nu mai puteau oferi decît cu greutate imaginea de „răzbunători populari“; însă nu trebuie subestimat efectul de indiferență și chiar o anumită satisfacție pe care a putut-o provoca spectacolul violenței întoarse, pentru prima dată, împotriva cercurilor puterii unui regim liberal burghez, în care confruntările politice erau numai verbale, în timp ce, în raporturile cu păturile populare, abuzurile și represiunea fuseseră obișnuite. Dovada: trei zile mai tîrziu, la 30 noiembrie, cînd autoritățile legio-

nare au organizat funeraliile lui Codreanu, nervozitatea care domnea în capitală nu a împierdicat populația să participe la solemnitate, a cărei dată reprezenta împlinirea a doi ani de la moartea Căpitanului. Pe o vreme foarte rece, masele s-au îmbulzit la o ceremonie care a durat opt ore și a însemnat parcurgerea a șapte kilometri la dus și tot atîția la întors.[52]

Pregătirea contra cronometru a unei duble lovituri de stat

La funeraliile lui Codreanu a fost ultima dată cînd Antonescu a mai purtat cămașa verde; în acele momente, armata făcea serioase presiuni asupra lui pentru a alege între verde și kaki. În cursul lunii decembrie, cu o liniște care prevestea furtuna, forțele ordinii — incluzînd și Biserica — au început să organizeze un front unit care și-a asigurat sprijinul vital al prezenței germane din țară. Pe atunci românii erau deja foarte obișnuiți cu uniformele gri-verzui ale trupelor *Wermacht*-ului, care începuseră să pătrundă în țară de la 10 octombrie. În principiu, fusese vorba de o misiune militară avînd ca scop instruirea forțelor române pe baza experiențelor de război din Polonia și Franța. Totuși, unitățile germane s-au desfășurat imediat în punctele economice strategice, iar efectivul lor a crescut continuu, ajungînd la 22 430 de soldați la 11 noiembrie. Apoi au continuat să treacă frontiera noi contingente, inclusiv o întreagă divizie *Panzer*, transformînd țara într-un butoi de pulbere, care avea în curînd să se dovedească esențial pentru invadarea Iugoslaviei și Greciei.[53] Germanii erau acum un punct de referință obligatoriu pentru pregătirea oricărei acțiuni politice în România și este sigur că deja din decembrie legionarii erau evident descentrați față de acest punct. Situația aceasta nu se datora brutalităților din noiembrie, ci manierei rudimentare în care fuseseră comise și stilului în care Sima își urmărea jocul politic. Pe teren economic,

în special, era evidentă rezistența legionarilor față de pătrunderea germană, chiar dacă, în general, lua forma unor plictisitoare și interminabile amînări birocratice. Un observator imparțial, ca Waldeck, nu a putut constata nici o „arianizare" de întreprinderi evreiești care să fi ajuns astfel în mîinile germanilor.[54]

Pentru Reich, păstrarea ordinii în România era esențială, mai presus de orice considerație de solidaritate romantică nelimitată cu o mișcare fascistă „înrudită". În schimb, Sima și ai săi au nutrit această convingere, pînă la capăt și chiar mai departe, într-un spirit cvasireligios. Pentru că voiau să creadă în fidelitatea absolută a naziștilor față de ei, simpatia pe care le-o arătau anumite sectoare idealiste — cum era cel al lui Baldur von Schirach, sau chiar Himmler — i-a determinat să confunde partea cu întregul.[55] Dimpotrivă, Hitler înclina spre Antonescu încă de la începutul lui noiembrie, cînd generalul s-a deplasat la Berlin pentru a semna Pactul Tripartit. Invitat și el, Sima nu s-a conformat, în parte din mîndrie — nu dorea să apară ca un simplu locțiitor al generalului —, dar și din cauza stării conspirative care exista în cadrul Mișcării sub influența tatălui lui Codreanu. Acesta a fost începutul unei serii de gafe politice ale liderului legionar, încheiate cu o scrisoare naivă trimisă Führerului în ianuarie 1941, pentru a „dezvălui" vechile înclinații profranceze ale generalului, ceea ce, involuntar, echivala cu a presupune incompetente atotputernicele servicii de informații germane și chiar pe Hitler.[56] Încă de la prima întîlnire, dictatorul german l-a simpatizat pe Antonescu. Om practic, disciplinat, cu puține ambiții dincolo de frontierele României, generalul era furierul perfect pentru a menține ordinea „acolo jos". Aceasta nu însemna însă că, încă de la început, Führerul și chiar colaboratorii săi mai conservatori — inclusiv reprezentanța diplomatică de la București —, doreau să lichideze experimentul legionar. Toți se temeau că dictatura militară nu ar putea funcționa fără acompaniamentul ideologic-charismatic al cămășilor verzi. Însă pentru Hitler idealul ar fi fost să-l împuște pe Sima și să păstreze Legiunea.[57]

La începutul lui ianuarie, săbiile erau scoase din teacă și începea cursa contra cronometru pentru a vedea cine dă prima lovitură. Prin București se răspîndeau tot felul de zvonuri. Legionarii susțineau că Antonescu are două fețe, menținînd contacte secrete cu englezii, și chiar insinuau o legătură oarecare cu masoneria. În tabăra cealaltă, se insista asupra faptului că oamenii lui Sima pregăteau un atentat împotriva generalului și că începuseră tratative cu elemente comuniste, zvon pe care mai tîrziu au încercat să-l dovedească; se pare că grupul extremist la care se raliase tatăl lui Codreanu cuprindea în rîndurile sale elemente orientate evident spre stînga.[58] La urma urmei, nu era ceva prea absurd într-o Europă încă uimită de pactul sovieto-nazist din august 1939.

La 9 ianuarie, atunci cînd armata începuse să organizeze grupuri de luptă mobile pentru a opera în București iar legionarii își înarmau propriile detașamente, Antonescu i-a cerut Führerului o întrevedere. Trei zile mai tîrziu a primit răspunsul afirmativ și a plecat la Berlin cu avionul personal al lui Hitler. Invitația era adresată și lui Sima, însă, din nou, acesta nu l-a însoțit pe militar. La această întîlnire, dictatorul german i-a dat lui Antonescu mînă liberă să acționeze. Fără a-i recomanda să se năpustească direct împotriva Legiunii, i-a amintit necesitatea de a se debarasa de fanatici și i-a spus că „statul este monopolul mitralierei“[59].

Rebeliunea

În România, legionarii au început să organizeze adunări în toată țara, în vreme ce tonul unor articole din *Buna Vestire* anunța clar divorțul dintre Legiune și Antonescu. Orbi pînă în ultimul moment, ei nu voiau să creadă că generalul reușise să cîștige încrederea lui Hitler și sperau că acesta îi sprijinea pe ei.[60] Scînteia care a aprins lupta a fost asasinarea maiorului german Döring, un expert în

rețeaua de transporturi românească. Autorul era un mercenar grec, acționînd probabil în cadrul unei rețele de sabotaj organizate de serviciile secrete britanice și grecești[61]; dar, în orice caz, a devenit un indiciu, pentru ambele tabere, că dezordinea și insecuritatea ajunseseră la limită din vina celeilalte părți. În cele două zile care au urmat, Antonescu a demis pe funcționarii legionari care făceau parte din Ministerul de Interne, Prefectura poliției capitalei și Siguranța Generală sau poliția politică a statului. În același timp, forțele legionare de elită — studenții, muncitorii din Gărzile motorizate și provocatorii Spărgători de Front — au ieșit în stradă.

În cursul nopții de 20 ianuarie, legionarii s-au fortificat în punctele cheie ale capitalei și ale unor orașe de provincie — un fel de *Alcazar* al lor, spuneau, amintind de mitologia războiului civil spaniol.[62] În dimineața zilei următoare s-au tras primele focuri de armă, de o parte și de alta, și a început rebeliunea. Armata, așteptînd întăriri în cazărmi, i-a lăsat pe legionari să stăpînească o bună parte din capitală timp de aproape treizeci de ore.[63]

Între timp s-a dezlănțuit un pogrom sălbatic. Într-o serie de vitrine au apărut cadavre măcelărite, în timp ce la abator un număr nedeterminat de evrei au fost atîrnați de cîrlige după ce fuseseră executați, săvîrșindu-se tot felul de excese pe cadavrele lor. Alții au fost torturați, sau au fost umiliți în centrele legionare, sau au fost împușcați în pădurea de la Jilava iar cadavrelor le-a fost furată chiar și îmbrăcămintea.[64] Mulțimi ostile au devastat și au incendiat sinagogile. Unii rebeli, pur și simplu, înnebuniseră; un adolescent scos din minți și-a descărcat arma împotriva trecătorilor de pe aglomerata Calea Victoriei, rîzînd și plîngînd în același timp. Toate acestea se petreceau într-o atmosferă profund ireală, în care mulți legionari păreau că sînt în transă. Peste Bucureștiul acoperit de zăpadă și înghețat răsunau dangătele clopotelor de la biserici și vuietele sirenelor de la apărarea antiaeriană, creînd o atmosferă lugubră. Legionarii aveau și ei controlul asupra radioului și își încheiau comunicatele cu un „Trăiască

moartea!“ de inspirație spaniolă. În jurul corpurilor unora dintre cei căzuți în luptele de stradă ardeau pioase lumînări, în timp ce în anumite zone reprezentanți ai celor două tabere fraternizau. La oarecare distanță de capitală, în orașul portuar Constanța, un grup de tineri legionari și-au apărat sediul cu pieptul gol, pe un frig de zece grade sub zero, în vreme ce crivățul șuiera pe străzi.[65] În restul țării, atît unii cît și ceilalți așteptau deznodămîntul luptei din capitală.

Cînd armata a trecut la contraatac, legionarii s-au apărat cu disperare, cu toate că nu erau bine înarmați; în cîteva cartiere au fost făcute baricade cu bidoane de benzină, care au fost aprinse pentru a împiedica trecerea tancurilor. În prima zi, grupuri de legionari înarmați cu bîte și ciocane au reușit să captureze două dintre ele. Cu toate acestea, numai cu astfel de acte disperate nu putea fi oprită o armată modernă care avea o zdrobitoare superioritate numerică. În ziua de 22, pentru a pune capăt problemei, o unitate de tancuri germane a defilat, în mod ostentativ, prin centrul Bucureștiului. Horia Sima, care dispăruse din primele momente ale luptei și nu a avut controlul asupra ei nici o clipă, a ieșit din ascunzătoarea sa din sediul Gestapoului din București la ora cinci dimineața, pe data de 24, și a anunțat încetarea focului.

Fotografiile făcute celor învinși care se predau arată oameni tineri, bine sau prost îmbrăcați, studenți, muncitori și burghezi, dar și femei și copii de-abia intrați în adolescență. O statistică elaborată pe baza unui grup de 2 663 de legionari condamnați pentru participare violentă la revolta din ianuarie, totalizează 57,95% muncitori necalificați și șomeri.[66] Sînt documente care obligă la o analiză a substratului social al acelor lupte, în contrast cu imaginea obișnuită, simplistă a legionarilor înfruntîndu-i pe militari, a mulțimii decimate și a instinctelor pur criminale. Violența și însemnătatea înfruntării dovedesc ele însele că Legiunea a obținut un anumit succes în mobilizarea unor sectoare largi ale claselor populare din capitală, în timpul celor cîteva luni cît a stat la putere. Totuși, nu a

fost o reacție controlată și aceasta în atît de mare măsură încît, de fapt, ne putem întreba dacă sub debila sferă conducătoare a Mișcării exista ceva mai mult decît o masă de oameni exasperați, pentru care conștiința de a fi sau a nu fi „legionari" era pe planul al doilea. Desigur că aceasta nu înseamnă în nici un fel o disculpare a Legiunii în ansamblul ei — cu Horia Sima în frunte și cu moștenirea lui Codreanu orientînd în mod obsesiv acel scurt regim — de gravele responsabilități pe care le are. Dar nici nu se pot opune maniheist niște legionari „răi" unor „militari" buni. La urma urmei, dictatura lui Antonescu a fost în timpul războiului pe cît de antisemită, pe atît de coruptă iar cruzimile rebeliunii din ianuarie 1941 au fost continuate de armată — împreună cu trupele germane — în timpul verii, la Iași și în Basarabia, după ce a început invadarea U.R.S.S.[67]

Explozia socială din ianuarie 1941 a avut o logică, deși aceasta este distorsionată. Nemulțumirea socială latentă provocată de continua răsturnare socială din România anilor treizeci, a ajuns la un punct de saturație în anul 1940, fiind întreținută de schimbările bruște de regim și de evenimentele internaționale importante pe care nu le putea controla nimeni din România. Guvernanții eșuaseră total și ultima garanție în care intelighenția română credea, statul-patron, se prăbușise. Tocmai din această cauză criza a fost trăită cu mai multă intensitate în capitală decît în provincie, unde au fost puține înfruntări între legionari și armată. Amputările teritoriale din vara lui 1940 au fost detonantul exploziei finale. Și aceasta nu numai din motivele sentimentale care țineau de predarea provinciilor respective. În ele abia dacă exista industrie și țăranii au rămas cu pămînturile lor; astfel că mulți dintre refugiați erau funcționari, negustori, militari, învățători, preoți, mici arendași care au fost siliți să plece în cîteva ore — cu profunda zguduire psihică și socială pe care o implică dezrădăcinarea —, pierzînd toate mijloacele de existență. Mulți dintre ei s-au concentrat în București și, înghesuiți în mahalalele

mizere, au devenit o adevărată bombă socială. Acolo, în timpul lunii noiembrie, au început să lipsească unele alimente ca urmare a stocării practicate de țărani și a eliminării multor intermediari evrei.[68] Prețurile au urcat vertiginos, acționînd ca un factor în plus de creștere a tensiunii. Și, în plină criză, masacrul de la abator pare să fi fost o manifestare a indignării provocate de specularea deșănțată a cărnii, atribuită în mod simplist evreilor.[69]

Argumentarea aceasta nu trebuie să ducă la imaginea maniheistă pe care au dorit să o ofere legionarii cîțiva ani mai tîrziu, stabilind o deosebire clară între cîțiva disperați care se dedau la violențe în periferii, în timp ce „adevărații" militanți se luptau cu noblețe împotriva armatei, în centrul orașului. Abuzuri și atrocități au fost săvîrșite și la Prefectura poliției, și la unele comisariate, ca și în diferite centre ale Corpului Muncitoresc Legionar. Motivațiile sociale și cele politice se împleteau și se alimentau reciproc, deși în proporții diferite, în timpul unei confruntări care a costat viața a 346 legionari, 120 evrei și, poate, vreo 2 000 de civili fără apartenență politică.[70]

Violențele din mahalale, civilii înfruntînd armata erau imagini greu de suportat pentru elitele conducătoare ale țării, care trăiau aceeași frică din 1907, cînd țăranii amenințau să atace capitala. Pe atunci, tînărul Antonescu reprimase cu trupele sale socialiștii din portul Galați și satele răsculate. În 1941, descărcarea armelor de către soldați împotriva mulțimii și a legionarilor dezarmați, atunci cînd luptele încetaseră deja — în dimineața de 24 ianuarie —, a fost o modalitate caracteristică de a încheia un capitol pe care același om îl începuse cu treizeci și patru de ani mai înainte.[71] Cel mai bun epitaf pentru o tragedie ca aceasta aparține unui comunist ca Pătrășcanu: confruntările din ianuarie 1941 „au dovedit că jos, în mase, chiar în masele care constituiau baza Mișcării legionare, exista un spirit de luptă și de jertfă, care nu poate fi ignorat, nici bagatelizat".[72]

În săptămînile care au urmat, conducătorii legionari au fugit cum au putut din România, mulți dintre ei fiind

ajutați de oameni din SS sau din *Gestapo* sau de ofițeri ai armatei germane, acționînd pe cont propriu.[73] Ajunși în Germania, ei s-au bucurat de unele favoruri sub protecția lui Himmler. Aceasta a dezlănțuit o înfruntare dură cu aparatul diplomatic al *Auswärtigesamt* și a provocat protestele lui Antonescu. În consecință, sectoarele de la Berlin interesate de o reconciliere între legionari și Mareșal și-au pierdut orice speranță. În aprilie, cei circa patru sute de exilați au fost găzduiți în niște barăci mizerabile, la Berkembruck și Rostock, în regim de domiciliu forțat, și acum nu mai puteau să treacă cu vederea disprețul presupușilor prieteni germani.[74] Dar situația avea să se înrăutățească și mai mult; în decembrie 1942 au fost internați în lagărele de concentrare Oranienburg, Dachau și, cei mai mulți, la Buchenwald. Șederea lor acolo ca „prizonieri de onoare", plătindu-li-se munca, nu avea nimic comun cu cea a altor deținuți politici sau a evreilor. Cu toate acestea, trăiau între garduri de sîrmă ghimpată și, încă o umilință, erau păziți, la Buchenwald, de soldații ruși din ROA (Armata Rusă de Eliberare, a generalului Vlasov).[75] Au rămas acolo aproape pînă la sfîrșitul conflagrației, frustrați că nu li se dădea ocazia să lupte în război, războiul „lor", împotriva Uniunii Sovietice.

Situația s-a deteriorat începînd din momentul în care România a schimbat frontul, în august 1944. Deși cu unele bănuieli și îndoieli, germanii au format cu legionarii un fantasmagoric guvern românesc la Viena (10 decembrie 1944), atunci cînd între legionari existau deja neînțelegeri grave între „simiști" și „anti-simiști".[76] De asemenea, a fost formată o jalnică Armată Națională, care nu a reușit să concentreze decît două regimente de soldați români. Abia au avut timp să intre în luptă înainte de prăbușirea finală a celui de-al Treilea Reich și aproape la fel s-a întîmplat cu cei cîțiva voluntari antrenați pentru misiuni speciale în spatele frontului sovietic și în România.[77] Aici, legionarii din „interior" au ajuns la un acord cu Maniu și PNȚ care le-a asigurat protecția, fapt care a dus la o contradicție profundă cu Legiunea

„externă".[78] În februarie 1945, guvernul pronazist de la Viena a fost evacuat spre Altaussee, unde a vegetat pînă la sfîrșitul conflagrației pe vîrful unui munte din Tirol, cu membrii săi înarmați pînă în dinți și sub protecția personală a lui Eichmann, hotărîți să continue războiul pe cont propriu.[79]

Apoi au venit anii exilului. Legiunea a trecut, fără consecințe grave pentru ea, prin Tribunalul de la Nürnberg, în timp ce ici și colo au apărut nuclee de legionari dispuși să continue lupta împotriva comunismului. În Austria au început să apară Comitete Românești încă din iunie 1945. Cel mai important a fost cel de la Salzburg, care a primit un important sprijin material de la Vatican, prin intermediul Misiunii Catolice Române din Austria. Acolo s-au realizat activități sociale și culturale, însă tot de aici au plecat și grupuri care se întorceau în România cu scopuri obscure.[80] Ultima acțiune spectaculoasă a legionarilor a avut loc în 1953, după moartea lui Stalin, cînd CIA sau o organizație subsidiară a acționat pentru lansarea cu parașuta a unui grup, în Maramureș, cu misiunea de a organiza acolo un serviciu de informații sau, poate, ceva mai important. Operațiunea s-a dovedit a fi o lamentabilă improvizație și echipa a fost neutralizată imediat după ce a atins solul.[81] Mai tîrziu, în labirintul serviciilor secrete, alți legionari au ajuns în cealaltă tabără, fiind folosiți de agenți de la București.[82]

Exilul i-a împrăștiat pe legionari pînă în America și chiar în Australia, însă în anii cincizeci, activitatea politică a Mișcării legionare din exil a început deja să graviteze în jurul Spaniei, al cărei stat îi era atît de apropiat din punct de vedere ideologic. A fost creat un centru cultural la Aravaca, aproape de Madrid, și s-a ridicat un monument la Majadahonda, în locul unde căzuseră Moța și Marin. Cîțiva ani mai tîrziu, căutînd noi justificări și posibilități de supraviețuire politică, Legiunea a fost redefinită la Madrid, în timpul unei reuniuni organizate de una dintre fracțiunile cele mai importante (nesimistă) ca „mișcare social-creștină". Vreme de mulți ani, legionarii

care au supraviețuit, acum bătrîni, au visat, din Occident, mitul sebastianist că ar putea exista în România o ipotetică tinerime legionară, cu activitate secretă; în legătură cu aceasta s-ar fi făcut promițătoare descoperiri în ruinele construcțiilor prăbușite în timpul cutremurului din 1977. Între timp, în țară, chiar și în 1973, un tînăr ofițer de la Securitate străbătea cu regularitate cei mai îndepărtați munți din Maramureș „pentru orice eventualitate". Pe cît se pare, o dată a întîlnit pe acele meleaguri o bătrînă care l-a întrebat: „Spune-mi, tinere, acolo, la București, domnește încă Regele Carol sau a venit acum fiul său, Mihai?" (anecdotă datorată Stelei Brătescu). Această întîmplare reală, care încheia ediția spaniolă a cărții, a pierdut o parte din încărcătura sa de ironie acum, după cotitura produsă în România în decembrie 1989. Însă ce s-a întîmplat de atunci nu este istorie: este actualitate.

NOTE LA CAPITOLUL AL X-LEA

[1] O recunoaște L. Pătrășcanu, în *op. cit.*, pp. 160–161.

[2] Toate izvoarele converg spre această concluzie, în afară de lucrările istoriografiei românești oficiale din perioada comunistă. În cartea sa, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940–ianuarie 1941* (Cluj-Napoca, 1976), A. Simion se contrazice constatînd inițial reticența Legației germane în legătură cu venirea legionarilor la putere pentru a afirma, puțin mai departe, că Reich-ul i-a impus lui Antonescu colaborarea guvernamentală legionară. Vezi pp. 20–21, 33 și 36. Pentru o versiune mai logică și acceptabilă a neîncrederii germane, vezi, în special: R. G. Waldeck, *Athénée Palace Bucharest. Hitler's „New Order" comes to Rumania*, Londra, 1943, p. 150. Este vorba de o relatare clasică, minuțioasă și veridică asupra perioadei regimului legionar. În plus: N. Nagy-Talavera, *op. cit.*, p. 310. Este interesantă consultarea relatării amănunțite a lui Horia Sima, *Era libertății. Statul Național-Legionar*, deja citată, vol. I, pp. 80 și 99.

[3] Vezi: Horia Sima, *op.* și *vol. cit.*, pp. 399–400.

[4] R. G. Waldeck, *op. cit.*, pp. 149–150.

[5] Vezi, pentru activitatea PNȚ în anii războiului și imediat după aceea, relatarea celui care a fost secretarul general al partidului, din 1945, Nicolas Penesco: *La Roumanie, de la démocratie au totalitarisme, 1938–1948*, Ed. Contrepoint (S.E.R.C.), f.l., f.d.

[6] (Gh. Barbul), *Memorial Antonescu*, vol. I: *Le Troisième Homme de l'Axe*, Paris, 1950, p. 19.

[7] Vezi chiar mărturia lui Antonescu în această privință, în: *Pe marginea prăpastiei, 21–23 Ianuarie 1941* (Președinția Consiliului de Miniștri ed.), București, 1942, vol. I, pp. 27–31.

[8] În legătură cu aceste simpatii, Antonescu și-a păstrat iluziile pînă în ultimul moment. În luna mai 1940, încă mai credea că era posibilă și de dorit alianța României cu Franța și Anglia. Întrevedere cu M. F. Enescu, la Freiburg i. Br., 22. VIII. 1982.

[9] Pentru o schiță biografică entuziastă din partea unui ofițer care făcea parte, în zilele acelea, din Cabinetul Militar de Conducere a Statului — o inovație a momentului care avea drept scop să-i pună în contact pe Antonescu și conducerea militară cu gestiunea civilă —, vezi: Larry Watts (reporter), *În serviciul Mareșalului*, Jon Dumitru Verlag, München, 1985; vol. I, pp. 8–17.

[10] Vezi *Buna Vestire*, anul II, seria II, nr. 8, 17 septembrie 1940, p. 3, pentru lista completă a noului guvern. Ca organ oficial al Mișcării Legionare, *Buna Vestire* va fi citată de multe ori în acest capitol. În *Monitorul Oficial* (Partea I), nr. 214 bis, 14 Noiembrie 1940, există aceeași informație, ca parte a Decretului Președinției Consiliului de Miniștri nr. 3 152, în p. 3 (5415). În numere succesive sînt prezentate numele secretarilor generali din diferite ministere.

[11] De fapt, generalul Petrovicescu fusese procurorul procesului intentat Gărzii de Fier din 1934 și, în această calitate, el însuși ceruse achitarea conducerii legionare, caz unic în analele juridice românești. Vezi Horia Sima, *op. și vol. cit.*, p. 43.

[12] A. Simion, *op. cit.*, p. 12.

[13] O. Manning, *op.* și *vol. cit.*, p. 466.

[14] Catastrofa a avut loc în timpul nopții de 9 spre 10 noiembrie 1940 și a avut o intensitate de 9 grade pe scara Richter. La nord-est de București, unele orașe au suferit pagube la 70-80% din construcții. Vezi: „Cutremurul în cifre", în *Almanahul Cuvântul – 1941*, pp. 193–196.

[15] Sima consacră un capitol al lucrării sale, *Era libertății*, analizei ministerelor și funcțiilor deținute de legionari pe baza eficienței și problemelor lor specifice, chiar dacă în cuprinsul lucrării sînt atinse, ici și colo, aceste probleme. Vezi, în special, pp. 537–576 din *op. cit., vol. cit.*

[16] *Buna Vestire*, nr. 43, 2. XI. 1940, p. 3, art. cit. *Ibid.*, nr. 74, 10. XII. 1940, p. 5; nr. 86, 25. XII. 1940, p. 17.

[17] *Pe marginea prăpastiei*, *op.* și *vol. cit.*, pp. 243–246, anexa nr. 8: „Gravele nereguli găsite la preluarea Ajutorului Legionar din Prahova". Documentul (scrisoarea responsabilului regional) este datat la 9. XI. 1940. Ca dovadă a suspiciunilor trezite de Ajutor, sectorul militar-conservator a încercat repede să creeze un organism similar (Sprijinul), patronat de soția generalului Antonescu și de văduva lui Goga. Vezi: *Buna Vestire*, nr. 61, 24. XI. 1940, p. 4.

[18] *Buna Vestire*, nr. 36, 25. X. 1940, pp. 1 și 2: „Brațele de Fier ale batalioanelor muncii", de Octav Voroschievici.

[19] Vezi: mărturia sociologului Traian Brăileanu, pe atunci ministru, în fața tribunalului care l-a judecat după război, în *Procesul marii trădări naționale*, *op. cit.*, pp. 121–127. Horia Sima, *op.* și *vol. cit.*, pp. 541–545.

[20] După statisticile prezentate pentru orașele București, Galați, Iași, Craiova, Timișoara, Alba Iulia și Rădăuți, în: *Pe marginea prăpastiei*, p. 142.

[21] Eugen Weber folosește, în mod greșit, această cifră ca număr total al muncitorilor din Corp, pentru întreaga perioadă. Vezi: Eugen Weber, „Rumania", pp. 369–428, în: Hans Rogger și Eugen Weber, *La derecha europea*, Barcelona, 1971.

[22] La începutul lui noiembrie 1940, conducerea Mișcării a depistat acțiunea unui grup de legionari care, acoperiți de poliție, s-a dedat la jefuirea și înlăturarea familiilor evreiești — în general modeste — din capitală. După Sima, nu a fost ușor să se descopere că era vorba de o „poliție" organizată de Groza, cu scopul de a detecta „infiltrații" din Corpul Muncitoresc Legionar. Vezi Horia Sima, *op. cit.*, pp. 609–610.

[23] *Ibid.*, pp. 275–279. Legionarii s-au adresat uzinelor Malaxa, minelor de aur ale întreprinderilor Mica, celor de cărbune de la Petroșani și mai multor fabrici de textile. Malaxa a obținut profituri importante de pe urma acestei situații: a numit un nou consiliu de administrație în care intrau legionari — Sima a afirmat că fără știrea sa — și nu a întîrziat să ceară un „avans" de capital din partea Băncii Naționale. De fapt, el încerca să continue strategia care-i asigurase cîștiguri atît de mari în timpul dictaturii lui Carol, adică utilizarea statului ca finanțator și client. În cele din urmă, a trebuit să i se avanseze suma solicitată, pentru a se evita falimentul celei mai importante întreprinderi din țară, deși aceasta a provocat o ciocnire cu Antonescu. În fața unor rechini ca Malaxa, Sima nu putea face mare lucru; după ce întreprinzătorul Malaxa i-a dăruit cea mai mare parte din acțiunile dispărutelor ziare *Dimineața* și *Adevărul*, în valoare de trei milioane de lei, șeful legionar a aflat curînd că acestea două datorau Băncii Naționale 40 de milioane de lei. *Ibid.*, pp. 255–257 și 259–260.

[24] *Buna Vestire*, nr. 2, 10. IX. 1940, p. 1: „Cealaltă abdicare".

[25] Pentru reconstituirea acestei atmosfere, vezi Olivia Manning, „El golpe de Estado en Rumania", în *Así fue la Segunda Guerra Mundial*, vol. I (pp. 313–317), Barcelona, 1972. *Ibid.*: *The Balkan Trilogy*, *vol. cit.*, pp. 455, 459 și 478. În cele 131 de zile cît au stat legionarii la putere au avut loc 15 ceremonii importante, dintre care șase au fost funerare. Pe lîngă acestea, s-au organizat două înmormîntări ale unor legionari morți în acțiune — datorită unor tragice erori — tot cu o importantă participare a militanților.

[26] *Buna Vestire*, nr. 21, 2. X. 1940, pp. 1 și 2: „Aviația legionară" de G. Țința. De asemenea, „Pentru o aviație legionară", articol de

Cuza Marinescu, în *ibid.*, nr. 53, 15. XI. 1940, p. 1. Aici se admite clar influența „fulgerătoarei victorii germane asupra demo-plutocrațiilor apusene" ca inspiratoare a necesității de a organiza aviația, începînd cu tinerii legionari.

[27] *Ibid.*, nr. 76, 12. XII. 1940 și nr. 80, 17. XII. 1940, p. 5.

[28] Horia Cosmovici, un remarcabil intelectual legionar al vremii, umple o bună parte din cartea sa cu subtile argumente în jurul unor paragrafe din lucrările lui Codreanu, încheind prin justificarea acceptării românești a amputării teritoriilor din nordul Transilvaniei, pe baza „dialecticii sacrificiului". Vezi: *La Romania legionaria e l'Asse*, f.e., 1940, în special, pp. 23–25 și 31–33.

[29] Vezi, de exemplu: Constantin Drăgan, „Il Corporativismo romeno. Cenni sulla dottrina legionara". Extras din revista *Conquiste d'Impero*, nr. 3–4, 29. IX. 1940. Roma, 1940–XIX; în special, pp. 3–4.

[30] Exemplul cel mai remarcabil este articolul lui Ștefan Ricman, „Cooperația și Mișcarea Legionară". în *Almanahul Cuvântul – 1941*, pp. 273–279. Vezi p. 276.

[31] Horia Sima, *op.*, și *vol. cit.*, p. 84.

[32] Aurel Răuță s-a întîlnit, spre nemulțumirea sa, cu o familie care servea ceai cu biscuiți în timpul unei adunări de cuib, fără a ține seamă că atmosfera care trebuia să existe acolo „ar fi trebuit să fie cea a unei biserici". Întrevedere la Madrid, 1. III. 1982.

[33] Vezi *Buna Vestire*, nr. 2, 10. IX. 1940, p. 3, „Un comunicat al Serviciului Studențesc de ordine". *Ibid.*, nr. 3, 11. IX. 1940, p. 4: „Reglementarea portului cămășii verzi"; nr. 18, 28. IX. 1940, urmate de un anunț și mai categoric în nr. 28 din 10. X. 1940, p. 3: „Informații legionare", care amenința cu darea în judecată pentru portul ilegal al uniformei. În cîteva numere din *Buna Vestire*, un oarecare Gh. Fundănescu, care anunța confecționarea și vînzarea de uniforme legionare, a adăugat la numele său denumirea de Cruce Albă, fără a fi prea clar dacă fusese distins cu această decorație legionară, în vreme ce cămășile legionare marca *Niky* puteau fi procurate la un preț cu 100 de lei mai mic decît celelalte. Vînzarea fără limită a cămășilor pare să fi fost un motiv pentru numeroase avertismente.

[34] Pornind de la datele oferite în *Pe marginea prăpastiei*, se poate încerca o analiză sistematică a neregulilor comise de legionari. Urmărind pe o hartă toate tipurile de infracțiuni privind proprietatea (vînzări forțate, confiscări de bunuri, ocupări de imobile), atît pentru volumul actelor cît și pentru valoarea lor, se observă o netă concentrare în Transilvania de sud și Banat, o zonă bogată, dar, totodată, cîmp de acțiune privilegiat pentru Sima și adepții lui. Cazurile petrecute în județele din Moldova ar putea fi considerate mai degrabă abuzuri împotriva cuziștilor decît împotriva evreilor (în special în județul Huși, locul de baștină al familiei Codreanu). Violențele împotriva persoanelor au avut urmări mai restrînse, chiar dacă au

afectat tot județele din Moldova (mai ales Huși). Între atentatele denunțate a fost un număr relativ mic de crime (nouă asasinate), fără a pune la socoteală nelegiuirile din noiembrie. S-au făptuit mult mai multe sechestrări (323) și maltratări în general. Între ele precumpănea bătaia, pur și simplu, o „corecție" tipic legionară, instituită deja de Căpitan. Vasile Coman nu a ezitat să explice unul din aceste cazuri (întrevedere la Freiburg i. Br., 23. IX. 1982) și la fel procedează Cola Chirani în cartea lui Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 242–248. Datele din *Pe marginea prăpastiei*, în vol. I, pp. 131–132 și 134–135. De asemenea: S. Palaghiță, *op. cit.*, pp. 139–140.

[35] Sima dă o explicație destul de completă în legătură cu problema *Stîlpului infamiei*, în *op.* și *vol. cit.*, pp. 612–613. A apărut din imaginația unui conducător local, care a pedepsit astfel delicte privind bunurile publice, însă curînd s-a extins la întreaga țară. S-a ajuns la instalarea unuia în plin centru al Bucureștiului (Calea Victoriei), în fața Prefecturii poliției.

[36] Pentru R. G. Waldeck, aceste razii făcute de motocicliști au devenit un simbol cotidian al terorii legionare; vezi p. 216.

[37] În pofida faptului că, prin pierderea nordului Transilvaniei și a Basarabiei, numărul evreilor din România scăzuse la numai 42,9% din cîți fuseseră în 1920. Vezi, de dr. Sabin Manuilă și W. Filderman, „Regional development of the Jewish population in Romania", Stabilimento Tipografico F. Failli, Roma, f.a., pp. 5 și 14.

[38] *Ibid.*, nr. 87, 28. XII. 1940, p. 2, „Selecțiunea rasei și politica populației în noul Stat Legionar", de dr. G. Stroescu.

[39] R. G. Waldeck, *op. cit.*, p. 168.

[40] A. Simion, *op. cit.*, p. 112.

[41] R. G. Waldeck, *op. cit.*, p. 207. „Românii spuneau: «De cînd am intrat în Pactul tripartit mîncăm ca germanii, avem o armată ca italienii, avem un război civil ca spaniolii și cutremure ca japonezii»."

[42] *Buna Vestire*, nr. 51, 13. XI. 1940, p. 1. Vezi art.: „El să ne mîngîie..." de Cristofor Dancu și „Moartea în cetate" de Paul Popescu. În nr. 54 din 16. XI. 1940, p. 1, vezi: „Acum e vremea" de Gabriel Bălănescu. Merită, de asemenea, citit nr. 52, 14. XI. 1940, p. 3, „Păcatele noastre, Doamne!".

[43] Vezi relatarea interesantă a lui R. G. Waldeck, la pp. 214–215. Versiunea lui Horia Sima reduce toată întîmplarea la persoana tatălui lui Codreanu, eludînd implicațiile mai însemnate din sînul Mișcării. Cu toate acestea, relatarea nu reușește, în mare măsură, altceva decît să configureze impresia penibilă pe care o făceau legionarii în acea perioadă, căci, după Sima, focurile de armă trase la „Casa Verde" nu s-ar fi datorat luptei dintre partizanii săi și cei ai bătrînului Codreanu, ci legionarilor fideli, aflați într-o stare isterică de confuzie. După ce

s-a răspîndit prin București știrea despre puciul eșuat, legionarii simiști au alergat să apere sediul pe care-l credeau ocupat de partizanii bătrînului Codreanu, totul soldîndu-se cu moartea a două „cămăși verzi". Sima ocolește și aspecte mai rușinoase, ca asediul casei lui Ion Zelea Codreanu — care a fost lăsat să plece — de către legionari fideli care-l căutau pe fiul acestuia, Horia. Alții au cerut executarea celor răspunzători. Horia Sima, *op.* și *vol. cit.*, pp. 587–603.

[44] Întrevedere cu Virgil Mihăilescu, Freiburg i. Br., 23. VIII. 1982. *Idem*, cu Mihail F. Enescu, Freiburg i. Br., 22 și 26. VIII. 1982. Dintre corpurile auxiliare ale legionarilor, Sima nu citează decît: *Poliția Legionară* a capitalei, *Serviciul de Ordine* (creat după dizolvarea poliției, în decembrie) și *Gărzile Încazarmate*, care trebuiau să constituie nucleul unui viitor corp de elită. *Op.* și *vol. cit.*, pp. 573–576. Totuși, imnul Spărgătorilor poate fi găsit în lucrarea: *Al passo con l'Arcangelo. Ritmi legionari*, Ed. all'Insegna del Veltro, Parma, 1982, p. 122.

[45] R. G. Waldeck, *op. cit.*, pp. 216–219. *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, anexa nr. I, pp. 255–260. Raportul Ministrului Justiției din 4. IV. 1941; pp. 261–265, pentru asasinarea lui Iorga și a lui Madgearu. De asemenea: A. Simion, *op. cit.*, pp. 102–108. Horia Sima menționează și încercarea de a executa polițiștii, în *op. cit.*, vol. 2, pp. 179–181. El adaugă că s-a ajuns la molestarea, la domiciliul acestora, a unor personalități aproape istorice, ca vechiul luptător naționalist transilvănean, Voicu Nițescu; vezi p. 294.

[46] Horia Sima, *op.* și *vol. cit.*, pp. 190–191.

[47] *Pe marginea prăpastiei*, *op. cit.*, vol. I, pp. 138–140. Existența unor planuri pentru o „Noapte a Sfîntului Bartolomeu" este deplin confirmată de însuși Enescu; acesta arată că Argetoianu și Gh. Tătărăscu se aflau printre victimele posibile cele mai importante. Întrevedere cu Mihail F. Enescu, Freiburg i. Br., 22. VIII. 1982. Responsabilitatea lui Sima este mai greu de stabilit. Pentru unii legionari, măcelul de la Jilava, despre care acesta era informat, avea ca principal scop lichidarea lui Moruzov, fostul șef al Serviciului secret al armatei, care întreținuse relații încordate cu Sima în timpul dictaturii carliste. Vezi, în acest sens: Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 190. De asemenea, opinia în același sens a lui Horia Stamatu, pe atunci redactor șef al ziarului *Buna Vestire*, probabil bine informat; întrevedere la Freiburg i. Br., 25. VIII. 1988. În realitate, este mai mult decît suspect că Sima nu a fost prezent în noaptea aceea, la ceremonia exhumării cadavrului lui Codreanu, alături de alți tineri legionari importanți. Atitudinea lui Sima nu pledează nici ea în favoarea lui. Nu a condamnat niciodată în mod clar masacrul de la Jilava, nici asasinarea lui Iorga și a lui Madgearu, în pofida faptului că a încercat să-i salveze în noaptea aceea, plecînd în căutarea grupului care-i răpise. Mai mult, chiar a afirmat: „n-am avut onoarea să mă număr

printre răzbunătorii Căpitanului, nici material, nici moral și nici cel puțin ca sugestie". În: Horia Sima, *Era libertății*, *op. cit.*, vol. II, pp. 153–203; vezi, pentru această frază, p. 153.

[48] Cîteva exemple: Traian Boeru, cel mai semnificativ din grupul care l-a asasinat pe Iorga, era inginer agronom și director general al cooperației; intrase în Legiune în 1932. Întrevedere cu M. F. Enescu, la Freiburg i. Br., 22. VIII. 1982. Ovidiu Găina, lider al Spărgătorilor, deținea o funcție înaltă la Ministerul de Interne; intrarea sa, ca membru al FDC, în mișcarea legionară data din 1934, aproximativ. *Ibid.*, 26. VIII. 1982. Stelian Stănicel, care a participat la executarea comisarilor de poliție închiși, fusese ani la rînd secretarul personal al lui Codreanu.

[49] C. Z. Codreanu, *Circulări și manifeste*, pp. 268–269: notă la Circulara nr. 145, București, 11 februarie 1938.

[50] *Ibid.*, p. 184, „Circulara nr. 92, Către Șefii de Regiuni", București, 28 septembrie 1937.

[51] Horia Sima, Cazul Iorga-Madgearu, Ed. Carpați, Madrid, 1961, p. 69.

[52] R. G. Waldeck, *op. cit.*, pp. 221–222.

[53] La începutul lui februarie, erau încartiruiți în România 367 744 de oameni din care, în luna următoare, majoritatea au trecut în Bulgaria. Hitler semnase, încă de la 13 decembrie, „Directiva nr. 20" pentru *Operațiunea Marița*. O bună și documentată prezentare a pătrunderii militare germane în România, în: Andreas Hillgruber, *op. cit.*, pp. 89–104. A. Simion, *op. cit.*, pp. 121–140. De asemenea: John A. Lukacs, *op. cit.*, p. 351.

[54] R. G. Waldeck, *op. cit.*, p. 169. Sima insistă mult, în lucrarea sa, asupra rezistenței legionarilor față de pretențiile de imixtiune economică ale germanilor, confirmînd datele furnizate de Waldeck. Astfel, chiar din octombrie, numeroși evrei speriați începuseră să-și vîndă averile cu preț scăzut reprezentanților minorității germane. În paralel, au sosit din Germania oameni de afaceri în căutare de concesiuni economice și monopoluri importante, deși marea bătălie s-a dat pentru petrol. Guvernul a încercat, în unele cazuri, să le-o ia înainte; în parte, acest scop îl aveau „comisiile de românizare", deși de multe ori nu se puteau întrece cu puterea economică a germanilor, care le permitea să cumpere orice pe loc. Tensiunea a dus la o stare aproape explozivă, la sfîrșitul lui noiembrie, cînd sașii din Mediaș au pus stăpînire pe imobilele și averile pe care le-au cumpărat de la evreii din oraș, opunîndu-se „românizării". Vezi: Horia Sima, *op. cit.*, vol. I, pp. 197–211 și 265–274.

[55] *Ibid.*, pp. 411–413, în care Sima stabilește o listă a semnelor incontestabile, pentru el, atunci, că naziștii erau de partea legionarilor. Între alte lucruri, Legația germană intervenise după asasinatele de la Jilava pentru a împiedica o ruptură definitivă între legionari și Antonescu.

[56] Sima nu amintește aceste greșeli în lucrarea sa. Vezi, de exemplu: (Gh. Barbul), *op. cit.*, p. 52. R. G. Waldeck, p. 266.

[57] Henry Picker, *Anatomía de un dictador: Hitler. Conversaciones de sobremesa en el Cuartel General del Führer, 1941–1942.* (*Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, 1941–1942*), Barcelona, 1965. Vezi p. 188. Convorbirea de la 18. I. 1942 (B.57,55).

[58] Este vorba de un zvon deosebit de persistent. Se pare că au avut loc unele contacte și chiar s-a început încheierea unor acorduri de acțiune unită între grupuri de legionari radicali și comuniști, ca și vizite la deținuții comuniști din unele lagăre de concentrare. Vezi: (Gh. Barbul), *op. cit.*, pp. 67 și 78; S.Palaghiță, *op. cit.*, p. 151; în *Pe marginea prăpastiei* se arată că unul dintre aceste contacte a fost înregistrat de ministrul de Interne în raportul nr. 38 919 din 23. XII. 1940; vezi *op. cit.*, vol. 2, pp. 113–114. R. G. Waldeck, *op. cit.*, p. 215; M. Sturdza, *op. cit.*, p. 279. Mihail Enescu nu dezminte existența unor astfel de contacte, datorate unei anumite dezorientări, deși nu trebuie să se exagereze în acest sens; întrevedere la Freiburg i. Br., 22. VIII. 1982. Un diplomat iugoslav aflat la București dă asigurarea că germanii înșiși „sprijineau zvonurile că o fracțiune a legionarilor primea instrucțiuni de la Moscova". Vezi: K. St. Pavlowitch, „Roumanie – Allemagne, (1936–1941)", în *Balkan Studies*, vol. 15, nr. 2, 1974, pp. 237–261. Vezi p. 253.

[59] (Gh. Barbul), *op. cit.*, pp. 72–76. Pentru diferite interpretări despre absența lui Sima de la întîlnirea cu Hitler, vezi: M. Sturdza, *op. cit.*, p. 287. S. Palaghiță, *op. cit.*, pp. 141–142. A. Simion, *op. cit.*, pp. 237–241. Versiunea lui Horia Sima este cea mai simplă dintre toate și cea mai nefavorabilă pentru el însuși: nu a mers la Berlin pentru că nu a fost informat de întîlnirea proiectată. Vezi: *Era libertății*, *op. cit.*, vol. 2, pp. 311–312.

[60] Horia Sima insistă asupra ideii că Antonescu însuși a propus organizarea conferințelor publice pentru a face cunoscută poporului activitatea guvernului; vezi: Horia Sima, *op.* și *vol. cit.*, pp. 313–314. Totuși, în ianuarie 1941, atmosfera era încărcată cu electricitate și orice act public sau articol avea un înțeles dublu. Vezi, de exemplu, un articol de Gabriel Bălănescu, cu un ton care nu lasă nici o îndoială: „Mîine, ziua adevărului", în *Buna Vestire*, nr. 103, 19. I. 1941, p. 1. Vezi și: S. Palaghiță, *op. cit.*, pp. 141–143.

[61] (Gh. Barbul), *op. cit.*, p. 102. Și, în special, J. A. Luckas, *op. cit.*, p. 351.

[62] Vezi: *Buna Vestire*, nr. 106, 23. I. 1941, p. 1: „Alcazarul nostru" de Horia Stamatu.

[63] După Gh. Barbul, Antonescu a lăsat situația să se deterioreze pînă la limita care să poată justifica o ruptură totală de Legiune. În cele din urmă, chiar Hitler i-a cerut stăruitor să termine o dată pentru totdeauna; Barbul îndeplinea funcția de translator atunci cînd

Führerul îl îndemna la telefon pe general să restabilească ordinea, recurgînd, dacă era nevoie, la misiunea militară germană și adăuga: „Nu am nevoie de fanatici, ci de o armată română sănătoasă." Vezi *op. cit.*, pp. 103–104. Totuși, este la fel de sigur că Antonescu nu dorea să-și asume nici un risc în confruntarea cu civilii înarmați și a așteptat pînă cînd întăririle primite i-au dat o superioritate zdrobitoare: o divizie și jumătate, plus o sută de tancuri.

[64] Cu privire la execuțiile din pădurea Jilava, ne bizuim pe mărturia personală a lui Dan Boroș — pe atunci un copil de 14 ani —, trimisă de prof. Gerard Elias de la Universitatea din Roma, în scrisoarea din 22. X. 1982. Pe de altă parte, *Cartea neagră* a lui Matatias Carp despre suferințele evreilor din România între 1940 și 1944 prezintă cu detalii brutalitățile suferite de aceștia în timpul rebeliunii, dînd, în unele cazuri, nume și adrese. Vezi, pp. 228–244 din vol. I („Legionarii și rebeliunea") al lucrării sale, *Cartea Neagră — suferințele evreilor din România, 1940–1944*, București, 1946. De asemenea, K. S. Pavlowitch, *art. cit.*, p. 254.

[65] S. Miranda-Carrington, *op. cit.*, p. 273.

[66] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, pp. 212–213.

[67] Vezi: Aurel Karețki și Maria Covaci, *Zile însîngerate la Iași (28–30 iunie 1941)*, București, 1978. Pretenția de a arunca răspunderea pentru pogrom asupra unor legionari „recrutați" în acest scop de ofițeri, asupra armatei germane sau SS-ului nu ține seamă de materialul abundent care dovedește că armata română a avut puține obiecții față de abuzurile organizate împotriva populației evreiești imediat după independența țării și bineînțeles în perioada interbelică și în timpul invaziei sovietice. Vezi pentru un studiu cu referire la cazuri: Pinkas Hakehillot, *Enciclopedia of Jewish Communities. Selected Excerpts*, Yed Vashem Martyr's and Heroe's Remembrance Authority, Jerusalem, 1963.

[68] R. G. Waldeck, *op. cit.*, pp. 211–212; Martha Bibescu, *Jurnal politic, 1939–1941*, București, 1979, pp. 211–212.

[69] Vezi: „Revoluția nu este încă terminată", de Ion Vasile, în *Buna Vestire*, nr. 100, 16. I. 1941, p. 1.

[70] Matatias Carp, *op.* și *vol. cit.*, p. 228 și urm.; osatatecii au fost torturați la comisariate, la Prefectura poliției și în diferite sedii ale Corpului Muncitoresc Legionar din centrul capitalei. Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, p. 226. După N. Nagy-Talavera, care citează ziarul *Porunca Vremii* din 13 februarie 1941, cifrele oficiale au fost de 21 militari morți și 53 răniți, 374 civili morți și 380 răniți, și 3 990 arestați. Evident, guvernul nu avea prea mult interes să dea o cifră nereală de civili nelegionari morți. Vezi *op. cit.*, p. 327.

[71] Horia Sima, *op.* și *vol. cit.*, pp. 359–361. După această mărturie, rezultatul deschiderii focului, fără discriminare, de către trupe împotriva mulțimii în dimineața de 24, a fost: 800 de morți civili, dintre care numai 20 erau legionari și fuseseră implicați în lupte.

[72] L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 274.

[73] Ajutorul dat legionarilor l-a costat pe şeful Gestapoului din Bucureşti, von Bolchswing, internarea într-un lagăr de concentrare; vezi: A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 120, nota 53. În februarie 1941, ambasadorul german în România, von Killinger, trimitea la Berlin un amplu raport în care figurau personalităţile germane care îi ajutaseră pe legionari; cei mai mulţi aparţineau SS-ului şi SD-ului. Dintre legionarii care au rămas în ţară, pînă la 25 februarie au fost arestaţi 4 638 de legionari în Bucureşti şi 4 714 în provincie. Vezi, pentru cele două cifre: A.Simion, *op. cit.*, p. 281.

[74] N. Arnăutu, *op. cit.*, p. 59. În lucrarea lui Walter Hagen, *El frente secreto (La Gestapo sobre Europa)*, (Madrid 1951), se subliniază că statutul nepotrivit care a fost atribuit refugiaţilor români a fost rezultatul cererii exprese a lui Ribbentrop; vezi p. 209. Acest autor este, de fapt, un fost şef al *Abwehrului*, Wilhelm Hetti.

[75] Sergio Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 329–340.

[76] Chiar şi în aceste momente, cînd sfîrşitul războiului era aproape, germanii s-au îndoit, încă o dată, de legionari şi s-a discutat chemarea generalului Ion Gheorghe, ambasadorul român la Berlin, la conducerea guvernului din exil, fără participarea adepţilor lui Sima. Vezi: A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 228. Pentru lista celor care făceau parte din guvern, vezi lucrarea Centrului de Studii şi Documentare al Mişcării Legionare, *op. cit.*, *Legiunea în imagini*, p. 169.

[77] Cîteva mici unităţi au luptat pe Oder în aprilie 1945, în timp ce majoritatea nu au ajuns să intre în acţiune; întrevedere cu un veteran al Armatei Naţionale, dr Alexandru Suga, Madrid, 16. I. 1986. Cît despre unităţile speciale, agenţii macedoneni au fost lansaţi cu paraşutele în Epir şi alţii în Transilvania. Vezi: S. Miranda Carrington, *op. cit.*, pp. 354–359. În plus: Filon Verca, *Paraşutaţi în România vîndută. Rezistenţa română, 1944–1948*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1987.

[78] Întrevedere cu Horaţiu Comaniciu la Freiburg i. Br., 17. VII. 1982. *Ibid.*, cu dr Alexandru Suga, Madrid, 12. I. 1986.

[79] Adolf Eichmann, *Yo, Adolf Eichmann*, Barcelona, 1982, pp. 374–382.

[80] *Legiunea în imagini*, *op. cit.*, p. 219. Legăturile dintre Biserica catolică şi legionari în perioada postbelică formează un subiect interesant de cercetare. La Roma, după război, cîţiva legionari, cu Gârneaţă în frunte, au hotărît să studieze teologia. Întrevedere cu Nicolae Şeitan la Aravaca (Madrid), 18. I. 1982.

[81] Întrevedere cu Mihail F. Enescu, Torremolinos, 17. III. 1982; acest martor nu crede că CIA* a fost însărcinată cu organizarea acestei misiuni. Într-adevăr, după război au fost create diferite agenturi care executau operaţiuni în estul Europei. De exemplu, nord-americanul Frank G. Wiser a fost şeful OPC (*Office for Policy*

Coordination), care, între alte activități, trebuia să stabilească contacte cu extrema dreaptă din Europa orientală, în scopul de a forma, cînd ar fi fost necesar, o „coloană a cincea“ și chiar grupuri de gherilă și sabotaj. În mod concret, Wiser, care lucrase în Balcani în timpul războiului, a părăsit Bucureștiul în 1945 cu o listă pe care figurau numeroși legionari. Vezi: Jean Loftus, *The Belarus Secret* (New York, 1982), pp. 8–11. Vezi: Magnus Linklater, Isabel Hilton și Neal Ascherson, *El Cuarto Reich, Klaus Barbie y la conexión neo-fascista*, Barcelona, 1985, p. 131.

[82] Vezi, de exemplu: Pierre Accoce și Jean Daniel Pouget, *Le réseau Caraman. 13 Roumains font trembler l'OTAN*, Paris, 1972.

REFLECȚIE PANORAMICĂ

Multe dintre trăsăturile cele mai caracteristice care au contribuit atît de mult la a face din Legiune/Garda de Fier o mișcare politică exotică și chiar aberantă în ochii istoricilor sînt utile pentru a studia în mod lucid caracterul proteic al fascismului văzut ca un concept teoretic. În raport cu această idee conducătoare, formulată de Palmiro Togliatti (*Lezioni sul fascismo*, 1970), în aceste pagini s-a insistat pe evidențierea modului cum diferite trăsături caracteristice, în aparență definitorii ale legionarismului, au trecut de fapt prin schimbări și reajustări, pe parcursul existenței Mișcării. Acesta este cazul înclinațiilor țărăniste, foarte accentuate în anii 1929–1937, care s-au estompat în anii următori, atunci cînd lupta politică s-a concentrat la oraș. Schimbarea importanței pe care au avut-o diferite grupuri ce au coexistat sau au trecut prin sfera conducătoare a Mișcării — Văcăreștenii, intelectualii din grupul „Axa“, aristocrații, macedonenii și simiștii — intervine în același sens. Toate acestea presupun, așadar, un evantai de discursuri politice diverse și chiar contradictorii în multe cazuri, însă întotdeauna adaptate situației.

Aprecierea este valabilă și pentru antisemitismul obsesiv care de multe ori a fost considerat o caracteristică esențială a acestei Mișcări, în special de către nucleul de specialiști evrei. De la început a existat o ură exacerbată

față de evrei, care a fost manifestată pe larg în toate scrierile doctrinare ale liderilor legionari — și, în special, în cele ale lui Moța și Codreanu — ca și în presa Legiunii. Însă analiza antisemitismului trebuie să depășească simpla enumerare indignată a obrăzniciilor legionare. Greșeala, făcută chiar de cei mai mulți martori ai epocii, a constat în a nu vedea că acest antiiudaism mergea dincolo de el însuși, delimitînd problemele cele mai acute și profunde, specifice societății autohtone. În cursul anilor douăzeci, cînd ampla mobilizare socială a maselor părea că devine realitate, încorporarea rapidă, în frontierele recent constituitei Românii Mari, a unei colonii evreiești care și-a dublat numărul de membri față de cel dinaintea războiului, a trezit o teamă disproporționată. Clasele mijlocii, inteligheнția, inclusiv țărănimea, care avea proiecte de a-și îmbunătăți poziția economică și socială, erau cele mai alarmate, deși, chiar și vechea colonie de evrei asimilați din Vechiul Regat (în special *sefarzii* din capitală) își manifestau, reticența. Este sigur că pentru „dubla burghezie" cîmpul de luptă se afla acum în straturile sociale de mai jos și, prin urmare, cuprindea un număr mai mare de combatanți. A fost însă totodată, parțial, un pretext pentru mobilizarea forțelor sociale aflate în complexe și profunde contradicții — așa cum se întîmplase în momentele inițiale ale răscoalei din 1907 — ceea ce, în acest caz, a fost în favoarea conducătorilor legionari.

Pe plan extern, pentru ei antisemitismul era o manifestare a discursului atît de caracteristic fascismului, care susține necesitatea distrugerii unui ipotetic dușman interior, considerat o amenințare pentru supraviețuirea națională sau de grup — și care, în cazul Legiunii, s-a manifestat și prin fobia antigreacă a militanților macedoneni. Cu timpul, ura stîrnită împotriva evreilor a fost folosită pentru abaterea resentimentului maselor care urmau Garda de Fier împotriva unui sector al societății și a unor straturi mijlocii și înalte care nu aparțineau creștinilor, deținători ai puterii economice dominante și ai puterii statale. Totuși, trebuie amintit că uneori lovitu-

rile au fost îndreptate împotriva elitelor aflate la putere și a instrumentelor lor, așa cum s-a întîmplat în cazul asasinării prefectului Manciu, a președintelui guvernului, Duca, și al masacrării deținuților de la Jilava. Și, bineînțeles, spre deosebire de LANC, dialectica antisemită nu a fost singurul factor care să explice baza de masă a legionarilor. Antisemitismul, deși era virulent și disproporționat în cazul mișcărilor „ultra", constituia, înainte de apariția camerelor de gazare, un sentiment care, cu multe nuanțe, era adînc înrădăcinat în cultura est și central europeană, configurînd un complex univers de atracții și repulsii.

Cu toate acestea, Garda de Fier nu era lipsită de orice substanță. Exista o primă substanță, care se concentra în naționalismul exacerbat, o caracteristică a extremei drepte ce o apropia de fascism, înțeles în sens restrîns: adică, drept autoafirmare a sentimentului patriotic care exclude din principiu restul formațiunilor politice sau ample sectoare ale populației și în care intră o componentă combativă. Însă, chiar această imagine de „unici" naționaliști puri se reafirma prin intermediul unui limbaj simbolic, nu verbal, care la mișcările fasciste avea de regulă o importanță deosebită — superioară celei prezente la alte opțiuni politice — și care, la Garda de Fier, a fost primordială. Tendința spre un militarism organizat și tactic, care recurge la soluții tipic militare pentru rezolvarea problemelor politice caracteristice societății civile, și obiectivul final centrat pe formele autoritare îi caracterizează, de asemenea, pe legionari ca fasciști. În acest caz, respectul față de puterile model — Germania nazistă și Italia fascistă —, simpatia față de mișcările surori, ca Falanga spaniolă sau rexismul belgian, nu lasă nici o îndoială asupra sentimentului a „ceva" comun. Mai mult, pentru Codreanu, soluționarea problemelor României trecea, în parte, prin impunerea unei *„noi ordini"* în Europa, de către *„puterile crucii"*. În această luptă pentru valorile civilizației occidentale, românii ar fi obținut un statut și o recunoaștere care pînă atunci le fuseseră refu-

zate de plutocrațiile occidentale. Pe atunci, legionarii nu acceptau epitetul de „fasciști“, care ar fi putut să-i identifice ca plagiatori ai unor modele externe — situație inacceptabilă pentru niște ultranaționaliști; după al doilea război mondial, motivele acestea au fost întărite prin încărcătura peiorativă primită de această alternativă politică.

Dacă acest ultranaționalism generic, completat și întărit cu tot felul de aluzii vagi, a fost acceptat în România acelei vremi, aceasta se datorește faptului că a coincis cu un amplu proces de fascizare a întregii panorame politice a țării în perioada anilor treizeci. Astfel, tendințele latente în Legiunea Arhanghelului Mihail încă din 1927 s-au accentuat cu rapiditate în această epocă, luînd aspectul unei Mișcări tot mai apropiate de fascism. Este lipsită de importanță o discuție gratuită despre gradul în care Legiunea/ Garda de Fier poate sau nu să fie considerată „pur“ fascistă. De fapt, aceasta a fost o alternativă politică atrăgătoare, într-o anumită epocă și în proporții diferite, pentru partide foarte diferite din spectrul politic european; chiar și variantele cele mai pure sînt pline de caracteristici proprii, „devieri“ și schimbări periodice rezultate din procesele de adaptare. Noile state apărute în jumătatea răsăriteană a Europei după 1918 sînt o bună sursă de exemple, datorită faptului că la cele mai multe dintre ele conștiința națională apăruse de curînd, iar reacțiile naționaliste la stimulii externi erau exagerate în peisajul complex de etnii și grupuri naționale care se amestecau. În această zonă, șocul profund provocat de Marele Război a fost hotărîtor pentru distrugerea dintr-o lovitură a ordinii sociale, politice și culturale vechi; din acel moment a rămas deschisă calea pentru orice fel de proiecte naționaliste. Chiar cele mai extravagante erau considerate posibile în căutarea unei identități de curînd primite și în acest context trebuie înscrise trăsăturile cele mai originale și mistica naționalistă ale Legiunii Arhanghelului Mihail. Dat fiind că în timpul nefericitei perioade dintre cele două războaie mondiale nu a fost posibilă

găsirea stabilității, s-a prelungit valabilitatea alternativelor ultranaționaliste, întărite de aparenta viabilitate a noilor puteri totalitare.

În România, terenul fertil în care a germinat fascismul, această plantă încărcată cu flori diferite, era alcătuit dintr-o serie de straturi sedimentare foarte poroase. Cel mai vizibil, aflat la suprafață, era format de parlamentarismul degradat ca urmare a eșecului suferit de alternativele politice succesive aplicate în anii interbelici. Nici una dintre ele nu a reușit să răspundă necesităților noii societăți românești apărute după Marele Război și cu greu s-a reușit tranformarea în realitate a speranțelor de a crea un sistem democratic adevărat, cu participarea efectivă a maselor la jocul politic; eșecul național-țărăniștilor la începutul anilor treizeci a marcat punctul culminant al acestei decepții. Dat fiind că acum nu mai era posibilă întoarcerea la bipartidismul de dinainte de război, a început repede căutarea unui anumit tip de conducere care să stabilizeze situația. S-a impus, cu o oarecare rapiditate, tendința spre o dictatură clasică avîndu-l în frunte, pe rege, ajustată poate cu o serie de concesii populare. Pentru elitele conducătoare, această opțiune ar fi însemnat continuarea procesului modernizator, prin intermediul industrializării, pusă în mișcare de către liberali înainte de război și accelerată în anii douăzeci.

Elementul care a adăugat un fond de neliniște acestei situații se afla în sedimentele cele mai profunde ale structurii sociale românești; conceptul cheie era cel de răsturnare a claselor, fenomen existent în această societate la aproape toate nivelurile. Prin număr și importanță, dar și printr-o anumită interconexiune, țărănimea și inteligheanția formau sectoarele sociale cele mai clar afectate și aceasta chiar de la început. Întregul proces uriaș de reașezare socială deschis de reforma agrară a fost zădărnicit de eșecul, pe termen scurt, înregistrat de aceasta. După cîteva decenii, țărănimea mijlocie a anilor douăzeci ar fi reușit să absoarbă exploatările nerentabile și falimentare ale micilor proprietari, lăsate în voia

soartei, erijîndu-se astfel drept clasă dominantă a satului românesc şi, poate, ar fi creat pe baze solide o agricultură de tip capitalist. Nu a fost timp pentru a se vedea sfîrşitul experimentului şi, în plus, situaţia socială din agricultură s-a înrăutăţit mult prea repede. Măsurile discriminatorii luate de liberali faţă de economia agrară, ineficienţa naţional-ţărăniştilor şi impactul marii crize, au afectat succesiv toate straturile sociale din sate. Procesul de integrare a unor ample grupuri din intelighenţia în maşina statală era marea speranţă a multor fii ai acestor ţărani şi ai micilor burghezi provinciali. Însă şi aceasta a fost zadarnică, iar în acest caz eşecul era datorat efectelor conjugate ale altor procese critice: lipsa de mijloace economice a ţării, sărăcia statului ca o consecinţă a primeia şi instabilitatea politică. De asemenea, au influenţat în acelaşi sens promoţiile supradimensionate de absolvenţi ai facultăţilor, care au copleşit prin numărul mare de candidaţi capacitatea de absorbţie a statului român. Pe termen lung s-ar fi putut rezolva şi această problemă, însă perioada interbelică a reprezentat un interval prea scurt pentru a se putea constitui o clasă mijlocie profesională şi de afaceri suficient de puternică pentru crearea unei cereri private de specialişti destul de largă.

Alături de aceste două grupuri, restul structurii sociale româneşti a fost afectat şi el într-o formă sau alta. Proletariatul era în majoritatea sa format de curînd, produs al politicii accelerate de industrializare şi urbanizare care s-a pus în aplicare în aceşti ani, şi avea la sate rădăcini recente. Aristocraţia îşi pierduse şi resturile puterii şi chiar burghezia industrială şi financiară ezita. Brătienii s-au văzut eclipsaţi de Malaxa şi Auschnit, şi chiar şi aceştia aveau o viaţă meteorică, efemeră; ei erau exemple pentru numeroase cazuri apărute pe o scară mai mică. În partea de jos a acestei construcţii, atît de debile, se extindea o masă de şomeri agricoli, enormă şi de o profunzime necunoscută, ca şi mulţimea de rataţi şi nenorociţi din cartierele cele mai mărginaşe ale oraşelor.

Totuși, oricît de paradoxal ar părea, procesul specific de criză a structurii sociale românești a amortizat o ruptură violentă. Reforma agrară, promulgată pentru a preveni o zguduire socială, nu a evitat-o, dar a domolit-o. Și astfel, plata în rate a datoriei a blocat o nouă versiune a răscoalei țărănești din 1907. Inteligheñția și-a manifestat mai activ nemulțumirea, așa cum o dovedește faptul că era protagonista Gărzii de Fier, însă nu era o grupare socială ușor de cîștigat pentru alternativa revoluționară. „În sine", însă nu încă „pentru sine", membrii ei își concentrau separat forțele pentru a-și apăra salariile modeste sau a-și asigura un loc în corpul funcționăresc. Distrugerea statului existent li se părea o alternativă destul de riscantă în raport cu reformarea sa, cu atît mai mult dacă această operațiune se putea realiza prin intermediul unei dictaturi. Proletariatul, foarte slab numeric, plătise foarte scump acțiunile revendicative din 1929 și 1933. Aflat încă în plin proces de consolidare ca o clasă cu conștiință proprie clară, era lipsit de sindicate și partide de stînga care să aibă forța necesară și capacitatea de a-i conduce acțiunile.

O nemulțumire socială profundă și înăbușită, care ieșea difuz la suprafață și nu putea căpăta forma unei stîngi puternice și combative. De cealaltă parte a frontierei, tradiționala amenințare rusă, transformată acum în Uniunea Sovietică, putea duce la presupunerea că era posibil să se producă nu numai distrugerea statului și a structurii sociale dominante, ba chiar a identității naționale, și astfel se ajungea la considerarea celor de stînga ca „anti-români". Partidele și proiectele politice de dreapta și extremă dreaptă nu aveau adversari demni de forța lor, iar în cursul anilor treizeci s-au întrecut între ele, fapt ce avea legătură cu propagarea sindromului de fascizare. Lupta declanșată, în care Legiunea/Garda de Fier a ieșit repede în evidență ca prototipul cel mai pur al fascismului — pentru că era cel mai original și cel mai bine adaptat la mediul social existent — a contribuit mult la radicalizarea ei. Legiunea Arhanghelului Mihail a intrat foarte timpuriu în acest proces; încă de la fondarea sa și într-o manieră

deosebit de șocantă, s-a văzut obligată să se înfrunte cu Mișcarea mamă din care Codreanu și adepții săi abia se desprinseseră, adică LANC a lui A.C.Cuza. Totuși, adevărata decolare a început în 1930 și s-a prelungit în prima jumătate a deceniului, atunci cînd efectele crizei economice loveau foarte puternic țara, adică în urma campaniilor întreprinse la sate. Pe atunci, în timp ce anumite grupuri se limitau la cercurile politicii înalte și nu aspirau decît să se transforme în scutieri ai proiectelor dictatoriale ale regelui, altele încercau amestecuri dozate cu grijă între liberalism și extrema dreaptă; nu lipseau nici cei care încercau să copieze direct modele străine.

Dincolo de toate acestea, panorama politico-economică era dominată de proiectele dictatoriale ale politicienilor și bancherilor celei „de-a treia căi", ceea ce implica, așa cum se întîmplase cu zece ani înainte cu PNL, neglijarea participării maselor la politică. Totuși, eșecul sistemului parlamentar nu însemna o epuizare a posibilităților de mobilizare socială, nici măcar în cazul acceptării opțiunii politice autoritare sau chiar totalitare. Legionarii au știut să dea aceste speranțe unor largi sectoare din societatea românească și să le adauge imaginea emergenței naționale, care favoriza „necesitatea" unui nou tip de regim, ai cărui unici creatori posibili erau ei. Au ieșit în arenă cu formula lor proprie, încercînd să mobilizeze masele fără deosebire de clasă socială. În acest fel au încercat să meargă pe drumul spre dictatură cîștigînd sprijinul popular. Această situație nu avea de ce să afecteze Garda de Fier dacă ea ar fi sfîrșit prin a se lăsa folosită, sau, cel puțin, s-ar fi pus în serviciul noii alternative. Însă acest lucru nu s-a întîmplat, iar legionarii, intransigenți în păstrarea independenței lor, dispuși să joace totul sau nimic, au încheiat prin a considera statul drept principalul lor dușman, începînd din 1936.

Cheia acestei escaladări era tocmai baza de masă a Legiunii și presiunea pe care ea reușea să o exercite asupra conducerii. Acesta a fost un fenomen identificat cu luciditate, la timpul lui, de către comunistul Lucrețiu

Pătrășcanu, martor al epocii și fin observator, care a stabilit o deosebire clară între baza de masă și conducerea legionară:

„În conducerea și cadrele ei superioare, din care urmau să se recruteze viitorii guvernanți, «Garda» nu reprezenta un pericol real pentru burghezia sau moșierimea din România. [...] (Dar) ea parvenise să devină expresia unui adevărat curent popular, în care își făceau drum, deopotrivă, ura de clasă, setea de răzbunare, ascunsele resentimente a mii și mii de exploatați și umiliți și arzătoarea dorință a unei bune părți din țărănimea săracă și sărăcită să-și schimbe soarta. Peste capul Căpitanului și al aghiotanților lui, aceste curente populare puteau să îmbrace ușor un caracter revoluționar."[1]

Totuși, este evident că baza de mase și conducerea nu puteau merge fiecare pe drumul ei. Ultima frază a paragrafului lasă în aer tipul de relație, de tip *feedback*, care exista în mod necesar între cele două: interacțiunea. Presiunea de jos a primit răspunsuri din ce în ce mai clare de la cadrele de conducere ale Legiunii, prin acțiuni și atitudini hotărîte, fapt care, la rîndul lui, a exacerbat din nou așteptările bazei. Această ațîțare reciprocă a împiedicat încheierea de acorduri politice, alianțe sau îmblînzirea Mișcării, ceea ce, cu timpul, a dus la distrugerea Legiunii/Gărzii de Fier.

Pe atunci, observatori inteligenți au înțeles în ce măsură această mișcare putea fi detonatorul unei bombe sociale cu efecte întîrziate și intuiau care era problema. Nicolae Titulescu, diplomat de prestigiu și ministru al afacerilor externe între 1932 și 1936, îi explica, în iunie 1936, plenipotențiarului spaniol Prat y Soutzo:

„Hitlerismul a fost posibil în Germania și fascismul în Italia pentru că existau un Hitler și un Mussolini care au creat un organ și o funcție. Însă aici nu există nici un om care să poată crea ceva asemănător. Ieri, președintele Consiliului și cu mine am discutat pe larg situația, în

prezența regelui, și eu i-am arătat suveranului pericolele care ne amenință. Dacă această Mișcare este lăsată să se dezvolte, țara se va afla într-o situație de demagogie anarhizantă de dreapta, care va deschide drumul unei posibile revoluții a proletariatului rural; acesta, deși posedă pămînt, nu va găsi niciodată că e rău să sporească ceea ce are cu puținul care a rămas în mîinile vechiului proprietar. Și atunci vom vedea ce înseamnă o revoluție fără conducători și care nu se supune, precum cea rusă, unui plan de acțiune prestabilit, unei doctrine și unor șefi!"[2]

În această apreciere a lui Titulescu se unesc tradiționala teamă nemăsurată a claselor de sus românești de repetarea unui 1907 și ostilitatea față de Garda de Fier (care era reciprocă și profundă). Însă el știa că vorbește despre călcîiul lui Ahile al Mișcării Legionare, adică incapacitatea politică a șefului ei. Adepții săi erau tot timpul mîndri de Căpitanul lor, care nu avea nimic „politic" în sens peiorativ, însă, de fapt, această lipsă s-a dovedit fatală pentru toți. Așa cum am arătat la începutul acestei cărți, dacă citim raportul Academiei Militare unde studiase în tinerețe Codreanu, aflăm că acesta era un bun comandant de pluton, însă nu un general de divizie. Planurile sale erau simple și elastice pe termen scurt, însă nu au reușit niciodată să se integreze în politica de anvergură; și nu este sigur că a renunțat la ea de la început. Strategia începută în 1929/1930 urmărea să ducă Garda de Fier în Parlament prin sprijinul maselor, iar Codreanu a fost primul ei deputat. Însă, deși harul îi asigura simpatia poporului, i-a lipsit capacitatea de a obține același rezultat în Parlament, unde trecerea sa nu a lăsat urme importante, în afară de cîteva discursuri de paradă.[3] Cu cît era mai ineficientă Mișcarea pe acest front, cu atît mai mult se concentra în dificilul proiect de a începe de la bază, de a converti Legiunea într-o școală, de a-i transforma pe români în „oameni noi".

Numai Căpitanul era un reper stabil, cel puțin în poziția de lider. Statul major în întregime a fost mereu o

magmă în mișcare. Gradele nu corespundeau funcțiilor, consilierii se schimbau. Au defilat în jurul lui Codreanu Văcăreștenii și macedonenii, alături de intelectualii de la revista *Axa*, ca și figuri cu mare influență la un moment dat. Obiectivele sociale ale diferitelor strategii au ajuns să domine conducerea și nu invers. De fapt, au fost momente în care nici măcar nu a ajuns să fie limpede preponderența unor interese sociale determinate; mica burghezie și intelighenția aveau tendința de a predomina, însă erau foarte tinere și nu aveau coeziune ca formațiuni sociale. Desigur că mulți lideri politici, ca Hitler și Mussolini, erau capabili să se adapteze cu mare virtuozitate circumstanțelor care le erau impuse. Însă Codreanu nu a avut niciodată capacitatea de a manevra de care dispunea *Ducele*, care, în 1922, a jucat cu succes atît rolul de revoluționar, cît și pe cel de politician respectabil; nu a făcut nici figură de *gambler* în stil mare, ca Hitler, care stăpînea tehnica amenințării calculate. Căpitanul l-a confundat în mod lamentabil pe un zănatic, cum era generalul *Zizi* Cantacuzino, cu un Hindenburg român. Uneori, Codreanu dădea efectiv impresia că încearcă să copieze „în stil românesc" drumurile încercate de marii săi maeștri în luarea puterii. Astfel, dacă există ceva pentru care nu poate fi acuzat, este că era cinic și calculat; mai mult, a vrut atît de tare să creadă în universul pe care l-a creat, încît acesta a ajuns să-l domine. În cele din urmă, cînd totul părea că se scufundă, s-a refugiat în acel *alter ego* mistic, ca ultim viraj spre suprema irealitate.

Totuși, revolta nu a izbucnit și, cu atît mai puțin, revoluția națională. La urma urmei, structura socială a Mișcării legionare era o reproducere la scară redusă a unor ample sectoare ale societății românești, a căror nemulțumire, după cum s-a explicat mai sus, nu era destul de puternică pentru a dezlănțui o subversiune socială serioasă și generală. În plus, și aceasta s-a văzut cu limpezime în 1938–1939, Garda de Fier acționase ca un catalizator al nemulțumirilor pentru o întreagă serie de sectoare sociale diferite, însă nu se putea pretinde ca

acestea să rămînă mereu unite — mai ales într-o situație periculoasă, luptînd împotriva unui stat înarmat — atunci cînd unirea se făcuse numai prin entuziasm sau credința în niște obiective politice lipsite de contur. Dovadă clară că sudura nu era prea rezistentă este faptul că, în această perioadă de tensiune, studenții — cu cît erau mai tineri, cu atît era mai bine — au ajuns să fie sectoarele cele mai energice și violente, coloana vertebrală a activismului; ei erau singurii capabili să acționeze din pură exaltare.

Alt motiv important pentru dezintegrarea bazei de masă legionare în timpul reprimării Mișcării în anii 1938–1939 a fost evidențierea faptului că structura politică a statului român a rămas în bună parte neatinsă. Soliditatea acestei armături care, în toată perioada interbelică, a dispus de forțe de securitate foarte fidele și nu a suferit amenințări sociale serioase, a făcut ca pentru elitele politice existența Mișcării legionare să fie lipsită de interes. Aceasta poate fi o explicație a faptului că, în timp ce în Italia și Germania, fascismul și național-socialismul s-au dezvoltat repede și au cucerit puterea prin acțiuni destul de hotărîte, Mișcarea legionară românească, contemporană cu ele încă de la origini, a rămas în urmă, frustrată. Aceasta nu exclude succedarea, încă de la început, a încercărilor de a-i folosi pe legionari; liberalii deja consimțiseră la toleranță față de tulburările antisemite din 1922 și au cules fructele politice ale complotului eșuat al Văcăreștenilor, în 1923. Încă de la început, tînărul Codreanu și adepții lui au respins pactele politice, pentru că descoperiseră, foarte devreme — cu mult înainte de a întreprinde campaniile la sate —, că forța lor izvora tocmai din această atitudine rebelă. Prima dovadă a fost rezultatul procesului intentat pentru complot iar a doua, ecoul popular al achitării lui Codreanu în urma asasinării prefectului poliției din Iași. Aceasta a fost cauza rupturii de Cuza și cheia întemeierii Legiunii și a dezvoltării ei ulterioare. Dacă guvernele succesive și Regele Carol i-au tolerat timp de zece ani, a fost pentru că nu au reușit să

apreciieze că, în timp ce discursul lor politic nu părea să implice un refuz al „domesticirii“ și al acordurilor, atitudinea lor exprima contrariul. La rîndul lor, legionarii au ajuns prizonieri ai atitudinii lor; este însă de înțeles de ce s-a întîmplat așa: dialectica martirajului și a sacrificiului era foarte eficientă atunci cînd nu se putea recurge la discursul revoluționar, la schimbarea ordinii sociale, iar adversarul era, din ce în ce mai mult, un stat corupt.

Eșecul Statului Național-Legionar trebuie situat în același plan de argumentare. De fapt, acordul cu Antonescu, cu militarii și forțele conservatoare în general, nu era altul decît tot cel care ar fi putut avea loc în 1934, sub conducerea Regelui Carol, cu aceleași rezultate previzibile, deși, poate, nu cu un final atît de violent și tragic; este imposibil și inutil să ghicim cum ar fi reacționat Codreanu în acest caz. În 1940, numai situația internațională, cu enorma sa încărcătură de incertitudine, a forțat intrarea urmașilor lui în guvern. Însă, la rîndul ei, pătrunderea militară italo-germană în Europa centrală și sud-estică a zguduit întreaga panoramă politică și a accentuat gravele contradicții între regimurile autoritare și totalitare: Italia fascistă atacînd Grecia lui Metaxas, criza între *gărzile lui Hlinka* și monseniorul Tiso — șeful statului-marionetă slovac și, de bună seamă, Berlinul ajutîndu-l pe Antonescu împotriva legionarilor. Antinomiile, chiar violente, au fost întotdeauna foarte numeroase între și în interiorul diferitelor grupe de extremă dreaptă și fasciste din Europa. Nici măcar în anii treizeci nu exista un front solid care să-i opună pe cei de dreapta celor de stînga, în timp ce tensiunile și scindările în sferele conducătoare ale statelor totalitare au fost mereu o constantă, accentuată în timpul războiului.

Întreaga traiectorie a Gărzii de Fier era străbătută de aceleași contradicții și inconsistențe și, cu toate acestea, constituia un tot coerent, o mișcare politică specifică. Caracterul său cameleonic oferă un unghi de vedere nou și interesant pentru studierea fascismului ca un concept teoretic global. În plus, nu este un exemplu unic și extra-

vagant, ci, mai degrabă, cea mai reprezentativă și populară dintr-o serie de mișcări de extremă dreaptă similare și caracteristice pentru Europa orientală: în Polonia, Tabăra Național-Radicală și Falanga[4], iar în Ungaria extravaganta Cruce cu Coasă, a lui Zoltán Böszörményi sau, mai ales, Crucile cu Săgeți, condusă de Ferenc Szálasi.[5] În toate aceste cazuri, este vorba de grupuri ale dreptei radicale și fasciste care, la un moment sau altul, s-au înfruntat cu regimurile lor, reprezentante ale unei drepte mai conservatoare, însă într-un anumit fel democratice. Această situație este în mod clar împărțită de Garda de Fier și Crucile cu Săgeți. Încă din 1970, istoricul maghiar Micklós Lackó aprecia că cele două mișcări fasciste aveau în comun o retorică bazată pe promisiunea unei importante redistribuiri a pozițiilor ocupate de burghezie și clasele mijlocii „în favoarea unor largi sectoare ale populației". Amîndouă, Garda de Fier în special, au generat „o tensiune socială deosebit de mare", transformîndu-se în elemente provocatoare care tulburau liniștea socială menținută pînă atunci, de bine de rău, de un stat care era numai de formă liberal.[6]

Asemănările și deosebirile între cele două sînt comparate cu minuțiozitate în lucrarea lui Nicholas Nagy-Talavera și este important să ținem cont de ele. De exemplu, Crucile cu Săgeți au apărut mai tîrziu decît Garda de Fier: gruparea a început să se dezvolte serios începînd din 1937, dată care coincide cu întoarcerea legionarilor români la misticismul combativ, după moartea lui Moța și a lui Marin. În plus, adaptarea specifică a mișcării maghiare de extremă dreapta la structura socială maghiară, deosebită de cea românească, implica un antisemitism mai puțin sprijinit pe sentimentele populare.[7] Mișcarea fascistă maghiară avea, de asemenea, o bază de masă mult mai limitată și mai puțin eterogenă decît cea a lui Codreanu. Crucile cu Săgeți își recrutau adepții și votanții din straturile sociale urbane, ca tineretul studențesc, proletariatul și ofițerimea tînără. Acest fapt și structura culturală diferită a celor două națiuni nu a contribuit la dezvoltarea reli-

giozității legionare în mișcarea maghiară. Totuși, sînt mai evidente trăsăturile similare sau comune cu Mișcarea legionară. Astfel, liderul maghiar Ferenc Szálasi, fost ofițer — el însuși catolic evlavios —, poseda un har similar cu cel al lui Codreanu, mistic, distant, incoruptibil și charismatic. A imprimat mișcării sale un naționalism aproape transcendent și această radicalizare a plasat-o față-n față cu regimul autoritar al regentului Horthy. De asemenea, a pierdut ajutorul germanilor, deși în noiembrie 1944, siliți de împrejurări, maghiarii au constituit un guvern care a reprezentat un epilog pentru mișcarea similară celei a lui Sima, care trecuse prin aceeași situație în urmă cu patru ani. Încă de la început, liderii și militanții mișcării Crucilor cu Săgeți au fost urmăriți și închiși ca și cei ai Gărzii de Fier; aceasta a forțat radicalizarea ei, ca și competiția cu o întreagă constelație de grupuri de extremă dreaptă.

Toată această expunere detaliată „în paralel“ duce însă la o căutare forțată a deosebirilor și asemănărilor punct cu punct. De fapt, o comparație care să aducă răspunsuri utile pentru studiul de ansamblu al fenomenului fascist în Europa orientală trebuie să se articuleze continuu pe ipoteze privind un cadru mai amplu, macrostructural. Criza din anii treizeci este una dintre ele, însă nu atît prin impactul ei economic „real“, cît prin modul cum au perceput-o diferite straturi sociale din statele Europei orientale. Ea semnifică sfîrșitul unei încercări începute în anii douăzeci de elitele tradiționale sau de cei care încercau să construiască aceste state noi, „moștenitoare“ ale marilor imperii descompuse. Este marea criză a unei tranziții sociale liniștite, a consolidării unor clase mijlocii urbane și rurale, a unor anumite programe de industrializare, de integrare a minorităților etnice în interiorul propriilor frontiere și, în special, a construirii unui stat puternic și stabil, toate acestea sub conducerea protectoare a unor guverne autoritare și „salvatoare ale patriei“. Chiar sub aceste regimuri era aproape imposibil să se împiedice accesul maselor la politică, așa cum îl întreprindeau ele, într-un

fel sau altul. Dictaturile și parlamentarismul autoritar încercate din anii douăzeci în Europa orientală nu mai puteau acum să rezolve marile probleme sociale și economice apărute și nici măcar modelele democrațiilor occidentale nu păreau să ofere un răspuns util. La urma urmei, chiar în aceste țări de veche tradiție liberală a avut loc o criză care nici acolo nu se rezolvase. Singurul răspuns eficient era în aparență dat în marile puteri totalitare. U.R.S.S. era un exemplu prea periculos și nu putea fi acceptat nici măcar parțial; în schimb Italia fascistă, în primul rînd, și apoi Germania nazistă erau într-adevăr alternative ispititoare care permiteau anumite schimbări fără necesitatea de a altera identitatea națională. O parte din *inteligheнția* radicală a țărilor din Est — în multe cazuri grupuri foarte mici — și-a însușit aceste modele și le-a fluturat ca pe un steag al amplului protest social în fața unor elite ale puterii care nu erau dispuse, în nici un caz, să recurgă la mobilizarea populară. Protestul acesta nearticulat și confuz, în care rareori se trecea pragul „mobilizării prin delegație" a fost strivit cu destulă ușurință de regimurile autoritare conservatoare care erau expresia elitelor tradiționale ale puterii.

În fond, planul de analiză nu trebuie să ne ducă spre singularizarea unei serii de modele izolate. Taxonomia poate fi un instrument de lucru util la un moment dat, însă nu trebuie să se transforme într-o concluzie, prin ea însăși. Simpla comparație între niște aspecte golite de sens nu ne va spune mare lucru pentru a înțelege fenomenul global. Fascismul este un element în plus al destabilizării generalizate provocate de războiul cel mai ucigător pe care-l suferise Europa pînă atunci, chiar dacă originile lui adînci se aflau în adaptarea progresivă a dreptei europene la societatea de masă care a apărut la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Ca fenomen care poate afecta orice țesut al corpului social, mai mult sau mai puțin, total sau parțial, în timpul unei anumite perioade, cu mai mare sau mai mică intensitate, el necesită o cunoaștere prealabilă a întregului

organism. Este o fantezie să încerci să obții un „fascism oriental" sau „periferic" prin comparație cu marile modele. Ar fi mai utilă studierea comparativă a evoluției societățilo:, culturilor și economiilor din contextul est-european prin integrarea lor în statele respective.

NOTE LA REFLECȚIE PANORAMICĂ

[1] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 140.

[2] Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid), fondo „Rumania", leg. R 849, exp. 4, desp. nº 391 (Política y comercio), 22 de junio de 1936. De la ministrul Spaniei, Pedro Prat y Soutzo.

[3] Pentru activitatea parlamentară a lui Codreanu pînă în 1933, vezi: *Pentru legionari*, pp. 383–387 și 407–409. Se prezintă aici două intervenții ale Căpitanului, cea din 3 decembrie 1931 și cea din 16 februarie 1933. În prima susține cu vehemență că „democrația este sluga marii finanțe internaționale jidănești", prezentînd în continuare ceea ce el consideră a fi șapte măsuri urgente pentru țară. În cea de-a doua apără revendicările muncitorilor de la Grivița, aflați în grevă. Totuși, sfîrșește prin a recunoaște că activitatea în Parlament îi „răpea timpul necesar conducerii" Mișcării. Din alt punct de vedere, ziaristul A. P. Samson oferă o versiune demistificată asupra primei perioade cînd legionarii s-au aflat în Cameră: „Deputați mai cuminți nici nu s-au văzut. Nu luau cuvîntul și stăteau liniștiți în bănci. O singură dată, șeful lor s-a urcat la tribună cu intenția de a ține un mare discurs. A rostit cîteva fraze, dar emoția l-a împiedicat să continue". Adversarii lor obișnuiți erau cuziștii din LANC. Vezi *op. cit.*, p. 242.

[4] Despre partidele poloneze de extremă dreaptă, vezi: S. Andreski, „Polonia", în S. J. Wolf, *El fascismo europeo*, Mexico, 1970, pp. 163–178. De asemenea: Henryk Wereszycki, *Fascism in the Successor States, 1918–1945*. Santa Barbara, California, 1971. Vezi pp. 95–97 în special.

[5] Pentru Crucile cu Săgeți și alte grupuri maghiare de extremă dreaptă radicală, vezi lucrarea lui Nicholas Nagy-Talavera citată în această lucrare; lectura trebuie să se extindă la acele capitole în care autorul face comparații între Ungaria și România. Informații sintetice la: István Deák, „Hungría", în Hans Rogger și Eugen Weber, *La derecha europea*, Barcelona, 1971, pp. 261–295; J. Erös, „Hungría", în S. J. Wolf, *op. cit.*, pp. 112–143. György Ránki, „The Problems of

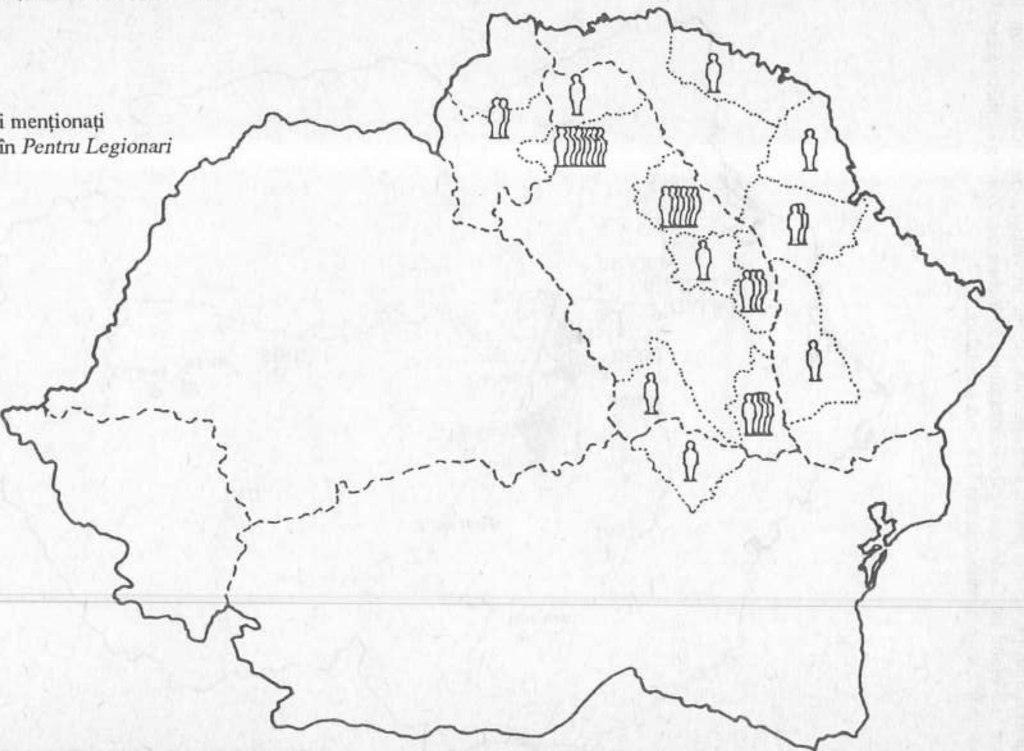
Fascism in Hungary", pp. 63–72, în Peter F. Sugar, *op. cit*. De asemenea: „The Dragon's Teeth: The Roots of Hungarian Fascism", pp. 73–82, în *ibid*.

[6] Micklós Lackó, „Le fascisme. Les fascismes en Europe Centrale-Orientale" (Raport prezentat la cel de-al XIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Moscova, 16–23 august 1970), Ed. Naouka, Direction de la Littérature Orientale, Moscova, 1970.

[7] N. Nagy-Talavera, *op. cit*., pp. 354–355.

PRIMII ADEPȚI AI LUI CODREANU
– obîrșie –
(1922)

32 de studenți menționați
de Codreanu în *Pentru Legionari*

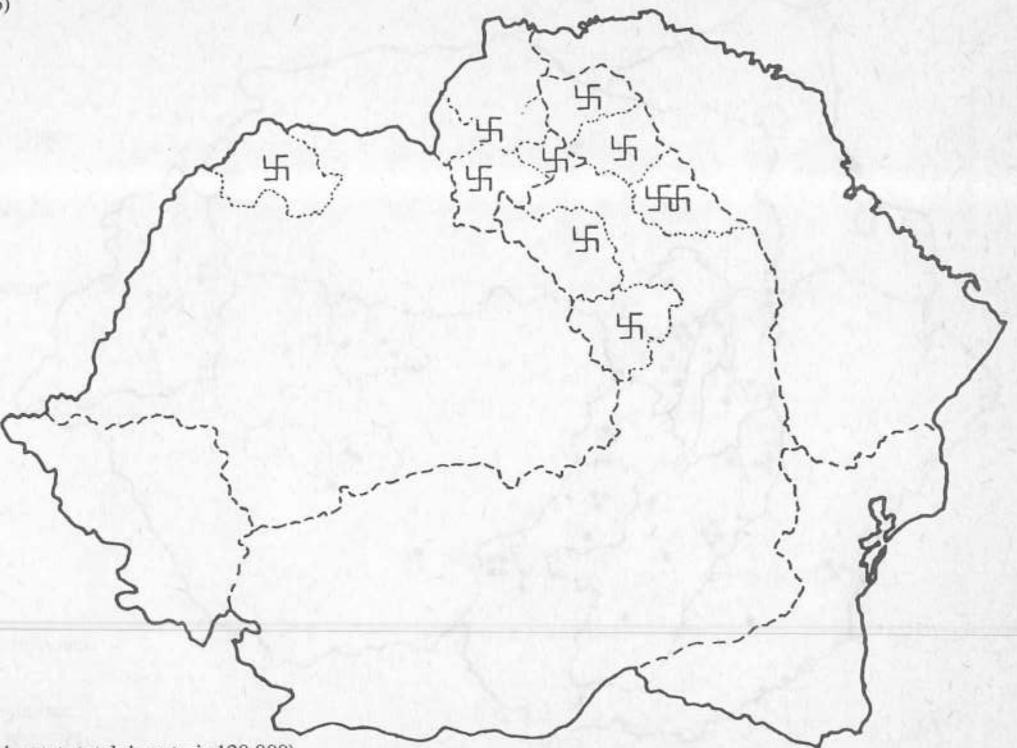


Steguletele indică organizațiile FDC cele mai importante în perioada 1924–1925. Cel de la Orăștie arată că acolo s-a stabilit I. Moța, primul lider al FDC. FDC-ul din acest oraș a servit drept punct de sprijin pentru formarea altora în Ardeal.
Pentagonul neregulat din sudul Moldovei corespunde zonei de operațiuni, stabilită de Moța în timpul procesului pentru agresarea lui Maniu, în vederea creării unui „curent de opinie“ favorabil lui Codreanu, care se afla atunci în închisoare. Zonele întunecate indică regiunile în care acționau cele trei FDC-uri semnalate.



FDC,
AVANGARDA ADEPȚILOR LUI CODREANU
1924–1925

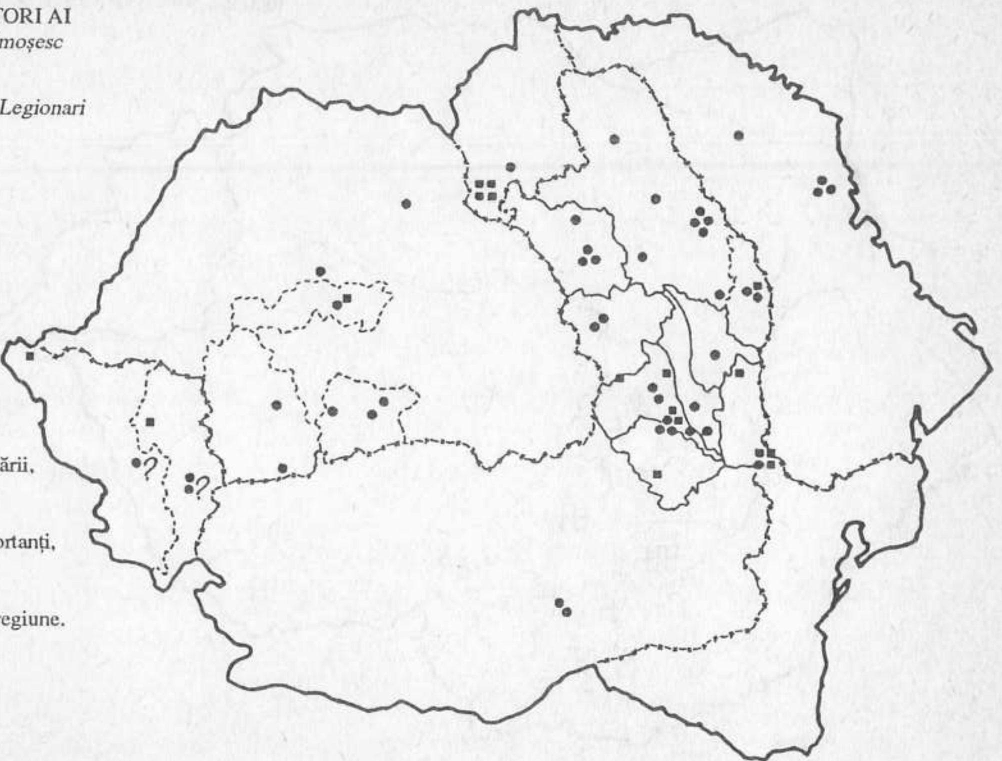
DEPUTAȚI LANC (1926)
sursă : *Pentru Legionari*



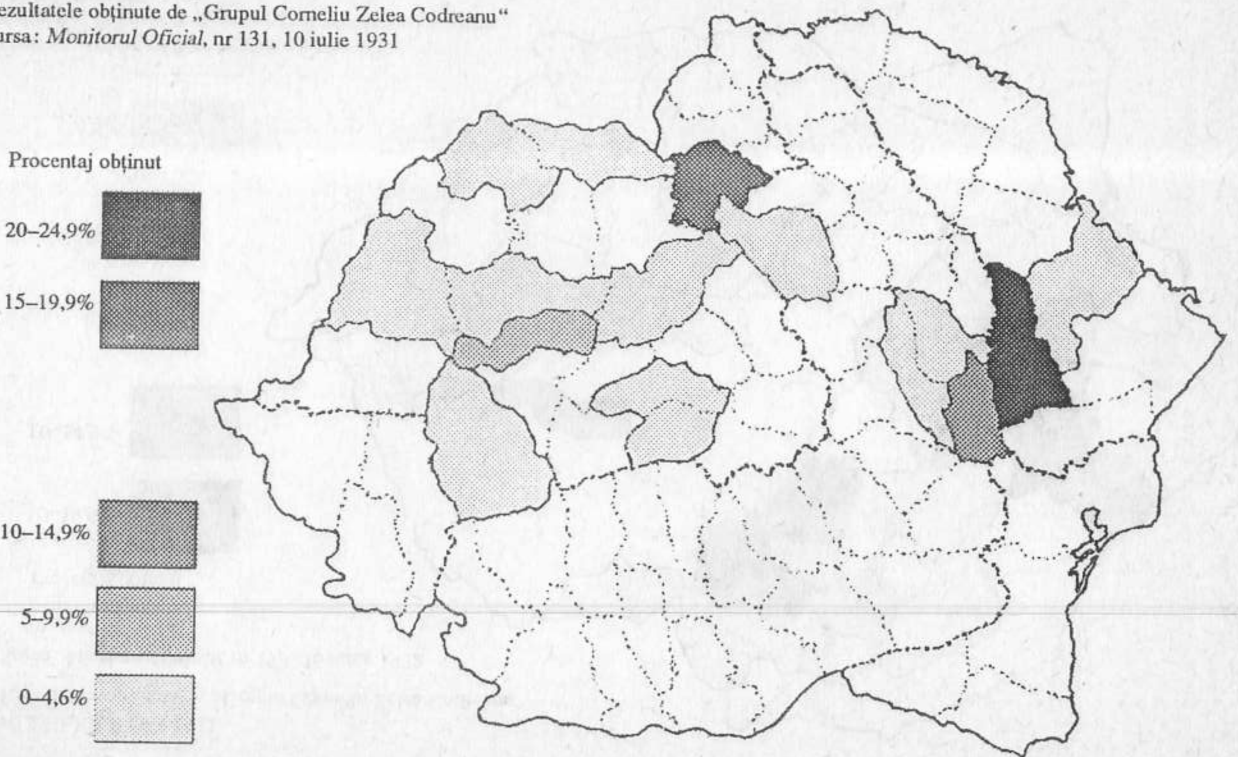
(O zvastică reprezintă un deputat; total de voturi : 120 000)

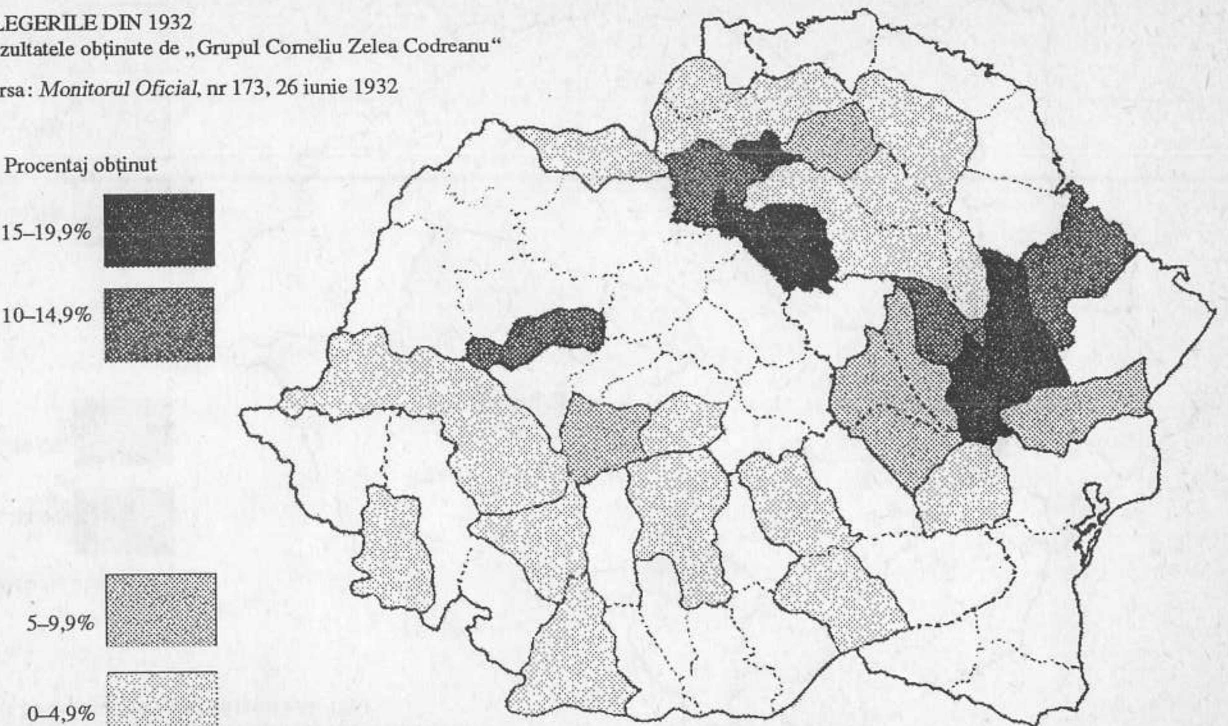
PRIMII LEGIONARI.
DIFUZORI ȘI COLABORATORI AI PUBLICAȚIEI *Pămîntul Strămoșesc* (1927–1928)

sursă: C.Z. Codreanu, *Pentru Legionari*



- • Participanți la prima „bătălie“ pentru difuzarea publicației Mișcării, 1 sept. – 15 oct. 1927.
- ■ Colaboratori și adepți importanți, aproximativ 1927 – 1928.
- ? Situație nedeterminată în regiune.


ALEGERILE DIN 1931
Rezultatele obținute de „Grupul Corneliu Zelea Codreanu“
Sursa: *Monitorul Oficial*, nr 131, 10 iulie 1931
Procentaj obținut
20–24,9%
15–19,9%
10–14,9%
5–9,9%
0–4,6%



ALEGERILE DIN 1932
Rezultatele obținute de „Grupul Corneliu Zelea Codreanu"

Sursa: *Monitorul Oficial*, nr 173, 26 iunie 1932

ALEGERILE DIN 1937. REZULTATELE OBȚINUTE DE „TOTUL PENTRU ȚARĂ“ *(GARDA DE FIER)*

Surse: *Monitorul Oficial*, nr. 301, 30 dec. 1937.
C.Z.Codreanu, *Manifeste și circulări*, p.184:
„Ordin de încheiere a luptei electorale“, București, 23 dec. 1937

Procentaj obținutt


35-40%


30-34.9%


25-29.9%

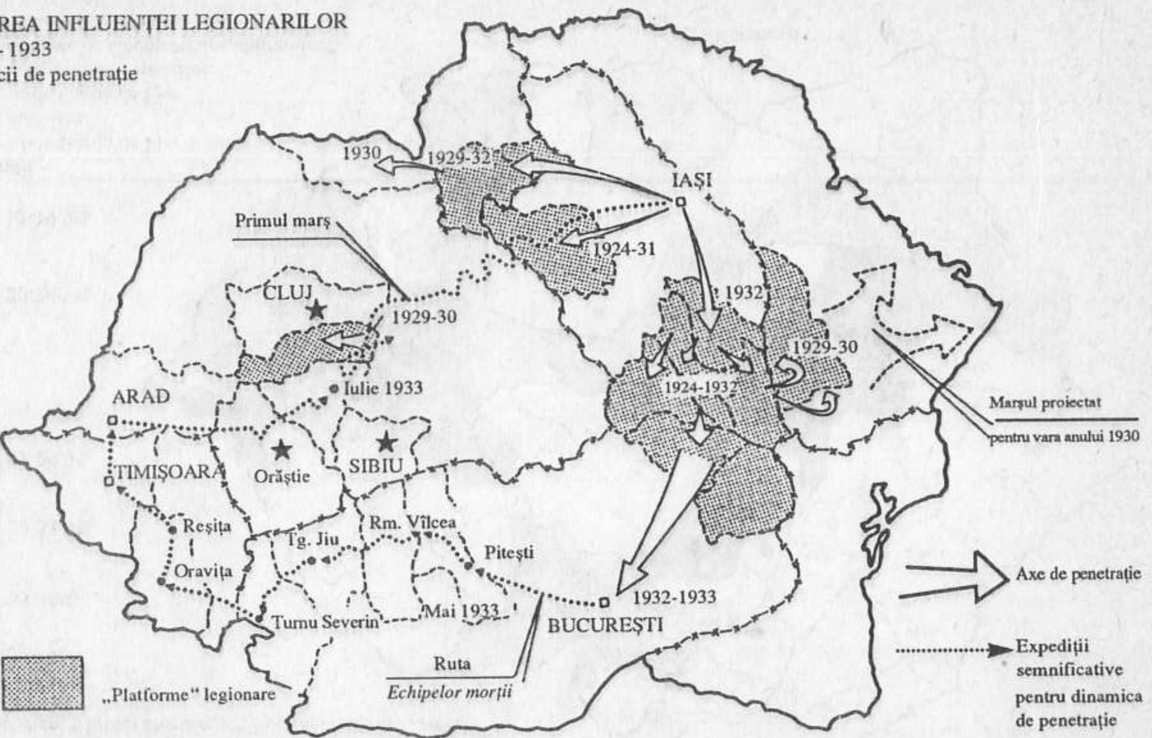

20-24.9%


15-19.9%

Alte considerații

▲ Județele unde Garda de Fier a rămas pe locul al doilea.
★ Județele unde Garda de Fier a acaparat majoritatea voturilor.
● Județe clasificate de Codreanu „pe ultimul loc“.
○ Județe felicitate de Codreanu
2% Procentaj minim obținut

București ○ ▲


ACCENTUAREA INFLUENȚEI LEGIONARILOR
(1924/1927) – 1933
Axele dinamicii de penetrație
IAȘI
1930
1929-32
1924-31
Primul marș
CLUJ
1929-30
1932
1929-30
1924-1932
Iulie 1933
ARAD
TIMIȘOARA
Orăștie
SIBIU
Marșul proiectat
pentru vara anului 1930
Reșița
Tg. Jiu
Rm. Vîlcea
Pitești
Oravița
1932-1933
Mai 1933
Turnu Severin
BUCUREȘTI
Axe de penetrație
Ruta
Echipelor morții
„Platforme" legionare
Expediții
semnificative
pentru dinamica
de penetrație
Alte centre de influență legionară

MINORITATEA EVREIASCĂ
(conform recensămîntului din 1930)

Numărul de locuitori pe judeţ

Peste 40 000 

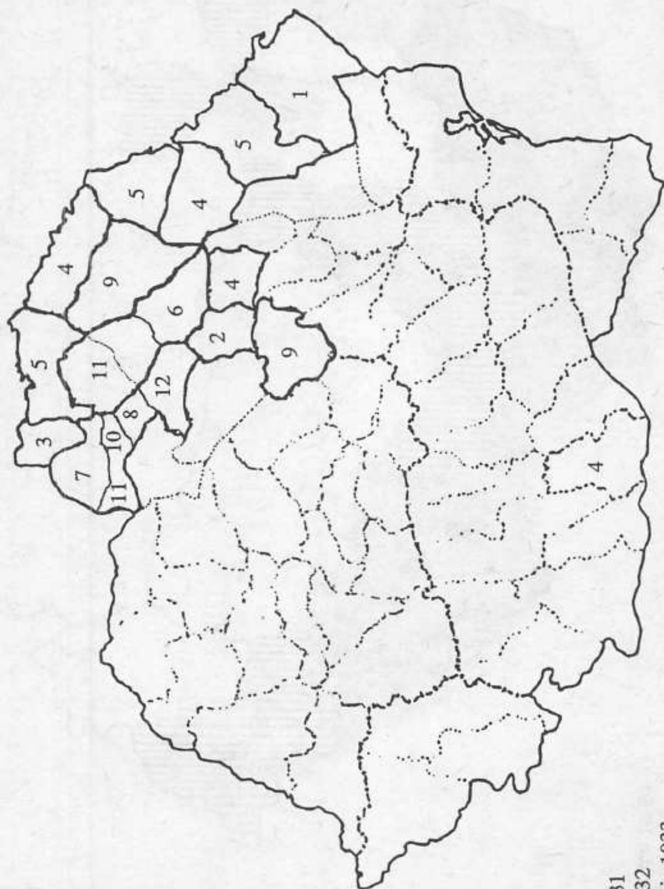
20 000–30 000 

15 000–19 999 

10 000–14 999 

5 000–9 999 

NOTĂ: În alcătuirea acestei hărţi s-a luat ca punct de referinţă procentul cel mai ridicat de voturi pe district obţinut de LANC-PNC la fiecare din alegeri. Pornind de la această cifră, s-au trecut în revistă toate acele judeţe care au dat adversarilor mai mult de jumătate din voturi, în cifre rotunjite, faţă de acest procentaj maxim.

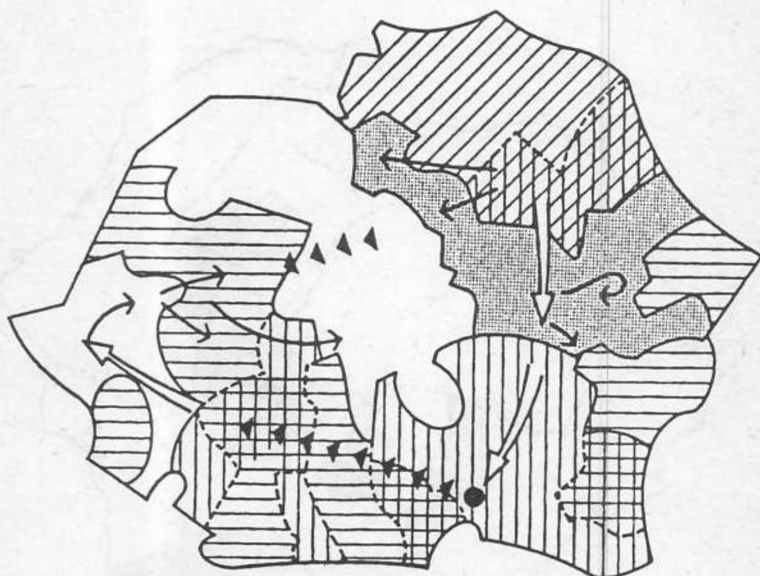


BASTIOANE ALE LANC-PNC
(1931–1937)

1	1931
2	1932
3	1933
4	1937
5	1932, 1937
6	1932, 1933
7	1931, 1932
8	1931, 1937
9	1931, 1932, 1937
10	1931, 1932, 1933
11	1932, 1933, 1937
12	1931, 1932, 1933, 1937

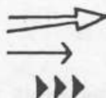
Sursa: *Monitorul oficial*
nr. 131, 10 iulie 1931
nr. 173, 26 iunie 1932
nr. 300, 29 decembrie 1933
nr. 301, 30 decembrie 1937

„MARELE GOL“ ELECTORAL
1931–1937





„Marele gol“
moldavo-basarabean



Axe ale înaintării
legionare



Zone de vot cuzist
(LANC-PNC)

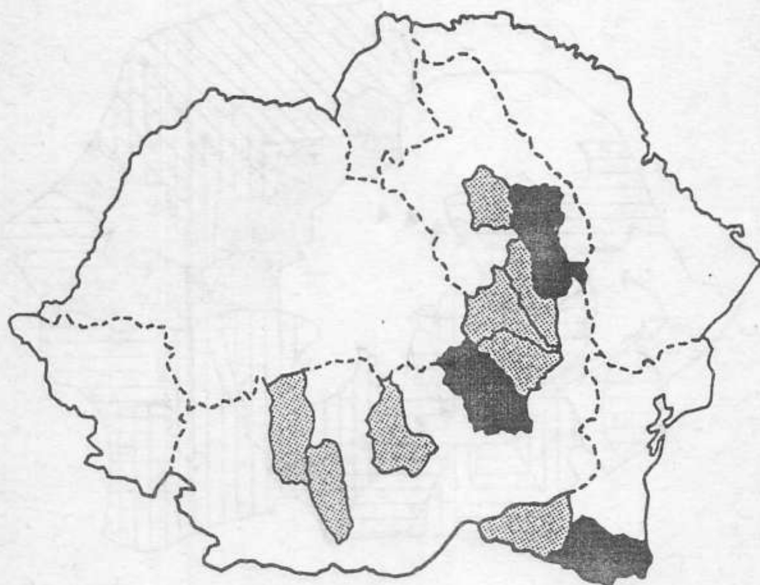


Zone de vot
național-țărănesc

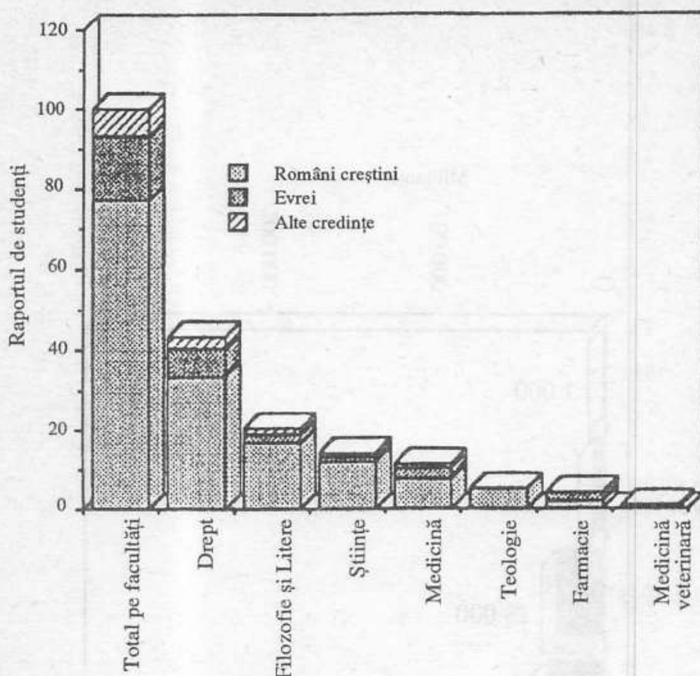


Zone de vot
liberal

JUDEȚE DOCILE
1931–1937



În culoare întunecată, județele care, în timpul alegerilor, au dat invariabil o majoritate de voturi partidului de guvernămînt, oricare ar fi fost acesta. În funcție de faptul că această majoritate s-a dovedit mai mult sau mai puțin absolută, aceste județe au fost integrate în „Marele gol".



Creșterea numărului de studenți la Universitatea din Iași (1860–1933)

1860 (Inaugurarea Universității)
Fac. de Drept: 64 stud.
Fac. de Filozofie și Litere: 16 stud.
Fac. de Teologie: 14 stud.

1915
Fac. de Drept: 190 stud.
Fac. de Filozofie și Litere: 114 stud.
Fac. de Științe: 125 stud.
Fac. de Medicină: 132 stud.

Anul școlar 1918–1919
(Cifre relative la primul an)
Fac. de Filozofie și Litere: 44 stud.
Fac. de Medicină: 266 stud.

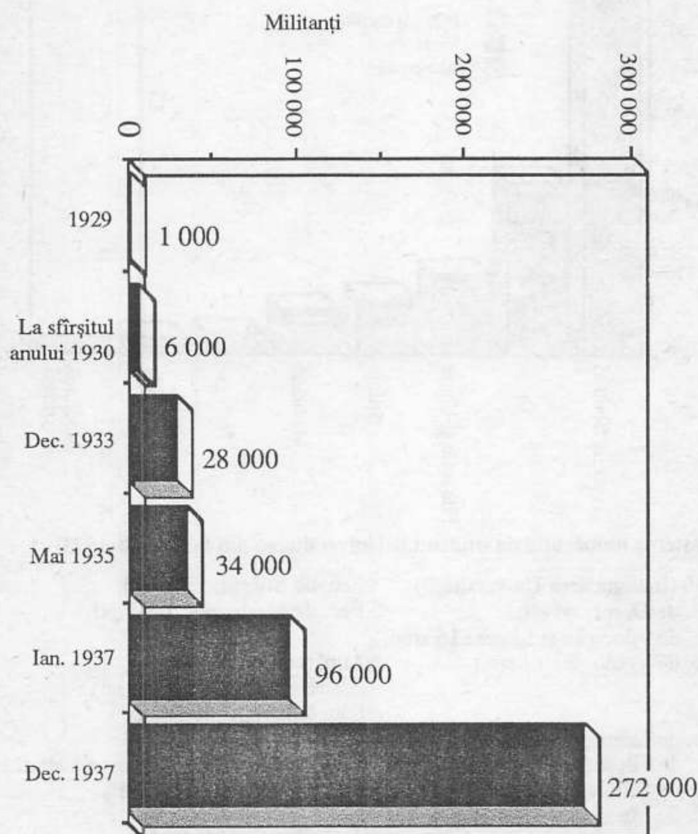
Anul școlar 1919–1920
(Cifre relative la primul an)
Fac. de Drept: 284 stud.
Fac. de Filozofie și Litere: 86 stud.
Fac. de Științe: 285 stud.
Fac. de Medicină: 266 stud.

Anul școlar 1920–1921
(Cifre relative la primul an)
Fac. de Drept: 498 stud.
Fac. de Științe: 339 stud.
Fac. de Filozofie și Litere: 61 stud.
Fac. de Medicină: 89 stud.

Anul școlar 1921–1922
(Cifre relative la primul an)
Fac. de Drept: 588 stud.
Fac. de Filozofie și Litere: 277 stud.
Fac. de Științe: 369 stud.
Fac. de Medicină: 49 stud.

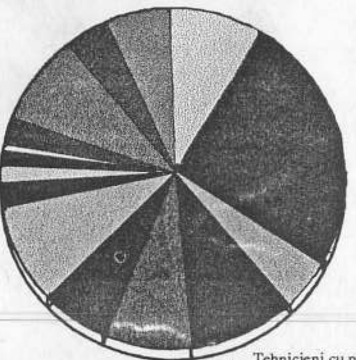
Sursă:
S. Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, *op. cit.*, pp. 25, 55 și 174.

MILITANȚI LEGIONARI, 1927–1937



Sursa: Armin Heinen, *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien*, München, 1986, p.382.

„Interclasism“ în cazul unei tabere de lucru, 1936

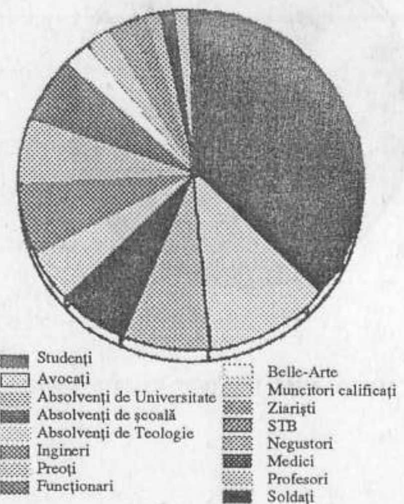


LEGIONARI PE GRUPURI SOCIO-PROFESIONALE
Dintr-o listă cu participanți la tabăra de lucru Carmen-Sylva

Elevi	38
Studenți	170
Absolvenți de liceu și școală primară	33
Licențiați ai unor școli superioare și facultăți	65
Funcționari	59
Profesori	52
Academicieni	39
Tehnicieni cu pregătire superioară	15
Ziariști și artiști	10
Preoți	4
Profesiuni liberale	8
Meșteșugari	36
Negustori	16
Țărani	56
Muncitori	25
Fără apartenență	4
Diverși	5
Necunoscuți	75
TOTAL	710

Sursa: Armir. Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien*, München, 1986, p.386.

Cadre legionare în 1939. Executați



LEGIONARI PE GRUPURI SOCIO-PROFESIONALE

Dintr-o listă cu cei executați în noaptea de 21 spre 22 septembrie 1939 la Râmnicu Sărat, Brașov, Vaslui, București și Miercurea Ciuc.)

Studenți (la Universitate, bacalaureați ș.a.)	38
Avocați	16
Absolvenți de universitate	8
Absolvenți ai unor școli tehnice	3
Absolvenți de Teologie	2
Ingineri	7
Preoți	6
Funcționari	6
Belle-Arte (inclusiv un fotograf)	4
Muncitori calificați	4
Ziariști	3
Muncitori în cadrul transportului public (S.T.B)	2
Negustori	2
Medici	2
Profesori	2
Soldați	2
Alții: 1 bucătar	
Fără ocupație	1
TOTAL	110

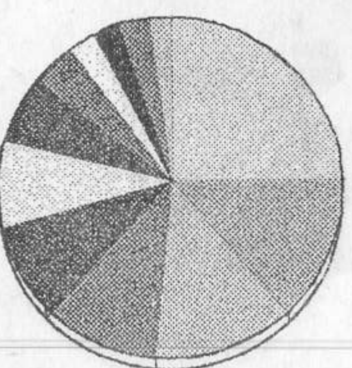
Sursa: Centrul de Studii și documentare al Mișcării Legionare. *Semicentenarul Mișcării Legionare. Legiunea în imagini (1927–1977)*, Madrid, 1977, pp. 11–14.

Lista completă numără 252 de legionari, însă profesia celor menționați nu figurează în toate cazurile.

LEGIONARI PE GRUPURI SOCIO-PROFESIONALE

(Dintr-o listă cu legionari care şi-au exprimat adeziunea la noul regim dictatorial carlist. *România*, 17 III 1939)

Cadre legionare în 1939. Cei care au cedat



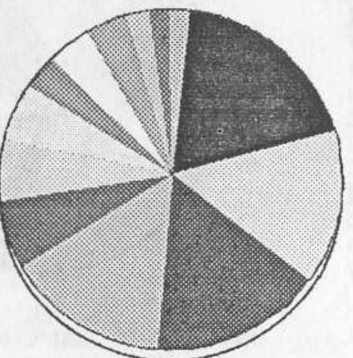


Avocați	64	Librari	3
Preoți	43	Licențiați	2
Profesori	23	Licențiați în Drept	1
Medici	20	Licențiați în Arte	1
Studenți	19	Tarabagii	2
Funcționari	18	Căpitani în rezervă	2
Funcționari CAM	1	Sublocotenenți în rezervă	2
Funcționari STB	5	Invalizi	1
Funcționari Vagon-Lit	1	Pensionari	1
Funcționari CFR	1	Dentiști	1
Învățători	16	Croitori	1
Negustori	13	Fochiști	1
Agricultori	8	Zidari	1
Farmaciști	7	Mecanici	1
Fără ocupație	6	Tîmplari	1
Ziariști	5	Secretari la tribunal	1
Muncitori	4	Notari	1
Profesori universitari	4		
TOTAL			282

LEGIONARI PE GRUPURI SOCIO-PROFESIONALE

Condamnați pentru participarea la revolta legionară, ianuarie 1941

Legionari pe baricade, 1941



Muncitori necalificați	555	20,5%
Fără ocupație	490	18,3%
Agricultori	472	17,5%
Muncitori calificați	378	14,0%
Șoferi	151	5,6%
Funcționari de stat	142	5,3%
Angajați în comerț	122	5,3%
Intelectuali	92	3,3%
Meșteșugari	90	3,3%
Negustori	48	1,8%
Elevi la liceu	38	1,0%
Gardieni	30	1,0%
Femei	24	0,9%
Totalul inculpaților	2633	

Sursă: L. Pătrășcanu; *Sub trei dictaturi*, Paris, 1946.

Bibliografie și surse de documentare

CENTRE DE DOCUMENTARE

În Catalonia

Biblioteca de Catalunya
Biblioteca de la Universidad Central
Biblioteca de la Facultad de Geografía e Historia - Universidad Central
Colección Enric Ucelay Da Cal
Biblioteca de la Facultad de Letras -
Universidad Autónoma de Barcelona
Hemeroteca de la Facultad de Letras -
Universidad Autónoma de Barcelona
CSIC/Barcelona: Centro de Etnología Peninsular

La Madrid

Biblioteca Nacional
Hemeroteca Nacional
Archivos del Ministerio der Asuntos Exteriores
Căminul Moța-Marin (Aravaca)
Archivo General de la Administración - Alcalá de Henares

La Salamanca

Archivo de la Guerra Civil; fondo Masonería

La Paris

Bibliothèque Nationale
Idem. Versailles (Hémérothèque)
Université de Nanterre.Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (B.D.I.C.)
Archives du Ministère des Affaires Étrangères
Centre de Documentation Juive Contemporaine
Centre Georges Pompidou

La Viena

Österreichische Nationalbibliothek
Österreichisches Ost- und Südosteuropen- Institut
Universitätsbibliothek

La Freiburg i. Br.

Rumänisches Forschungsinstitut
Universitätsbibliothek

La Roma

Ministero degli Affari Esteri, Archivio Storico Diplomatico
Biblioteca Nazionale
Biblioteca Romana
Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea
Biblioteca Alessandrina

SURSE DIPLOMATICE

Ministero degli Affari Estero – Archivio Storico Diplomatico (Roma)

Pacco 1507 (1923). Fascicoli: 6692 (*Trattazione Generale*); 6701 (*Espropriazione*); 6699 (*Aggressione Cap. Gigante*).
Pacco 1508 (1924). Fascicoli: 6704 (*Rapporti politici*); 6707 (*Bessarabia*).
Pacco 1509 (1924). Fascicoli: 6718 (*Propaganda bolscevica*); 6722 (*Propaganda italiana in Romania e mezzo religiosi*).
Pacco 1510 (1925). Fascicoli: 6723 (*Rapporti politici*); 6726 (*Convenzioni ed Acordi Vari*); 6727 (*Espulsioni, arresti*).
Pacco 1511 (1925). Fascicoli: 6735 (*Prestito della Romania in Francia e Inghilterra*); 6737 (*Propaganda bolscevica*); 6739 (*Spionaggio*); 6741 (*Minoranza*).
Pacco 1512 (1926). Fascicoli: 6743 (*Rapporti politici*).
Pacco 1513 (1926–1927). Fascicoli: 6752 (*Miscellanea*); 6753 (*Missioni e Missionari*); 6756 (*Vaticano*); 6758 (*Rapporti politici*).
Pacco 1514 (1927). Fascicoli: 6760 (*Confine romeno*); 6769 (*Ufficiali italiani all estero*); 6771 (*Missionari ed Missioni*); 6770 (*Miscellanea*); 6773 (*Spionaggio*); 6774 (*Vaticano*).
Pacco 1515 (1928). Fascicoli: 6779 (*Rapporti politici*).
Pacco 1516 (1928). Fascicoli: 6781 (*Espulsioni, arresti*); 6787 (*Miscellanea*); 6793 (*Spionaggio*); 6794 (*Vaticano*).
Pacco 1517 (1929). Fascicoli: 6796 (*Rapporti politici*); 6799 (*Espulsioni, arresti*); 6806 (*Miscellanea*); 6807 (*Missionari ed Missioni*); 6809 (*Bolscevismo e comunismo*); 6811 (*Vaticano*).
Pacco 1518 (1930). Fascicoli: 6813 (*Rapporti politici*); 6816 (*Espulsioni, arresti*); 6819 (*Incidenti vari*); 6823 (*Miscellanea*); 6824 (*Missioni e missionari*); 6827 (*Bolscevismo e comunismo*); 6829 (*Scioperi*); 6830 (*Spionaggio*); 6832 (*Protezione, ecc.*).

Seria a 2-a

Busta nr. 1 (1931). Fascicoli: 1 (*Rapporti politici — 1e e 2e semestre* — ; Posizione 1); 4 (*Fermi espulsioni* — Posizione 27); 10 (*Miscellanea* — Posizione 53); 11 (*Missioni e missionari* — Posizione 94); 14 (*Spionaggio* — Posizione 74).

Busta nr. 3 (1932). Fascicoli: 1 (*Rapporti politici* — Posizione 1); 3 (*Questione carlista* — Posizione 1).

Busta nr. 4 (1932). Fascicoli: 4 (*Espulsioni, fermi* — Posizione 27); 6 (*Incidenti vari* — Posizione 38); 10 (*Miscellanea* — Posizione 53); 13 (*Bolscevismo e communismo* — Posizione 63); 16 (*Spionaggio* — Posizione 74).

Busta nr. 5 (1933). Fascicoli: 1 (*Rapporti politici* — Posizione 1); 6 (*Espulsioni, fermi e sorveglianza* — Posizione 27).

Busta nr. 6 (1933). Fascicoli: 2 (*Incidenti vari* — Posizione 83); 5 (*Miscellanea* — Posizione 53); 8 (*Communismo* — Posizione 63); 10 (*Spionaggio* — Posizione 74); 12 (*Protezione minoranze* — Posizione 83.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris)

Série Europe, 1918-1929. Sous-série Roumanie.

Vols. nrs.; 27 (Politique intérieure; janvier 1918 — décembre 1920); 28 (Idem.; fevrier 1921 — décembre 1923); 29 Idem.; fevrier 1924 — décembre 1927); 30(A) (Idem.; janvier 1928 — décembre 1928); 30(B) (Idem.; janvier 1929 — décembre 1929); 55 (Relations avec la Russie; fevrier 1920 — décembre 1921); 26 (Israélites; juin 1918 — décembre 1929); 96 (Agriculture, reforme agraire; mai 1918 — juin 1929).

Série Europe, 1930-1940. Sous-série Roumanie.

Vols. nrs. 169 (Politique intérieure; janvier 1930 — avril 1931); 170 (Idem.; mai 1931 — mars 1933); 171 (Idem; avril 1933 — avril 1934); 173 (Idem.; annexe, mars 1930 — novembre 1939); 174 (Politique intérieure, dossier general; documentation; janvier 1930 — octombre 1936); 175 (Questions religieuses, Israélites; janvier 1930 — décembre 1935); (Idem.; juillet 1937 — septembre 1939).

De asemenea: *Documents diplomatiques français, 1932-1939*, Ire. et IIe. série. Paris, 1963-1975.

Archivo Histórico del Ministerio de Asuntos Exteriores. (Madrid)

Legajos: 2647 (fines S. XIX-1920); 1718 (1920-1926); 2648 (1921-1929); R. 340, exp. 2 (1931-1933); R. 849, exp. 1 (1933-1935), y 3 (1935); R. 826, exp. 1 (1930-1936); R. 698, exp. 8 (1933-1936); R. 641, exp. 11 y 12 (1936-1938); R. 1785, exp. 11 (1938); R. 634, exp. 1, (1938); R. 1059, exps. 222 a 224 (1938); R. 1051, exp. 1 (1938); R. 2571, exp. 8 (1938);

PERIODICE

Adevărul (Bucureşti), 1936-1937; numere disparate.
Adevărul literar şi artistic (Bucureşti), 1929, 1930-31; 1936-38.
Azi (Bucureşti, Revistă lunară de literatură şi artă), 1934-36.
Buna Vestire (Bucureşti, Organ al Mişcării legionare), Colecţie completă din perioada Statului Naţional Legionar, adică septembrie 1940 — ianuarie 1941. (Anul IV, serie nouă) din 8.IX. 1940 la Nr. 106 (Anul V, serie nouă), din 23.I.1941.
Crez Nou (Bucureşti, Organ al naţional-socialiştilor români conduşi de Ştefan Tătărăscu), 1933.
Cruciada Românismului (Bucureşti, Organ al partidului omonim). 13 sept. 1936.
Cuvântul (Bucureşti), 1940.
Cuvântul Studenţesc (Organ oficial al Uniunii Naţionale a Studenţilor Creştini Români). Număr extraordinar din ianuarie-februarie 1937.
Europe Nouvelle (L') (Paris). 1934, 1938.
Gând Românesc (Cluj, Revistă lunară de cultură editată de societatea „Astra"), 1934-1937.
Gândirea, 1926-1932; 1937-1940.
Illustration (L') (Paris); 1938-1940.
Lumea Nouă (Bucureşti), 1940-1942.
Menorah (Paris), 1928.
Moment (Le) (Bucureşti), 1939–1940.
Nation Roumaine (La) (Bucureşti, Organ internaţional al Partidului Naţional Ţărănist), 1928-1930.
Neamul Românesc (Bucureşti), 1910, 1932, 1937–39,
Neamul Românesc pentru Popor (Vălenii-de-Munte). Număr extraordinar, 16 iulie 1934.
Porunca Vremii (Bucureşti), 1942.
Revue des Deux Mondes (Paris), 1928 y 1938.
Revue de Paris (Paris), 1938.
România (Bucureşti, Organ al Frontului Renaşterii Naţionale), 1940.
Sămănătorul (Bucureşti), 1906–1909.
Universul (Bucureşti), 1937.
Vértice (Organo de FET-Jons), 1939.
Vremea (Bucureşti), 1936.

Presa românească din exil

(Imensa varietate a presei româneşti din exil, nu numai cu tematică politică, ci şi culturală, ar putea constitui subiectul unei teze de doctorat. În această lucrare am recurs doar la anumite articole şi numere disparate, avînd drept obiectiv mai mult să identificăm anumite tendinţe decît să obţinem informaţii documentare concrete.)

Annales franco-roumaines (Rosny-sous-Bois, Paris. Revistă condusă de G. Beza; cercurile naţional ţărăneşti).
Azi spre Mâine (Organ al Consiliului Naţional Român — Secţia pentru Europa centrală şi de nord, Freiburg i. Br., Germania Federală).

Buletin informativ pentru legionari (Bergham-Baviera. Antisimistas).
Carpații (Organ legionar pro-simist, Madrid).
Curierul (organ al Congresului Național Româno-American Sta. Clara, CA, USA).
Cuvântul Românesc (Organ legionar; Germania Federală).
Dreptatea (Organ independent al românilor din America apropiați de țărăniști; New York).
Fara Armânească (Organ al diasporei aromâne din Paris).
Frandzâ Vlahâ (Organ al diasporei aromâne din Statele Unite).
Glasul Patriei (Organ de propagandă al R.S.R., editat în Berlinul de Est).
Perspective (Organ al misiunii catolice române în München).
Stindardul (Editat de I. V. Emilian Fürstenfeldbruck. R. F. G.).
Vatra (Organ legionar antisemit, Freiburg i. Br.).

ENCICLOPEDII ȘI COLECȚII STATISTICE

Enciclopedia Cugetarea. Material românesc, oameni și înfăptuiri, Cugetarea — Georgescu Delafras, București. (1940).
Enciclopedia Judaica, The Macmillan Company, Ierusalim.
Enciclopedia României, 4 vol. Impr. Națională, București, 1936-1943.
HAKEILLOT, Pinkas (Ed.) *Encyclopaedia of Jewish Comunities. Selected Excerpts.* Yad Vashem Martyr's and Heroe's Remembrance Authority. Ierusalim, 1963.
INSTITUTUL DE STATISTICĂ GENERALĂ A STATULUI, *Statistica prețului și a costului vieții pentru 1934*, Imprimeria Națională, București, 1935.
MITCHELL, B. R., *European Historical Statistics, 1750-1970*, Londra, 1975.
Monitorul Oficial (cu liste electorale). Nr. 173 (20 Iulie 1932; Nr. 131 (10 Iunie 1931); Nr. 300 (20 Decembrie 1933); Nr. 301 (30 Decembrie 1937).
RECESĂMÎNTUL *general al populației României. Din 29 Decembrie 1930.* Publicat de Dr. Sabin Manuila. Vol. I: sex, stare civilă, grupe de vîrstă, gospodării, infirmitășii, populația flotantă. Ed. Institutului Central de Statistică, București, 1938.
SINGER, Isidore (Ed.) *The Jewish Encyclopedia*, Funk & Wagnalls Co., New York și Londra, 1905.

SURSE BIBLIOGRAFICE

Referitor la Garda de Fier, extrema dreaptă și antisemitism

AGRIGOROAIEI, Ion, „Împotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919-1920)", extras din *Cercetări istorice* (Serie nouă), VIII, Iași, 1977.
— „Noi rezultate în analiza critică a fascismului din România", extras din: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol*, IX, Iași, 1972.
AL PASSO *con l'Arcangelo. Ritmi legionari*, Parma, 1982.
AMBRI, Mariano, *I falsi fascismi. Ungheria, Jugoslavia, Romania, 1919-1945*, Roma, 1980.
ANTONESCU, Generale Ion, *Per la realizzazione della Romania Legionaria. Proclamazioni, discorsi, avviamenti*, Imprimeria Națională, „Zidire Nouă", nr. 1, București, 1940.

ARMON, T., „Antisemitismul legionarilor ca factor turbulent în relațiile cu fascismul italian", în: *Toladot*, nr. 2, Mai-Iulie, 1972; pp. 24-30.
— „Fascismo italiano e Guardia di Fierro", în: *Storia Contemporanea*, III, nr. 3 septembrie 1972, pp. 505-549.
— „Fascismul italian și Garda de Fier", în: *Toladot*, nr. 1 ianuarie–martie, 1972; pp. 13-16.
— „Fra tradizione e rinnovamento. Su alcuni aspetti dell'antisemitismo della Guardia di ferro", în: *Storia Contemporanea*, XI, nr. 1 februarie, 1980; pp. 5-28.
— „La Guardia di Ferro", în: *Storia Contemporanea*, VII, nr. 3 septembrie, 1976; pp. 507-544.
— „Influența lui Charles Maurras asupra antisemitismului din România", în: *Toladot*, nr. 11, noiembrie, 1975 pp. 41-42.
— „Pe marginea tabloului lui N. Grigorescu *Evreul cu gîsca*, în: *Toladot*, nr. 14 octombrie 1976, pp. 2–10.
ARNAUTU, Nicolae *Amintiri. Contribuții la Istoria Mișcării Legionare*, vol. I; Ed. Cuget Românesc, Buenos Aires, 1974.
BANEA, Ion *Căpitanul*, Colecția „Omul Nou" (München), 1951.
— *Rînduri către generația noastră*, Colecția „Omul Nou" (München), f.a.
BARACCHITUA, Lorenzo, *La Guardia di Ferro*, Goliardia Fascista, Florența, 1938.
BANYAI, L., „Présences hongroises dans le mouvement antifasciste de Roumanie", în: *Revue Roumaine d'Histoire*, (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 457-466.
BARBU, Zeev, „Psycho-Historical and Sociological Perspectives on the Iron Guard, the Fascist Movement of Romania", pp. 379-394 în: LARSEN, S. Ugelvik, HAGTVET, B., y MYKLEBUST, J. P., (Eds.), *Who Were the Fascists. Social Roots of European Fascists, Oslo, 1980.*
— „Rumania", în: WOLF, S. J. (Ed.), *El fascismo europeo*, Mexico, 1970; pp 144-162.
(BARBUL, Gheorghe), *Memorial Antonescu*, tome I: „Le III Homme de l'Axe", Paris, 1950.
BARDECHE, Maurice; DUPRAT, François; SOLCHAGA, François; GUIRAUD, Paul; UNSTAD, Lyder L, *I fascismi sconosciuti*, Milano, 1969.
BARUCH, Beno, „Rezistență și auto-apărare în Iașul lui A. C. Cuza și Cornel Codreanu", în: *Toladot*, nr. 9 martie 1975, pp. 22-24.
BATALLI, Nina, „Plastică", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 291-293.
BERNEA, Ernest, *Cartea căpitanilor*, Colecția „Omul Nou" (München), 1952.
— *Gânduri către Țară Nouă*, Serviciul Propagandei Legionare, „Bucovina", I. E. Toroțiu, București, 1940.
— *Mărturisiri pentru un Om Nou*, Colecția „Omul Nou", (München), 1953.
— *Stil legionar*, Colecția „Omul Nou", (München), 1953.
BEZA, George, *Mission de guerre au service de la cause alliée*. (*La Roumanie dans la tourmente de la Seconde Guerre Mondiale*), Eds. Laumond, Paris, 1977.
BLAGA, Lucian, *Spiritualități creștine*, Frăția Ortodoxă, Wiesbaden, 1959.
BODEA, Gheorghe, „Aspects de la lutte antifasciste et antirévisioniste de Roumanie entre les années 1934-1937", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2-3, aprilie-sepembrie, 1980, pp. 431-456.

BORESJSZA, Jerzy W. *Il fascismo e l'Europa Orientale. Dalla propaganda all'agrresione*, Roma-Bari, 1981.
BRADESCO Faust, *La Garde de Fer et le terrorisme*, Ed. Carpaţii, (Traian Popescu), Madrid, 1979.
— *Le mid. Unité de base du Mouvement Légionaire*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1973.
— *Mişcarea Legionară şi spiritul religios*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia, nr. 3, Madrid, 1974.
BRADESCO, Faust, *Les trois épreuves légionnaires. Elements de doctrine*, Ed. Promethée, Paris, 1972.
— *Mişcarea Legionară şi libertatea*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 10, Madrid, 1980.
— *Omul legionar şi „Omul Nou"*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 7, Madrid, 1977.
— *Problema egalităţii în Mişcarea Legionară*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 14, Madrid, 1979.
— *Tineretul şi Mişcarea Legionară*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 2, Madrid, 1974.
BRĂILEANU, Traian, „Doctrina legionară şi ştiinţa socială" în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 95-97.
CÎNTECE *legionare*, colecţia Europa, München, s.a.
CARATANASE, „*Biblioteca Ion...*, Nr. 1. Dosarul trădării Horia Sima, dihania întunerecului de M. Calciu", Ed. Blestem, Sydney, Australia.
CARP, Matatias, *Cartea Neagră a suferinţelor evreilor din România, 1940-1944*, vol. I: „Legionarii şi rebeliunea", Bucureşti, 1946.
CARSTEN, Francis L., „Antisemitismo y anticomunismo: la Guardia de Hierro", în: *La ascensión del fascismo*, Barcelona, 1971.
CAZUL *Iorga-Madgearu*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1961.
(CENTRUL DE STUDII ŞI DOCUMENTARE AL MIŞCĂRII LEGIONARE), *Semicentenarul Mişcării Legionare. Legiunea în imagini (1927-1977)*, Ed. Mişcării Legionare, Madrid, 1977.
CIFUENTES, Sergio, *Lecciones indelebles*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1964.
CIUNTU, Chirilă, *Din Bucovina pe Oder. Amintirile unui legionar*, Ed. Dacia, Rio de Janeiro - Madrid, 1967.
CODREANU, Corneliu Zelea, *Circolari e manifesti*, Parma, 1980.
— *Însemnări de la Jilava*, Colecţia „Omul Nou", München, 1951.
— *Pentru legionari*, Editura „Totul pentru Ţară", „Bucovina" I. E. Toronţiu, Bucureşti, 1937.
— *Însemnări*, Ed. Pamântul Strămoşesc, 1963.
— *Cărticica şefului de cuib*, Colecţia „Omul Nou", ed. a 3-a, München, 1968.
COMAN, Vasile, *Istoria apariţiei şi dezvoltării cîntecului legionar* (Copie originală dactilografiată de autor), Bremen, 1981.
CORNELIU Codreanu, *Prezent*, Colecţia Dacoromania, Madrid, 1966.
CORNELIU Zelea Codreanu, *Rumäniens Erneurer*. (Die Emeuerungsbewegung Lettlands, der Kampfbund *Perkonkrusts*), Zurich, Nationaler Front-Verlag, 1938.
COSMOVICI, Horia H, *La Romania Legionaria e l'Asse*, s.e. 1940.
— *Statul şi elita legionară*, Colecţia „Omul Nou", (München), 1953.
COSTEA, Gheorghe, *Viaţă de muşchetar*, Colecţia „Omul Nou", München, 1952.

CRAINIC, Nichifor, *Germania și Italia în scrisul meu dela 1932 încoace*, (Vol. I: Lupta pentru spiritul nou), Ed. Cugetarea, București, 1941.
— *Programul statului etnocratic*, Tipografia ziarului „*Universul*", f.d., f.a.
CULICA, Gheorghe, „cele patru inovații ale gîndirii legionare așa cum apar în lumina cercetărilor de astăzi". (Articol manuscris fotocopiat), Paris, f.a.
— „Situația gîndirii legionare față de marile poziții filozofice" (Articol manuscris fotocopiat cu note originale ale autorului), Paris, f.a.
CUTREMURUL în cifre, în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 193-196.
CUZA, A.C., *Naționalitatea în artă. Principii, fapte, concluzii*, Ed. Minerva, București, 1908.
CUZA, Gheorghe, *Banul și pămîntul. Discurs ținut în ședința Camerei din 4 Octomvrie 1932 la Legea Conversiunii Datoriilor Agricole*, Imprimeria Centrală, București, 1932.
CHIRNOAGĂ, Platon, *Un chapitre d'histoire roumaine (1940-1945)*, Grafica Ed. NAP S/A; Colecc. Dacia (nr. 1). Rio de Janeiro, 1962.
DANUVIUS, „Codreanu e il legionarisimo romeno", în: *Nuova Antologia*, Roma, Anul 73, fasc. 1581, 1 februarie 1938 — XVI. pp. 318-327.
DAVID, Louise, și MARII, Ion, *A Grenoble sur les traces du Capitaine*, Ed. Dacia Madrid, 1971.
„DOSARUL Mircea Eliade", în: *Toladot*, nr. 1, ianuarie-martie 1972, pp. 21-27.
DRAGAN, Constantino, *Il corporativismo romeno. Cenni sulla dottrina legionara*, extras din revista *Conquiste d'Impero*, nr. 3-4 29 nov. 1940. Stamperia Romana, Roma, 1940.
EASTERMAN, A. L., *King Carol, Hitler and Lupescu*, London, 1942.
EICHMANN, Adolf, *Yo, Adolf Eichmann*, Barcelona, 1980.
ELIADE, Mircea, *Salazar și revoluția în Portugalia*, Ed. Muncă și Lumină, 1942.
ENESCU, Mihail F., „Două aniversări tragice", în: *Vatra* (Freiburg i. Br.), XXVIII, nr. 148, oct.-dec. 1978; pp. 1-7.
— „Memoria lui Constantin Stere", în *Cuvântul Românesc*, ianuarie 1981; p. 8.
(ENESCU, Mihail), *Poziția politică a Gărzii de Fier pe plan intern și extern* (Documente nr. 1), Ed. Carpații, (Traian Popescu), Madrid, 1980.
ESCOLAR, Tomas, și NIETO, Jesús, *Vida y doctrina de Corneliu Codreanu*, Madrid, (1941).
EVOLA, Julius, „Incontro e ricordo di Codreanu", în: *Codreanu e la Guardia di Ferro*. A cura de Carlo Sburlati. Giovanni Volpe Ed., „L'Architrave", vol. IX, Roma, 1977; pp. 70-87.
FĂTU, Mihai și SPĂLĂȚELU, Ion, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*, ed. Politică, București, 1971.
GÂRCINEANU, Victor Puiu, *Din lumea legionară*, Colecția „Omul Nou", (München), 1951.
GĂVĂNESCU, Ion, „Etica legionară", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 73-76.
GUIRAUD, Paul, *Codreanu et la Garda de Fer*, Ed. por Traian Golea, Colecția Dacia, München, s.a.
HEINEN, Armin, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*. Südosteuropäische Arbeiten, München, 1986.

HERNAN-BASTIDA, *Rumania. De la Guardia de Hierro a la Guardia Roja*, Barcelona, 1945.
HERSENI, Traian, *Mişcarea legionară şi muncitorimea*, Bucureşti, 1940.
HILLGRUBER, Andreas, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die Deutsch-Rumänuschen Beziehungen, 1938-1944*, Weisbaden, 1954.
IGNAT, Petru, şi MATEI, Gheorghe, „Asasinarea lui Armand Călinescu", în:*Magazin Istoric*, nr. 7 (Anul I), octombrie 1967, pp. 71-76.
ION *Moţa şi Vasile Marin. 25 de ani dela moarte*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1963.
IONESCU, Nae, *Fenomenul legionar*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde nr. 17, Roma, 1963.
— *Roza vânturilor, 1926-1933*, Colec. „Omul Nou", München, 1973.
IONESCU, Virgil, *Memorii. 1. — Pe drumul crucilor căzute; 2. — Calvarul*. În: *Pământul Strămoşesc*, (serie nouă — Buenos Aires), nr. 5, 1979.
IONIŢĂ, Gh. I., „Antifascismul consecvent şi de masă al poporului român", în: *Revista de Istorie*, nr. 7, tomul 28, 1975; pp. 987-1019.
ISTRATE, Gh. *Frăţia de cruce*, Colecţia „Omul Nou", (München), 1952.
ISTRATE, N., „Noua situaţie a României în lumina cifrelor", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941; pp. 99-106.
KARETKI, Aurel şi COVACI, Maria, *Zile însîngerate la Iaşi (28-30 Iunie, 1941)*, Bucureşti, 1978.
LACKÓ, Miklos, *Le fascisme — Les fascismes en Europe Centrale-Orientale*, raport al autorului la al XIII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice, Moscova, 16-23 august 1970. Ed. Naouka, Moscú, 1970.
LAQUER, W., şi MOSSE, George L., (Eds.), *International Fascism, 1920-1945*, New York, 1966.
LEON, G.N., *La nationalisation de la vie économique*. Tipografia Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice, „Dacia Traiana", Bucureşti, 1942.
LONGCHAMP, Jean-Paul de, *La Garde de Fer, ou l'histoire d'une bande d'assassins*, (SEFA, Paris, 1975).
MACRIN, George, „Două luni cu Căpitanul în tabăra Rarău", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941; pp. 207-215.
MÂNZATU, Ion, „Gînduri muzicale", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie de 1941; pp. 284-285.
MARIN, Vasile, *Fascismul. Organizarea constituţională a statului corporativ italian*, Imprimeria Centrală Bucureşti, 1932.
MĂRTURII *despre Legiune*, Ed. Dacia, Rio de Janeiro, 1967.
(MIHĂILESCU, Virgil), *Cronologie legionară*, Colecţia „Omul Nou", (München), 1953.
MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI, *Movimenti Fascisti Esteri*, Roma, 1969.
MOŢA, *Marin. Răscumpărarea...*, Colecţia „Omul Nou", (München), 1952.
MOŢA şi MARIN. *Majadahonda. 13 Ianuarie 1980 — 13 Ianuarie 1981*, Ed. Carpaţii, Documente nr. 2, Madrid, 1981.
MOŢA, Ionel, *Cranii de lemn*, Ed. Mişcării Legionare, Bucureşti, 1940.
— *Corespondenţa cu „Serviciul Mondial", 1934-1936*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde nr. 10, Roma, 1954.
MOŢA, Ionel, *Liga Naţiunilor. Idealul, viciile şi primejdia ei. Conferinţă ţinută la Cercul de Studii al Centrului Studenţesc Bucureşti în ziua de 15 Decembrie 1929*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Bica", 1930.
MOTZA şi MARIN, *Caídos por Dios y por España*, Barcelona, 1978.

MURĂRAŞU, D., *Naţionalismul lui Eminescu*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1952.
NAGY-TALAVERA, Nicholas, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Press, Standford University, California, 1970.
NEAGOE, Stelian, *Triumful raţiunii împotriva violenţei (Viaţa universitară ieşană interbelică)*, Iaşi, 1977.
— *Viaţa universitară clujeană interbelică (Triumful raţiunii împotriva violenţei)*, Cluj-Napoca, 1980.
NEDELESCU, Ion I. (Redactor), *Legislaţia Statului român legionar. Legi, Decrete-Legi, Comunicate, Deciziuni*, 5 vol. Ed. Ziarului *Universul*, Bucureşti, 1940.
NISTOR, Av. M., „10 Decembrie 1922 la Iaşi", în: *Toladot*, nr. 9 martie 1975, pp. 25-26.
PALAGHIŢĂ, Preot Ştefan, *Garda de Fier. Spre reînvierea României*, vol. I. Ed. Autorului, Buenos Aires, 1951.
PANINI-FINOTTI, Alfonso, *Da Codreanu a Antonescu. Romania di ieri e di oggi*, Ed. L'Albero, Verona, 1941.
PAPANACE, Constantin, *Despre Căpitan, Nicadori şi Decemviri (Crâmpei de amintiri)*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde, nr. 18, Roma, 1963.
— *Destinul unei generaţii. (Geneza şi urmările lui 10 Decembrie 1922)*, Ed. Armatolii. Biblioteca Verde nr. 5, Roma, 1952.
— *Evoluţia Mişcării Legionare după arestarea şi asasinarea Căpitanului. Cazul Horia Sima.* Extras din: *Pămîntul Strămoşesc*, vol. 4, 1977. Biblioteca Verde nr. 25, Ed. Armatolii, Roma, 1977.
— *Martiri legionari*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde nr. 8, Roma, 1952.
— *Mihail Eminescu, un mare precursor al legionarismului românesc*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde nr. 4, Roma, 1951.
— *L'origine et la conscience nationale des Aroumains (Le terreur grecque en Macédonie)*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde nr. 12, Roma, 1955.
— *La persecution des minorités Aroumaines (Valaques) dans les pays balcaniques. Le problème macédonien*, Ed. Armatolii, Biblioteca Verde, nr. 12, Roma, 1951.
— Sur la minorité Aroumaine (Macedo-Roumaine) dans les pays balkaniques, extras din: *Buletinul Bibliotecii Romane*, vol. I (V), Serie nouă, 1967/68. Biblioteca Română Freiburg i. Br., 1968.
— „Căpitanul şi macedo-românii", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 225-228.
PAULESCU, Dr. N. C., *Fiziologie filozofică. Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Franc-Masoneria*, Bucureşti, 1913. Reed. de: Rumänische Studien — Traian Golea, München, 1971.
PE MARGINEA *prăpastiei. 21-23 Ianuarie 1941*, 2 vol. Bucureşti, 1942.
POLIHRONIADE, Mihail, *Tineretul şi politica externă*, Colecţia „Omul Nou", München, 1952.
POPESCU, Traian, *Testimonios para los legionarios de mañana*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 8, Madrid, 1977.
— *Mărturii pentru legionarii de mîine* (II). Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 13, Madrid, 1978.
POPESCU-PUŢURI, Ion şi alţii, *La Roumanie pendant la Deuxième Guerre Mondiale*, Bucureşti, 1964.

POPOVICI, dr. Alexandru; CLAUDIAN, dr. Ioan, „Problema sănătăţii în Statul Legionar", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 251-256.
POSTEUCĂ, Vasile, „Revoluţia permanentă", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 287-290.
PROCESUL *marii trădări naţionale. Stenograma desbaterilor dela Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1946.
REICHMAN-SOMUZ, I., „Înainte şi după începerea agitaţiilor studenţeşti din România", în: *Toladot*, nr. 10 iulie 1975.
RICMAN, Ştefan, „Cooperaţia şi Mişcarea Legionară", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 273-279.
ROGGER, Hans, şi WEBER, Eugen, *La derecha europea*, Barcelona, 1972.
„ROMÂNIA în faţa problemelor economiei actuale", în: *Almanahul Cuvântul*, decembrie 1941, pp. 319-120.
RONNETT, Alex. E., *Romanian Nationalism: The Legionary Movement*, Chicago, Loyola University Press, 1974.
ROŞCA, Nicolae, *Corneliu Zelea Codreanu în lupta anticomunistă a Poporului Român*, Ed. Carpaţii, Biblioteca de Documentare Dacia nr. 12, Madrid, 1978.
ROSENZWEIG, Dr. D, „Antisemitismul dinastiei Hohenzollern din România", în: *Toladot*, nr. 10, iulie 1975.
SABETAY, S., „Procesul Codreanu la Turnu Severin", în: *Toladot*, nr. 9, martie 1975.
ŞAFRAN, Rabin Dr. David, *Cronica rebeliunii Legionare — Amintiri care ard*, Hasefer, Tel Aviv, 1967.
ŞANDRU, D.; SAIZU, I, „Contribuţii la cunoaşterea stării de spirit în armata română în anii dictaturii militaro-fasciste", extras din: *Cercetări istorice*, Iaşi, 1971.
SAVU, Al. Gh., „Armand Călinescu contra Gărzii de Fier", în: *Magazin Istoric*, nr. 7 (Anul I), octombrie 1967, pp. 61-70.
SBURLATI, Carlo, *Codreanu, el Capitán*, Eds. Acervo, Barcelona (1970).
ŞEICARU, Pamfil, *Un junimist antisemit: A. C. Cuza*, Ed. Carpaţii, Madrid, 1956.
SHAFIR, Michael, „The Men of the Archangel Revisted: Anti-Semitic Formation among Communist Romania's Intellectuals", în: *Studies in Comparative Communism*, vol. 16, nr. 3, (Autumn 1983), pp. 223-224.
SHAPIRO, Paul A. „Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, December 1937 — February 1938", în: *Canadian-American Slavic Studies*, VIII, 1 (Spring 1974), pp. 45-88.
SIMA, Horia, *Cazul Iorga-Madgearu*, Madrid, 1961.
— *Doctrina legionară*, Madrid, 1980.
— *Dos movimientos nacionales. José Antonio Primo de Rivera y Corneliu Codreanu*, Ed. Europa, Madrid, 1960.
— *Era libertăţii. Statul Naţional-Legionar*, 2 vol. Ed. Mişcării Legionare, Madrid, 1982 şi 1986.
— *Histoire du Mouvement Légionnaire*, Ed. Dacia, Rio de Janeiro, (1972).
— „I rapporti romeno-ungheresi. Il discorso pronunziato alle 9 ottobro 1940 a Braşov da..."; Bucureşti, *Studii şi Documente Româneşti*, Seria B, nr. 1, 1940.
SIMION, A, *Regimul politic din România în perioada Septembrie 1940 — Ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976.

SOCOR. E.M. *Plagiatul Dlui. A. C. Cuza*, Bucureşti, 1923.
STĂNICEL, Stelian, *Lângă Căpitan*, Buenos Aires, 1978.
STURDZA, Mihail, *El suicidio de Europa*, Barcelona, 1970.
THARAUD, Jêrome şi Jean, *L'Envoyé de l'Archange*, Paris, 1939.
TOLESCU, Ion, *Dacorromanismo*, CSIC, Madrid, 1967.
USCATESCU, George, *Némesis y libertad*, Madrid, 1968.
VAGO, Béla, *The Shadow of the Swastika. The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936-1939*, Institute for Jewish Affairs Publish., Saxon House, London, 1975.
VERCA, Filon, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă, 1944-1948*, Ed. Carpaţii, Traian Popescu, Madrid, 1987.
WALDECK, R.G., *Athénée Palace, Bucharest. Hitler's „New Order" comes to Rumania*, London, 1943.
WATTS, Larry, *În serviciul Mareşalului*, 2 vol., Ion Dumitru Verlag, München, 1985.
WEBER, Eugen, „The Men of the Archangel", în: LAQUEUR, Walter, şi MOSSE, George L., (Eds.), *Internatinal Fascism, 1920-1945*, New York, 1966.
— „Rumania", în: ROGGER, Hans, şi WEBER, Eugen, *La derecha europea*, Barcelona, 1972; pp. 369-428.
— *Varieties of Fascism. Doctrines of Revolution in the Twentieth Century*, New Jersey, 1946.

Istoria contemporană a României

Titluri consultate care sînt în directă legătură cu această lucrare

ADĂNILOAIE, N., şi FOTINO, C, Forme de luptă folosite de ţărănime în răscoala de la 1907, extras din nr. 2 de *Studii*, anul XI, 1978.
AGÂRBICEANU, Ion, *Preotul şi familia preoţească. Rostul lor etnic în satul românesc*. Ed. Subsecţiei Eugenice şi Biopolitice a *Astrei* şi a Institutului de Igienă şi Biopolitică al Universităţii Cluj — Sibiu. Sibiu, 1942.
AGRIGOROAIEI, Ion, *Observaţii privind programul Partidului Naţional Liberal din perioada 1918-1921*, extras din *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (serie nouă). Secţiunea III — Istorie. Tomul XVI, Anul 1970, fasc. 1.
— Problema reformelor agrară şi electorală din România între anii 1916 şi 1918, extras din *Cercetări Istorice*, Iaşi, 1975.
ARCHIVES SECRÈTES (Les), *de la Wilhelmstrasse*, 3 vol. Paris, 1950-1951.
ARGETOIANU, Constantin, „Memorii" (fragmente) în: *Magazin Istoric* nr. 1 (Anul I), aprilie 1967, pp. 62-69; 2 (Anul I), mai 1967, pp. 66-76; 4 (Anul I), iulie 1967, pp. 74-84; 5 (Anul I), august 1967, pp. 71-79; 6 (Anul I), sept. 1967, pp. 66-73; 7 (Anul I), octombrie 1967, pp. 79-87; 8 (Anul I), nov. 1967, pp. 74-81; 9 (Anul I), dec. 1967, pp. 78-87; 1 (10) (Anul II), ian. 1968, pp. 61-71; 2 (11) (Anul II), feb. 1967, pp. 76-86; 3 (12) (Anul II), martie 1968, pp. 70-80.
AXENCIUC, Victor, „Le capital étranger et national dans le Sud-Est de l'Europe dans la période de l'entre-deux-guerres". În: *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucureşti), nr. 2-3, aprilie-septembrie 1980, pp. 215-227.

AXENFELD, Arthur, „Prigoanele economice contra evreilor din România între cele două războaie mondiale". În: *Toladot*, nr. 9, martie 1975; 11 noiembrie 1975.
BAR-AVI, Israel, „La centenarul emigrărilor din România". În: *Caiet pentru Literatură şi Istoriografie*, (Ierusalim) ianuarie-martie, 1971, nr. 38, pp. 5-6.
BARCAN , Monica, şi MILLITZ, Adalbert, *Naţionalitatea Germană din România*, Bucureşti, 1977.
BIBESCU, Martha, *Jurnal politic (1939-1941)*, Bucureşti, 1979.
BITOLEANU, Ion, *Din istoria României moderne, 1922-1926*, Bucureşti, 1981.
BLEICHER, A.D., „De ce a pornit răscoala din 1907 la Flămînzi? Cearta dintre doi arendaşi evrei", în: *Toladot*, nr. 12-13, mai, 1976, pp. 23-24.
— „Evocări", în: *Toladot*, nr. 14, octombrie, 1976, pp. 12-14.
— „Istoria unei familii evreieşti din România. Arborele genealogic al neamului Bleicher", în: *Toladot*, nr. 11, Noiembrie 1975, pp. 20-22.
BOBANGO, Gerald J, *The Emergence of the Romanian National Estate*, Columbia Univ., New York, 1979.
BOERESCU, B., *Discours prononcé par M... dans la Séance de la Chambre des Deputés du 1er octobre 1879*, Bucureşti, 1879.
BOLITHO, Hector, *Roumania under King Carol*, London, 1939.
BOZGA, Vasile, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Bucureşti, 1975.
BRĂNIŞTEANU, B., „A jucat Elena Lupescu vreun rol politic? (Fragmente din *Memorii*)", în: *Toladot*, nr. 12-13, anul 5, mai 1976, pp. 34-37.
BUREAU D'ÉTUDES DE LA BANQUE MARMOROSCH, BLANK & CIE., *Les forces économiques de la Roumanie en 1929*, At. Graph. Cultura Naţională, Bucureşti, f.a.
BURY, J.P.T., „Las nacionalidades y el mundo moderno", în: *Historia del mundo moderno*, vol. X, cap. IX, pp. 157-180, Cambridge University Press, Barcelona, 1971.
CĂLINESCU, Ar. M., *Noul Regim (cuvântări), 1938-1939*, Bucureşti, 1939.
— *La Roumanie nouvelle. Résultats d'une révolution royale et nationale*, Bucureşti, 1939.
CAPIDAN, T.H., *Les Macédo-Roumains. Etnographie, Histoire, Langue*, Bucureşti, 1943.
CĂRĂBIŞ, Vasile, „Partizani români în Primul Război Mondial. Mai 1917 în codrii Mehedinţului", în: *Magazin Istoric*, Anul XI, nr. 7 (124), iulie, 1977, pp. 20-21.
CASTELLAN, Georges, „El socialismo en los Balcanes y Polonia", în: DROZ, G., *Historia general del socialismo*, vol. III (Barcelona, 1982), pp. 312-319.
— „The Germans of Rumania", în: *Journal of Contemporany History*, vol. VI, nr. 1, 1971, pp. 52-75.
CEAUŞESCU, Ilie, „Le rôle de l'Armée dans l'Histoire du peuple roumain. Son impact sur les facteurs politique, social et culturel en Roumanie et sur le relations avec d'autres pays (XXe siècle)", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucureşti), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 371-388.
CLARK, Charles Upson, *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*, New York, 1927.
COMITÉ POUR LA LIBÉRATION DE LA BESSARABIE, *Mémoire sur la situation de la Bessarabie*, (Impr. Lahure, Paris, f.a.).

CONSTANTINESCU, Ion, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera deputaților (1919-1939)*, București, 1973.
CRAWLEY, C.W, „El Oriente Próximo y el Imperio Otomano", în: *Historia del Mundo Moderno*, Vol. IX, cap. XIX, pp. 358-375, Cambridge University Press, Barcelona, 1971.
CRETZIANU, Alexandre, *The Lost Opportunity*, London, 1957.
CRISTEA, Gheorghe, „L'expansion économique austro-hongroise en Roumanie et la réaction de la bourgeoisie autochtone (1886-1891)", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 313-332.
CHIROT, Daniel, „A Romanian Prelude to Contemporary Debates about Development", în: *Review*, II, 1 (Summer 1978), pp. 115-123.
DASCĂLU, Nicolae, „Le régime de la presse de Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 389-413.
— „Le statut des nationalités cohabitantes depuis le parachèvement de l'unité d'Etat des Roumains (1918) jusqu'au second Diktat de Vienne (1940)", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 4, octombrie-noiembrie 1978, pp. 709-727.
DEACONU, OSIAC și PETRESCU (Ed.), *Documente privind problema țărănească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XX-lea*, vol. II (1911-1920), Craiova, 1970.
DIAZ DEL MORAL, Juan, *Las reformas agrarias europeas de la posguerra, 1919-1929*, Ed. Revista de Derecho Privado, Madrid, 1967.
DOCUMENTE *privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, vol. I, București, 1977.
DUCA, Ion G., *Amintiri politice*, 3 vol., München, 1981-82.
— „Doctrina liberală", Institutul Social Român. Extras din volumul: *Doctrinele partidelor politice*, Cultura Națională, f.a.
DURANDIN, Catherine, „Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XX^e siècle aux années 1930", în: *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, vol. XXVI, ianuarie-martie, 1979, pp. 144-155.
EIDELBERG, Philip Gabriel, *The Great Rumanian Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, 1974.
ELIADE, Mircea, *Los rumanos. Breviario historico*, Madrid, 1943.
EVOCĂRI „Comportarea unui arendaș evreu", în: *Toladot*, nr. 14, octombrie, 1976, pp. 2-10.
FEKKET, Șofron S, *Istoria Uniunii și Ligii societăților românești din America (4 Iulie 1906 – 4 Iulie 1956)*, Tipografia Ziarului *America*, Cleveland, Ohio, 1956.
FISCHER-GALAȚI, Stephen, „Peasantism in Interwar Eastern Europe", în: *Balkan Studies* (Salonic), vol. 8, nr. 1, 1967.
FODOR, M.W., *South of Hitler*, London, 1938.
FRANÇAIS (Les) *et la Roumanie*. Textes Choisis. (Imprimeria Națională), București, 1938.
FRENKEL, Eliezer, „Figuri de evrei în literatura română. În amintirea lui Șlomo Bickel", în: *Toladot*, nr. 17, septembrie, 1977, pp. 14-18.
FRUNZĂ, Victor, *Istoria Partidului Comunist Român*, 2 vols.; Arhus (Danemark), 1984.

GAFENCU, Grigore, *Guerra en el Este. Sus preliminares. Del acuerdo de Moscú (21 de agosto de 1939), a las hostilidades con Rusia (22 de junio de 1941)*. 2 vol., Madrid, 1945.
GALITZI, Christine Avghi, Ph. D., *A Study of Assimillation Among the Roumanians of the United States*, Columbia University Press, New York, 1929.
GASTER, Dr. M., *Literatura populară română*, IG Haimann, Librar-Editor, București, 1883.
GLUEK, Haim, „Conflict social în comunitatea evreească din Bacău", în: *Toladot*, nr. 14, octombrie 1976, pp. 11-12.
GOVORA, N.S., *Relațiile Româno-Ruse*, 2 vol.; Madrid, 1981.
GRANADOS, Mariano, *La reforma agraria en Europa y el proyecto español*, Ed. Castro, Madrid, 1932.
HAGEN, Walter, *El frente secreto. (La Gestapo sobre Europa)*, Madrid, 1951.
HEINIC, Irina, „Obștea evreiască din Iași la începutul secolului al XIX-lea", în: *Caiet pentru literatură și istoriografie*, nr. 38, ian.-martie, 1971, pp. 15-16.
HERTZ, Fredrick, *The Economic Problems of the Danubian States*, London, 1947.
HUREZEANU, Damian, „La pensée sociale progressiste de Roumanie et ses relations avec la pensée progressiste de Russie" (Quelques considérations concernant la seconde moitié du XIX^{e} siècle), în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2, 1979, pp. 329-351.
— „Théories et pratiques des réformes agraires dans le Sud-Est européen *à* l'époque moderne", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 191-213.
HUTTON, Graham, *Les nouveaux destins du Danube. Où va l'Europe?*, Paris, 1939.
IANCU, Carol, „Adolphe Crémieux, l'Alliance Israélite Universelle et les Juifs de Roumanie au debut du regne de Carol Hohenzollern Sigmaringen", în: *Revue des Études Juives*, CXXXIII (3-4), 1974, pp. 481-502.
— *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Université de Provence, 1978.
IANCU, Carol, „Les Juifs en Roumanie: de l'indépendence *à* l'émancipation", în: *Histoire*, nr. 6, Noiembrie, 1978, pp. 84-86.
IONESCU, Mihail E., „The People's War in the History of the Roumanians", în: *Revue Roumaine d'Histoire*, (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 585-587.
IORDACHE, Anastasie, „La déclaration de neutralité de la Roumanie au commencement de la Première Guerre Mondiale", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 1, 1974, pp. 131-135.
IORGA, Nicolae, „Doctrina naționalistă". Conferință ținută la Fundația Universitară Carol I în ziua de 10 Decemvrie 1922. Institutul Social Român. Extras din volumul: *Doctrinele partidelor politice*, Cultura națională, f.a.
— „Francmasoni și Conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea", în: *Memoriile Secțiunii Istorice*, Academia Română, Seria a III-a, vol. VIII, 1927-1928 (pp. 301-304), Ședința de la 3 februarie 1928.
IOSA, Mircea, și LUNGU, Traian, *Viața politică în România, 1899-1910*, București, 1977.

JACKSON, George D. jr., *Comintern and Peasant in Eastern Europe, 1919-1930*, Columbia University Press, New York & London, 1966.
JOWITT, Kenneth (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940*, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.
JURCA, Nicolae, „Le mouvement socialiste et social-démocrate dans la vie politique de la Roumanie (1934-1944)", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), aprilie-septembrie, 1980, pp. 415-429.
KARA, I, „Organizarea internă a populației evreiești din Moldova", în: *Toladot*, nr. 15, ianuarie, 1977.
KEETON, George N., și SCHLESINGER, Dr. Rudolf, *Russia and her Western Neighbours*, London, 1945.
KING, Robert R., *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution, Stanford University Press, California, 1980.
KIRITZESCO, Constantin, *La Roumanie dans la Guerre Mondiale (1916-1919)*, Paris, 1934.
KORMOS, C, *Rumania*, Cambridge Univ. Press, London, 1944.
LANDAU, Michel, „Evreii în Parlamentul român", în: *Toladot*, nr. 7, August, 1974.
LAUNAY, Jacques de, *Histoire de la diplomatie secrète de 1914 à 1945*, Bruxelles, 1966.
LAVI, Theodor, „O nouă orientare a istoriografiei române față de evrei", în: *Toladot*, nr. 1-2 (5-6), octombrie 1973.
LEMONON, Ernest, *La nouvelle Europe Centrale et son bilan économique (1919-1930)*, Paris, 1931.
LIU, Nicolae, „Vers la Roumanie moderne. Les intellectuels et la renaissance culturelle entre deux révolutions (1821-1848)", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 4, octombrie-decembrie 1979, pp. 719-748.
LIVEANU, V., „The Problem of Industrialization in Romanian Social Thinking and Social Practice", în: *Revue Roumaine d'Histoire* , nr. 4, octombrie-decembrie 1979, pp. 755-770.
LUCKAS, John A, *The Great Powers & Eastern Europe*, New York, 1953.
LUPU, N.Z., „Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice în România, 1932-1933", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 5-6, 1974, pp. 816-817.
MADGEARU, Virgil, „Doctrina țărănistă", Institutul Social Român. Extras din volumul: *Doctrinele partidelor politice*, Cultura Națională, f.a.
— *Țărănismul*, București, s.a.
MAJESTATEA *sa trădarea*, Ed. Carpații, Madrid, 1980.
MANNING, Olivia, *The Balkan Trilogy* (Vol. I: *The Great Fortune*; vol. II: *The Spoilt City*; Vol. III: *Friends and Heroes*), Harmondsworth, Middlessex, 1981.
MANOILESCU, Mihail, *Neoliberalismul*, Institutul Social Român. Extras din volumul: *Doctrinele partidelor politice*, Cultura Națională, f.a.
MANUILĂ, Dr. Sabin; FILDERMAN, Dr. W., *Regional Development of the Jewish population in Romania*, Roma, f.a.
(MARGUERAT, Philippe), „Le protectionnisme financier allemand et le bassin danubien à la veille de la seconde guerre mondiale: l'exemple de la Roumanie", în: *Relations internationales*, nr. 16, 1978, pp. 351-364.
—*Le III[e] Reich et le pétrole roumain. 1938-1940*, Institut Universitaire des Hautes Études Internationales, Genève, 1977.

MITRANY, David, *The Land & the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-21)*, Oxford University Press New Haven — Yale University Press, 1930.
MOISUC, Viorica, „La Roumanie et le problème de la sécurité entre les deux guerres mondiales", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 353-370.
MURGESCU, Costin, *Casa regală și afacerile cu devize, 1935-1940*, București, 1970.
MUȘAT, Mircea, și ARDELEANU, Ion, *Viața politică în România, 1918-1921*, București, 1976.
MUZET, A, *La Roumanie nouvelle*, Paris, 1920.
NEDELCU, Florea, *De la restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României, 1930-1938*, Cluj-Napoca, 1981.
— *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, 1973.
— „La conception du Parti Comuniste Roumain dans les problèmes de politique extérieure de la Roumanie (1935-1939), în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 4, 1975, pp. 649-663.
OLTEANU, Gral. major dr. Constantin; CEAUȘESCU, Col. dr. Ilie; MOCANU, Col. dr. Vasile, *Activitatea Partidului Comunist Român în Armată, 1921-1944*, București, 1974.
PÂCLIȘANU, Zenobio, *L'Ungheria contro le sue minoranze etniche. Una lotta di sterminazione rivelata dai documenti segreti*, București, Ed. Dacia, 1941.
PASCU, Ștefan, *Istoria României*, București, 1974.
PĂTRĂȘCANU, Lucrețiu, *Sous trois dictatures*, Paris, (1946).
— *Studii economice și social-politice, 1925-1945*, București, 1978.
PAVEL, Pavel, *Why Rumania Failed*, London, Alliance Press Ltd., f.a.
PAVLOWITCH, K. St, „Roumanie-Allemagne, 1936-1941", în: *Balkan Studies*, vol. 15, nr. 2, 1974 (Salonic).
PENESCO, Nicolas, *La Roumanie, de la démocratie au totalitarisme, 1938-1948*, Ed. Contrepoint (S.E.R.C.), f.d., f.a.
PERNOT, Maurice, „Balkans nouveaux", în: *Revue des Deux Mondes*, 15 noiembrie 1928.
POPESCU, Trajano, *Rumania y sus vecinos húngaros y rusos.* Ed. Carpații, Colecția Carpații, nr. 25; Madrid, 1977.
POPESCU, Traian; SILVAN, Rev., BRĂDESCU, Faust; BICNIȚIU, G. *La Transilvania rumana y la demagogia revisionista magiar* (I). Ed. Carpații. Documente nr. 6, Madrid, 1981.
POLONSKY, Antony, *The Little Dictators. The History of Eastern Europe since 1918*, Londra, Boston, 1975.
PORTEANU, Alexandru, „La revendication de la journée de travail de huit heures en Roumanie", în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 4, septembrie-octombrie, 1975, pp. 637-648.
PROST, Henry, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954.
RĂDULESCU-ZONER, Șerban, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900-1914*, București, 1977.
RELAȚII *agrare și mișcări țărănești în România (1908-1921)*, București, 1967.
ROBERTS, Henry, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven: Yale Univ. Press; London: Oxford Univ. Press, 1951.
ROMAN, Valter, *Evocări*, (București), 1980.
— *Sub cerul Spaniei. Cavalerii Speranței*, București, 1972.
ROMMENHOELLER, C.G., *La Grande-Roumanie*, Haga, 1926.

ROSENZWEIG, Dr. Didi, „Un bancher evreu participant la revoluţia din 1848 din Ţara Românească", în: *Toladot*, nr. 8, Decembrie, 1974, pp. 10-12.
ROUCEK, Joseph S, *The Politics of the Balkans*, New York şi Londra, 1939.
RUSENESCU, Mihail, şi SAIZU, Ioan, *Viaţa politică în România, 1922-1928*, Bucarest, 1979.
ŞADURSCHI, Paul, „Aplicarea legilor de reformă agrară din 1918-1921 în fostul judeţ Botoşani", în: *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol"*, vol. X, Iaşi, 1973.
SAINT-AULAIRE, Comte de, *Confession d'un vieux diplomate*, Paris, 1953.
SAIZU, Ioan, „Consideraţii asupra politicii «Prin noi înşine» în perioada 1922-1928 (I)", extras din *Studii*, tomul 26, nr. 2, 1973.
— „Contradicţii între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922-1928)", extras din *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, (Iaşi), VIII, 1971.
— „Cu privire la politica economică «Prin noi înşine» în anii 1922-1928". Extras din: *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* " (Serie nouă), Secţiunea III-a — Istorie. Tomul XIV, Anul 1969, fasc. 2.
SAIZU, I., şi RUSENESCU, M., „Considérations sur l'évolution de l'économie de la Roumanie entre les annés 1922-1928", în *Revue Roumaine d'Histoire* (Bucureşti), vol. 4, octombrie-decembrie, 1976, pp. 605-635.
SAIZU, I., şi RUSENESCU, M., „Modificări în structura social-politică a României în anii 1922-1928", extras din *Studii*, tomul 23, nr. 6, 1970.
SAMSON, A.P, *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, (Bucureşti), 1979.
ŞANDRU, D., *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975.
— „The growth of Romania's urban population between the World Wars through peasant inmmigration". Extras din: *Nouvelles Etudes d'Histoire*, VI, 2, pp. 167-177.
SAVU, Al. Gh, *Dictatura regală (1938-1940)*, Bucureşti, 1970.
— *Sistemul partidelor politice din România, 1919-1940*, Bucureşti, 1976.
SCURTU, Ion, CÂRTÂNĂ, Iulian, *Dictatura regală (1938-1940)*. Curs de Istorie Contemporană. Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie-Filozofie, Bucureşti, 1980.
ŞEICARU, Pamfil, *Istoria Partidelor Naţional Ţărănist şi Naţional- Ţărănist*, 2 vol. Ed. Carpaţii, Madrid, 1963.
— *Nicolae Iorga*, Ed. Carpaţii, Colecţia Carpaţii, nr. 7, Madrid, 1957.
— *Poezie şi politică: Octavian Goga*, Ed. Carpaţii, nr. 3, Madrid, 1956.
— *Un singuratec: C. Stere*. Ed. Carpaţii, Colecţia Carpaţii nr. 5, Madrid, 1956.
70 DE ANI *de la marea răscoală a ţăranilor din 1907*, Bucureşti, 1977.
SERBANESCO, D.G.R., *La Franc-Maçonnerie en Roumanie*, Ed. des „Lettres M.", Paris, f.a.
SIMION, A, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972.
SINGER, Isidore (ed.), *The Jewish Encyclopedia*, New York şi Londra, 1905.
SKAZIN, S.D.; TEPOLSKI, Jerzy; NICHTWEISS, J.; OŢETEA, A.; MEJDRICKA, K.; NETCHKINA, Zs.; PACH, Zs. P, *La segunda servidumbre en Europa central y oriental*, Madrid, 1980.
SMOGORZENSKI, C, *La Roumanie à un tournant de son histoire. Le cabinet Maniu*, Gebethner et Wolf, (Librairie Franco-Polonaise et Etrangère), Paris, 1929.

SOCIETA DI CULTURA MACEDO-ROMENA, *Sguardo retrospettivo sul movimento nazionalista dei Macedo-Romeni nella Peninsula Balcanica*, Ed. „Totul pentru Țară“, „Bucovina“, I.E. Torouțiu, București, f.a.

SONEA, Emilia și Gavrilă, *Viața economică și politică a României, 1933-1938*, București, 1978.

SUGAR, Peter F, *Railroad Construction and the Development of the Balkan Village in the Last Quarter of the 19th Century*. Publicat cu ocazia Colocviului Internațional „Der Berliner Kongress von 1878. Südosteuropa als Problem der Europäischen Politik“, Mainz, 11-15, octombrie, 1978.

SUGAR, Peter & LEDERER, Ivo (Ed.), *Nationalism in Eastern Europe*, Univ. of Washington Press, 1969.

TAMBORRA, Angelo, *L'Europa Centro-Orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)*, Milano, 1971.

TEODORU, Eugen, *Din scrinurile regilor*, Iași, 1979.

TORREY, Gleen E, „Rumania and the Belligerants“, în: LAQUEUR, Walter & MOSSE, George L., (Eds.), *1914 : The Coming of the First World War*, New York, 1966, pp. 165-185.

TUȚU, Dumitru, „Les rapports politico-économiques entre la Roumanie et les pays du Sud-Est Européen dans la période de la crise économique mondiale“, în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), vol. 4, octombrie-decembrie, 1976, pp. 637-652.

UDREA, Traian și CHIPER, Ioan, „La Seconde Guerre Mondiale dans l'historiographie roumaine“, în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 4, 1974, pp. 647-663.

USCĂTESCU, George, *Estructura de la burguesía rumana*, Madrid, 1948.

— *Rumania. Pueblo. Historia. Cultura*, CSIC, Madrid, 1951.

VAGO, Béla, „The Jewish Vote in Romania Between the Two World Wars“, în: *The Jewish Journal of Sociology*, nr. 2, vol. XIV, 2.XI.1972, pp. 229-244.

— „Popular Front in the Balkans: 4. Failure in Hungary and Rumania“, în: *The Journal of Contemporary History*, vol. 5, nr. 3, 1970.

VALOTA CAVALLOTTI, Bianca, *Nicolae Iorga*, Napoli, 1977.

VASILE, Radu, „L'évolution démographique en Roumanie au cours des trois dernières décennies du XIX siècle“ (I), în: *Revue Roumaine d'Histoire* (București), nr. 2-3, aprilie-septembrie, 1980, pp. 333-352.

VASSILIEV, Ștefan, *L'Allemagne et le commerce extérieur des États Balkaniques*, Les Eds. Domat-Montchrestien, Paris, 1939.

WAUTERS, Arthur, *La reforma agraria en España*, Madrid, 1931.

WISKEMANN, Elizabeth, *Undeclared War*, New York, 1939 (reed.: 1967).

ZANE, G, *Le mouvement révolutionnaire de 1840*, București, 1964.

ZELETIN, St., *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925.

SOCIETÀ DI CULTURA MACEDO-ROMENA [illegible] [illegible] Roma [illegible] [illegible] 1[illegible].

SONSA [illegible] [illegible], [illegible] 1936.

SPA [illegible] [illegible] [illegible] Fourth [illegible] [illegible] des Internationalen [illegible], Athen, 11-15 [illegible], 1978.

STAN [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] Centre [illegible] [illegible] XI, [illegible].

[illegible] [illegible] 1978.

[illegible] [illegible] [illegible] New York [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] de la [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] Balkan [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] Balkans [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] Hellenic [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] 1977.

[illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] Paris [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible].

Indice

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

R

S

Ș

T

Ț

U

V

W

X

Z

Cuprins

CAPITOLUL AL IV-LEA

CAPITOLUL AL V-LEA

CAPITOLUL AL VI-LEA

CAPITOLUL AL VII-LEA

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Culegere și paginare HUMANITAS

Tipărit la
Editura și Atelierele Tipografice ***METROPOL***